

MEHMED MEMDUH PAŞA
ve “YEMEN ISLÂHÂTI
ve BA’Zİ MÜTÂLA’ÂT” İSİMLİ ESERİ

Muhsin ÖZTÜRK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

Uşak

Şubat, 2022

MEHMED MEMDUH PAŞA
ve “YEMEN İSLÂHÂTI
ve BA’Zİ MÜTÂLA’ÂT” İSİMLİ ESERİ

Muhsin ÖZTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

Uşak
Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Şubat, 2022

ÖZET

MEHMED MEMDUH PAŞA ve “YEMEN İSLÂHÂTI ve BA’Zİ MÜTÂLA’ÂT” İSİMLİ ESERİ

Muhsin ÖZTÜRK

Tarih Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şubat 2022

Danışman: Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

Çalışmada; Osmanlı Devleti bürokrasisinde uzun yıllar hizmet eden Mazlum Mustafa Fehmi Paşa’nın oğlu olan bürokrat ve devlet adamı Mehmed Memduh Paşa ve “Yemen Islâhâtı ve Ba’zı Mütâla’ât” isimli eseri incelenmiştir. Eser H.1324 (M.1908) yılında Dersaadet’te yayınlanmıştır. Toplam 132 sayfadan oluşmaktadır. *Yemen Islâhâtı ve Ba’zı Mütâla’ât* isimli eserde öncelikle 1904 yılına kadar Yemen’de yaşanan gelişmeler üzerinde ana hatları ile durulmuştur. Devamında 1904-1907 yılları arasında yaşanan gelişmeler, arşiv belgeleri suretleri aynen verilmek suretiyle ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. İlgili belgelerden Yemen’de yaşanan İmam Yahya İsyanı’nın ayrıntıları ve askerî gelişmeler hakkında bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Eser, Osmanlı Devleti’nde Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nin ve II. Meşrutiyet yıllarının önemli sorunlarından olan ve devleti uzun yıllar uğraştıran Yemen Meselesi’yle ilgili Mehmed Memduh Paşa’nın fikirlerini ve kanaatlerini de içermektedir. Eserde Yemen’le ilgili telgrafnameler, arızalar, tezkireler, mazbatalar, talimatnameler ve mektuplar yer almaktadır. Eserde yer alan belge suretlerinin büyük kısmı Osmanlı Arşivi’nde yer almaktadır. Dönemin tarihine tanıklık eden bir Osmanlı devlet adamı tarafından kaleme alınan eser, Yemen Meselesi ile ilgili olarak yapılacak çalışmalarda göz ardı edilmemesi gereken kaynak niteliğine haiz bir eserdir.

Tezde Birinci Bölümde; Mehmed Memduh Paşa’nın biyografisi ve eserleri, İkinci Bölümde; *Yemen Islâhâtı ve Ba’zı Mütâla’ât* isimli eserin içeriği ve kaynak değeri ele alınmıştır. Üçüncü Bölümde, eserin günümüz alfabesine aktarılmış hali verilmiştir. Sonuç’ta Mehmed Memduh Paşa ve eseri hakkında genel değerlendirme yapılmıştır. Kaynakça’da çalışmada kullanılan arşiv belgeleri ile araştırma eserlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mehmed Memduh Paşa, Osmanlı İmparatorluğu, Yemen, Yemen Islahatı, Zeydiler*

ABSTRACT

MEHMED MEMDUH PASHA and HIS BOOK TITLED "YEMEN İSLÂHÂTI ve BA'Zİ MÜTÂLA'ÂT"

Muhsin ÖZTÜRK

Department of History

Uşak University Graduate Education Institute, February 2022

Advisor: Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

In this study, both Mehmet Memduh Pasha who was bureaucrat and statesman and the son of Mazlum Mustafa Fehmi Pasha who served long years for the bureaucracy of the Ottoman State and his book titled “Yemen Islâhâtı ve Ba'zı Mütâla'ât” have been studied. His book was published in Dersaadet in H. 1324 (M. 1908). It consists of totally 132 pages. In the work of Yemen Islâhâtı ve Ba'zı Mütâla'ât, first of all, the events that took place in Yemen until 1904 have been emphasized with the outlines. Afterwards the events that took place between 1904 and 1907 have been presented in detail through the copies of archival documents. It is possible to reach the information about the details of the Riot of Imam Yahya in Yemen and military developments from relevant documents. His book also includes the ideas and opinions of Mehmed Memduh Pasha about Yemen Issue, one of the important problems of Sultan II. Abdulhamid Period and II. Constitutional Monarchy Period in Ottoman State. Telegrammes, complaints, collection of biographies, mandates, instructions and letters about Yemen are presented in the book. Most of the document copies in the book can be found in the Ottoman archive. The work written by an Ottoman statesman who witnessed the history of the period is a work of reference that should not be ignored in the studies to be carried out about Yemen Issue. The first part of the thesis includes the biography and works of Mehmed Memduh Pasha and the second part is about the content and the source value of the book titled as Yemen Islâhâtı and Ba'zı Mütâla'ât. In the third part, the version of the book that has been transferred to the modern alphabet is presented. In conclusion, Mehmed Memduh Pasha and his work have been comprehensively evaluated. In the bibliography, archival documents and researches in the study are included.

Keywords: *Mehmed Memduh Pasha, Ottoman Empire, Yemen, Yemen Islâhâtı ve Ba'zı Mütâla'ât, Zeydiler*

ÖN SÖZ

Çalışmamın ilk safhasında yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Mustafa GENCOĞLU'na, tez konusunun belirlenmesinde ve tamamlanmasında desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Biray ÇAKMAK'a teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte desteğini gördüğüm değerli eşim Dicle ÖZTÜRK'e ve yeterince zaman ayıramadığım çocuklarım Ahmet Turan ve Fatmanur'a, ayrıca tezin düzenlenmesinde bana fikir ve katkılarıyla ışık tutan Doç. Dr. Selahattin BOZKURT'a çok teşekkür ederim.

Muhsin ÖZTÜRK

Uşak 2022

ÖZ GEÇMİŞ

<u>Kişisel Bilgiler</u>	:
Adı Soyadı	: Muhsin ÖZTÜRK
Lisans Öğretimi	: Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğretimi	: Uşak Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	: İngilizce
Bilimsel Faliyetleri	: ÇAKMAK, B. ve ÖZTÜRK, M. (2021) “Mehmed Memduh Paşa (Kariyeri ve Telif-Tercüme Eserleri)”, <i>Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar VI</i> , Zührem Yaman (ed.), Konya: Eğitim Yayınevi, 987-1026. : ÇAKMAK, B. ve ÖZTÜRK, M. (2022) “Mehmet Memduh Paşa’nın Yemen Islâhâtı ve Ba’zı Mütâla’ât İsimli Eserinin İçeriği ve Kaynak Değeri”, <i>Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi</i> , (Baskıda)
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	: Emniyet Genel Müdürlüğü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	vi
ÖZ GEÇMİŞ	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM MEHMED MEMDUH PAŞA (KARİYERİ VE TELİF-TERCÜME ESERLERİ).....	3
1.1 MESLEKİ KARİYERİNİN İLK SAFHASI.....	3
1.2 VALİLİK ve NAZIRLIK YILLARI	7
1.3 EMEKLİLİK ve SÜRGÜN YILLARI	16
1.4 ESERLERİ.....	25
1.4.1. Telif Eserleri.....	25
1.4.1.1. Yemen Islâhâtı ve Ba'zı Mütâla'ât	25
1.4.1.2. Miftâh-ı Yemen	26
1.4.1.3. Feverân-ı Ezmân.....	26
1.4.1.4. Tasvîr-i Ahvâl Tenvîr-i İstikbâl	27
1.4.1.5. Serâ'ir-i Siyâsiye ve Tahavvülât-ı Esâsiyye	28
1.4.1.6. Esvât-ı Sudûr	32
1.4.1.7. Hal'ler- İclâslar	34
1.4.1.8. Mirât-ı Şu'ûnât	35
1.4.1.9. Kuvvet-i İkbâl-Alâmet-ı Zevâl	36
1.4.1.10. Dîvân-ı Eş'âr.....	36
1.4.1.11. Eser-i Memdûh	37
1.4.1.12. Berg-i Sebz	37
1.4.1.13. Bedâyi-i Âsâr	37
1.4.1.14. Tercüme Eserleri.....	38
2. BÖLÜM MEHMED MEMDUH PAŞA'NIN “YEMEN ISLÂHÂTI ve BA'Zİ MÜTÂLA'ÂT” İSİMLİ ESERİNİN İÇERİĞİ ve KAYNAK DEĞERİ.....	39
2.1. YEMEN MESELESİ HAKKINDA	39
2.2. ESERİN İÇERİĞİ ve KAYNAKLARI	44
2.2.1. Yemen Kıt'ası Hakkında Ba'zı Mütâla'ât.....	44
2.2.2. Zeydîlerin Mezhebi	50
2.2.3. Belgeler	50
2.2.3.1. Makâm-ı Sâmi-i Sadâret'e Nezâretten Yazılmış Olan Tezkirenin Sûretidir	51
2.2.3.2. Yemen Vilâyetinden Gelen Telgrâfnâme Sûretidir.....	52
2.2.3.3. Vilâyet-i Müşârünileyhâdan Gelen Şifre Telgrâfnâme Sûretidir.....	53
2.2.3.4. Vilâyet-i Müşârünileyhâdan Gelen Şifre Sûretidir	54
2.2.3.5. 'Atebe-i 'Ulyâya Takdîm Kılınan 'Arıza-i Kemterînin Sûretidir.....	54
2.2.3.6. Hudeyde'den Alınan Şifre Telgrâfnâme Sûretidir	56

2.2.3.7.	Südde-i Mu'allâya Takdîm Eylediğim 'Arîza Sûretidir	57
2.2.3.8.	Yemen Vilâyetinden Gelen Şifre Telgrâfnâme Sûretidir.....	58
2.2.3.9.	Sadâret-'uzmâya Yazılan 26 Mart Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir	58
2.2.3.10.	Hudeyde'de Bulunan Yemen Vâlî Mu'âvini ve Kumandan ve Mutasarrıf Vekîllerinden Müştereken Alınan Telgrafnâme Sûretleri	60
2.2.3.11.	Makâm-ı Sadâret'e Yazılan 15 Nisan Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir	61
2.2.3.12.	Taraf-ı Sâmi-i Sadârete Yazılan 15 Nisan Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine de Yazılmışdır.....	62
2.2.3.13.	Bâ-İrâde-i Seniye Riyâset-i 'Âcizide Teşekkül İtmiş Olan Komisyonun Mazbatası Sûretidir ki Dâ'ire-i Sadâretde Eylemiş Kalmış idi.	62
2.2.3.14.	Mâbeyn Başkitâbetine	68
2.2.3.15.	Südde-i Seniye'ye 'Arîza-ı Husûsiyye.....	69
2.2.3.16.	'Atebe-i 'Ulyâya 'Arîza-ı Husûsiyye.....	69
2.2.3.17.	Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine Tezkire.....	70
2.2.3.18.	Yemen Vilâyeti Vekâletine Yazılan Tahrîrât Sûretidir.....	71
2.2.3.19.	Yemen Vilâyetinden Alınan Şifre Telgrafnâme	73
2.2.3.20.	Bu Dahî.....	73
2.2.3.21.	'Atebe-i 'Ulyâya Takdîm Kılınan 'Arîza Sûretidir.....	73
2.2.3.22.	Yemen Hey'et-i Teftîşiyesi Riyâsetine 14 Şubat Sene 1321 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafının Sûretidir	74
2.2.3.23.	Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine 17 Şubat Sene 321 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir.....	75
2.2.3.24.	Yemen Hey'et-i Teftîşiyesi Riyâsetine 19 Şubat Sene 321 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir	76
2.2.3.25.	Yemen Vilâyeti Vekâlet-i Celîlesine 24 Nisan Sene 1322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir Hey'et-i Teftîşiyesi Riyâsetine de Yazılmışdır	76
2.2.3.26.	Yemen Vilâyeti Vekâletine 5 Haziran Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Sûretidir Hey'et-i Teftîşiyesi Riyâsetine de Yazılmışdır	77
2.2.3.27.	Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine 10 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhîye Yazılmışdır	77
2.2.3.28.	Leff İdilen Mektûb Sûret-i Mütercemesi	78
2.2.3.29.	Yemen Vilâyeti Vekâletine 10 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir.....	78
2.2.3.30.	Vekâlet-i Müşârünileyhâya 14 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir.....	79
2.2.3.31.	Taraf-ı Sadâret-penâhîye Yazılan Eylül Sene 322 Târîhli Tezkire Sûretidir.....	80
2.2.3.32.	Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhîye Yazılan 27 Eylül Sene 1322 Târîhli Tezkire Sûretidir.....	81
2.2.3.33.	Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine 1 Teşrîn-i Evvel Sene 322 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhîye de Yazılmışdır	82
2.2.3.34.	Yemen Vilâyeti Vekâletine 18 Teşrîn-i Evvel Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgraf Sûretidir	83

2.2.3.35. Taraf-ı Sadâret-penâhîye Fî 26 Teşrîn-i Evvel Sene 1322 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir.....	83
2.2.3.36. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine Yazılan 6 Kânûn-ı Evvel Sene 322 Târîhli Tezkire Sûretidir	84
2.2.3.37. İrâde-i Seniye-i Hilâfet-penâhîyi Mübellağ Başkitâbetden Gelen Tezkire-i Husûsiyye Sûretidir	85
2.2.3.38. Sâdır Olan İrâde-i Seniye Üzerine Mâbeyn-i Hümâyûn'da Teşekkül İden Komisyondan Bi't-tanzîm Bâ-mazbata 'Arz ve Takdîm Olunan Lâyıha ve Ta'limât Sûretidir	86
3. BÖLÜM MEHMED MEMDUH PAŞA'NIN "YEMEN İSLÂHÂTI ve BA'Zİ MÜTÂLA'ÂT" İSİMLİ ESERİNİN GÜNÜMÜZ ALFABESİNE AKTARILMASI	88
SONUÇ	219
KAYNAKÇA	221

GİRİŞ

Mehmed Memduh Paşa (1839-1925) Osmanlı Devleti'nin son döneminde görev yapan önemli bürokratlardan biridir. Kariyerindeki yükselişinde mensup olduğu aile ve diplomatik kabiliyeti oldukça etkili olmuştur. Dâhiliye Nâzırlığı'nda dönemin koşullarına göre oldukça uzun sayılabilecek bir görev süresi olduğu bilinmektedir. Ayrıca şahit olduğu dönem ve o dönemden bizlere bıraktığı, bizzat kaleme aldığı eserler de çalışma konumuzun seçilmesinde etkili olmuştur. Araştırmamızda sadece Mehmed Memduh Paşa'nın saray kâtipliğinden Dâhiliye Nazırlığı'na kadar uzanan hayat hikâyesi değil, kendisinin kaleme aldığı çalışmamızın ana konusu olan “Yemen Islâhâtı ve Ba’zı Mütâla’ât” isimli eseri üzerinde durulmuştur. Bir Osmanlı bürokrati hakkında kısmen yapılan ya da tam olarak bütün yönleri ile tamamlanamayan çalışmalara katkı sağlamak, farklı yönlerden bakış açıları sunabilmek için bu zamana kadar yapılmamış olan Memduh Paşa'nın “Yemen Islâhâtı ve Ba’zı Mütâla’ât” isimli eseri günümüz alfabesine aktarılarak, tarih alanına katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Eser 1324'te (1908) Dersaadet'te basılmıştır. Toplam 132 sayfadan oluşmaktadır. Eserin dili ve üslubu süslü ve ağır olup, oldukça fazla Arapça ve Farsça kelime içermektedir. Yemen'in ileride huzuru ve güveni için yazılan eser; dönemin tanığı, önemli devlet adamı Dâhiliye Nazırı Mehmed Memduh Paşa tarafından kaleme alınmıştır. “Yemen Islâhâtı ve Ba’zı Mütâla’ât” isimli eser, Yemen'de çıkan isyanların kontrol altına alınması, önlenmesi, Yemen'in güvencede tutulup korunması için ne gibi yollar izlenmelidir? Nasıl politikalar uygulanmalıdır? Sorusu ve sorununa dair önemli bir eserdir. Eserde Zeydi Mezhebi'nin anlatıldığı bir bölüm de mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve II. Meşrutiyet yıllarında yaşanan ve devleti uğraştıran Yemen Meselesiyle ilgili fikir ve kanaatlerini içermektedir.

Kuzey Afrika'da Fransa ve İngiltere'nin gittikçe ilerlemesi Osmanlı Devleti'ne Arap Yarımadası'nın geleceğini düşündürmeye başlamıştır. Hem fiziki saldırı hem de halkın yönetime karşı kıskırtılması, ahalinin kendince hak arayışları Osmanlı Devleti'ni Yemen Vilayeti hakkında yeni politikalar üretmeye zorlamıştır. Paşanın bizzat Dâhiliye Nazırı olarak görevde olduğu II. Abdülhamid zamanında Müslüman coğrafyasında halifelik iddiasıyla ayrılıkçı tehditler baş göstermişti. Özellikle Yemen bölgesindeki Zeydî imamların halifelik iddiaları, Osmanlı Devleti ile Yemen'i ve

Zeydî imamı karşı karşıya getirmişti. Bunların bağılı bulundukları Osmanlı yönetimine karşı yapılan hareketlenmelerin, Memduh Paşa'nın kaleminden “Yemen Islâhâtı ve Ba'zı Mütâla'ât” isimli eser ile tarihe aktarılması tarih açısından önem arz etmektedir. Eser genel bir Yemen tarihçesi olmayıp belirli bir dönemin olaylarını içermektedir. Dâhiliye Nâzırlığı (1895-1908) döneminde meydana gelen olaylar hakkındaki görüş ve önerilerin beyan edilmesi sebebiyle bir nevi rapor niteliği de taşımaktadır. Paşanın gözünden görülen sorunların ve çözümlerin, Osmanlı Devleti ve Yemen arasındaki durumun paşanın kendi kalemi ile tarihe not düşülmesi önemlidir. Yazarının Dâhiliye Nazırı bir Osmanlı paşası olması, paşanın bahse konu döneme bizzat tanıklık etmesi, olayların dışında değil içinde yer alan kişi tarafından yazılması ve oldukça malumat verici olması bu eserin kıymetini arttırmakla beraber eseri, birincil kaynak değerine yükseltmektedir.

Bu çalışma sayesinde bir Osmanlı bürokrati olarak Mehmed Memduh Paşa'nın, en üst düzey görevlerden birine ne şekilde geldiği, yeteneği, eğitimi, ailesinden gelen bürokrasi geleneği; bunların yanında saraydaki ve Anadolu'daki yaptığı görevlerden edindiği birikimi ve tecrübesi sonucu, devlet içindeki görevlerinden başarı ile hızlı bir şekilde yükselerek Dâhiliye Nâzırlığı'na nasıl geldiği görülebilmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti ile Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan Yemen Vilayeti arasındaki karşılıklı yazışmalar, Yemen'de yapılması gerekenler, Mehmed Memduh Paşa'nın hazırladığı raporlar, Zeydilerin mezhebi, Yemen'e gönderilen telgraflar, Yemen Heyet-i Teftişine Riyasetine yazılan şifre telgraf suretleri, Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'nden yazılan tezkere, Mabeyn Başkitabeti'ne yazılan yazılar, Yemen Vilayeti'nden gelen şifre telgrafların suretleri, arızalar ve tezkerelere yer verilmektedir. Sonunda da Yemen Vilayeti için hazırlanmış bir layiha, memurların intihap ve tayinleri ve teftiş heyetinin görevlerine dair talimatlar bulunmaktadır.

1. BÖLÜM MEHMED MEMDUH PAŞA (KARİYERİ VE TELİF-TERCÜME ESERLERİ)

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görev yapan kişilere dair muhtelif bilgilere ulaşmak için kaynaklar, önceki yüzyıllara nazaran daha cömerttir. Tarih yazıcılığı adına bu müspet durumun son derece farklı sebepleri vardır. Modernleşme süreciyle birlikte uzmanlaşan bürokrasi daha fazla belge üretmiştir. Resmi ve özel matbaacılıkta yaşanan gelişmeler sayesinde süreli ya da münferit çok sayıda telif veya tercüme eser yayınlanmıştır. Bu durum tarih yazıcılığında 19. yüzyılı ayrıcalıklı hale getirmektedir. 1879 yılında Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı Sicil-i Ahval Komisyonu'nun kurulmasını müteakip çeşitli kademelerdeki devlet memurları hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak daha fazla mümkün hale geldi. Mülki idarede kaymakam ve üzerindeki amir konumundaki devlet görevlilerinin irâde-i seniye ile tayin olunmaları haklarında daha fazla belge üretilmesine vesile olur. Kısaca 19. yüzyıl tarih yazıcılığı biyografi yazmak bakımından da avantajlara sahiptir. Çalışmada II. Abdülhamid devrinin önemli devlet adamlarından Mehmed Memduh Paşa'nın kariyeri Osmanlı Arşivi belgelerine dayalı olarak ana hatları ile ele alınmakta, telif ve tercüme eserleri değerlendirilmektedir. Bu haliyle çalışma, birinci el kaynaklara dayalı olarak yapılmış araştırma makalesi niteliği taşımaktadır.

1.1 MESLEKİ KARİYERİNİN İLK SAFHASI

1839 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Hazine-i Hassa Nazırlığı da yapan Mustafa Mazlum Fehmi Paşa'dır. Mazlum Fehmi Paşa aslen Kandiyeli attar Molla Osman'ın oğludur¹. Annesi İzmir'de muhassıllık ve rûsûmât nâzırlığı yapan Ömer Lütfü Efendi'nin kızıdır². Kayınpederi üç defa sadrazam tayin olunan Mustafa Naili Paşa'dır (Mehmed Memduh, 1324b: 3). Kariyerinde önemli rol oynayan şiiirlerinde, Faik mahlasını kullanmıştır (Kurşun, 2003: 495). İlköğretimini Bayezid ve Valide erkek rüşdiye mekteplerinde tamamladı. 1854 yılından itibaren Hariciye Nezareti Mektûbî Odası'na mülâzemetle devam etmeye başladı. Bu kalemdeki stajyer memurluğu altı yıl sürdü. Bu süre zarfında maaş almadı, hâcelik rütbesi sâliseye

¹ Mustafa Mazlum Paşa II. Mahmud devrinde Tobhane-i Âmire'ye müdür tayin edildi. Abdülmecid Han'ın tahta çıkmasını müteakip Mustafa Mazlum Paşa'ya Tersane-i Âmire Müsteşarlığı tevcih edildi (Mehmed Memduh, 1328b: 168-170).

² Ömer Lütfü Efendi İzmir'de palamut ticareti ile de meşgul oldu (Mehmed Memduh, 1328b: 167).

yükseltildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84). Tahta çıkışını müteakip Sultan Abdülaziz için yazdığı şiirin de etkisiyle 7 Temmuz 1861 tarihinde 23 yaşında iken 15000 kuruş maaşla Mâbeyn-i Hümayun kâtipliğine atandı. Bu esnada rütbe-i sâniye mütemâyizi ile taltif edildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84)³. Divan-ı Hümayun altıncı kâtibi Mehmed Memduh Bey'e hüsn-i hıdmete sa'y ve dikkati sebebiyle Ağustos 1861 tarihinde irâde-i seniye ile üçüncü rütbeden mecîdî nişanı verildi. Sadaret 4 Eylül 1861 tarihinde Maliye Nezareti'ne Mâbeyn-i Hümayun kitâbetinde bulunan Mehmed Memduh Bey'e üçüncü rütbeden nişân-ı âlî ihsân buyrulduğunu bildirdi. Maliye Nezareti'nden gereğini yapmasını istedi (BOA. A. MKT. MHM. 234/2, 4 Eylül 1861/28 S 1278, lef 1). Beratı, Ağustos-Eylül 1861 tarihi itibarıyla Divan-ı Hümayun'dan yazıldı (BOA. A. DVN. MHM. 34/4, 5 Eylül 1861/29 S 1278, lef 1). Mehmed Memduh Bey 2 Kasım 1861 tarihinde Divan-ı Hümayun kâtipliği görevinden 4000 kuruş maaşla Amedî-i Divan-ı Hümayun Odası halifeliliğine naklen atandı (BOA. A. DVN. 172/5, 30 Ekim 1861/25 R 1278, lef 1). Yeni görevine tayinine ve maliye hazinesinden 4000 kuruş maaş tahsisine dair Sadrazam tarafından 1 Kasım 1861 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 2 Kasım 1861 tarihinde irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 480/32276, 1 Kasım 1861/27 R 1278, lef 1). Sadaret 4 Kasım 1861 tarihinde Maliye Nezareti'ne irâde-i seniyenin çıktığını bildirerek gerekli işlemlerin yapılmasını emretti (BOA. A. MKT. NZD. 376/80, 4 Kasım 1861/1 Ca 1278, lef 1). Mehmed Memduh Bey 19 Eylül 1872 tarihine kadar Amedî-i Divan-ı Hümayun Odası'ndaki görevine devam etti. Maaşı, Amedî-i Divan-ı Hümayun Odası'na atanmasını müteakip irâde-i mahsusa ile 5000 kuruşa, 1871 yılında Encümen-i Mahsus-ı Vükela kararlarını zapta memur edilmesini müteakip 6000 kuruşa çıkarıldı. 19 Eylül 1872 tarihli arz tezkiresinde ahlâk ve ef'âli bu kalemin me'mûrlarına lâzım olan sıfata muvâfık bulunmadı. Mevcut 5000 kuruşluk maaşını, uygun karşılık bulununcaya kadar Amedî-i Divan-ı Hümayun Kalemi'nden almak üzere Maarif Nezareti Mektupçuluğu'na atanması kararlaştırıldı. 19 Eylül 1872 tarihinde gerekli olan irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 656/45658, 18 Eylül 1872/15 B 1289, lef 1). 20 Ekim 1873 tarihinde Sadrazam tarafından Mabeyn-i Hümayun'a yazılan arz tezkiresinde Maarif Nezareti Mektupçuluğu'na 5000 kuruş maaşla atanan Mehmed Memduh Bey'e mektupçuluk için maaş tahsis edilmediği,

³Abdülaziz Han'ın tahta çıkışını müteakip babası Mustafa Mazlum Fehmi Paşa Bahriye Müsteşarlığı'ndan Hazine-i Hassa-ı Şahane Nezareti'ne ve Valide Sultan Hazretleri Kethüdalığı'na, kendisi Mabeyn-i Hümayun kitabetine tayin edildi (Mehmed Memduh, 1328b: 29).

önceki görevi olan Amedî-i Divan-ı Hümayun Odası kâtipliğinde tahsis edilen maaşı almaya devam ettiği, kalemlere muhassas maaşların kişiye veya başka hizmete tahsis edilemeyeceği, meydana gelen mahlûlâtın⁴ ilgili kalemdeki görevlilere taksiminin usul gereği olduğu, bu sebeple Mehmed Memduh Bey'e Maarif Nezareti bütçesi dâhilinde aynı miktarda mektupçuluk maaşı tahsis edilmesi, almakta olduğu maaşının Amedî-i Divan-ı Hümayun Odası'na nakledilmesi gerektiği beyan edildi. 21 Ekim 1873 tarihinde aynı doğrultuda irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 674/46998, 20 Ekim 1873/27 Ş 1290, lef 1). Sadaret 20 Ekim 1873 tarihinde Maliye Nezareti'ne, yeni maaşın tahsisi ve mevcut maaşın iadesi için irâde-i seniye çıktığını, Maarif Nezareti'ne bilgi verildiğini ifade ederek gereğinin yapılmasını emretti (BOA. A. MKT. MHM. 468/68, 20 Ekim 1873/27 N 1290, lef 1). Sadaret aynı tarihte Maarif Nezareti'ne de bilgi vererek gereğinin yapılmasını emretti (BOA. A. MKT. MHM. 468/68, 20 Ekim 1873/27 N 1290, lef 1). Sadaret 10 Aralık 1873 tarihinde Maliye Nezareti'ne, irâde-i seniye tarihi olan 21 Ekim 1873 tarihinden itibaren gerekli işlemlerin yapılması gerektiğini tekrar bildirdi (BOA. A. MKT. MHM. 470/11, 10 Aralık 1873/19 L 1290, lef 1). Sadaret müsteşarı 6 Aralık 1873 tarihinde Amedî-i Divan-ı Hümayun'a, Mehmed Memduh Bey'e hal-i hazırda görevi için maaş tahsis edilmesine rağmen Teşrin-i evvel (13 Ekim 1873-12 Kasım 1873) maaşını Amedî-i Divan-ı Hümayun Odası tahsisatından alması gerektiğini ifade etti (BOA. MF. MKT. 15/67, 9 Aralık 1873/18 L 1290, lef 1). Maarif Nazırı 27 Kasım 1874 tarihinde Sadaret'e Maarif Nezareti Mektupçusu Mehmed Memduh Bey'in görevini layıkıyla yapmakta olduğundan dolayı taltif edilmesi gerektiğini, diğer nezaret mektupçularının rütbe-i ûlâ sınıf-ı ûlâ ve sânisini haiz oldukları halde Mehmed Memduh Bey'in rütbesinin sâniye sınıf-ı mütemâyizinde kaldığını, bu duruma üzüldüğünü, mevcut rütbesinin ûlâ sınıf-ı sânisine yükseltilmesinin uygun olacağını bildirdi (BOA. İrâde. Dâhiliye. 692/48384, 3 Aralık 1874/23 L 1291, lef 1). Sadrazam 3 Aralık 1874 tarihinde arz tezkiresi ile irâde-i seniye talep etti. 4 Aralık 1874 tarihinde gereğince irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 692/48384, 3 Aralık 1874/23 L 1291, lef 2). Böylece Mehmed Memduh Bey'e rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânişi tevcih edildi. 20 Ekim 1875 tarihinde Mabeyn-i Hümayun'a yazılan arz tezkiresi ile Mehmed Memduh Bey'in Sadaret Mektupçuluğu'na, Sadaret Mektupçusu Said Bey'in Maarif Nezareti

⁴Mahlûlât, devlet dairelerinde memuriyetler için tahsis edilip de ilgili memuriyetlerde bulunan memurların azli, tekâüdü, naklen veya becayış suretiyle başka dairelere tayini halinde harcanamayan meblağı ifade etmektedir.

Mektupçuluğu'na becayişleri için irâde-i seniye talep edildi. 21 Ekim 1875 tarihinde ber-vech-i istîzân irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 709/49647, 20 Ekim 1875/20 N 1292, lef 1). Mehmed Memduh Bey, yeni görevine 10000 kuruş maaş ve ûlâ sınıf-ı evvelî rütbesi ile atandı (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84). Mehmed Memduh Bey'in bir sonraki memuriyeti Maliye Nezareti Mektupçuluğu oldu. 1 Ocak 1877 tarihinde Mabeyn-i Hümayun'a yazılan arz tezkiresi ile Sadaret Mektupçusu Mehmed Memduh Bey'in 7000 kuruş maaşla Maliye Nezareti Mektupçuluğu'na, Maliye Nezareti Mektupçusu Zihni Efendi'nin ehliyet ve kabiliyetinden dolayı Sadaret Mektupçuluğu'na tayin edilmesi için irâde-i seniye istendi. 1 Ocak 1877 tarihinde arz tezkiresi mûcibince irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 739/60461, 1 Ocak 1877/15 Z 1293, lef 1). Böylece Mehmed Memduh Bey Maliye Nezareti Mektupçuluğu'na tayin edildi. Mehmed Memduh Bey, bu memuriyette on dört ay kaldıktan sonra 1878 yılında, maliyede yapılan ıslahat ve bazı memuriyetlerin kaldırılarak diğerleriyle birleştirilmesi sonucu açıkta kaldı. Bu sebeple talebi üzerine 2000 kuruş mazuliyet maaşı tahsis edildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84). Mazuliyet maaşı 13 Eylül 1879 tarihinde 1800 kuruşa, 13 Mart 1880 tarihinde 1425 kuruşa düştü (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84). Bir süre sonra mazuliyetinin uzadığını, ekonomik sıkıntı çektiğini, kıdem ve hizmetinin bulunduğunu beyan ederek istihdam edilmesini talep etti. 16 Kasım 1881 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne yazılan arz tezkiresi ile Şûrâ-yı Umûr-ı Mâliye azalığına 5000 kuruş maaşla tayini teklif edildi. 19 Kasım 1881 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile Şûrâ-yı Umûr-ı Mâliye azalığına atandı. II. Abdülhamid irâde-i seniyede *bu misillü erbâb-ı liyâkatden tehî-i dest ve mağdûr bendegânın dahi sûret-i mahsûsada tahkîkiyle taltîf ve ikdârları zımnında münâsib me'mûriyetler bulunarak 'arzı hususlarını Sadaret'e emretti* (BOA. İrâde. Dâhiliye. 839/67467, 16 Kasım 1881/23 Z 1298, lef 1). Said Paşa 12 Kasım 1882 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne yazdığı arz tezkiresiyle Şûrâ-yı Umûr-ı Mâliye azası Mehmed Memduh Bey'in Şûrâ-yı Devlet azalığına 5000 kuruş maaşla naklen atanması hususunda irâde-i seniye gerektiğini bildirdi. 13 Kasım 1882 tarihinde gerekli irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 869/69478, 13 Kasım 1882/2 M 1300, lef 1)⁵. Mehmed Memduh Bey 31 Temmuz 1883 tarihinde ikinci rütbeden

⁵ Sadrazam Said Paşa 28 Ekim 1882 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkitâbeti'ne Mehmed Memduh Bey'in Şûrâ-yı Devlet azalığına tayin edilmesi için arz tezkiresi yazdı. Ancak irâde-i seniye çıkmadı.

mecîdî nişanı, 22 Ocak 1887 tarihinde ikinci rütbeden nişân-ı âlî-i Osmanî ile taltif edildi (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1016/80189, 22 Ocak 1887/26 R 1304, lef 1). 17 Nisan 1882-28 Ekim 1886 tarihleri arasında Askerî Ceza Kanunnamesi'nin tetkiki için Şûrâ-yı Devlet'te kurulan komisyon azalığında, 12 Ağustos 1883-17 Temmuz 1887 tarihleri arasında Şûrâ-yı Devlet İstinâf ve Temyîz Mahkemesi azalığında, 16 Şubat 1885-8 Haziran 1885 tarihleri arasında İntihâb-ı Memûrîn Komisyonu geçici azalığında (BOA. DH. MKT. 1891/35, 19 Kasım 1891/16 R 1309, lef 1), 24 Nisan 1886-26 Temmuz 1887 tarihleri arasında Şehremâneti bütçesinin açık vermemesini temin maksadıyla kurulan komisyon azalığında bulundu (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84).

1.2 VALİLİK ve NAZIRLIK YILLARI

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi azası Mehmed Memduh Bey 15 Temmuz 1887 tarihinde rütbe-i bâlâ ve 17000 kuruş maaşla Konya vilayeti valiliğine tayin edildi. İrâde-i seniye'nin çıktığı 15 Temmuz 1887 tarihinde Sadaret'e tebliğ edildi. Bu arada 17 Temmuz 1887 tarihli Tarık Gazetesi'nde Konya vilayeti valiliğine Mehmed Memduh Bey'in atanacağına dair bir haber çıktı. Bu sebeple II. Abdülhamid 17 Temmuz 1887 tarihinde irâde-i seniye ile Sadaret'ten Mehmed Memduh Bey'in tayininin gazetelerde ilan edilip edilmediği hakkında bilgi verilmesini istedi. Aynı gün II. Abdülhamid'e bilgi verildi (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1295/102305, 17 Temmuz 1887/25 L 1304, lef 1). Mehmed Memduh Bey ahar bir vilâyete nakli lüzûmuna mebnî 9 Nisan 1889 tarihinde yine 17000 kuruş maaş ve becayış suretiyle Sivas vilayeti valiliğine atandı. Sadrazam Kâmil Paşa 6 Nisan 1889 tarihli arz tezkiresinde Sivas vilayeti valisi Süruri Paşa'nın Sivas'ın âb ü hevâsıyla 'adem-i imtizâcından bahsle becâyışını istediğini, Konya vilayeti valisi Mehmed Memduh Bey'in de ahar bir vilâyete nakli lüzûmuna mebni becayışlerinin uygun bulunduğunu belirtti. Bu hususta arz tezkiresi ile II. Abdülhamid'ten istizanda bulundu. 9 Nisan 1889 tarihinde irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1130/88237, 9 Nisan 1889/8 Ş 1306, lef 1). Mehmed Memduh Bey 10 Nisan 1889 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkitâbeti vasıtasıyla II. Abdülhamid'e, Sivas vilayeti valiliğine tayininin Dâhiliye Nezareti tarafından telgrafla bildirildiğini belirterek 'arz-ı şükranı ictisâr eyledi (BOA. Y.

Mehmed Memduh Bey, Şûrâ-yı Devlet azalığına ikinci arz tezkiresi üzerine tayin edildi (BOA. Y. A. RES. 17/58, 28 Ekim 1882/15 Z 1299, lef 1).

MTV. 38/58, 10 Nisan 1889/9 Ş 1306, lef 1). 4 Mayıs 1889 tarihinde Sivas'ta göreve başladı (BOA. Y. PRK. UM. 14/77, 4 Mayıs 1889/4 N 1306, lef 1) Mehmed Memduh Bey'in Sivas vilayeti valiliği yaklaşık 44 ay sürdü. Bu süre zarfında aleyhinde şikâyetlerde bulunuldu. Azledildiğine dair şayialar yayıldı. Şikâyetler üzerine Sadrazam tarafından azline ya da becayaşına yönelik idarî tasarruflarda bulunuldu. Aleyhinde değişik kişiler farklı gerekçelerle şikâyetlerde bulunmakla birlikte Ermeni müfsidler in yaptığı şikâyetler asılsız ve iftira idi. Bu şikâyetler sebebiyle 6 Mart 1892 tarihinde Sadrazam Cevad Paşa, Mabeyn-i Hümayun Başkitâbeti'ne yazdığı arz tezkiresinde lüzûm-ı 'azl ve tebdiline mebnî yerine rûyet ve ehliyeti cihetiyle Kudüs-i şerif mutasarrıf-ı sabıkı Reşat Paşa'nın tayin edilmesini teklif etti (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1268/99729, 10 Mart 1892/10 Ş 1309, lef 1). 10 Mart 1892 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile azline yönelik talep uygun bulunmadı. II. Abdülhamid, Mehmed Memduh Bey'in Ermeni müfsitlere karşı başarılı bir şekilde mücadele ettiğini, aleyhindeki şikâyetlerin Ermeniler tarafından tertiplendiğini belirtti⁶. Ayrıca azledildiği takdirde yerine atanacak valinin Ermenilerin mefsedetlerini önleyebilecek şekilde vilayeti idare etmesi gerektiğini, ancak Reşat Paşa'nın belirtilen vasıfta muktedir bir idareci olmadığını ifade etti. Mehmed Memduh Bey'in azlinden sarfınazar edilerek hakkındaki iddiaların etraflıca tahkik ettirilmesini emretti (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1268/99729, 10 Mart 1892/10 Ş 1309, lef 2). Zamanla Mehmed Memduh Bey aleyhindeki şikâyetler daha da arttı. Gerek aleyhindeki şikâyetler gerek azledileceğine dair çıkan dedikodular üzerine Mehmed Memduh Bey 24 Ekim 1892 tarihinde Sadaret'e bir arıza takdim etti. Bu arızada azline dair dedikoduların son altı ayda arttığını, Sivas Vilayeti'nde 900000 kişiyi idare ettiğini, azledilmesinin padişah ve devlete olan sadakatine engel olamayacağını belirtti. Hakkındaki şikâyetlere dair sarih bilgi sahibi olmadığını, müfettiş olarak Sivas'a gelerek tahkikat yapan mirliva Ziya Paşa'nın hakkında bazı isnatlarda bulunduğunu, tahkikat sonucunda hazırladığı layihanın içeriğindeki kendisiyle ilgili iddiaların asılsız olduğunu ifade etti. Ziya Paşa'nın aleyhindeki iddialarından birinin politika müttehim Ermenilerden menfaat gözettiği maddesi olduğunu işittiğini, ihtilal çıkarmak isteyen hainlerin muzır evraklarıyla birlikte yakalanarak adliyeye teslim edildiği halde bir şekilde beraat ettirilip serbest bırakıldıklarını, bunların siyâseten uzak beldelere sürgün edilmeleri

⁶ Ermenilerin Mehmed Memduh Bey aleyhindeki asılsız iddiaları ve kendisini Sivas Vilayeti Valiliği'nden azlettirmeye yönelik faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kuzucu, 2017: 706-707).

gerektiğini havi Ermeni meselesinin ortaya çıkışından itibaren takdim eylediği arzuların Bâb-ı Âlî’de mevcut olduğunu beyan etti. Sivas’ta Ermeni hainlere karşı gerekli tedbirleri almaktan çekinmediğini, menfaat temin edenlerin, muzır evrakla derdest edilip adliyeye teslim edilen Ermenileri cinayetten beraat ettirip tahliyelerine delalet edenler olduğunu belirtti. Vali olarak Sivas Vilayeti’nde Ermeni fesedesinin karışıklık çıkarmaya meyilli olduğu nazik bir zamanda asayiş sağlamaya, vilayetin kalkınmasına ve ilerlemesine, hazine gelirlerini arttırmaya azami gayret gösterdiğini ifade etti (BOA. BEO. 7950, 18 Kasım 1892/27 R 1310, lef 2). Bu arzıyı, aynı tarihte Dâhiliye Nezareti’ne de takdim etti (BOA. BEO. 7950, 18 Kasım 1892/27 R 1310, lef 3). Sivas Vilayeti valiliğinden azlinde Samsun’dan Mamuretülaziz’e kadarki seyahati esnasındaki tahkikat ve müşahedelerini havi Musul’da bulunan Fırka-ı Islahiye Kumandanı Ferik Ömer Vehbi Paşa’nın Seraskerlik’e gönderdiği rapor da etkili oldu. Bu layihayı Seraskerlik önemine binaen Sadaret’e gönderdi. Sadrazam da layihayı Şûrâ-yı Devlet’e havale etti. Layihada Ömer Vehbi Paşa, Mehmed Memduh Bey aleyhinde iddialarda bulundu. Çeşitli usulsüzlükler yaptığını, kanuna mugayir uygulamaları olduğunu ileri sürdü. Layihayı Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi 6 Kasım 1892 tarihinde müzakere etti. Sivas vilâyetince öyle bir idârenin devâmının mehâzîr-i mülkiyeyi dâ’î olduğunu, Ömer Vehbi Paşa’nın ileri sürdüğü iddiaların araştırılması gerektiğini beyan ederek tebeddül-i vilâyetin netîce-i tahkîkâta ta’lîkiyle şimdiden icrâsı şıklarından birinin tercihi manût-ı rey-i âlî idüğü tezekkür kılını şeklinde mütalaada bulundu (BOA. BEO. 7950, 18 Kasım 1892/27 R 1310, lef 4). Sadrazam Cevat Paşa 13 Kasım 1892 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkitâbeti’ne yazdığı arz tezkiresinde Sivas Vilayeti Valisi Mehmed Memduh Bey’in değiştirilmesi gerektiğini beyan ederek, yerine iktidar ve ehliyeti tecrübe edilmiş olan Van Vilayeti önceki valisi Halil Bey’in atanmasının uygun bulunduğunu bildirdi. Neticede 16 Kasım 1892 tarihinde ber-vech-i istîzân irâde-i seniye çıkararak Mehmed Memduh Bey azledildi (BOA. Irâde. Dâhiliye. 1299/30 (1310R-31), 16 Kasım 1892/25 R 1310, lef 1). 18 Kasım 1892 tarihinde Sadaret, Dâhiliye Nezareti’ne Mehmed Memduh Bey’in azledilerek Sivas Vilayeti Valiliği’ne Halil Bey’in atandığını, Halil Bey’e atamaya dair bilgi verildiğini bildirerek gereğinin yapılmasını emretti. Sadaret aynı tarihte Halil Bey’e de Sivas Vilayeti Valiliği’ne tayinine dair irâde-i seniyenin çıktığını bildirdi (BOA. BEO. 7950, 18 Kasım 1892/27 R 1310, lef 1)⁷.

⁷ Mehmed Memduh Bey aleyhindeki şikâyetleri Mirliva Ali Fuat Paşa, Sivas Kumandan Vekili Miralay Cemal Bey’le birlikte tahkik etti. Seraskerlik tahkikat neticesini 8 Şubat 1892 tarihinde Sadaret’e arz

Mehmed Memduh Bey Sivas Vilayeti Valiliği'nden azledilmesini müteakip Sadaret'e takdim ettiği arzuhal ile mazuliyet maaşı tahsis edilmesini istedi. Bürokratik prosedür gereği Sadaret, Mütেকâidîn ve Mazûlîn-i Mülkiye Sandıkları Nezareti'ne bilgi verdi. İlgili nezaret, 25 Ocak 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Mehmed Memduh Bey'in hizmet cetvelinin tanzim edilerek gönderilmesini talep etti. Dâhiliye Nezareti 13 Mayıs 1893 tarihinde mazul Mehmed Memduh Bey'in hizmet cetvelini, evrak-ı müsbetesi ile birlikte Mütেকâidîn ve Mazûlîn-i Mülkiye Sandıkları Nezareti'ne gönderdi (BOA. DH. MKT. 37/14, 8 Ağustos 1893/25 M 1311, lef 1). Nezâret Muhasebesi, 20 Haziran 1893 tarihinde Mehmed Memduh Bey'in 1861 yılında 23 yaşında memuriyete başladığını, 31 yıl 4 ay hizmeti bulunduğunu, son aldığı maaşın 17000 kuruş olduğunu, Memûrîn-i Mülkiye Mazûliyet Kararnamesi'nin 8. maddesine eklenen fıkra gereğince tahakkuk eden 8500 kuruş mazuliyet maaşının 6000 kuruşa indirilmesi, aynı kararnamenin 6. maddesi gereğince 6000 kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmesi ve usulen konunun bir kere de Heyet-i Umûmiye'de görüşülmesi gerektiğini ifade etti (BOA. ŞD. 1102/5, 20 Temmuz 1893/6 M 1311, lef 1). Konu 20 Haziran 1893 tarihinde Heyet-i Umûmiye'de görüşüldü. Heyet-i Umûmiye, Sivas Vilayeti İdare Meclisi'nin 15 Aralık 1892 tarihli mazbatasında Mehmed Memduh Bey'in devriye masrafından 41279 kuruş 30 pare zimmeti olduğunun beyan edildiğini, evrakın usulen Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmesi gerektiğini ifade etti (BOA. ŞD. 1102/5, 20 Temmuz 1893/6 M 1311, lef 2). Bu arada Mehmed Memduh Bey bir istidaname takdim ederek, mazuliyet maaşı tahsisi ile ilgili muamelenin devriye masrafından ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle tehir edilmekte olduğunu beyan etti. Bir an önce mazuliyet maaşı tahsis edilmesini istedi. Neticede Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi 22 Haziran 1893 tarihinde evrakı, havale edilen istidaname ile birlikte görüştü. Mehmed Memduh Bey de müzakereye bizzat katıldı ve izahat verdi. Tanzimat Dairesi, devriye masrafından ilişkisi olan ilgili meblağın zimmeti olduğuna karar verdi (BOA. BEO. 17435, 7 Temmuz 1893/22 Z 1310, lef 1). 7 Temmuz 1893 tarihinde Sadaret, Mülkiye Mütেকâidîn ve Mazûlîn Sandıkları Nezareti ile Dâhiliye Nezareti'ne Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatası suretini göndererek gereğini yapmalarını emretti (BOA. BEO. 17435, 7 Temmuz 1893/22 Z 1310, lef 2). İlişik meselesinin çözülmesi üzerine Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi evrakı 20 Temmuz 1893 tarihinde tekrar görüştü.

etti. Mehmet Memduh Bey hakkındaki şikâyetler daha sonra Mirliva Ziya Paşa başkanlığındaki heyet tarafından mahallinde tahkik edildi. Bununla birlikte Mehmed Memduh Bey görevine devam etti (Kırmızı, 2007: 364-367).

Mehmed Memduh Bey'e 6000 kuruş mazuliyet maaşı tahsisi için usulen irâde-i seniye çıkması gerektiğini ifade etti (BOA. İrâde. TKS. 2/17 (1311M-2), 30 Temmuz 1893/16 M 1311, lef 1). 26 Temmuz 1893 tarihinde Sadrazam Cevat Paşa tarafından yazılan arz tezkiresi üzerine 30 Temmuz 1893 tarihinde gereğince irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. TKS. 2/17 (1311M-2), 30 Temmuz 1893/16 M 1311, lef 2). Sadaret 2 Ağustos 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne irâde-i seniyenin çıktığını bildirdi (BOA. BEO. 18664, 2 Ağustos 1893/19 M 1311, lef 1; BOA. DH. MKT. 37/14, 8 Ağustos 1893/25 M 1311, lef 3). Dâhiliye Nezareti, 8 Ağustos 1893 tarihinde Mehmed Memduh Bey'e, 6000 kuruş mazuliyet maaşı tahsisi hakkında irâde-i seniye çıktığına ve gereğinin yapılmasına dair Mülkiye Tekâüd Sandığı Nezareti'ne bilgi verildiğine dair Sadaret tarafından 2 Ağustos 1893 tarihinde tezkire yazıldığını bildirdi (BOA. DH. MKT. 37/14, 8 Ağustos 1893/25 M 1311, lef 4).

Mehmed Memduh Bey 13 Aralık 1893 tarihinde 17000 kuruş maaşla Ankara Vilayeti Valiliği'ne atandı. Tayinine dair resen çıkan irâde-i seniyede Mehmed Memduh Bey'in, Sivas Vilayeti Valiliği'nden Ermenilerin mefsedetlerine meydan vermediği için aleyhinde yapılan şikâyetler sebebiyle azledildiğinin anlaşıldığı, iktidar ve sadakat erbabından bulunduğu belirtildi. İlâveten Ankara Vilayeti dâhilinde Yozgat'taki Ermeni İsyanı⁸ tayinine gerekçe gösterildi. Aynı irâde-i seniye ile Ankara Vilayeti Valisi Abidin Paşa Cezair-i Bahr-i Sefîd Vilayeti Valiliği'ne atandı. Cezair-i Bahr-i Sefîd Vilayeti Valisi Akif Paşa da yaşlılığını gerekçe göstererek İstanbul'a çağrılmasını istemesi dikkate alınarak tekaüdü icra edilmek üzere merkeze alındı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1310/10 (1311C-10), 13 Aralık 1893/4 C 1311, lef 1). 16 Aralık 1893 tarihinde Sadaret, Dâhiliye Nezareti'ne irâde-i seniye çıktığını, her iki valiye tebligat yapıldığını bildirerek gereğini emretti (BOA. DH. MKT. 183/47, 18 Aralık 1893/9 C 1311, lef 2). 18 Aralık 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhasebesi'ne müzekkere yazıldı (BOA. DH. MKT. 183/47, 18 Aralık 1893/9 C 1311, lef 1). Mehmed Memduh Bey'e 13 Aralık 1893 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile 200 lira harcırah verildi (BOA. İrâde. Husûsî. 19/11 (1311C-011), 13 Aralık 1893/4 C 1311, lef 1). Aynı tarihte Sadaret, Maliye Nezareti'ne gereğinin yapılmasını emretti (BOA. BEO. 24559, 13 Aralık 1893/4 C 1311, lef 1). Sadaret, yine aynı tarihte Mehmed Memduh Bey'e Ankara Vilayeti Valiliği'ne tayin edildiğini bildirdi. 13 Aralık öğleden sonra saat ikide Yozgat'a gönderilecek Tahkik Heyeti ile birlikte özel

⁸ Yozgat'ta 6 Ocak 1893 ve 12 Aralık 1893 tarihlerinde iki Ermeni isyanı çıktı. Bu isyanlar hakkında bkz. (Karaca, 2004a: 99-118; Karaca, 2004b: 50-71).

katarla İstanbul'dan hareketinin irâde-i seniye gereği olduğunu ifade etti (BOA. BEO. 24516, 13 Aralık 1893/4 C 1311, lef 1). Aynı gün yazılan ikinci tezkire-i samiye ile de tahsis edilen trenle belirtilen saatte İstanbul'dan hareket etmesi, Yozgat'ta çıkan Ermeni İsyanı'nın izalesine, asayişin teminine ve başka herhangi bir uygunsuzluğun çıkmamasına gayret ve itina etmesinin irâde-i seniye gereği olduğu bildirildi (BOA. BEO. 24522, 13 Aralık 1893/4 C 1311, lef 1).

Mehmed Memduh Bey 14 Aralık 1893 tarihinde Ankara'ya vararak göreve başladı. 15 Aralık 1893 tarihinde resen çıkan irâde-i seniye ile Ankara Vilayeti Valiliği'ne Mehmed Memduh Bey'in, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Valiliği'ne Ankara Vilayeti Valisi Abidin Paşa'nın, Yozgat Sancağı Mutasarrıflığı'na Dedeâğaç Sancağı önceki mutasarrıfı Bahaeddin Bey'in tayin edildiği, Yozgat'a gerekli tahkikatı yapmak üzere tahkik heyeti gönderildiği hususlarının 16 Aralık 1893 tarihli gazetelerde ilan edilmesi sadrazama emredildi (BOA. İrâde. Husûsî. 19/17 (1311C-017), 15 Aralık 1893/6 C 1311, lef 1).

Ankara Vilayeti Valisi Mehmed Memduh Bey'e 29 Temmuz 1894 tarihinde resen çıkan irâde-i seniye ile sadakati, mesaisi ve gayretleri sebebiyle rütbe-i sâmiye-i vezâret tevcih edildi (BOA. İrâde. Taltîfât. 58/8 (1312M-108), 29 Temmuz 1894/25 M 1312, lef 1). Sadaret 30 Temmuz 1894 tarihinde Ankara Vilayeti Valisi Mehmed Memduh Paşa'ya, kendisine vezaret rütbesi verildiğini tebşir etti (BOA. BEO. 33314, 30 Temmuz 1894/26 M 1312, lef 1).

Mehmed Memduh Paşa 6 Kasım 1895 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile 40000 kuruş maaşla Ankara Vilayeti Valiliği'nden naklen Dâhiliye Nâzirliği'ne tayin edildi (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1328/38 (1313Ca-50), 6 Kasım 1895/18 Ca 1313)⁹.

Mehmed Memduh Paşa Dâhiliye Nâzirliği esnasında çeşitli komisyonlarda üye veya başkan olarak görev aldı. Memâlik-i Osmaniye'de asayişin temin ve muhafazası mühim olduğundan vilayetlerle gece-gündüz muhabere olunarak asayişin temin ve muhafazası için taşradan gelen yazıların hızlıca işleme konulmasını sağlamak amacıyla Mehmed Memduh Paşa'nın nezaretinde bir komisyon kurulmasına, Encümen-i Mahsûs-ı Vükelâ kararı üzerine çıkan irâde-i seniye ile Kasım 1895 tarihinde karar verildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84-85).

⁹ Mehmed Memduh Paşa'nın Dâhiliye Nâzırı tayininde 1894 yılında meydana gelen İstanbul Depremi müteakip valisi olduğu Ankara'dan Yıldız Saray-ı Hümayunu Başkitâbeti'ne telgraf çekerek sultan II. Abdülhamid'in sağlık durumunu sormasının etkili olduğuna dair ilginç bir bilgi için bkz. (Haydaroğlu, 1996: 113, 125).

Vilâyât-i Sitte’de tatbikine başlanan ıslahatın diğer vilayetlere teşmil edilmesine dair irâde-i seniye çıkması üzerine ol bâbda tesrî’ât ve icrâ-yı muhâberât vazîfesi Ekim 1896 tarihinde Mehmed Memduh Paşa nezaretinde kurulan komisyona verildi. 1896 yılında Vilâyât-i Sitte’de aynî olarak tahsil edilen aşar vergisinin köy köy müzâyede usulüyle ihale edilmesinin hazineyi zarara uğrattığı anlaşıldı. Müfettiş Şakir Paşa, aşar ihale usulünün değiştirilmesi gerektiğini bildirdi. 10 Kasım 1896 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile Adliye ve Mezâhib Nâzırı Abdurrahman Paşa, Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa ve diğer iki kişiden müteşekkil Bâb-ı Âlî’de bir komisyon kurularak konuyu müzakere etmesi emredildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84-85)

1901 yılında Bâb-ı Âlî’de dinî müesseselerin mamuriyetinin temini ile köylerde ve kasabalarda mektep sayılarının arttırılması, programlarının dinî konular yanında ziraat ve sanayi ile ilgili konuların da tahsili esasına göre tadil ve tanzim edilmesi için alınması gereken tedbirleri kararlaştırmak amacıyla Meclis-i Vükelâ kararı üzerine çıkan irâde-i seniye ile bir komisyon kuruldu. Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa komisyonda Maarif Nâzır ve Evkâf-ı Hümayun Nâzırı ile birlikte aza olarak görev aldı. 19 Kasım 1901 tarihinde Sadaret, tezkire-i samiye ile Mehmed Memduh Paşa’ya bilgi verdi. 1902 yılında Tütün Rejisi ile ilgili ortaya çıkan meselelerin halli için Evkâf-ı Hümayun Nâzırı, Tütün Rejisi Şirketi Müdürü ile birlikte çalışması kararlaştırıldı. 8 Eylül 1902 tarihinde Sadaret, kendisine buna dair tezkire-i samiye yazdı (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84-85).

Mehmed Memduh Paşa Dâhiliye Nazırlığı esnasında başarılı çalışmaları ve sadakati sebebiyle Sultan II. Abdülhamid tarafından çeşitli nişanlarla taltif edildi. 13 Mart 1896 tarihinde mesâ’î-i reviiyyet-mendânesine mebnî tebdîlen birinci rütbeden nişân-ı âlî-i Osmanî ile taltif edildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84-85). 22 Ağustos 1898 tarihinde murassa mecîdî nişanı ile ödüllendirildi (BOA. İrâde. Taltîfât. 148/39 (1316R-123), 22 Ağustos 1898/4 R 1316, lef 1). Sadaret 8 Eylül 1898 tarihinde Maliye Nezareti’ne, Teşrifat Dairesi tarafından icabının icra edildiğini bildirerek gereğini yapmasını emretti (BOA. BEO. 89251, 8 Eylül 1898/21 R 1316, lef 1). 13 Temmuz 1899 tarihinde resen çıkan irâde-i seniye ile hıdemât-ı memdûha-i reviiyyet-mendânesine mebnî murassa nişân-ı âlî-i Osmanî ile taltif edildi (BOA. İrâde. Taltîfât. 181/87 (1317Ra-087), 13 Temmuz 1899/4 Ra 1317, lef 1). 23 Temmuz 1899 tarihinde Sadaret Maliye Nezareti’ne Teşrifat Dairesi tarafından gereğinin yapıldığını bildirdi. Nezaretten gereğini yapmasını istedi (BOA. BEO. 100697, 23 Temmuz

1899/14 Ra 1317, lef 1). 23 Aralık 1902 tarihinde yine resen çıkan irâde-i seniye ile murassa iftihâr nişânı tevcih edildi. 30 Ocak 1903 tarihinde berâtı yazıldı (BOA. İrâde. Taltîfât. 291/76 (1320N-076), 23 Aralık 1902/22 N 1320, lef 1. Ayrıca bkz. BOA. Y. PRK. AZJ. 46/114, 29 Mart 1903/29 Z 1320, lef 1).

Mehmed Memduh Paşa Dâhiliye Nazırı iken yabancı devletler tarafından da çeşitli nişanlarla taltif edildi. Bu taltiflerde Osmanlı Devleti ile ilgili devletler arasında ortaya çıkan çeşitli meselelerin çözümünde görev alması etkili oldu. Mehmed Memduh Paşa'ya 1898 yılında Almanya İmparatoru tarafından birinci rütbeden Aigle Rouge (Kızıl Kartal) nişanı verildi. Dâhiliye Nâzırı sıfatıyla Mehmed Memduh Paşa, nişanı kabulü ve takması için gerekli irâde-i seniyenin çıkmasına delalet etmesini 23 Ekim 1898 tarihinde Sadaret'ten istedi (BOA. İrâde. Taltîfât. 156/41 (1316C-189), 13 Kasım 1898/28 C 1316, lef 3). 24 Ekim 1898 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 13 Kasım 1898 tarihinde gerekli irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Taltîfât. 156/41 (1316C-189), 13 Kasım 1898/28 C 1316, lef 5). Bulgaristan Emâreti Kapıkethüdalığı Ağustos 1897 tarihinde Hâriciye Nezâreti'ne Mehmed Memduh Paşa'ya Saint Aleksandır nişanı verildiğini takrîrle bildirdi. 16 Ağustos 1897 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 2 Eylül 1897 tarihinde Saint Aleksandır nişanının kabulü ve takılması için gerekli irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Taltîfât. 119/5 (1315R-075), 2 Eylül 1897/4 R 1315, lef 1, lef 2). Mehmed Memduh Paşa'ya 1901 yılında Rusya Devleti, birinci rütbeden Aigle Blanc (Beyaz Kartal) nişanı verdi. Nişanı, Rusya İstanbul Sefâreti Baştercümanı 4 Mart 1901 tarihinde Mehmed Memduh Paşa'ya bizzat takdim etti. Mehmed Memduh Paşa 4 Mart 1901 tarihinde Sadaret'ten, nişanı kabulü ve kullanması için gerekli olan irâde-i seniyenin çıkmasına delalet etmesini istedi (BOA. İrâde. Taltîfât. 245/25 (1318Za-150), 9 Mart 1901/18 Za 1318, lef 1). 7 Mart 1901 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 9 Mart 1901 tarihinde aynı istikamette irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Taltîfât. 245/25 (1318Za-150), 9 Mart 1901/18 Za 1318, lef 3). 12 Mart 1901 tarihinde Sadaret, Mehmed Memduh Paşa'ya 9 Mart 1901 tarihinde irâde-i seniye çıktığını bildirdi (BOA. BEO. 122197, 12 Mart 1901/21 Za 1318, lef 1). Mehmed Memduh Paşa'ya 1900 yılında da İran Şahı tarafından birinci rütbeden hamaili yeşil Şîr û Hûrşid nişanı verildi. Dâhiliye Nezareti, 16 Ekim 1900 tarihinde Sadaret'ten nişanın kabulü ve takılması için gerekli olan irâde-i seniyenin çıkmasına delalet etmesini istedi (BOA. DH. MKT. 2414/120, 16 Ekim 1900/21 C 1318, lef 1; BOA. İrâde. Taltîfât. 232/12 (1318B-162), 12 Kasım 1900/19 B 1318, lef 1). 23 Ekim 1900 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine gerekli irâde-i seniye 12 Kasım 1900

tarihinde çıktı (BOA. İrâde. Taltîfât. 232/12 (1318B-162), 12 Kasım 1900/19 B 1318, lef 3).

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa, başarılı hizmetlerinden dolayı II. Abdülhamid tarafından çeşitli madalyalarla da taltif edildi. 30 Ağustos 1897 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile Mehmed Memduh Paşa'ya, diğer vükelâ ile birlikte Yunan Muharebesi'nde kazanılan zaferden dolayı meşhûd olan mesâ'i-i makbûle-i sadâkatkârane ve ikdâmât-ı ber-güzîde-i mehâmm-ı senâsânelerine mebnî Yunan Muhaberesi Madalyası verildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84-85). 28 Ocak 1901 tarihinde resen çıkan irâde-i seniye ile sadakati ve güzel hizmetlerinden dolayı Hâriciye Nâzırı Tevfik Paşa ile birlikte Mehmet Memduh Paşa'ya altın liyakat madalyası tevcih edildi. Sadaret 11 Şubat 1901 tarihinde tezkire-i samiye ile kendisine bilgi verdi. 5 Şubat 1901 tarihinde Divan-ı Hümayun'dan berât-ı âlisi yazıldı (BOA. İrâde. Taltîfât. 240/50 (1318L-050), 28 Ocak 1901/7 L 1318, lef 1, lef 2).

Dâhiliye Nâzırı olması hasebiyle Meclis-i Has-ı Vükelâ üyesi olan Mehmed Memduh Paşa çeşitli yardım kampanyalarına maddî katkılarda bulundu. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid tarafından çeşitli madalyalarla taltif edildi. Ankara Vilayeti Valisi iken 1894 yılında meydana gelen büyük İstanbul depreminde afetzedelere 3684 kuruş yardımda bulundu. Şehremaneti 5 Nisan 1895 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne yardımda bulunanların listesini göndererek taltiflerini istedi (BOA. İrâde. Taltîfât. 77/13 (1312L-128), 17 Nisan 1895/21 L 1312, lef 5). Mehmed Memduh Paşa'ya 17 Nisan 1895 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile küçük kıtada hareket-i arz musâbînine mahsûs gümüş madalya verildi (BOA. İrâde. Taltîfât. 77/13 (1312L-128), 17 Nisan 1895/21 L 1312, lef 2, lef 7). Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 1897 yılında tesîsât-ı Askerîye için 30000 kuruş yardımda bulundu (BOA. İrâde. Taltîfât. 110/115 (1314L-115), 18 Mart 1897/14 L 1314, lef 2). Bu sebeple 18 Mart 1897 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile tesîsât-ı Askerîye i'ânesine mahsûs gümüş madalya ile taltif edildi (BOA. İrâde. Taltîfât. 110/115 (1314L-115), 18 Mart 1897/14 L 1314, lef 6). Mehmed Memduh Paşa 1901 yılında Hicaz Demiryolu inşaatı masrafı için 35619 kuruş yardımda bulundu. Bu sebeple 29 Aralık 1901 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile yardımda bulunan diğer devlet adamlarıyla birlikte Hicaz Demiryolu i'ânesine mahsûs altun madalya ile ödüllendirildi (BOA. İrâde. Taltîfât. 269/41 (1319N-141), 29 Aralık 1901/18 N 1319).

Dâhiliye Nâzırlığı'na 2 Ağustos 1908 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile bir başkası tayin edildi (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 M 1840/29 Z 1255, 84-85). Mehmed Memduh Paşa'nın 12 yıl 8 ay 25 gün devam eden Dâhiliye Nâzırlığı sona erdi. Mehmed Memduh Paşa 20 Ağustos 1908 tarihinde tekaüdünü isteyen istidanamesini Sadaret'e takdim etti.

1.3 EMEKLİLİK ve SÜRGÜN YILLARI

Mehmed Memduh Paşa'nın 20 Ağustos 1908 tarihli istidanamesi üzerine Sadaret 21 Ağustos 1908 tarihinde Müttekâidîn ve Mazûlîn-i Mülkiye Sandıkları Nezâreti'ne gereğini emretti (BOA. BEO. 253397, 21 Ağustos 1908/23 B 1326, lef 1). Müttekâidîn ve Mazûlîn-i Mülkiye Sandıkları Nezâreti 26 Ağustos 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden Mehmed Memduh Paşa'nın hizmet cetvelinin düzenlenerek gönderilmesini istedi (BOA. DH. MKT. 1292/33, 9 Eylül 1908/12 Ş 1326, lef 1). Dâhiliye Nezâreti hizmet cetvelini 9 Eylül 1908 tarihinde Müttekâidîn ve Mazûlîn-i Mülkiye Sandıkları Nezâreti'ne gönderdi (BOA. DH. MKT. 1292/33, 9 Eylül 1908/12 Ş 1326, lef 2).

Mülkiye Müttekâidîn ve Mazûlîn Sandıkları Nezâreti Muhasebesi 13 Eylül 1908 tarihinde Mehmed Memduh Paşa ile ilgili hesap müzekkeresi tanzim etti. Dâhiliye Nezâreti'ne 6 Kasım 1895 tarihinde atandığını, 12 yıl 8 ay 25 gün nâzırlık görevinde kaldığını, 46 yıl 10 ay hizmeti bulunduğunu, 27000 kuruş tekâüd maaşı tahsisi gerektiğini, evrakın usulen Heyet-i Umûmiye'de müzakere edilmesi gerektiğini ifade etti (BOA. ŞD. 1081/74, 4 Ekim 1908/8 N 1326, lef 1). 15 Eylül 1908 tarihinde Mülkiye Müttekâidîn ve Mazûlîn Sandıkları Nezâreti Heyet-i Umûmiyesi evrakı görüşerek Memûrîn-i Mülkiye Tekâüd Kararnamesi gereğince kendisine aylık 27000 kuruş tekâüd maaşı isabet ettiğine karar verdi (BOA. ŞD. 1081/74, 4 Ekim 1908/8 N 1326, lef 2). Bürokratik prosedür gereği evrakı Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi de müzakere ederek aynı şekilde karar verdi. 12 Ekim 1908 tarihinde Sadrazam Kamil Paşa tarafından yazılan arz tezkiresi üzerine 14 Ekim 1908 tarihinde aynı istikamette gerekli olan irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. TKS. 20/65 (1326N-10), 14 Ekim 1908/18 N 1326, lef 1). 22 Ekim 1908 tarihinde Sadaret, Dâhiliye Nezâreti'ne ve Mülkiye Müttekâidîn ve Mazûlîn Sandıkları Nezâreti'ne irâde-i seniyenin çıktığını bildirerek gereğinin yapılmasını emretti (BOA. BEO. 256336, 22 Ekim 1908/26 N 1326, lef 1). 1 Kasım 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâreti, Mülkiye Müttekâidîn ve

Mazûlîn Sandıkları Nezâreti'ne gereğinin yapılması için tezkire yazdı (BOA. DH. MKT. 2643/15, 1 Kasım 1908/6 L 1326, lef 1). Böylece 47 yıla yakın memuriyet hayatından sonra Mehmed Memduh Paşa'nın emeklilik hayatı başladı.

23 Temmuz 1908 tarihinde Kanûn-ı Esâsî iade ve meşrutiyet ilan edildiği esnada Said Paşa Hükümeti görevdeydi. Mehmed Memduh Paşa hükümette Dâhiliye Nazırı idi. Tepkiler üzerine Said Paşa Hükümeti ile birlikte 1 Ağustos 1908 tarihinde istifa etti (Polat, 2019: 144)¹⁰. Mehmed Memduh Paşa 5 Ağustos 1908 tarihinde Çarşamba günü Boğaziçi'ndeki yalısında müstafi Dâhiliye Nâzırı iken tutuklandı. Yalısına gelen iki polis memuru, Sadrazam tarafından Bâb-ı Âlî'ye gelmesinin emredildiğini, konağın etrafını ahalinin sardığını, kızgın kalabalığın konağa girerek kendisini zorla dışarı çıkarma tehlikesi bulunduğunu ifade etti. Bu tehlike karşısında davete icabet etti ve arabasına binerek polislerle birlikte Bâb-ı Âlî'ye hareket etti. Bu esnada konağının önüne gelen ahaliden yedi-sekiz kişi, kira arabası ile kendisini takip edeceklerini ifade ederek ücret talep etti. Mehmed Memduh Paşa istedikleri parayı verdi. Bâb-ı Âlî'ye yaklaşıncı polis memurları Zaptiye Nezâreti'ne gidileceğini söyledi. Burada toplanan ahalinin hakaretleri altında Zaptiye Nezâreti'nin üst katına çıkarıldı¹¹. Nezâret müstantıkı ve kâtipleri yanına gelerek üzerini aradı. Bir şey bulamadıklarına dair tutanak tutarak tutanağı Mehmed Memduh Paşa'ya imzalattılar. Daha sonra Maarif Nezâreti memurlarından Sadık Bey isminde bir kişi yanına gelerek İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin İstanbul reisi olduğunu, kendisini teselli etmeye yönelik sözler söyledi. Sadık Bey, ayrıca gece Harbiye Nezâreti'ne sevk edileceğini ifade etti. Gece kira arabası ve silahlı süvari askerler refakatinde otuz gün kalacağı Harbiye Dâiresi'ne getirildi¹². Burada da Nişancı Taburu Kışlası'na götürdü. Yatacağı

¹⁰ 8 Ağustos 1908 tarihinde Sadaret'e takdim ettiği arzuhalde Mehmed Memduh Paşa'nın istifa ettiği anlaşılmaktadır. Bu arzuhalinde Mehmed Memduh Paşa, II. Abdülhamid devri ricalinin meşrutiyetin iadesini müteakip genelde yaptığı üzere yeni dönemin şartlarına adaptasyona yönelik bir tutum sergilemekte ve lâkin otuz üç yıllık müddet-i tûliye zarfında idâre-i sâbikanın seyyi'âtı aranılacak ise zamân-ı istibdâda 'â'id i'tisâfât ve ef'âl-i 'âcizlerinden başka me'mûrîn-i devlete de râci olmak iktizâ ider... Bulunduğum me'mûriyetlerde her ne icrâ'ât vâki' oldu ise hep o devrin mahsûlû olan karârlarla tebligât-ı resmîyeye tevfiқан ifâ kılınmıştır... Pek 'ayândır ki o vaktler hiçbir me'mûr ve nâzırın irâde ve emr hâricinde bir şey yapabilmek ihtimâli yok idi. Bu hakikati de bilmeyen yokdur (BOA. Y. EE. KP. 32/3171, 8 Ağustos 1908/10 B 1326, lef 1) ifadelerine yer vermektedir.

¹¹ 5 Ağustos 1908 tarihinde Çarşamba günü ahali tarafından Mehmed Memduh Paşa ve eski Şehremîni Reşid Paşa'nın konakları kuşatıldı. Ahali firar edeceklerini düşündüğü için Mebûsân Meclisi açılıncaya kadar firarlarının önlenmesi maksadıyla Zaptiye Dâiresi'ne götürülmeleri için ısrar etti. Bu sebeple Mehmed Memduh Paşa Zaptiye Nezâreti'ne getirildi. Zaptiye Nezâreti 5 Ağustos 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne ve Sadaret'e gelişmeler hakkında bilgi verdi (BOA. ZB. 324/98, 5 Ağustos 1908/23 Temmuz 1324, lef 1).

¹² Harbiye Nezâreti'ne getirilen sadece Mehmed Memduh Paşa değildi. Sâbık Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa, sâbık Şehremîni Reşid Paşa, Tophâne-i Âmire Müşiri Zeki Paşa ile Seribrikdâr Kâmil Bey de Harbiye Nezâreti'ne getirildi. Ancak Zaptiye Nezâreti'nde kalmaları mahzurlu bulundu. Bu sebeple

odanın kapısına süngülü iki, iç tarafına iki asker konuldu. Geceyi burada sefalet içinde geçirdi. Perşembe günü tevkîfine dair resmî bir tebliğ talep etti. Ancak kendisine ne askerine de adlî merciler taraftan hiçbir tebligat yapılmadı (BOA. Y. EE. KP. 32/3171, 8 Ağustos 1908/10 B 1326, lef 1). Bunun üzerine İstanbul İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne bir telgraf çekerek görüşmek üzere nezdine yetkili memur gönderilmesini istedi. Cuma günü İstanbul İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden Binbaşı Hakkı, Binbaşı Rahmi ve Bahriye Kaymakamı Arif ile Selanik'ten gelen bir kişi Nişancı Taburu Kışlası'na geldi. Mehmed Memduh Paşa, kendilerine öncelikle yaşadıklarını anlattı. Onlar da kendisine, otuz üç yıllık istibdattan sonra halkın galeyana geldiğini, galeyanı arzu etmediklerini, halkın sakinleştirilmeye çalışıldığını, en kısa sürede olumlu netice alınacağına inandıklarını, Sadrazam ile bir sonraki gün görüşeceklerini ifade ettiler (BOA. Y. EE. KP. 32/3171, 8 Ağustos 1908/10 B 1326, lef 1).

Mehmed Memduh Paşa, Tahsin Paşa, Reşid Paşa, Ebulhuda Efendi ve oğlu ile birlikte 3 Eylül 1908 tarihinde Sadrazam emriyle Büyükkada'da ikamete mecbur edildi (BOA. ZB. 353/2, 3 Eylül 1908/21 Ağustos 1324, lef 1). Büyükkada'da idâre-i keyfiye ile dokuz ay ailesiyle birlikte ikamet etti (Polat, 2018: 331; Mehmed Memduh, 1328c: 2). 31 Mart Vakası sonrasında İstanbul II. Divan-ı Harb-i Örfisi 21 Mayıs 1909 tarihinde enkâz-ı Abdülhamîd olarak bilinen kişilerle birlikte hakkında önemli kararlar verdi. Görevde bulundukları yıllarda casuslukvarî ihbarlarla cinayet işlenmesine ve bazı ailelerin mahv ve perişan olmalarına sebep olan icraat ve fiillerini, devlet adına satın almalarda ve diğer bazı malî işlerde irtikâp ve irtişalarını sahip oldukları menkûl ve gayrimenkûllerine delil saydı. İstanbul'da bulunmalarının asayişî ihlal edecek derecede olumsuz neticeleri olabileceğini ileri sürdü. 23 Temmuz 1908 tarihinden sonra yaptıkları intikal ve ferağ işlemlerinin geçersiz sayılması şartıyla emvâl ve emlâklarının haczedilmesine, sahip oldukları rütbelerin sökülmesine, nişan ve madalyalarının geri alınmasına, tekâüd haklarının ıskâtına, ülke dâhilinde münasip kalelerde kalebend¹³ olarak nezâret altında bulundurulmalarına, haklarında mevcut evrakın tetkiki neticesine göre daha sonra hüküm verilmesine oy birliğiyle karar verdi. Sıkıyönetim Mahkemesi, aldığı bu kararları mazbata ile 22 Mayıs 1908 tarihinde Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanlığı'na gereğinin süratle yapılması için

çarşamba gecesi sabaha doğru Bâb-ı Seraskeri'ye nakledildiler (BOA. ZB. 484/96, 5 Ağustos 1908/23 Temmuz 1324, lef 1; Mehmed Memduh, 1328c: 2).

¹³ Kalebend, bir kişinin muhakeme edilip suçu sübuta ermediği halde idareten kale surları dâhilinde zorunlu ikamete tabi tutulmasıdır. Adada uygulan kalebend, zorunlu ikamet kale surları dışına tahvil halinde cezîrebend adını almaktadır (İşbilir, 2019: 5-7).

bildirdi (BOA. İrâde. Askerî. 85/57 (1327Ca-107), 24 Mayıs 1909/4 Ca 1327, lef 4). 23 Mayıs 1909 tarihinde Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa Zaptiye Nezâreti'ne, takdim edilen pusulada isimleri yazılı kişilerin acilen Harbiye Nezâreti tevkîfhanesine sevk ve nakillerine II. Divan-ı Harb-i Örfî tarafından karar verildiğini bildirdi. İlgili kişilerin bulundukları yerlerden 23 Mayıs gecesi, yetiştirilememesi halinde 24 Mayıs gecesi Harbiye Nezâreti'ne nakledilerek Merkez Kumandanlığı'na teslim edilmelerini emretti (BOA. ZB. 333/14, 25 Mayıs 1909/12 Mayıs 1325, lef 5). 24 Mayıs 1909 tarihinde Zaptiye Nezâreti, Adalar Kaymakamlığı'na tahriratla Büyükkada'da misafir olarak bulunan kişilerin¹⁴ Harbiye Nezâreti'ne nakilleri için Yusuf Cemil Bey'in maiyeti ve Rehber İstimbotu'yla gönderildiğini, ilgili kişilerin Yusuf Cemil Bey'e teslim edilmesi ve Rehber İstimbotu'na bindirilerek gönderilmesi gerektiğini bildirdi (BOA. ZB. 495/20, 24 Mayıs 1909/11 Mayıs 1325, lef 1; BOA. ZB. 333/14, 25 Mayıs 1909/12 Mayıs 1325, lef 5). 25 Mayıs 1909 tarihinde Zaptiye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti'ne ilgili zevâtın 25 Mayıs'ta sabaha doğru Büyükkada'dan Harbiye Nezâreti Merkez Kumandanlığı Dairesi'ne teslim edildiğini bildirdi (BOA. ZB. 333/14, 25 Mayıs 1909/12 Mayıs 1325, lef 6).

24 Mayıs 1909 tarihinde Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, Sadaret'e II. Divan-ı Harb-i Örfî'de alınan kararları mazbata ve isim pusulası¹⁵ ile birlikte bildirerek gereğinin yapılmasını istedi (BOA. İrâde. Askerî. 85/57 (1327Ca-107), 24 Mayıs 1909/4 Ca 1327, lef 5). Sadrazam 24 Mayıs 1909 tarihinde alınan kararların tatbiki için gerekli olan irâde-i seniye'nin çıkması amacıyla arz tezkiresi yazdı. 25 Mayıs 1909 tarihinde aynı şekilde irâde-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Askerî. 85/57 (1327Ca-107), 24 Mayıs 1909/4 Ca 1327, lef 6).

Meclis-i Vükelâ 26 Mayıs 1909 tarihinde 25 Mayıs 1909 tarihinde çıkan irâde-i seniye gereğince ilgili kişilerin nerelere mecburî ikamet için sevk edileceklerini kararlaştırdı. Mehmed Memduh Paşa'nın, Mabeyn-i Hümayun esbak Başkâtibi Tahsin Paşa, esbak Şehremîni Reşid Paşa'yla birlikte zabıta nezâretinde bulundurulmak üzere

¹⁴ Bu kişiler Mabeyn-i Hümayun Sâbık Başkâtibi Tahsin Paşa, Mekâtib-i Askerîye Nâzır-ı Esbakı Zeki Paşa, Mekâtib-i Askerîye Müfettişi İsmail Paşa, Bahriye Nâzır-ı Esbakı Hasan Rami Paşa, Dâhiliye Nâzır-ı Esbakı Mehmed Memduh Paşa ve Esbak Şehremîni Reşid Paşa idi (BOA. ZB. 495/20, 24 Mayıs 1909/11 Mayıs 1325, lef 1; BOA. ZB. 333/14, 25 Mayıs 1909/12 Mayıs 1325, lef 5).

¹⁵ Bu kişilerin Başkâtib-i Sâbık Tahsin Paşa, Serasker-i Sâbık Rıza Paşa, Mekâtib-i Askerîye Müfettişi-i Sâbık İsmail Paşa, Mekâtib-i Askerîye Nâzır-ı Sâbık Zeki Paşa, Dâhiliye Nâzır-ı Esbakı Mehmed Memduh Paşa, Bahriye Nâzır-ı Esbakı Hasan Rami Paşa, Hicaz Vâlî-i Sâbık Ahmed Ratib Paşa, Karîn-i Sâni Ragıp Paşa, Merkez Kumandân-ı Esbakı Sadeddin Paşa ve Sâbık Şehremîni Reşid Paşa olduğu anlaşılmaktadır (BOA. İrâde. Askerî. 85/57 (1327Ca-107), 24 Mayıs 1909/4 Ca 1327, lef 2, lef 3).

Sakız Adası'na özel vapurla sevk edilmesine karar verdi¹⁶.*** Meclis-i Vükelâ, sevkleri ve nezâret altında bulundurulmaları hususunda Dâhiliye Nezâreti'ne, emvâl ve emlâklarının haczedilmesi hususunda Maliye Nezâreti'ne, Defter-i Hakanî Nezâreti'ne ve Adliye Nezâreti'ne tebligat yapılmasına, Hareket Ordusu Kumandanlığı'na bilgi verilmesine de karar verdi (BOA. MV. 128/14, 26 Mayıs 1909/6 Ca 1327, lef 1. Meclis-i Vükelâ mazbatası için ayrıca bkz. BOA. BEO. 266831, 27 Mayıs 1909/7 Ca 1327, lef 2). Sadaret 26 Mayıs 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne, Hareket Ordusu Kumandanlığı'na, Maliye Nezâreti'ne, Adliye Nezâreti'ne Meclis-i Vükelâ'da alınan kararları bildirerek gereğini emretti (BEO. 266831, 27 Mayıs 1909/7 Ca 1327, lef 1). Dâhiliye Nezâreti 26 Mayıs 1909 tarihinde Zaptiye Nezâreti'ne sürgün yerleri ile menfilerin isimlerini bildirdi. İlgililerin en kısa sürede özel vapurla mahfûzen sürgün yerlerine gönderilmesi gerektiğini beyan etti. Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti ile Sakız ve Midilli Mutasarrıflıklarına tahrirat yazıldığını da bildirdi (BOA. ZB. 414/65, 27 Mayıs 1909/14 Mayıs 1325, lef 2). 27 Mayıs 1909 tarihinde Mehmed Memduh Bey, Reşid Bey ve Tahsin Bey Sakız Adası'na gönderildi. 27 Mayıs 1909 tarihinde Zaptiye Nezâreti Sakız Mutasarrıflığı'na bilgi vererek gereğinin yapılmasını, menfilerin vardıklarına dair bilgi verilmesini emretti (BOA. ZB. 495/33, 27 Mayıs 1909/14 Mayıs 1325, lef 1). Zaptiye Nezâreti aynı tarihte Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti'ne de bilgi verdi (BOA. ZB. 414/65, 27 Mayıs 1909/14 Mayıs 1325, lef 3). 30 Mayıs 1909 tarihinde Sakız Sancağı Mutasarrıfı Atıf, Dâhiliye Nezâreti'ne, Mehmed Memduh Bey, Reşid Bey ve Tahsin Bey'in, diğer iki mahkûmla birlikte 29 Mayıs 1909 tarihinde geceleyin Sakız Adası'na ulaştıklarını, üçünün kale içinde ve zabıta nezâreti altında bir haneye yerleştirildiklerini, diğer iki mahkûmun geçici olarak zabıta koğuşunda tutulduğunu bildirdi (BOA. DH. MKT.1301/28, 29 Mayıs 1909/9 Ca 1327, lef 5). 30 Mayıs'ta her üçü kale içinde birbirine yakın üç ayrı haneye yerleştirildi (BOA. DH. MKT.1301/28, 29 Mayıs 1909/9 Ca 1327, lef 7).

Sakız Adası'nda kale içinde kalebend olarak mecburî ikamete tabi tutulan Mehmed Memduh Efendi 30 Mayıs 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bir arzuhal

¹⁶ Ayrıca Serasker-i Esbak Rıza Paşa'nın Midilli'ye, Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa, Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Zeki Paşa, Hicaz Vâlî-i Sâbık Ahmed Ratib Paşa ve Merkez Kumandânı Sadeddin Paşa'nın Rodos'a, Müfettiş Zülüflü İsmail Paşa'nın Bodrum'a ve Karîn-i Sâni-i Sâbık Rağıp Paşa'nın İstanköy kalelerine sevklerine karar verildi (BOA. MV. 128/14, 26 Mayıs 1909/6 Ca 1327, lef 1; BOA. ZB. 414/65, 27 Mayıs 1909/14 Mayıs 1325, lef 1. Meclis-i Vükelâ mazbatası için ayrıca bkz. BOA. BEO. 266831, 27 Mayıs 1909/7 Ca 1327, lef 2).

takdim etti. Bu arzuhalde kalenin harap vaziyette bulunduğunu, bazı duvarlarının yıkılmış halde olduğunu, ailesini yanında götürebileceğini Harbiye Nâzırı'nın İstanbul'da kendisine ifade ettiğini, İstanbul'dan ailesini getirmeyi düşündüğünü, ancak kale dâhilinde uygun mesken bulunmadığını, liva mutasarrıfı ve memurların kale hâricinde ikamet ettiklerini, kale dışında uygun görülecek bir hanede yine zabıta nezâretinde ikametine izin istediğini bildirdi (BOA. DH. MKT.1301/28, 29 Mayıs 1909/9 Ca 1327, lef 3). Sakız Mutasarrıfı 31 Mayıs 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne, Mehmed Memduh Efendi'nin ailesini getireceğini beyan ederek kale dışında ve kasaba dâhilinde geniş bir hanede ikamet arzusunda olduğunu bildirdi (BOA. DH. MKT.1301/28, 29 Mayıs 1909/9 Ca 1327, lef 7). Dâhiliye Nezâreti kale dışında ikamet talebini Hareket Ordusu Kumandanlığı'na iletti. Mahmud Şevket Paşa 7 Haziran 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne talebin uygun bulunmadığını bildirdi (BOA. DH. MKT.1301/28, 29 Mayıs 1909/9 Ca 1327, lef 13). 12 Haziran 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâreti, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne kararı bildirdi (BOA. DH. MKT.1301/28, 29 Mayıs 1909/9 Ca 1327, lef 14).

Mehmed Memduh Bey Temmuz ayı içinde bu kez sağlık sorunlarını gerekçe göstererek kale dışında ve zabıta nezaretinde ikametine izin verilmesini takdim ettiği arzuhallesle tekrar talep etti. Sağlık sorunlarını tabip raporu ile resmiyet kazandırdı. 29 Temmuz 1909 tarihinde Sadaret, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya, Mehmed Memduh Bey'in kale dâhilinde ikametine sağlık durumunun müsaid olmadığına dair tabip tarafından verilen raporun Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti tarafından kısa süre önce gönderilmesi sebebiyle taraflarına havale edildiğini bildirdi. Mehmed Memduh Bey'in telgrafla talebini tekrarladığını, kale dâhilinde ikameti sağlığına zarar verdiği için kale dışında ikametine izin verilmesini istediğini ifade etti. İlâveten Mehmed Memduh Bey'in mahbûs olmadığını, kale dâhilinde zabıta nezâretinde ikamete memur edilerek Sakız Adası'na gönderildiğini, sağlık sorunları gerekçesiyle kale dışında zabıta nezaretinde ikametine izin verilmesinde sakınca olmadığını beyan etti (BOA. BEO. 270625, 29 Temmuz 1909/11 B 1327, lef 1). Mehmed Memduh Bey Temmuz ayı içinde takdim ettiği bir diğer arzuhalde haksız şekilde emlak ve emvalinin haczedildiğini, rütbelerinin söküldüğünü, nişan ve madalyalarının geri alındığını, tekâüd maaşı hakkının iskât edildiğini belirtti. Haklarının iade edilmesini istedi. Sadaret 29 Temmuz 1909 tarihinde bu arzuhalde Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya gönderdi (BOA. BEO. 270514, 29 Temmuz 1909/11 B 1327, lef 1). 29 Temmuz 1909 tarihinde Hareket Ordusu

Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, Dâhiliye Nezâreti'ne, Mehmed Memduh Bey'in - Tahsin Bey ve Reşid Bey ile birlikte- sağlık raporuna ve kale dışında muhafazasında bir zafiyet oluşmayacağına nazaran kale dışında ikametinde sakınca görülmediğini bildirdi. İlgililere gerekli tebligatın yapılması lüzumunu ifade etti (BOA. DH. MKT. 2889/63, 2 Ağustos 1909/15 B 1327, lef 1). Dâhiliye Nezâreti 1 Ağustos 1909 tarihinde Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne kararı bildirdi. Zabıta nezaretinde bulundurulmasına dikkat edilmesi gerektiğini de ifade etti (BOA. DH. MKT. 2889/63, 2 Ağustos 1909/15 B 1327, lef 2. Ayrıca bkz. BOA. DH. MKT. 2906/11, 20 Ağustos 1909/3 Ş 1327, lef 1)¹⁷. Böylece Mehmed Memduh Bey'in kale-bend cezası cezâire-bend cezasına çevrilmiş oldu.

Bu arada Sadaret 6 Temmuz 1909 tarihinde Mülkiye Müttekâidîn ve Mazûlîn Sandıkları Nezâreti'ne, Mehmed Memduh Bey'nin tekâüd maaşının, İstanbul II. Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından hakkında kararın verildiği tarihe kadar ödenmesi gerektiğini bildirdi. 11 Temmuz 1909 tarihinde Mülkiye Müttekâidîn ve Mazûlîn Sandıkları Nezâreti, Sadaret'ten, Mehmed Memduh Bey hakkındaki mahkeme kararı tarihinin tasrih edilmesini istedi (BOA. BEO. 270599, 1 Ağustos 1909/14 B 1327, lef 2). 1 Ağustos 1909 tarihinde Sadaret, Mülkiye Müttekâidîn ve Mazûlîn Sadıkları Nezâreti'ne, Mehmed Memduh Bey'in 25 Mayıs 1909 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile Sakız Adası'na sürgün edildiğini, kendisine 25 Mayıs 1909 tarihine kadar tekâüd maaşı ödenmesi gerektiğini bildirdi (BOA. BEO. 270599, 1 Ağustos 1909/14 B 1327, lef 1).

Sakız Adası'nda kale dışında ikametine müsaade edilen Mehmed Memduh Bey 1910 ve 1911 yıllarında mağduriyetinden bahsle hürriyetine kavuşmasına ve özlük haklarının iade edilmesine yönelik taleplerini içeren arzuhaller takdim etmeye devam etti. Dâhiliye Nezâreti 23 Haziran 1910 tarihinde Sadaret'e, Mehmed Memduh Bey'in memuriyeti esnasında tekâüd aidatı ödediği halde tekâüd maaşının kesildiğini, suçu olmadığı halde muhakeme edilmeden haksız şekilde Sakız Adası'nda ikamete mecbur edildiğini belirten arzuhalinin takdim edildiğini, mağduriyetinin giderilmesini istediğini bildirdi (BOA. DH. MUİ. 107/7, 23 Haziran 1910/14 C 1328, lef 1). Sadaret 6 Kasım 1911 tarihinde Mehmed Memduh Bey'in ba'zı ifâde ve istid'âyı hâvî vârid olan arzuhâlini Dâhiliye Nezâreti'ne iadeten geri gönderdi. Dâhiliye Nezâreti'ne,

¹⁷ Mehmed Memduh Bey 1 Ağustos 1909 tarihinden itibaren kale dışında ikamet etmeye başladı (BOA. DH. SYS. 54-1/2-14, 16 Mayıs 1911/17 Ca 1329, lef 6).

me'âline nazaran Harbiye Nezâret-i celîlesiyle bi'l-muhâbere iktizâsının tesrî'-i îfâsını emretti (BOA. BEO. 296945, 6 Kasım 1911/14 Za 1329, lef 1).

Sakız Adası'nda cezîrebend olarak bulunduğu süre zarfında herhangi bir olumsuz hareketi görülemeyen Mehmed Memduh Bey pek nadir hanesinden dışarı çıktı. Ada halkı ile fazla temas kurmadı (BEO. 302883, 14 Mayıs 1912/27 Ca 1330, lef 2). Mehmed Memduh Bey 27 Ekim 1911 tarihinde Sadaret'e bir arzuhal takdim etti. Bu arzuhalde siyasî mağdurlar için eskiden beri Trablusgarb, Bingazi ve Fizan'ın sürgün yeri olduğunu, İtalyan işgalinin ahali ile birlikte siyasî sürgünlerin de felaketine sebebiyet verdiğini, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dâhilindeki adaların da sürgün yeri için uygun olduğundan dolayı idareten mülkî ve askerî kanunlara aykırı şekilde Sakız Adası'na sürgün edildiğini, 5 Ağustos 1908 tarihinden itibaren sürgün muamelesine maruz kaldığını, İtalyan donanmasının Sakız Adası etrafında dolaştığını, adaya asker çıkaracağını anlaşıldığını, adada toplam altı yüz-yedi yüz Osmanlı Askerî bulunduğunu, bu askerlerin de tedbir amacıyla şehirden dağlara çıkarıldığını, Trablusgarb ve Bingazi gibi Sakız Adası'nın da istila edilmek üzere olduğundan düşmana esir düşme ihtimali bulunduğunu, Sakız Adası'nda 1700 Müslüman ve 74000 Rum nüfusun mevcut olduğunu, af talebinde bulunmayacağını, zira affın mahkûmlar ve mücrimler için söz konusu olduğunu, mahkûmiyet için öncelikle muhakeme yapılması gerektiğini, kendisinin idarî kararlar sürgün edildiğini, elli beş yıl devlete hizmet ettikten ve çeşit çeşit gadre uğradıktan sonra düşman eline esir düşmesinin devletin namusuna da uygun olmayacağını ifade ederek adadan naklini istedi (BOA. BEO. 297362, 21 Kasım 1911/29 Za 1329, lef 5). Sadaret 5 Kasım 1911 tarihinde Dâhiliye Nezâreti ile Harbiye Nezâreti'ne gereği için tezkire-i samiye yazdı. Dâhiliye Nezâreti 12 Kasım 1911 tarihinde Harbiye Nezâreti'ne tahrirat gönderdi. Harbiye Nezâreti 15 Kasım 1911 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne, Mehmed Memduh Bey'in 22 Mayıs 1909 tarihli İstanbul II. Divan-ı Harb-i Örfisi kararı üzerine 25 Mayıs 1909 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile Sakız Adası'nda mecburî ikamete tabi tutulduğunu, Harbiye Nezâreti tarafından talebine dair bir karar ve mütalaa bildirilmesinin mümkün olmadığını, bu gibi husûsâtın hükûmet-i icrâiyeye müte'allik mevâddan bulunduğunun lede'l-havâle Divan-ı Harb-i Örfiden bildirilmiş olduğunu ifade etti (BOA. BEO. 297362, 21 Kasım 1911/29 Za 1329, lef 4). Dâhiliye Nezâreti 19 Kasım 1911 tarihinde Sadaret'in 5 Kasım 1911 tarihli tahriratına cevap verdi. Harbiye Nezâreti'nin cevabına atıfta bulunarak bu hususta karar merciinin hükûmet olduğunu, Mehmed Memduh Bey'in İstanbul'a dönmek istediğinin anlaşıldığını, aksi takdirde İzmir'e naklini

istediğini, İzmir'e naklinde herhangi bir sakınca bulunmadığını bildirdi (BOA. BEO. 297362, 21 Kasım 1911/29 Za 1329, lef 3). 21 Kasım 1911 tarihinde Sadaret, Dâhiliye Nezâreti'ne, Mehmed Memduh Bey'in İzmir'e nakline dair gönderilen tezkirenin yeniden ve sarîhen yazılmasını emretti (BOA. BEO. 297362, 21 Kasım 1911/29 Za 1329, lef 1). Ancak bu teşebbüsten bir netice alınamadı.

Mehmed Memduh Bey'in oğlu 1 Mayıs 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bir arzuhal takdim ederek babasının sağlık sorunları yaşadığını, devamlı ilaç ve tedaviye muhtaç bulunduğunu, Sakız Adası'nda uzman tabip ve ilaç bulmakta güçlük çekildiğini belirterek babasının Aydın Vilayeti'ne nakl ve tahvîl-i ikâmetini istedi (BEO. 302883, 14 Mayıs 1912/27 Ca 1330, lef 3). Dâhiliye Nezâreti 5 Mayıs 1912 tarihinde Sadaret'e, Mehmed Memduh Bey'in İzmir'e naklinin oğlu tarafından istendiğini, talebin yerine getirilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını bildirdi (BEO. 302883, 14 Mayıs 1912/27 Ca 1330, lef 2). 12 Mayıs 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nin 5 Mayıs 1912 tarihli tezkiresi Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Ancak Sakız Adası 6 Nisan 1912 tarihinde İtalyan donanması tarafından bombalanmasına rağmen Mehmed Memduh Bey'in İzmir'e nakline yönelik talep uygun bulunmadı (BOA. MV. 164/64, 12 Mayıs 1912/25 Ca 1330, lef 1). 14 Mayıs 1912 tarihinde Sadaret, Dâhiliye Nezâreti'ne kararı bildirdi (BOA. BEO. 302883, 14 Mayıs 1912/27 Ca 1330, lef 1). Bu karara rağmen kısa süre sonra Sakız Adası'ndaki diğer menfilerle birlikte Mehmed Memduh Bey de İzmir'e sevk edildi¹⁸. 27 Mayıs 1912 tarihinde Sakız Sancağı Mutasarrıfı Feyzi, Dâhiliye Nezâreti'ne bu hususta bilgi verdi (BOA. DH. MUİ. 158/59, 28 Mayıs 1912/11 C 1330, lef 1).

Halâskâr Zâbitân Darbesi neticesinde Said Paşa Hükümeti'nin 16 Temmuz 1912 tarihinde istifa etmesi üzerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti kurulunca ittihatçı hükümetler tarafından sürgün edilip menfalarında bulunanlar için af gündeme geldi. Yeni hükümetin ilk icraatlarından biri örfî idareyi kaldırmak ve Divan-ı Harb-i Örfîlerin sürgün ve sair cezalara maruz bıraktığı şahıslar için umûmî af ilan etmek oldu. 30 Temmuz 1912 tarihinde V. Mehmed Reşat imzası ile umûmî af ilan edildi. Bu umûmî af ile Mehmed Memduh Bey dâhil yüz otuza yakın kişi affedildi (Polat, 2018: 235-236, 374).

¹⁸ İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi ile yetinmeyerek Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti merkezi Rodos ile vilayet dâhilindeki nahiye ve kaza merkezlerini işgal etmesi üzerine Dâhiliye Nezâreti, menfilerin İzmir'e gelmelerine müsaade etti. Bu çerçevede Mehmed Memduh Bey, Sakız Adası'ndan İzmir'e sevk edildi (Mehmed Memduh, 1328a: 101-102; Polat, 2018: 358).

1.4 ESERLERİ

Mehmed Memduh Paşa, bürokrat ve devlet adamlığı yanında telif ve tercüme eserler kaleme aldığı için müellif ve mütercim kimliği ile de temayüz eder. Eserleri daha ziyade tarih ve edebiyatla ilgilidir. Tarihe dair yazdıkları harırat-vari bir mahiyet ve muhtevaya sahiptir. Müşahede ettiği kişi ve olaylara dair yazması eserlerinin önemini arttırmaktadır. Manzûm eserlerinde Divan Edebiyatı etkileri görülmektedir. Ağdalı dili, tarihle ilgili eserlerine de sirayet etmiştir. Az sayıda da olsa Fransızca'dan tercümeleri vardır. Hariciye Nezâreti Mektûbî Odası'na mülâzemetle devam ettiği yıllarda Fransızca öğrenmiştir. 1850'li yıllardan itibaren yaşanan gelişmeleri tarihle ilgili eserlerinde kendi zaviyesinden aktarmıştır.

1.4.1. Telif Eserleri

1.4.1.1. Yemen Islâhâtı ve Ba'zı Mütâla'ât

Ana metni 131 (2-132) sayfa olan eserinde öncelikle Yemen meselesi hakkında genel bilgiler verir. Meseleyle ilgili vali-müşir çekişmeleri, Nevâhî-i Tis'a gibi belli başlı konulara değinir. Yemen'de yaşanan isyanları kısaca belirtir. Esasında eserinde Dâhiliye Nâzırı tayin edildiği tarihten itibaren Yemen'le ilgili yaşanan ve sürecin aynı zamanda bir faili olarak tanık olduğu gelişmeler hakkında bilgiler verir. Dâhiliye Nâzırı tayin edildiğinde Yemen'de 7. Ordu Müşiri ve Yemen Valisi'nin Ahmed Feyzi Paşa olduğunu, daha sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valisi tayin edildiğini, Yemen'e Fırka-ı Islahiye'nin gönderildiğini belirtir. Yemen idaresinde müşirler-valiler arasında yaşanan yetki kargaşasına değinir. Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa ile 7. Ordu Müşiri Abdullah Paşa arasında yaşanan sorunlar üzerinde durur (Mehmed Memduh, 1325: 2-5). Yemen Vilayeti'ne atanan valilerle müşirlere atıfta bulunur. İmam Yahya İsyanı üzerinde durarak gelişmelere değinir. Ahmed Feyzi Paşa'nın ikinci defa Yemen Valisi-Müşiri tayin edildiğini, İmam Yahya'nın eline geçen birçok yeri geri aldığını, ancak karşılıklı mücadelelerin yaşanmaya devam ettiğini belirtir. Yemen'de yapılması gereken başlıca düzenlemeleri, yeni vilayetlerin kurulması ve Yemen'in idaresinde valilikle müşirliğin ayrılması olarak ifade eder (Mehmed Memduh, 1325: 7-12). Zeydilik hakkında kısaca bilgi verir (Mehmed Memduh, 1325: 13-14). Daha sonra Yemen'de yaşanan menfi gelişmeler sebebiyle kurulan ve Dâhiliye Nâzırı olarak görev aldığı komisyonlar tarafından yapılan çalışmalar üzerinde ayrıntılı olarak durur. Eserinde büyük ölçüde resmî belgelerin neşrine yer verir (Mehmed

Memduh, 1325: 15-132). Eserde yer alan belgelerin büyük kısmını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulmak mümkündür. Bu haliyle esere belge neşri gözüyle bakmak da mümkündür.

1.4.1.2. Miftâh-ı Yemen

Ana metni 28 sayfadan ibaret olan eserini (Mehmed Memduh, 1330a) Sakız Adası'nda mecburî ikamete tabi bulunduğu zamanda yazmıştır. 24 Şubat 1912 tarihinde tamamlamıştır. Eserinde Yemen'in Hz. Muhammed devrinde fetih sebeplerini, Osmanlı Devleti idaresine geçme sürecini, mülhakatıyla birlikte San'a kalesinin kaç kez Zeydi imamlar tarafından istila edildiğini, II. Abdülhamid devrinde Yemen'de çıkan isyanları önlemek amacıyla düşünülen tedbirlerin tatbik edilememe sebeplerini ele almıştır. Dâhiliye Nâzırlığı yıllarında Yemen'de cereyan eden olayları ele aldığı kısımlar tecrübeye ve gözleme dayalı olması bakımından son derece önemlidir. Eserinde Yemen meselesinde yapılan hatalara değinerek bazı çözüm önerilerinde bulunmuştur.

1.4.1.3. Feverân-ı Ezmân¹⁹

Eserini, Mayıs 1908 tarihinden itibaren yaklaşık dokuz ay mecburî ikamete tabi tutulduğu Büyükkada'da yazmaya başlamıştır. 28 Ekim 1908 tarihinde tamamlamıştır. Eser, ana metni 12 sayfadan ibaret küçük bir risaledir. Mehmed Memduh Paşa risalesine II. Abdülhamid devrini tenkitle başlar ve devr-i sâbika sert eleştirilerde bulunur. Otuz iki yıl süren müstebid idarede toprak kayıpları yaşandığını, elde kalan beldelerin kötü idare sebebiyle viran olduğunu belirtir (Mehmed Memduh 1324a: 2). Daha sonra Yemen, Girit ve Ermeni isyanları ile Makedonya hadiselerine değinir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi sebebiyle Müslüman nüfusun zayiata uğradığını, Gayrimüslimlerin askerlik yapmadığını, Dâhiliye Nâzırı sıfatıyla bulunduğu Meclis-i Vükelâ'da Gayrimüslimlerin askerlik yapması gerektiğini ifade ettiğini, fikrinin vekiller tarafından tasvip edilmekle beraber kabul edilemediğini, Müslüman nüfusun azalmasında salgın hastalıkların da etkili olduğunu belirtir. Meşrutî idareye geçilmesiyle ilgili Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murad devirlerinde yaşanan ve şahit olduğu gelişmeleri aktarır. II. Abdülhamid'in saltanatıyla birlikte Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanarak ilan edildiğini, Mebûsân Meclisi'nin açıldığını, ancak ikinci yılında tatil

¹⁹ Bu eser için ayrıca bkz. Mehmed Memduh, 1995: 159-178.

edildiğini belirtir. Devamında II. Meşrutiyet'in ilanını ayrıntılı ele alır. 23 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyetin iadesinde Üçüncü Ordu'nun ve Selanik'in önemi üzerinde durur. Bu çerçevede Kânûn-ı Esâsî Üçüncü Ordu-yı Osmânî-i hamiyet-mendânının müdebbirâne ve merdâne temâsı ile isbât-ı hayât eyledi (Mehmed Memduh 1324a: 7) der.

Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden ilanında Selanik Vilayeti'nin önemli rol oynamasının sebeplerini altı madde halinde sayar. Jön Türkler'le Ermenilerin birlikte hareket etmelerine dair fikirlerini beyan eder. II. Meşrutiyet'in ilan sürecini ana hatları ile ortaya koyar. Üçüncü Ordu subaylarının aldıkları eğitim sayesinde efradı hürriyet fikri etrafında toplayarak Kânûn-ı Esâsî'yi kuvvetle ilan ettirdiklerini, İkinci Ordu'nun da Üçüncü Ordu ile uyumlu hareket ettiğini belirtir. Saray'a gelen iki telgrafın her sözü kestiğini, milletin yeni bir kuvvet iktisab ettiğini ifade ederek yeni rejimin başarılı olmasını temenni ettiğini beyan eder. Meşrûî idarenin sağlayacağı faydalara değinerek taraftarı olduğunu açıkça ifade eder

Kısaca eserinde meşrûtiyetin iade sürecini ele alarak gelişmelerle ilgili şahsî fikirlerini paylaşır, II. Abdülhamid idaresine sert eleştiriler yöneltir, yeni idareyi savunur. Bu haliyle devr-i sâbıkın bir ricali olarak yeni dönemin müdâfîi rolüne soyunduğunu ve yeni rejimde tutunma saikiyle kalem oynattığını söylemek mümkündür.

1.4.1.4. Tasvîr-i Ahvâl Tenvîr-i İstikbâl²⁰

64 sayfadan ibaret eserini (Mehmed Memduh 1328c) Büyükkada'da yazmaya başlamış, 7 Şubat 1909 tarihinde tamamlamıştır. Matbaa değişikliği sebebiyle eserini yaklaşık dört yıl sonra, Temmuz 1912 tarihinde yayınlamıştır.

Eserinde öncelikle meşrûtiyetin iadesi ile sonuçlanan süreçte Üçüncü Ordu subayları ile İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Masonlar ve sürgünlerin rolü üzerinde durur. Meşrûtiyetin ilanı sonrası yaşananları ayrıntılı olarak ortaya koyar. Bu çerçevede yaşanan galeyanları, Said Paşa Hükümeti'nin istifasını, Kâmil Paşa Hükümeti'nin kurulmasını, 5 Ağustos 1908 tarihinde yapılan üst düzey rical tevkiflerini ele alır. Rüşvetle kimlerin tutuklanmaktan kurtulduğu ayrıntılı izah eder. Eserde 23 Temmuz 1908 tarihini müteakip yaşanan gelişmelerin safahatını ayrıntılı şekilde bulmak mümkündür. Şahit olduğu gelişmelere dair kanaatlerini de paylaşır.

²⁰ Bu eser için ayrıca bkz. Mehmed Memduh, 1995: 97-158.

Eserinde Osmanlı hilafeti ele aldığı bir diğer konudur. Osmanlı Devleti'nin saltanat ve hilafeti câmi bulunduğunu belirtir. Dünyadaki tüm Müslümanların hilafete saygı duyduğunun altını çizer. Hilafetin 19. yüzyıl sonunda diplomaside oynadığı rolü örneklerle açıklar. Hilafetin tarihî süreçte yaşadığı dönüşümü ortaya koymayı da ihmal etmez.

Meşrûtiyetin ilanını müteakip taşrada yaşanan galeyanların idarede zaafiyet yarattığını belirtir. Ankara'da ve Bursa'da yaşanan galeyanlar üzerinde bizzat durur. Bu galeyanlarla taşrada idarenin zaafiyete uğradığının altını çizer

Tasvîr-i ahvâlden sonra tenvîr-i istikbâl bâbında mütalaalarına yer verir. Öncelikle kanunlara uymak şartıyla meşrûtiyet idaresiyle milletin istikbalinin emin ve metin olduğunu belirtir. Bu çerçevede yapılan reform hareketleri üzerinde detaylı şekilde durur. Tarihsel tecrübeyi sayar. III. Selim, II. Mahmud ve Mustafa Reşid Paşa üzerinde ayrıntılı durur. Yapılan reform hareketlerini ve karşılaşılan engelleri sıralar. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşulları, bilhassa olumsuz malî durumu ele alır. Gelecekte yapılması gerekenleri tek tek sayar. Yapılmasını gerekli gördükleri, büyük ölçüde modernleşme kapsamına giren yeniliklerdir. Sorunlara yönelik ortaya koyduğu çözüm önerileri, modernist olarak tavsifine açık delil teşkil etmektedir. Islâhât ve terakkiyât kavramlarını yazdığı reçetede sık sık kullanır. Bu çerçevede rejim hususunda meşrûti monarşiyi tercih ettiğini tereddütsüz beyan eder. Rejimin gelişmesi için yapılması gerekenleri sıralar.

1.4.1.5. Serâ'ir-i Siyâsiye ve Tahavvülât-ı Esâsiyye

22 sayfadan ibaret olan risaleyi Büyükkada'da yazmaya başlayarak 14 Ekim 1908 tarihinde tamamlamıştır. Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid devirlerinde elli beş yıl devlete hizmet ettiğini, son görevinin on üç yıla yakın süren Dâhiliye Nâzırlığı olduğunu, nâzırlıktan azledilmediğini, istifa ettiğini belirterek ailesi hakkında kısa bilgi verir. Mustafa Reşid Paşa, Âlî Paşa, Fuat Paşa, Yusuf Kâmil Paşa ve Safvet Paşa gibi önemli devlet adamlarının maiyetinde çalıştığını, birçok devlet adamı ile aynı ortamlarda bulunarak görüşme fırsatı bulduğunu, Dâhiliye Nâzırı olarak birçok olaya şahit olduğunu ifade eder. Bu sebeple nakledeceği bilgilerin önemli olduğunu belirtir.

Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki ilişkilerin zamanla değişime uğradığını ifade eder. Özellikle Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkiler üzerinde durur, iki taraf arasındaki dostluğa vurgu yapar. İngiltere'nin, özellikle ticarî

menfaatlerini gözeterek Osmanlı Devleti ile ilişkilerini iyi tuttuğunu ifade eder. İki devlet arasındaki dostluğa dair tarihten örnekler verir. Bu çerçevede III. Selim devrinde Fransız kuvvetlerinin Mısır'dan tahliyesinde, II. Mahmud devrinde Mısır meselesinin çözümünde İngiltere'nin verdiği desteklerin üzerinde durur. Hatta Sultan Abdülaziz Han tahta çıktığında İstanbul'daki İngiliz elçisinin Sir Henry Bulwer olduğunu, sultanı tebrik için Dolmabahçe Sarayı'na geldiğini, İngiliz dostluğuna hürmeten kendisi için saltanat kapısının açtırıldığını ve elçinin doğruca daire-i şahaneye alındığını, Mabeyn-i Hümayun kâtibi olduğu için elçinin kabulünde hazır bulunduğunu belirtir. Sultan Abdülaziz Han'ın 1867 yılındaki Avrupa seyahati üzerinde durur. II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden uzaklaştığını belirtir (Mehmed Memduh 1324b: 5).

Vehhabi isyanlarının bastırılmasında görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin kuvvet kazanması için çalıştığı halde Mehmed Ali Paşa ile II. Mahmud arasına bazı devlet adamları tarafından nifak sokularak Mısır meselesinin çıkarıldığını ifade eder. İsyanın ve çözümünün safahatını aktararak babasının Mehmed Ali Paşa ile yaptığı görüşmeler sonucunda Osmanlı Donanması'nın iade edildiğini, babasının Mısır ile ilişkilerin düzelmesinde önemli roller oynadığını belirtir (Mehmed Memduh 1324b: 5). Mehmed Ali Paşa'nın 1846 yılında İstanbul'a geldiğini, Sultan Abdülmecid tarafından defalarca kabul edildiğini, sonraki yıllarda İbrahim Paşa ile Abbas Paşa'nın da İstanbul'u ziyaretlerinde babasının önemli roller oynadığını belirtir. Mısır'la ilişkilerin düzelmesinde Mustafa Reşid Paşa'nın da önemli rolü olduğunun altını çizer (Mehmed Memduh 1324b: 6).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından dolayı Sultan Abdülmecid devrinin Osmanlı Devleti için devr-i i'tilâ sayıldığını ifade eder. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin tarîk-i tekemmül ve terakkiye girdiğine kanaat getirdiklerini, ferman ile emniyet-i can, mahfûziyet-i namus ve malın temin edildiğini, idam ve müsaderenin kaldırıldığını belirtir. Ancak sonraki yıllarda devlet adamları hakkında nefy ve te'bîdin zaman zaman tatbik edildiği için can ve mal emniyetinin tamamen sağlanamadığını ifade eder. Sultan Abdülmecid devrinde mazul vükelâdan Sadrazam Hüsrev Paşa, Serasker Damat Said Paşa ve Sadrazam Damat Mehmed Ali Paşa'nın sürgün edildiğini, Sultan Abdülaziz devrinde Âlî Paşa'nın 1871 yılında vefatına kadar vüzera ve ricalin sürgün edilmediğini, ancak Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinden itibaren bilâ-muhâkeme idarî sürgünlerin yeniden başladığını, II. Abdülhamid devrinde jurnallerle had safhaya vardığını belirtir (Mehmed Memduh

1324b: 7-9). Dâhiliye Nâzırlığı esnasında önde gelen Jön Türkler'den İshak Sukûtî, Abdullah Cevdet ve Hilmi Efendi örneklerinde olduğu gibi birçok menfinin, sürgünden kurtarılmasını sağladığını, hatta bu sebeple dört defa nâzırlıktan istifa ettiğini, ancak irâde-i seniye ile istifasının kabul edilmediğini ifade eder. Daha sonra II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde yaşanan gelişmeleri ayrıntılı şekilde aktarır. Meclis-i Vükelâ ve Yıldız Sarayı'nda yaşanan gelişmeleri, sadaret değişikliğini olayların müşahidi olarak nakleder. II. Abdülhamid'in irâde-i seniyesi ile Kânûn-ı Esâsî'nin tekrar yürürlüğe nasıl konulduğunu, vilayetlere ve müstakil livalara nasıl telgraflar çekildiğini aktarır. Zaptiye Nâzırlığı'na Ziver Bey'in tayinini, önce vilâyât-ı selâseye münhasır, daha sonra umûmî olarak affın ilanını nakleder. Devamında 5 Ağustos 1908 tarihinde çarşamba günü konağına iki polisin gelmesiyle başlayan gözaltı sürecini anlatmaya başlar (Mehmed Memduh 1324b: 15). Önce Zaptiye Nezâreti'ne götürüldüğünü, akabinde Harbiye Nezâreti'nde otuz gün tutulduğunu, bu arada gözaltındaki iki müşirden birinin 200000, diğerinin 60000 lira değerindeki emlak ve parasını maliye hazinesine iane olarak terk etmek suretiyle birinin dört günde, diğerinin dokuz günde nasıl serbest bırakıldığını, Büyüka'da ikamete nasıl mecbur edildiği açıklar. Bu arada II. Abdülhamid'in kendisini Dâhiliye Nezâreti gibi önemli bir görevde neden istihdam ettiğini izah eder. Bu çerçevede Sultan Abdülaziz devrinde iki defa Şeyhülislam atanan Hayrullah Efendi ile sahilhane komşusu olduğunu, aralarında dostluk bulunduğunu, Sultan Abdülaziz'in hallini müteakip V. Murad'ın tahta çıkması üzerine peyda olan rahatsızlığının vükelayı sarstığını, Hayrullah Efendi'nin bir gece kendisini yalısına çağırdığını, kendisini son derece şaşkın ve düşünceli gördüğünü, sebebini sorduğunda padişahın deli olduğunu, Valide Sultan'ın Nispetiye Kasrı'nda şehzadeler Abdülhamid, Reşad, Kemaleddin ve Nureddin Efendilere bir ziyafet tertip etme fikrinde olduğunu söylediğini, şaşırdığını ve doğru bulmadığını ifade ettiğini, bunun üzerine Hayrullah Efendi'ye, mektep arkadaşı olması ve II. Abdülhamid'in eniştesi bulunmasından dolayı Tobhâne-i Âmire Müşiri Mahmud Celalettin Paşa'ya durumdan gizlice haberdar edeceğini söylediğini, Hayrullah Efendi'nin uygun bulduğunu, gece saat üçte Kabataş'ta bulunan Sultan Sarayı'na gittiğini (Mehmed Memduh 1324b: 17), Mahmud Celalettin Paşa'ya bilgi verdiğini, onun da şehzade Abdülhamid'i bilgilendirdiğini, II. Abdülhamid'in bu kritik tavassutunu daha sonra kendisine olan sadakatine delil saydığını, üç ay sonra da tahta çıktığını, Bağdat Köşkü'ne özel olarak rica ile çağrılarak iltifatına mazhar olduğunu, sonra da Konya, Sivas ve Ankara valiliklerinde bulunduğunu ve uzun süre açıkta

kalmadığını belirtir. Kıtlik yılları esnasında Konya'ya vali tayin edildiğini, Yıldız Sarayı'ndan ferik ve miralay rütbesinde müfettişler görevlendirilerek Konya'ya gönderildiğini, on beş kişiden oluşan bir komisyon kurduğunu, komisyonun yaptığı çalışmalar neticesinde hariçten 40 milyon okka zahireye ihtiyaç olduğunun bildirildiğini, Yıldız Sarayı'nda Müşir Derviş Paşa başkanlığında kurulan Kaht Komisyonu'nun miktarı fazla bulduğunu, komisyon tarafından kendisinden mahremane bilgi istendiğini, 10 milyon okka zahirenin yeterli olacağını Derviş Paşa'ya bildirdiğini, dokuz ay zarfında yedi buçuk milyon kıyye zahire gönderildiğini, bu arada yağmur sayesinde kuraklığın defedildiğini, hatta vilayetin aşar miktarı 120000 lira iken 246000 liraya ihale edildiğini (Mehmed Memduh 1324b: 18), iki yıl Konya Vilayeti Valiliği yaptığını, Konya'dan Sivas Vilayeti Valiliği'ne atandığını, bu esnada Van, Erzurum, Bitlis, Mamuretülaziz vilayetlerinde Ermeni komitelerinin faaliyete geçerek isyanlar çıkardıklarını, Sivas Vilayeti'nde bir milyon Müslüman, 120000 Ermeni ile Ermenilerden fazla Çerkes ve Avşar aşiretlerine mensup ahali bulunduğunu, Sivas'ta görevine başladığında Ermenileri, Çerkeslerin tasallutundan şikâyetçi gördüğünü, gerekli tedbirleri aldığını, birçok şakînin etkisiz hale getirildiğini, bu sebeple Sivas Ermeni Marhasa Vekili Bedros Efendi'nin kendisine teşekkür ettiğini, Sivas'ta dört yıl süren valiliği esnasında Ermenilerin başka kimse tarafından rahatsız edilmediğini, Sivas'ın ikliminin sert olması sebebiyle defalarca affını istediğini, yerine başkasının tayin edildiğini, Sivas'tan İstanbul'a döndüğünü, bu esnada Ermeni komitelerinin tahriklerinin Ankara Vilayeti'nde görülmeye başladığını, 1893 yılı başında Yozgat'ta isyan çıktığını, mazul vali olarak hanesinde oturmakta iken gece yarısı Yıldız Saray-ı Hümayunu'na çağrıldığını, irâde-i seniye ile Ankara Valiliği'ne atandığını ve özel trenle acilen Ankara'ya gittiğini, üç kişiden oluşan ve Yozgat'a gönderilen Tahkik Heyeti ile beraber gerekli tedbirleri aldığını, ancak Tahkik Heyeti'nin başarılı olamadığını, zira kısa süre sonra ikinci Yozgat Ermeni İsyanı çıktığını, İstanbul'dan izin alarak Ankara'dan Yozgat'a gittiğini, Yozgat'ta örfi idare ilan ve Divan-ı Harb teşkil edildiğini (Mehmed Memduh 1324b: 19), Tahkik Heyeti'nin yenilendiğini, Yozgat'taki Ermeni Marhasası ve ileri gelenleriyle görüşüğünü, kendisine devlete sadakat hususunda söz verdiklerini, yakalanan suçluların yargılandığını, ancak çoğunun cezasının daha sonra kalebendliğe tahvil edildiğini belirtir (Mehmed Memduh 1324b: 19).

İki yıl Ankara Valiliği yaptıktan sonra Dâhiliye Nâzırı tayin edildiğini ifade eder. Bu esnada İstanbul'da yaşanan Ermeni olaylarını ve cesurane icraatlarını aktarır,

kurşunlar arasında bizzat mahalle aralarına giderek olayları nasıl yatıştırdığını açıklar (Mehmed Memduh 1324b: 20-21). Eserini 5 Ağustos 1908 tarihinde gözaltına alınmasını ve daha sonra Büyükkada'da ikamete mecbur tutulmasını hukuksuz bulduğunu, mağduriyetine son verilmesi gerektiğini ifade ederek tamamlar (Mehmed Memduh 1324b: 21-22).

1.4.1.6. Esvât-ı Sudûr²¹

Sakız Adası'nda yazmaya başladığı eserinin büyük kısmını (Mehmed Memduh 1328a: 1-92) 15 Şubat 1912 tarihinde tamamlamıştır. Eserine Nisan-Mayıs 1912 tarihinde bir zeyl eklemiştir (Mehmed Memduh 1328a: 101). Eserini yaptığı son ilave ile 7 Ağustos 1912 tarihinde tamamlamış (Mehmed Memduh 1328a: 112) ve aynı yıl içinde yayınlamıştır.

Eserinde 19. yüzyılda görev yapan otuz beş sadrazam hakkında kısa kısa bilgiler verir. Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad, Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Mehmed Reşat devirlerinde hâmil-i mühr-i hümayûn olmuş sadrazamların çoğunu gördüğünü, birçoğuyla görüşüğünü, göremedikleri hakkında vükelâdan olan babası Mustafa Mazlum Paşa vasıtasıyla bilgi sahibi olduğunu, elli seneden fazla devlet hizmetinde bulunduğunu, on üç yıla yakın bir süre Dâhiliye Nâzırlığı yaptığını, dolayısıyla olaylara ve sadrazamların icraatlarına tanıklık ettiğini, bu sebeple sadrazamların icraatları ve şahsiyetleri hakkında kısaca bilgi vermeyi faydalı bulduğunu belirtir. Sadrazamlar hakkında üç sebepten dolayı tercüme-i hâl şeklinde bilgi vermediğini ifade eder. Eserini yazmasındaki asıl maksadı, sadrazamların ahlak ve temâyülât ve metânelerinin safahâtını mümkün mertebe tasvîr etmek şeklinde açıklar (Mehmed Memduh 1328a: 1-4).

Eserinde sırasıyla Rauf Paşa, Hüsrev Paşa, Topal İzzet Paşa, İzzet Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Sarım Paşa, Ali Paşa, Damat Mehmed Ali Paşa, Mustafa Naili Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa, Fuad Paşa, Yusuf Kamil Paşa, Mahmud Nedim Paşa, Mithat Paşa, Esad Paşa, Şirvanîzade Rüşdü Paşa, Avni Paşa, Edhem Paşa, Hamdi Paşa, Vefik Paşa, Sadık Paşa, Safvet Paşa, Hayreddin Paşa, Arifi Paşa, Kadri Paşa, Abdurrahman Paşa, Kamil Paşa, Cevad Paşa, Halil Rifat Paşa, Ferid Paşa, Hilmi Paşa, Tevfik Paşa, Hakkı Paşa hakkında bilgiler verir. Hakkı Paşa'nın sadaretinde Trablusgarb ve Bingazi İtalya tarafından işgal edildiği için

²¹ Bu eser için ayrıca bkz. Mehmed Memduh, 2019.

eserinde konuyla ilgili yazışmalara yer verir. Bu çerçevede eserinde İstanbul'daki İtalya sefirinin 23 Eylül 1911 tarihinde Bâb-ı Âlî'ye verdiği takrîri, bu takrîre Bâb-ı Âlî'nin verdiği cevabı, İtalya Sefarethânesi'nden 28 Eylül 1911 tarihinde verilen notayı, bu notaya Bâb-ı Âlî'nin 29 Eylül 1911 tarihinde verdiği cevabî notayı ve 29 Eylül 1911 tarihli harp ilanı notasını aynen aktarır. Vakte Elverişli Bir Hikâye başlığı altında (Mehmed Memduh 1328a: 66-70) İshak Sükûtî Efendi'nin Roma Sefareti maiyetine 1000 frank maaşla istihdamına vesile olduğunu, İstanbul'dan kendisine mektup göndererek İtalya'nın Trablusgarb ve Bingazi'yi işgal etme amacıyla olduğunu bildirdiğini, kendisinden buna dair bilgi toplayarak göndermesini istediğini, İshak Sükûtî'nin kısa süre sonra bir layiha takdim ettiğini, bu layihayı hususî tezkire ile Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa'ya bizzat verdiğini, Trablusgarb'ta bazı askerî tedbirler alındığını belirtir. Bu vesile ile de Hakkı Paşa'nın sadaretinde Trablusgarb'la ilgili yapılan hataları eleştirir. Eserinde ele aldığı son sadrazam dokuz defa sadaret makamına gelen Said Paşa'dır. Said Paşa hakkında ayrıntılı bilgi verir. II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde 22 Temmuz 1908 tarihinde sabaha kadar Meclis-i Vükelâ üyeleri arasında ve Yıldız Sarayı'nda yaşanan gelişmeler ile ilan edilen genel affı Said Paşa odaklı aktarır. Said Paşa'nın Hatırâtının postayla Sakız Adası'nda kendisine ulaşması üzerine eserine zeyl eklemek zorunda kaldığını belirtir (Mehmed Memduh 1328a: 93). Zeyl'de Said Paşa'nın Hatırâtında değindiği hadise ve gelişmelere dair aksi istikamette bilgilere yer verir (Mehmed Memduh 1328a: 93-101).

Diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de verdiği bilgiler büyük ölçüde müşahedeye dayanır. Eserini önemli kılan da bu özelliğidir. Olayları ve kişileri anlatırken kullandığı ağdalı diliyle sıkıcı hale gelen metni aktardığı anekdotlarla cazip kılmaya çalışır. Mesela Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Çerkes Hasan tarafından katli hadisesini, Sadaret Mektupçusu olması hasebiyle olay esnasında Mithat Paşa'nın konağında bulunduğunu belirterek ayrıntılı anlatır (Mehmed Memduh 1328a: 31)²². Bu ve benzeri şekilde verdiği bilgiler eserini önemli kılmaktadır. Sadrazamları, anlatırken bulunduğu memuriyetlerle bağlantılar kurar. Sadrazamlar hakkındaki müspet veya menfi kanaatlerini açıkça beyan eder.

Yusuf Kamil Paşa, Mahmud Nedim Paşa, Kamil Paşa, Ferit Paşa, Hakkı Paşa ve Said Paşa hakkında uzun bilgiler verir. Mithat Paşa, Arifi Paşa ve Kadri Paşa hakkında verdiği bilgileri ise oldukça kısa tutar²³.

²² Bu hususta detaylı bilgi için bkz. (Uzunçarşılı, 1945: 89-133).

²³ Eserin içeriği hakkında ayrıca bkz. (Mehmed Memduh, 2019: 35-41).

1.4.1.7. Hal'ler- İclâslar

178 sayfadan ibaret eserinde tahta çıkan veliahdları, cihad yolunda şehit olan, tahttan feragat eden, hal' edilen padişahları ele alır. Hal' sebepleri ve akıbetleri üzerinde durur. 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilanını, mutlakıyet idaresinden çıkış olarak görür. Fermanla idam ve müsaderenin kaldırıldığını belirterek fermanı önemser. Ancak yargı kararı olmadan bazı devlet adamlarının sürgün edilmeye devam edildiğini ifade eder. Eserinde amacını asıl maksad hal' ve iclâs vukû'âtını bir mecmû'ada topluca bulundurarak ashâb-ı mütâla'aya bir tarîk-i sühûlet zımnında 'ibret irâ'e itmekdir şeklinde açıklar (Mehmed Memduh 1329a: 5). Osmanlı Devleti'nde otuz beş şehzadenin tahta çıktığını, otuz altıncı padişah olan V. Mehmed'in saltanatının devam ettiğini belirtir (Mehmed Memduh 1329a: 5). Birinci bölümde/Fasl-ı evvelde I. Murad, I. Bayezid, II. Murad, II. Mehmed, II. Bayezid, I. Selim, I. Süleyman, I. Mustafa, II. Osman, I. İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud başlıkları altında saltanat değişikliklerini ele alır (Mehmed Memduh 1329a: 5-119). Bu bölümde III. Selim-IV. Mustafa-II. Mahmud ekseninde yaşanan darbe ve karşı darbeleri tafsilatlı bir şekilde aktarır.

İkinci bölüm/Fasl-ı sâni, Tanzimat-ı Hayriye Dönemi'ni kapsar. Bu bölümde öncelikle Tanzimat Fermanı ile mutlakıyet idaresinden çıkıldığını belirtir. Bu hususta Mustafa Reşid Paşa'nın gayretlerini teslim ederek fermanı bizzat kaleme aldığını, fermanın yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu ifade eder. Bu bölümde Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışlarını ve tahttan feragatlerini ele alır. Hangi şartlarda tahta çıktıklarını, Sultan Abdülmecid hariç Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murad'ın ne şekilde hal' edildiklerini ayrıntılı olarak nakleder. Bu bölümde verdiği bilgiler, müşahedelerine dayanması bakımından ayrıca önem taşır. Saltanat değişiklikleri esnasında yaşanan gelişmeler üzerinde durarak Mithat Paşa ve diğerlerini eleştirir (Mehmed Memduh 1329a: 119-142). Takip edilen politikaların yanlışlığını göstermek amacıyla Bulgar Meselesi hakkında uzunca bilgi verir (Mehmed Memduh 1329a: 143-150). Daha sonra Mısır Meselesi, Girid Meselesi, Makedonya Meselesi, Mithat Paşa'nın Taif'e sürgünü ve ölümü, meşrutiyetin iadesi, 31 Mart Vakası, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Selanik'e sürgün edilmesi ile ilgili yaşanan gelişmelerden bahsederek yapılan hataları zikreder (Mehmed Memduh 1329a: 150-170). Ona göre idâre-i mutlaka şiddetli cellâd

intikâmı, Tanzîmât-ı Hayriye sa'âdetli 'adl ü dâd bayramı, devr-i münderis kuvvetli istibdâd eyyâmıdır (Mehmed Memduh 1329a: 177).

Eser, Osmanlı Devleti'nde darbeler ve sürgünler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Müşahedeye dayalı bilgiler eserin önemini arttırmaktadır.

1.4.1.8. Mirât-ı Şu'ûnât²⁴

Sadaret Mektupçuluğu'ndan ayrılmadan önce 1876 yılında telif ettiği eserini, fasl-ı evvel (levha), fasl-ı sâni (nevha), fasl-ı sâlis (karha) ve fasl-ı râbi (devha) olarak dört kısma ayırır. Levha'da genç yaşta tahta çıkan Sultan Abdülmecid Han'ın başarıları, Mısır Meselesi'nin çözülmesi, iltica eden Donanma-yı Hümayun'un Mısır'dan iadesi, Macar Mültecileri Meselesi'nin çözülmesi, Kırım Harbi'nde Avrupalı devletlerin desteğinin sağlanması, Kırım Harbi'nin safhaları ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı üzerinde durur. Tanzimat Fermanı'nı ilan ile Mustafa Reşid Paşa'nın Avrupalılar tarafından padişahın mutlak otoritesini keyfî kullandığına yönelik yapılan tenkitleri bertaraf etmeyi amaçladığını, can ve mal güvenliğini temin ile kanun devleti olma vaadini gerçekleştirdiğini ifade eder. Sultan Abdülmecid devrini genel itibarıyla başarılı bulmakla beraber malî idare, israf ve istikraz hususlarında tenkit eder. Devrin devlet adamları hakkında bilgiler verir, sadrazamları ve şeyhülislamı tek tek sayar (Mehmed Memduh 1328b: 7-27).

Nevha'da Sultan Abdülaziz Han'ın cülusunu, devrinin önemli olaylarını, saltanatını ve hal'ini ele alır. Devrin önemli devlet adamlarından Mehmed Emin Âli Paşa ile Fuat Paşa hakkında bilgi verir. Devlet idaresinde oynadıkları önemli rollere değinir. Mısır ile ilişkilere dair de önemli bilgiler verir. Şahit olduğu olayları anekdotlarla aktarır. Bu anekdotlar diğer eserlerinde de olduğu gibi metni ilgi çekici kılar. Hidiv İsmail Paşa'ya bahşedilen imtiyazlar üzerinde durur. Girit Meselesi'yle ilgili gelişmeleri ayrıntılı aktarır. Nâzırlıklarda ve sadarete meydana gelen değişikliklere yer verir. 1871 yılında Âli Paşa'nın ölümü üzerine Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete geçmesi sebebiyle yaşanan sıkıntılara ve sadrazam değişikliklerine değinir. 1875 yılında yaşanan kamu maliyesinin iflasını ve Mahmud Nedim Paşa'nın yaptığı hataları tafsilatlı aktarır. Balkan krizinin detaylarını diplomasi odaklı verir. Andrassy Tasarısı ve Berlin Memorandumu ve sair gelişmeler üzerinde durur. Daha sonra hal' erkânı tarafından Sultan Abdülaziz'in hal'ini, Sultan V. Murad'ın cülusunu

²⁴ Bu eser için ayrıca bkz. (Mehmed Memduh, 1990).

ve mahlu padişahın ölümünü ayrıntılı olarak nakleder (Mehmed Memduh 1328b: 28-94).

Karha'da Sultan V. Murad'ın cülusunu, rahatsızlığını ve saltanatını ele alır. Mithat Paşa'nın konağında Meclis-i Vükelâ toplantı halindeyken meydana gelen ve Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hâriciye Nâzırı Raşid Paşa'nın katliyle neticelenen Çerkes Hasan Vakası'nı bizzat müşahade ettiğini belirterek ayrıntılı olarak anlatır. Sultan V. Murad'ın rahatsızlığı sebebiyle tahttan indirilmesi ve Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı hakkında teferrüatlı bilgi verir (Mehmed Memduh 1328b: 95-106).

Eserinin sonunda Macar mültecileriyle ilgili altı resmî belgeye, Fuad Paşa'nın sadrazamlıktan istifasına dair yazdığı tezkireye ve Mithat Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'ndan affını istediği arîzaya aynen yer verir (Mehmed Memduh 1328b: 107-135). Eserini Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devirlerinin etkin devlet adamı Hüsrev Paşa'nın önemli gördüğü arz tezkireleri ile bunlara istinaden çıkan irâde-i seniyelerin suretlerini ekleyerek tamamlar (Mehmed Memduh 1328b: 135-172).

Eserde dördüncü bölüm (devha) yer almaz. 1912 yılında basılan eser, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murad saltanatlarında yaşanan iç ve dış gelişmeleri, bir müşahidin gözünden ortaya koyması bakımından önem taşır.

1.4.1.9. Kuvvet-i İkbâl-Alâmet-ı Zevâl²⁵

Eserinde Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ile hal'i sürecinde yaşanan gelişmeleri ele alır. 31 Mart Vakası hakkında detaylı bilgi verir. Vakanın Avcı Taburları tarafından çıkarılması üzerinde özellikle durur. Vakanın kuvvetli bir talimata müsteniden çıkarıldığını iddia ederek bu hususa dair on delil ileri sürer. Sultan II. Abdülhamid'in kişisel özellikleri ve fikirleri üzerinde durur. Eserinin sonunda önemli gördüğü ve Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu farklı konulara ait altı adet arîza suretine yer verir. Eserini 3 Kasım 1909 tarihinde tamamladığını belirtir.

1.4.1.10. Dîvân-ı Eş'âr

196 sayfadan ibaret olan eserine mukaddime ile başlar. Eserin sonunda altı sayfalık hata-sevab cetveli yer alır. Mukaddimede üslup ve muhteva bakımından şiir konusunu ele alır. Şiirde yaşanan gelişmelerden kısaca bahsederek poetikasını ortaya

²⁵ Mehmed Memduh 1329b. Eser için ayrıca bkz. (Mehmed Memduh, 1995: 13-96).

koyar (Mehmed Memduh 1332: 2-5). Şiirde eskiye bağlılığı yanında yeninin de peşinde olduğunu belirtir²⁶. Eserinde 41 kasîde, 257 gazel, 14 mesnevî, 37 kıt'a, 1 terkîb-i bend, 1 tercî'-i bend, 17 tarih, 7 musammât, 31 metâli', 3 müfredât yer alır (Yavuz, 2016: 50). Divanını Sultan II. Abdülhamid devrinde yayınlamama gerekçesini, devrin matbuata yönelik olumsuz tutumu ile açıklar (Mehmed Memduh 1332: 5). Kaside ve mersiyelerini Sultan Abdülmecid Han, Sultan Abdülaziz Han, Âli Paşa, Yusuf Kamil Paşa ve Gazi Osman Paşa için yazmıştır.

1.4.1.11. Eser-i Memdûh

45 sayfalık eserini (Mehmed Memduh, 1289b) Pertev Paşa'ya ithaf eder. Bu edebî eserde kalemin kılıca üstünlüğünü ele alır. Eserinde görüşlerini desteklemek için sık sık âyet ve hadis-i şerîflere atıf yapar (Aslantaş, 2001: 193). Eserini 1872 yılında Matbaa-ı Âmire'de basar. Ancak eser, hürriyeti tazyik ettiği için mazarrata sebep olacağına ve 34. sayfasındaki millet redifindeki gazelin beyitlerinin muzır bulunduğu dair Maarif Nezâreti'ne ihbar edildiği için Mehmed Memduh Paşa Dâhiliye Nâzırı olduğu halde yasaklanır (Mehmed Memduh 1332: 4). Eserin dili oldukça ağırdır.

1.4.1.12. Berg-i Sebz

22 sayfadan ibaret olan eserinde (Mehmed Memduh 1289a) üç kaside, üç mesnevi, on bir gazel, bir tercî-i bend olmak üzere on sekiz manzume yer alır. Bu şiirleri 1872 yılında kaleme alır. Bunlardan on ikisini Dîvân-ı Eş'âr'ında tekrar yer verir. Risale hacminde bir edebî eserdir (Yavuz, 2016: 52). Eserinde baharla ilgili şiirleri bir araya getirerek tasnif eder (Çakır, 2009: 710).

1.4.1.13. Bedâyi-i Âsâr

Mehmed Memduh Paşa adına M. H. rumuzlu kişi tarafından yayınlanan eser (Mehmed Memduh 1330b), 119 sayfadan ibarettir. Mehmed Memduh Paşa'nın özel evrakı arasında bulunan mektuplardan meydana gelir. Eser tarihî bilgiler ihtiva etmesi bakımından önem taşır (Aslantaş, 2001: 193).

²⁶ Mayıs-Haziran 1861-Ocak 1862 tarihleri arasında varlığını sürdüren ve Klasik Türk Edebiyatı'nı örnek alan önemli şahsiyetleri bir araya getiren Encümen-i Şu'arâ'da yer alan Mehmed Memduh Bey'in edebî kişiliği ve yeniliğe açık edebiyat-şiir anlayışı için bkz. (Çakır, 2007: 63, 68-78).

1.4.1.14. Tercüme Eserleri

Mehmed Memduh Paşa'nın telif manzum ve mensur eserleri yanında az sayıda da olsa tercümeleri bulunmaktadır. Tercüme-i Hikâye-i Jöneviev²⁷ Alphonse de Lamartine'e ait Geneviève isimli Fransızca eserin Türkçe çevirisidir (Çoşkun, 2020: 237). Ayrıca ilm-i hikmet-i tabîye ile ilgili çevirileri vardır. Sicil-i ahvâl kaydında ünlü Fransız fizikçi Adolphe Ganot'un Cours de Physique (Paris 1859) ve Traité Élémentaire de Physique²⁸ (Paris 1851) isimli eserlerini Ku dö Fizik ve Fizik Elemanter isimleriyle Türkçe'ye çevirdiği belirtilmektedir (BOA. DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, 84). Ancak fizikle ilgili bu tercümelerinin yayınlandığına dair bilgi yoktur.

²⁷ Tatyos Divitciyan Matbaası, 1285 (Bozkurt ve Karadağ, 2015: 70).

²⁸ Bu üç ciltlik eser 19. yüzyılda dünyada en çok bilinen genel fizik kitaplarından biriydi. On iki farklı dile tercüme edildi. Dr. Antranik Gircikyan, İlm-i Hikmet-i Tabîye adıyla Fransızca'dan Türkçe'ye çevirdi. Çeviri ilk defa 1876 yılında İstanbul'da basıldı. Eserin ikinci baskısı da yapıldı (Akbaş, 2011: 177-178, 180).

2. BÖLÜM MEHMED MEMDUH PAŞA’NIN “YEMEN İSLÂHÂTI ve BA’ZI MÜTÂLA’ÂT” İSİMLİ ESERİNİN İÇERİĞİ ve KAYNAK DEĞERİ

2.1. YEMEN MESELESİ HAKKINDA

Yemen, Arap Yarımadası’nın güneybatısında; batıda Kızıldeniz, güneyde Aden, kuzeyde Suudi Arabistan, doğuda Umman ile komşu konumunda bulunmaktadır. Afrika kıtasından Bâbülmendep Boğazı ile ayrılan Yemen, Kızıldeniz ile Hint Okyanusu’nu birbirine bağlayan dar ve stratejik boğaza hâkimdir. Dolayısıyla geçiş bölgesindedir. Stratejik öneminden ötürü bu bölge, çeşitli devletlerin politikalarında gündem teşkil etmiştir. Bunun sonucunda Yemen’de çıkar ve hâkimiyet mücadeleleri başlamıştır (Sert, 2016: 122). Coğrafi konumu yanında Yemen, Hicaz’ın güney komşusu olması hasebiyle dinî ve siyasî yönden oldukça önemlidir. Kutsal toprakların güvenliğini tehdit edebilecek saldırılara karşı bir set pozisyonunda bulunmaktadır. Yemen aynı zamanda Hindistan’ın denizaşırı komşusudur ve Hindistan ile ticarî ilişkileri bulunmaktadır. Mısır ile arasında tarihsel bağları oldukça eskidir ve idarî bir yakınlık da söz konusudur. Ayrıca Afrika sahilleri ile olan yakınlığından mütevellit Afrika ile de bağlantıları bulunmaktadır (Barlak, 2019: 1508).

Yemen, Osmanlı Devleti’nin fethinden önce idarî olarak Memluklar’ın bir vilayeti konumunda olup Çerkez Beyleri tarafından idare edilmiştir. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi sonucu Memluk idaresine son verdiğinde Mısır’a bağlanmıştır. Sultan Selim’in Mısır’ı aldığını duyan Yemen emiri İskender, sultana bağlılığını bildirip adına hutbe okutmuş ve Yemen’de resmen Osmanlı hâkimiyetini başlatmıştır (Yeşilyurt, 2018: 61).

Yemen, Osmanlı Devleti’ne dâhil olduktan sonra önem verilen yerlerden biri olmasına rağmen ilk dönemlerinden itibaren kabilelerin birbirleri ile olan çatışmaları, aşiret yapısı, yabancı devletlerin bölgedeki faaliyetleri gibi sebeplerden dolayı asayiş sorunları yaşamıştır. Ticaret, ulaşım ve hacılar için bölge önemini korumuştur. Hicaz’a komşu olması da Yemen’e ilgi ve önemi arttırmıştır (Akalın, 2015: 18). Kızıldeniz’i tehdit eden Portekizlilere karşı da Yemen’e hâkim olmak bölge güvenliği için önem arz etmekteydi. Hadım Süleyman Paşa 1538’de yaptığı Hind Seferi sırasında Aden’de Tahiriler’den Emir Âmir b. Dâvud’un Osmanlı Devleti’ne isyan etmesi üzerine Aden’i zapt ederek Tahiriler’in varlığına son vermiş, Zebid’i ele geçirip Yemen’i yeniden Osmanlı Devleti’ne bağlamış ve güney ticaretini kontrole almıştır. Osmanlı Devleti 1540 yılına kadar Yemen’e idarecileri miralay rütbesi ile atarken 1540 yılında Neşşar

Mustafa Paşa'yı ve sonrasındaki yöneticileri Beylerbeyi unvanı ile atamıştır. Yemen iltizam usulü ile yönetilmiştir. Devlet için stratejik öneme sahip olmasından dolayı ekonomik getirisinden çok, kendi masraflarını karşılaması kâfi görülmüştür (Barlak, 2013: 29-30). Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikten sonra merkezden atanan yöneticiler tarafından yönetilen Yemen'deki otorite, Yemen'in dağlık kesimine hâkim olan Zeydi imamlarının isyanları ile sarsılmıştır. Böylece Yemen'deki Osmanlı hâkimiyeti zayıflamıştır.

1545-1547 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı İmam Şerefüddîn önderliğinde ilk Zeydî isyanı çıkmıştır. Üveys Paşa isyanda öldürülmüş, akabinde Özdemir Bey San'a'yı alarak kontrolü yeniden sağlamıştır. İmam Şerefüddîn'in oğlu İmam Mutahhar'ın 1567 yılında yeniden ayaklanması üzerine 1568'de Yemen Beylerbeyi Koca Sinan Paşa isyanı bastırıp San'a'yı almıştır. Bu sebeple Koca Sinan Paşa, Hadım Süleyman Paşa'dan sonra ikinci *Yemen Fatihi* olarak anılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda hâkimiyet elde tutulamamış, Osmanlı idaresi ile İmamların kontrolünde devamlı el değiştirmiştir. Nitekim her ikisinin hakimiyetinde de asayiş de tam olarak sağlanamamıştır. Sonuç olarak 1635 yılı sonrasında imamlık iddiasıyla bölgede çatışmalar devam etmiş ve 1834 yılına kadar yönetim Zeydî imamlarda kalmıştır. Osmanlı Devleti bölgedeki varlığını birkaç sahil kasabasında az bir miktar askerle devam ettirmiştir (Barlak, 2013: 29-30).

İngilizlerin 1839 yılında Aden'i işgali ile Osmanlı Devleti, Yemen'e tekrar hâkim olmak istemiştir. Burada karşılarına çıkan en büyük engel ise İngilizler olmuştur. Yemen'in ikinci kez Osmanlı idaresine girişi 1849 yılındadır. Bu zaman zarfında, bölgede sürekli iç savaşlar olmuş, huzur ve güven kalmamıştır. 1849'da Mekke Şerif Yardımcısı Tevfik Paşa komutasında Mısır ve Hicaz'dan teşkil edilen ordu ile Yemen tekrar Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. Ancak isyanların önüne geçilememiş, tam olarak asayiş sağlanamamıştır. Merkezi otoritenin etkisinin tam olarak görülmemesi, Yemen'in kuzeyindeki dağlık bölgede yaşayan ve büyük kısmı Zeydî olan halkın itaat ettiği inanç ve dünyevi ve ruhani lideri konumundaki Zeydi imamlar isyana sebep olmuşlardır. Bu imamlar isyanlarda dini otoritelerini kullanmışlar, inançları gereği Osmanlı sultanını halife olarak görmemişlerdir (Çakaloğlu, 2009: 25).

Zeydilik inancında İmam olmak için peygamber soyundan gelmek, Zeydi olmak ve elinin üstünde el bulunmamak, yani hiçbir gücün hâkimiyeti altında olmamak gerekmektedir. Bundan dolayı Zeydi kesimde Osmanlı Devleti'ne sürekli isyan hareketi olmuş, Osmanlı halifesini ve hakimiyetini tanımak istememişlerdir. Osmanlı

Devleti de hâkimiyet kurmak için yıllarca bütün varlığı ile mücadele etmiştir. Yine Yemen'in merkezden uzaklığı, II. Abdülhamid Dönemi'nde sürgün yeri görülmesinden dolayı bazı idarecilerin kötü yönetimleri, rüşvet, iltimas ve adaletsizlikleri, halkın gelenek ve göreneklerine önem vermemeleri halkla devletin arasını açmıştır. Vergiyi devlet ile birlikte İmamın da toplaması zaten fakir olan halkı daha da fakirleştirmiştir (Ayışığı, 1999: 1985-1989).

1839'da İngilizlerin Aden'i işgali, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Avrupalı devletlerin Akdeniz ve Kızıldeniz'e ilgileri artmıştır. Avrupalı devletler, Yemen ve Arabistan'da Osmanlı Devleti'nin etkinliğini azaltmak için bölgede çıkan isyanları desteklemişlerdir. Osmanlı Devleti de Yemen'i daha kapsamlı egemenliğe almaya çalışmıştır (Karaköse, 2019, s.328). Nitekim bu gelişmeden sonra Yemen daha hassas bir konuma gelmiştir. 1870 yılında hâkimiyet sahasını genişletmek için Asir Emiri Muhammed İbn Ayz isyan etmiştir. Osmanlı Devleti, isyanı önlemek için Muhammed İbn Ayz'a Asir Kaymakamlığı'nı teklif etmiştir. Fakat Muhammed İbn Ayz, kabul etmeyerek Hudeyde'yi istila etmiştir. Bunun üzerine isyanı bastırmak için Mehmed Redif Paşa, yardımcılığına Erkân-ı Harbiye Mirlivası Ahmet Muhtar Paşa görevlendirilmiştir (Ayışığı, 1999: 1991).

Ahmed Muhtar Paşa, Asir meselesini halledip San'a'yı almış, Yemen'i mülki ve askeri olarak yeniden teşkilatlandırmıştır. Yemen, merkez San'a olmak üzere Asir, Taiz ve Hudeyde olarak dört livaya ayrılmıştır. Yemen'de 7. Ordu adıyla yeni bir ordu kurulmuştur. Bu düzenlemeler Fırka-i İhtiyatiye ile gerçekleştirilmiştir (Akalin ve Şimşek, 2017: 31). 1872'de Yemen bir anlamda yeniden fethedilmiştir. Yeni vilayet nizamnamesine göre düzenlemeler yapılmıştır. Bu merkezileştirmeye dönük düzenlemeler Zeydî imamların Yemen'deki etkisini kırdığı için olumlu sonuçlar vermiştir. Bununla birlikte Yemen'in yeniden kontrole alınması kapsamlı bir askerî harekât ile gerçekleştirildiği için halk ve Zeydi imamlar bunu kabullenememiş, işgal olarak nitelendirmiştir. Bu tarihe kadar Yemen'in iç işlerine katı müdahalede bulunmayan Osmanlı Devleti bu tarihten sonra uyguladığı merkeziyetçi politikasıyla Yemen'i her alanda egemenliği altına almaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı merkezileşmesine karşı Yemen direnmiştir. Bu merkezileşme hareketinin karşısında duran Yemenli Zeydiler ve İmamlar her dönem Osmanlı egemenliğine karşı isyan hareketlerinde bulunmuşlardır. Bunlardan son dönem Osmanlı tarihi açısından en önemlileri İmam Hamidüddin ve oğlu İmam Yahya ayaklanmalarıdır. Zeydî İmam Mansur Muhammed b. Yahya Hamidüddin özgürlüklerinin kısıtlandığını, şeriflerin

itibarsızlaştırıldığını ileri sürmüştür. İtiraz edilen bir diğer konu ise Yemen'deki askerî-sivil memurların İslam dinine uygun hareket etmedikleri, içki, zina, zulm ve haramdan sakınmadıkları, dinin emirlerini yerine getirmedikleri konusu olmuştur. Tanzimat Dönemiyle beraber gayrimüslimlere verilen haklar, gayrimüslimlerin müslümanlarla eşit konuma getirilmeleri Yemenlileri oldukça rahatsız etmiştir. Osmanlı yönetimini, askerini bile yeterince Müslüman saymayan Yemenlilere göre gayrimüslime verilen haklar kabul edilemezdi (Barlak, 2019: 1511). Bu itirazlar yanında isyan sebepleri arasında en önemli konu ise vergi ve mahkemeler olmuştur. Eğer vergileri devlet toplarsa, imamların maddi gücü kalmayacak, ahalinin davalarına fakihler değil devlet mahkemeleri bakarsa imamların dinî otoritesi kalmayacağından vergi ve hukukun devlete bağlanması tepkilere neden olmuştur. Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri dinsizliğe gidiş olarak değerlendirip Yemen'deki askerî ve sivil memurları İslam'ı uygulamamakla suçlamışlardır. Dolayısıyla mevcut durumda Zeydîliğin temel esaslarından olan *Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker*'in yerine getirilmesi ve Allah yolunda cihad edilmesi zorunluluk olarak görülmüştür. Zaten İmamlar Hz. Muhammed'in soyundan geldikleri için kendilerini halife olarak görüp Osmanlı halifesini "sultan" diye nitelendirmişlerdir (Barlak, 2019: 1522).

II. Abdülhamid Dönemi'nde Zeydîler, Yemen'de üç büyük isyan çıkarmışlardır. Bunlardan ikisi İmam Mansur Muhammed b. Yahya Hamidüddin tarafından 1891 ve 1898 yıllarında çıkarılmış olup 1904 yılındaki son büyük isyan İmam Hamidüddin'in oğlu İmam Yahya tarafından çıkarılmıştır (Barlak, 2019: 1511). 1891'deki isyan İsmail Hakkı Paşa'nın valiliğinde, ikincisi 1898 yılında Ahmet Feyzi Paşa kumandanlığında ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliğinde, üçüncüsü ve en uzun süreni 1904'te Tefik Bey'in valiliği zamanında meydana gelmiştir. Bu isyan dönemlerinde İmam Muhsin Şehârî, İmam Şerefüddin, İmam el-Mansur Muhammed b. Yahya Hamidüddin ve oğlu İmam Yahya, Zeydî imamlar içerisinde öne çıkmıştır. Bütün çabalara rağmen isyanlar bitirilememiştir. İmamların yarı bağımsızlık teklifine, yani iç özerkliğine 1911 yılındaki Daan Antlaşması'na kadar sıcak bakılmadığı için isyanlar devam etmiştir (Barlak, 2013: 268). Osmanlı Devleti ile yönetimindeki Yemen arasında yıllardır çözilemeyen sorun, devletin bazı haklarından feragat etmesi sonucu Daan Antlaşması ile kısmen çözülebilmiştir.

19. yüzyıl ve devamında hilafet konusu Osmanlı Devleti'nin önemli meselelerinden biri olmuştur. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde yoğun olarak gündemde

tutulmuştur. Hem müslümanlar batılılara karşı siyasi bir güç olarak kullanılmak istenmiş, hem de Avrupalılar tarafından devlet zayıfladıkça, Padişahın müslümanların halifesi olamayacağı söylenmiştir. Batılı devletler, Yemenlilerin kabile-aşiret yapılanmasından ve mezhep anlayışından, sünni devlete bağlılıklarının az olmasından faydalanmışlardır. Müslüman coğrafyasında hilafeti sorgulayıp padişahın Müslümanlar'ın halifesi olabilecek niteliklere sahip olmadığı, Osmanlı Devleti'nin sömürgeci devlet olduğu propagandasını yapmışlardır. Bu kargaşa ve kaostan yararlanmak için Yemen'de isyanlara bizzat silah desteği sağlamışlar, ajanlar, misyonerler ve gazetelerle durumu devamlı gündemde tutup Yemen isyanlarında etkili olmuşlardır (Barlak, 2013: 269). Şii Zeydi İmamların, merkezi otorite olan Sünni Hilafete karşı mücadelesinde; Osmanlı Devleti'nin Yemen'de hilafeti benimsetme çabaları çok da etkili olmamıştır. Yemen'i merkezi sisteme katmak tüm çabalara rağmen istenen neticeyi vermemiştir (Baytar, 2015: 416).

Osmanlı Devleti'nin Yemen'i elde tutmak istemesi, ekonomik sebeplerden ziyade Yemen'in coğrafi konumu ve Yemen'i hilafet nüfusunun bir parçası olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık olarak 400 yıl boyunca hâkimiyetinde kalan Yemen'de problemler hiçbir vakit bitmemiştir. Yemen, hem kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sebeplerden hem de dış etkenlerin etkisiyle Osmanlı hilâfetini benimseme konusunda Osmanlı Devleti'ne fazla problem teşkil etmiştir. Bu problemlerin sebepleri arasında daha önce değinilen Zeydi inancı yanında Yemen Vilayeti'nin merkeze olan uzaklığı, devletin yapmış olduğu hatalar; Yemen'e gönderilen yöneticilerin bilgisiz ve tecrübesiz oluşu, yöneticilerin halkın isteklerini görmezden gelmeleri, inanç, adet gelenek ve göreneklerine önem vermemeleri, mahkemelerle ilgili kötü uygulamalar, şahsi tutumlar, keyfi tutuklamalar, bazı idarecilerin rüşvetle iş yapmaları, problemleri çözmek için anlaşma sağlamak yerine baskı ve şiddetle çözmeleri, halk ile devletin arasını kapanmayacak şekilde açmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti boyunca isyanlar kesilmemiş ve hiçbir zaman devlet bölgeye tam olarak hâkim olamamıştır. Anadolu'dan devamlı para ve asker sevkine neden olan Yemen, Osmanlı askerine de mezar olmuştur. Hilafet açısından risk durumunu da devamlı korumuştur. Çünkü bu bölgeden dini motifli bir isyanın çıkması ve başarıya ulaşması, hilafetin merkezi ve Müslümanların hamisi olan sünni devlete itibar kaybı yaşatacağı ve hilafetin gücünü ve nüfuzunu azaltacağı için Osmanlı Devleti Yemen'i devamlı yakından takip etmiştir. Yemen Vilayeti'nin stratejik konumu, nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması ve kutsal topraklara

yakınlığı hasebiyle Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bölgeyi korumak ve elde tutmak için kısıtlı imkânlarla rağmen Osmanlı Devleti varını yoğunu ortaya koyarak mücadele etmiştir.

2.2. ESERİN İÇERİĞİ ve KAYNAKLARI

2.2.1. Yemen Kıt'ası Hakkında Ba'zı Mütâla'ât

Yemen ve Yemen Meselesi hakkında gözlem, tercübe ve Dâhiliye Nâzırı sıfatıyla icraatlarına dayalı bilgiler vermiştir. Meseleyle ilgili kanaatlerini ortaya koymuştur. 1895 yılından itibaren yaşanan süreci ana hatları ile aktarmıştır. Yemen Meselesi ile ilgili muhtelif tedkikler yaptığını ifade etmiştir. Dâhiliye Nâzırı atandığı 1895 yılında Yemen Vilâyeti Vâlisi ve 7. Ordu Kumandanı Müşîr Ahmed Feyzî Paşa'dır.²⁹ Kariyerini Yemen'de tamamlayan Feyzî Paşa, asileri askerî tedbirlerle bertaraf etmeye çalışmıştır. Daha sonra Yemen Vilâyeti Vâliliği'ne Hüseyin Hilmi

²⁹ Yemen Vilâyeti Vâliliği'ne ve 7. Ordu Kumandanlığı'na 25 Haziran 1891 tarihinde çıkan irade-i seniye ile Ferik Hasan Edip Paşa atandı (BOA. İrade. Dâhiliye. 1233/96568, 7 Temmuz 1891/30 Za 1308, lef 2). Hasan Edip Paşa'nın görevi 1 Aralık 1891 tarihinde sona erdi. Aynı tarihte Yemen Umum Kumandanı Ahmed Feyzî Paşa, müşirlik rütbesi tevcih edilerek Yemen Vilâyeti Vâliliği'ne ve 7. Ordu Kumandanlığı'na tayin edildi (BOA. İrade. Dâhiliye. 1251/98133, 1 Aralık 1891/28 R 1309, lef 1). 2 Aralık 1891 tarihinde çıkan irade-i seniye ile tayinin gazetelerde ilan edilmesi emredildi (BOA. İrade. Dâhiliye. 1253/98322, 2 Aralık 1891/29 R 1309, lef 1). Ahmed Feyzî Paşa'ya kısa süre sonra vezâret rütbesi verildi (BOA. İrade. Dâhiliye. 1253/98353, 8 Aralık 1891/6 Ca 1309, lef 1). Ahmet Feyzî Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Vilâyeti Vâliliği'ne atandığı Mayıs 1898 tarihine kadar görevinde kaldı. Yemen Vilâyeti ile 7. Ordu Kumandanlığı'nın kuruluşu hakkında bkz. Akalın-Şimşek, 2017: 31.

Paşa³⁰ atanmıştır.³¹ Heyet-i Islâhiye ile birlikte Yemen'e gönderilmiştir.³² Verilen talimât-nâmeye göre görev yapan Hüseyin Hilmi Paşa, asâyişi temin için çalışmıştır. Heyet-i Islâhiye ile birlikte alınması gereken tedbirleri ve yapılması gereken ıslâhâtı havi mazbataları ve layihaları Bâb-ı Âlî'ye sunmuştur. Ancak Sadâret, çeşitli bahanelerle gereğini yapmamıştır. Zira altı yıllık Sadâreti'nde Halil Rifat Paşa'nın zaafiyeti ile Ferid Paşa'nın Sadâreti'nde *Vilâyât-ı Selâse*'den dolayı Avrupalı Devletlerin baskıları ile meşgul olmak zorunda kalması ve Sadrazam Ferid Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşa arasındaki anlaşmazlık, meselenin çözümüne yönelik etkili tedbirler alınamamasının başlıca sebeplerini oluşturur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın atanması sürecinde Yemen Vilâyeti Vâliliği ile 7. Ordu Kumandanlığı birbirinden ayrıldı. 7. Ordu Kumandanlığı'na Müşîr Abdullah Paşa atandı. Hüseyin Hilmi Paşa ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Aralarındaki zıddiyet giderilemediği için Hüseyin Hilmi Paşa Yemen Vilâyeti Vâliliği'nden affını istedi (Yeşilyurt, 2013: 257-285). Bunun üzerine 7. Ordu Kumandanlığı ile Yemen Vilâyeti Vâliliği Abdullah Paşa'ya

³⁰ Hüseyin Hilmi Paşa, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış, iki kez sadrazamlık yapmış önemli bir devlet adamıdır. İmam Hamidüddin önderliğinde Yemen'de çıkarılan isyana karşı Yemen Valiliği ve kumandanlığı idarî tedbir olarak ayrılmış, Hüseyin Hilmi Paşa 21 Nisan 1898'de Yemen Vilayeti'ne vali atanmıştır. Yemen'de idarî önlemler almıştır. Daha iyi görev yapip çalışması için vezirlik rütbesi verilerek taltif edilmiştir. Yedinci Ordu Komutanı Abdullah Paşa ile aralarının iyi olmamasına ve görevden aldığı bazı idarecilerin muhalefetine rağmen görev süresince başarılı çalışmalar yürütmüştür. 1902 yılına gelindiğinde Yemen'den yine idarenin zayıf olduğu Rumeli Vilayetleri'ne, işleri yoluna koyması amacıyla müfettiş olarak tayin edilmiştir (Yeşilyurt, 2013: 257-285).

³¹ 21 Nisan 1898 tarihinde çıkan irade-i seniye ile vâililik ve kumandanlık birbirinden ayrılarak Yemen Vilâyeti Vâliliği'ne Adana Vilâyeti Sâbık Vâlîsi Hüseyin Hilmi Efendi 30000 kuruş maaşla atandı. Ayrıca Yemen'e, suiistimallerin önlenmesi başta olmak üzere meseleleri tedkik ederek gerekli önlemleri almak üzere Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf Müsteşarı Hüsnü Efendi, Beytülmal Müdürü Hüsnü Efendi, Dırâma Sancağı Mutasarrıfı Yunus Vehbi Efendi, Maliye Meclisi Azası Hıfzı Efendi, Şamara Merkez Bidâyet Mahkemesi Hukûk Reisi Feyzullah Efendi ve Meclis-i Maârif Azası Cemal Efendi'den müteşekkil Heyet-i Islâhiye gönderildi. Heyet-i Islâhiye'ye verilmek üzere hazırlanan talimat uygun bulundu (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1354/7, (1315Za-47), 21 Nisan 1898/29 Za 1315; BOA. Y. A. RES. 92/50, 20 Nisan 1898/28 Za 1315). Sadâret 22 Nisan 1898 tarihinde ilgililere gereğini emretti (BOA. Y. A. RES. 92/50, 20 Nisan 1898/28 Za 1315; BOA. BEO. 1123/84203, 22 Nisan 1898/30 Za 1315; BOA. BEO. 1123/84204, 22 Nisan 1898/30 Za 1315; BOA. BEO. 1123/84202, 22 Nisan 1898/30 Za 1315). Hüseyin Hilmi Paşa'nın tayini 26 Nisan 1898 tarihinde Beyoğlu'ndan Londra'da Times'e telgrafla bildirildi (BOA. Y. PRK. PT. 17/82, 26 Nisan 1898/4 Z 1315). Hüseyin Hilmi Paşa, Ekim 1902 tarihine kadar görev yaptı.

³² Heyet-i Islâhiye, Hüseyin Hilmi Paşa Yemen'e vali olarak atandığında beraberinde mahalli idarenin düzeninin sağlanması amacıyla gönderilmiştir. Islah Heyeti'nde; Evkaf Nezaretî Mahkeme-i Teftiş Müsteşarı Hüsnü, Debre Müftüsü Yunus Zühdü, Beytülmal Müdürü Hüsnü, Adliye memurlarından Feyzullah Efendi, Meclis-i Maliye azasından Cemaleddin Efendiler bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti tarafından Heyet-i Islâhiye'nin Yemen'deki görev ve sorumluluklarının belirtildiği ve yapmakla yükümlü olduğu vazifelerle dair bir talimatname hazırlanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa ile Yemen'deki isyanları önlemek ve Yemen'de asâyişi sağlamak için bazı tedbirlerin alınması gerektiğine dair çalışmalar yapmıştır (Baytar, 2015: 73).

verilmiştir.³³ Böylece mülkî ve askerî kuvvet tekrar aynı kişide ictima eder. Abdullah Paşa, idârede sert askerî tedbirler almıştır. Bu da Yemen Vilâyeti’nde hadiselerin daha da büyümesine sebep olmuştur. Yani *Abdullah Paşa’nın müddet-i idâresi Zeydilerle taklîl-i ihtilâf ve teshîl-i i’tilâf maksad-ı münferîdine yardım* etmez. Yemen Vilâyeti’nde sorunlar artarak devam eder. Yemen’deki vâliler hazineden her ay 15000-20000 lira nakit ile sık sık taburlar halinde asker istemeye devam eder. İğtişâşât sebebiyle Yemen Vilâyeti’nde vergiler hakkıyla toplanamaz. Zeydî İmamlar liderliğindeki isyanlar yanında Yemen’de bir de Nevâhî-i Tis’a galesi çıkar.³⁴ Bu mesele, Asîr İsyanı’nın bastırılmasını müteakip Osmanlı Devleti askerlerinin Aden’e doğru ilerlemesi üzerine İngiltere’nin tepki vermesi sebebiyle gündeme gelir. Daha sonra mesele iki devlet arasında ciddî bir soruna dönüşmüştür. Zamanla İngiltere, Nevâhî-i Tis’a şeyhlerinin Aden İdâresi’ne tâbi olduklarını, haklarının korunmasını İngiltere’nin garanti ettiğini iddia eder. Daha sonra İngiltere Hâriciye Nâzırı’nın takrîri üzerine Nevâhî-i Tis’a Meselesi, Meclis-i Vükelâ’da müzakere edilmiştir. Her iki taraftan memurlar gönderilerek sınırın tayinine karar verilmiştir. Müşîr Abdullah Paşa’nın kumandanlık ve vâliliği esnasında yaşanan bir diğer sorun, “zenbuk” tabir edilen korsan gemilerinden dolayı İtalya ile yaşanır. Hatta İtalya donanmasını Hudeyde’ye dahi gönderir. Osmanlı Devleti zarar tazmin eder.

Abdullah Paşa’dan sonra Yemen Vilâyeti Vâliliği’ne, Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtipliği’nde uzun yıllar görev yapan, Mekteb-i Mülkiye mezunu olup Konya Vilâyeti Vâliliği’nde de bulunan Tevfik Bey resen çıkan irade-i seniye ile tayîn olunmuştur.³⁵ Tevfik Bey’in vâliliği esnasında babasının yerine geçen İmam Yahya

³³ Abdullah Paşa, Ekim 1902 tarihinde Yemen Vilâyeti Vâliliği’ne ve 7. Ordu Kumandanlığı’na atandı. Ağustos 1904 tarihine kadar görev yaptı (Çakar, 2020: 545).

³⁴ Nevâhî-i Tis’a meselesi hakkında bkz. (Yeşilyurt, 2011: 196-238).

³⁵ Yemen Vilâyeti Vâlî Vekîli ve Ordu-yı Hümâyûn Müşîri Abdullah Paşa, Yemen’de mülkî ve askerî alanda yeterince başarılı olamadığı için Meclis-i Vükelâ’da; Yemen Vilâyeti Vâliliği’ne Konya Sâbık Vâlisi Tevfik Bey’in, 7. Ordu-yı Hümâyûn-ı Müşîrliği’ne başka birinin atanmasına dair karar alınması üzerine 16 Temmuz 1904 tarihinde çıkan irade-i seniye ile Yemen Vilâyeti Vâliliği’ne Tevfik Bey atandı (BOA. İrâde. Dâhiliye. 1424/23, (1322R-48), 4 Temmuz 1904/ 20 R 1322; BOA. İrâde. Hususi. 119/7, (1322Ca-07), 16 Temmuz 1904/3 Ca 1322). 17 Temmuz 1904 tarihinde irade-i seniye ile Tevfik Bey’e görevine başlaması emredildi (BOA. İrâde. Hususi. 119/7, (1322Ca-07), 17 Temmuz 1904/3 Ca 1322). 7. Ordu Müşîri Ahmed Feyzî Paşa, Mâbeyn-i Hümâyûn Başkîtâbeti’ne telgrafla, Yemen Vilâyeti Vâlisi Tevfik Bey’in azledilerek vekâletin uhdesine verilmesinin faydalı olacağını bildirdi. 25 Temmuz 1905 tarihinde çıkan irade-i seniye ile Sadâret’e, mütalaasını bildirmesi emredildi (BOA. Y. A. HUS. 490/34, 25 Temmuz 1905/22 Ca 1323). Aynı zamanda Yemen Heyet-i Teftîşîyyesi Reisi Müşîr Şakir Paşa’nın da mütalaasını bildirmesi için irade-i seniye çıktı (BOA. Y. A. HUS. 490/34, 25 Temmuz 1905/22 Ca 1323). Kısa süre sonra Sadâret, Ahmed Feyzî Paşa’nın talebini uygun bulduğunu Mâbeyn-i Hümâyûn Başkîtâbeti’ne arz etti (BOA. Y. A. HUS. 490/34, 25 Temmuz 1905/22 Ca 1323). 25 Temmuz 1905 tarihinde Sadrazam Ferid Paşa tarafından arz tezkiresi yazıldı (BOA. Y. A. HUS. 490/34,

Zeydîleri ayaklandırmıştır. İsyan kısa sürede büyümüştür. Vilâyet merkezi San'â başta olmak üzere birçok merkez istilaya uğramıştır. Vâlî, kumandan ve 'asâkir-i mevcûde, top, tüfenk ve mühimmât Zeydîlerin eline geçmiştir. Tevfik Bey'in *tecrübesizliği ve işbilmezliği* Zeydîlerin başarısında etkili olmuştur. Tevfik Bey'in başarısızlığı üzerine Müşîr Feyzî Paşa Bağdat'tan tekrar Yemen Ordusu Kumandanlığı ve Yemen Vilâyeti Vâlîliği'ne vekâleten atanmıştır.³⁶ Hudeyde'ye gelip, asiler ile mücadele edip, San'â'ya girmiştir. Tevfik Bey İstanbul'a çağırılmıştır. Maldâr ve sâhib-i haysiyet ve vakâr bir zât olan Müşîr Feyzî Paşa istilaya uğrayan birçok yeri kurtarır. Ancak hâdiselerin önü alınamaz. Dâhiliye Nâzırlığı gelişmeler ile ilgili olarak Sadâret ve Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne tezkireler yazmış, yazışmalar yapmıştır. Osmanlı Devleti, Yemen Vilâyeti'nde otoritesini kurmak ister. Ancak bu maksadın sadece askerî tedbirlerle gerçekleşmeyeceği yaşanan tecrübelerden anlaşılır.

Mehmed Memduh Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1870'li yıllardan itibaren askerî tedbirlerle hâdiseleri bertaraf etmeye çalıştığını, ancak kesin netice alamadığını, ahâliyi kendisine ısındıramadığını belirtmiştir. Yemen Meselesi'nde öncelikle ahâlinin devletin yanına çekilmesi gerektiğini belirtir. Bu hususta Osmanlı Târîhi'nden örnekler vermiştir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonrasında fethettiği yerlerde otoritesini tesis etmek için bazı aşiret reislerine imtiyazlar verdiğini, Kanunî Sultan Süleyman'ın Zeydî imamlara ehemmiyet verdiğini, idarede kendilerine bazı imtiyazlar bahşettiğini belirtir. Yemen Meselesi'nde de benzer idare anlayışının takip edilmesinin faydalı olacağını ifade eder. Yemen'de *hüs-n-i mesâlik* edilerek meselenin *mündefi' olacağını* belirtir. Bu çerçevede öncelikle uygulanacak *idârece-i ta'yîn-i meslek* maddesinin altını çizer. İkinci olarak Yemen'de kumandanlığın da vâlîye tevdi edilmemesi gerektiğini, bu takdirde keyfî idarenin ortaya çıkacağını, mülkî ve askerî kuvvetin farklı kişilerde bulunması gerektiğini ifade eder. Bu hususta Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne takdim ettiği husûsî arzısında Yemen Kıt'asında birden fazla vilâyet teşkil edilmesi ve kumanda emrinin tadil edilmesi gerektiğini arz ettiğini, Yemen Kıt'ası'nın bir vâlî ve bir kumandan tarafından idare edilemeyecek derecede

25 Temmuz 1905/22 Ca 1323). 29 Temmuz 1905 tarihinde gereğince irade-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Hususi. 131/116, (1323Ca-116), 29 Temmuz 1905/26 Ca 1323). Menaha'da bulunan Müşîr Feyzî Paşa'ya telgrafla tayini 31 Temmuz 1905 tarihinde müjdelendi (BOA. Y. PRK. UM. 76/81, 31 Temmuz 1905/28 Ca 1323). Yemen Vâlî Vekîli ve Kuvve-i Umûmiyesi Kumandanı Feyzî Paşa'ya, Sa'na'yı eşkiyadan temizlemesi sebebiyle 2 Eylül 1905 tarihinde irade-i seniye ile murassa imtiyaz nişanı verildi (BOA. İrâde. Taltifat. 373/22, (1323B-119), 2 Eylül 1905/2 B 1323).

³⁶ Ahmed Feyzî Paşa, Ağustos 1905 tarihinde Yemen Vilâyeti Vâlîliği'ne ve 7. Ordu Kumandanlığı'na tekrar atandı. Ekim 1908 tarihine kadar görevde kaldı (Çakar, 2020: 545).

büyük olduğunu ifade eder. Bu hususta Dâhiliye Nâzırı olarak Bâb-ı Âlî'ye ve Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne defalarca arızalar yazması üzerine başkanlığında bir komisyon teşkili için irade-i seniye çıktığını, komisyonun Yemen Meselesi'nin çözümü amacıyla çalışmalar yaptığını belirtir. Komisyonunda Turhan Paşa, Heyet-i Islâhiye azası olarak Hüseyin Hilmi Paşa ile Yemen'e gönderilen Hüsnü Efendiler olduğunu, uzun müzâkereler neticesinde ayrıntılı bir mazbata hazırladıklarını, mazbatanın Sadâret'e takdim edildiğini, uzun süre bekledikten sonra yaptığı ihtârlar neticesinde Meclis-i Vükelâ'da görüşüldüğünü, alınan kararların icrası için yazılan arz tezkiresi üzerine irade-i seniye çıktığını, ancak bu esnada İmam Yahya liderliğindeki Zeydîlerin San'â'yı istila ettiğini belirtir. Mazbata, Yemen'in vilâyetlere taksim edilmesi ve işlerin *her kısımca düzenlenmesi esâsına dayanarak* hazırlanır. Ancak bu hususlar da tatbik edilmez. *Islâhâta müteferri' mukarrerât durdu da erbâb-ı 'isyân durdurulamadı* der. Yemen Vilâyeti'ne hazineden para ve Anadolu'dan asker gönderilmeye devam edilir. Daha sonra Mehmed Memduh Paşa riyâsetinde Yıldız Saray-ı Hümâyûnu'nda irade-i seniye ile bir komisyon daha kurulmuştur.³⁷ Komisyonunda Abidin Paşa ve Kâtib-i Sâni kurenadan İzzet Paşa aza olarak yer almıştır. Yemen Meselesi müzakere edilmiştir. Ancak Maliye Komisyonu'na devam etmeyi menfaatine uygun bulduğu için İzzet Paşa komisyon görüşmelerine genelde katılmaz. Hatta komisyonun çalışmalarına Bâb-ı Âlî'de devam etmesi için irade-i seniye çıkartır. Mehmed Memduh Paşa, daha sonra komisyon riyâsetinden istifasını istirham eder. Ancak II. Abdülhamid istifasını kabul etmez. Bu arada dâmâd-ı şehriyârî Arif Hikmet Paşa da komisyona memur edilir. Ancak komisyon bekelenen verimli çalışmayı yapamaz ve dağılır. Daha sonra II. Abdülhamid'in emri ile Yemen Vilâyeti sancak merkezlerinden İstanbul'a ulemâ, meşâyih, mütehayyizân çağrılır. Kendilerinden izahat alınır. Kendileri mesele ile ilgili bir istida takdim eder. Bu esnada Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa, Nâfi'a Nâzırı Zihnî ve Sadâret Müsteşârı Mehmed Ali Paşa, Yıldız Sarayı'na çağrılır. İzzet Paşa, bir komisyon kurularak Yemen Meselesi'nin tedkik edilmesinin irade-i seniye gereği olduğunu bildirir. Komisyon Yemen'den gelenlerin verdiği "istida kılıklı evrakı" müzakere eder. İstidanamede Yemen'de kötü idareden şikâyet ederler ve sadır olacak fermanın icablarına

³⁷ Mehmed Memduh Paşa başkanlığında, Abidin Paşa da bulunmak üzere bir komisyon kurulması için 8 Mayıs 1905 tarihinde irade-i seniye çıktı (BOA. İrâde. Hususi. 129/7, (1323Ra-08), 8 Mayıs 1905/3 Ra 1323). Aynı tarihte Sadâret, Dâhiliye Nâzırı Mehmed Mehmed Paşa ile Cezâir-i Bahr-i Sefid Vâlisi Abidin Paşa'ya gereğini tezkire ile bildirdi (BOA. BEO. 2570/192703, 8 Mayıs 1905/3 Ra 1323).

uyacaklarını beyan ederler. Komisyon usulen bir mazbata tanzim eder. Gelenlerin rütbe, nişan, maaş ve atıyye ile taltiflerine karar verilir. İstanbul'a çağrılanların belli başlı olanları Yemen'e döndüklerinde İmam Yahya tarafından darb ve habs ettirilip yok ettirilir.

Mehmed Memduh Paşa, Dâhiliye Nâzırlığı esnasında çok çaba sarf etmesine rağmen Yemen'de asayiş temin edemediğini, bununla birlikte nâzır sıfatıyla Bâb-ı Âlî'ye alınan kararların tatbik edilmesi için sık sık arzalar yazdığını, ancak netice alamadığını belirtir.

Eserde Yemen Vilâyeti ile Dâhiliye Nezâreti arasında yapılan yazışmalar ile görev yaptığı komisyonlarda alınan kararları havi mazbatalara, ilaveten Zeydî Mezhebi'ne intisab edenlerin akaidine kısaca yer verdiğini belirtir. Eseri hakkıyla inceleyecek olanların hakikati layıkıyla kavrayacaklarını, eserinde Sultan Abdülaziz Devri'nden itibaren ortaya çıkan Yemen'deki olayların sınırlı bir safhasına yer verdiğini, Osmanlı İdaresi'nde Yemen'e dair ciltlerce eser yazılabileceğini ifade eder.

Yemen'de tarihte hadiselerin eksik olmadığını, Zeydîlerin Müslüman olduğunu, ancak Zeydîler ile Osmanlı Devleti arasında mezhep farklılığı bulunduğunu, bunun da etkisiyle iki din kardeşinin karşı karşıya geldiğini, asırlarca birbirlerine adavet ve husumet beslediklerini, mezhep farklılığının sorun olmaktan çıkarılması gerektiğini, Zeydîlerin meşreplerine ve mezheplerine itiraz edilmemesi ve şahsî haklarının korunması gerektiğini, eski idare anlayışının terk edilerek Avrupa Devletlerinin müstemlekelerinde takip ettiği idare usul ve anlayışına uygun Yemen'de bir idare usulü takip edilmesi gerektiğini, dört milyon tahmin edilen bir nüfusa sahip olan Yemen'in bir vâlî, bir naib, bir defterdar, üç mutasarrıf, otuz-kırk kaymakam ve sınırlı sayıdaki memurlar ile 20000'den fazla askerle idaresinin mümkün olmadığını, ilaveten şahsî menfaat peşinde koşan memurlardan dolayı ahalinin memnuniyetinin sağlanamayacağını belirtir. Zeki, cesur, kani ve gayur olan Yemenlilerin sâdât ve meşâyihine aşırı bağlı olduklarını, imamlarına ezâ ve cevri yapıldığında yapanlara karşı nefetlerinin arttığını, Osmanlı Devleti'ne ısıdırılmaları için mülkî idarede ve askerîyede Yemenlilerin istihdam edilmeleri gerektiğini, imamlarını mevkiinde tatyib ile Osmanlı Devleti'ne takribe çalışması ve Yemenlileri Yemen'in kalkınması için çalıştırmak gerektiğini, hatta Dâhiliye Nâzırlığı esnasında Zeydî İmamı ile görüşüldüğünü belirtir. Yemen'de yapılması gereken ıslâhât ve teşkilata dair başkanlığını yaptığı komisyonunun mazbatalar tanzim ettiğini, gerekli tedbirler alındığı takdirde Yemen'de müşkilatın sona ereceğini ifade eder.

2.2.2. Zeydîlerin Mezhebi

Zeydîler, Zeyd bin Zeyne'l-Âbidîn bin Hüseyin bin Ali'ye mensûptur. Zeydîler, Cârûdiyye, Süleymaniye ve Bîtriye olmak üzere üç fırkaya ayrılır. Cârûdiyye fırkası, Ebu Cârûd isminde bir şahsa mensûptur. Bunlara göre imamet, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra ikisinin evladına intikal etmiştir. Lakin imâmın tayin ve takdimi sadâtın seçme-azletme yetkisine bağlıdır. İmâmete ehliyet, ilm ve fazîlet, zühd ve tâ'at, cûd ve semâhat, şecâ'at ve celâdet, da'vâ-yı imâmet ile hurûc ve zuhûr ve halkı icâbet ve itâ'ate da'vet ile meşruttur. Süleymâniye fırkası, Süleymân bin Cerîr isminde birine mensûptur. İmâmetin, ırsen kimseye intikal etmediğini, ehl-i hâl ve 'akdın tercîh ve ihtiyârına bağlı olduğunu iddia eder. Bitîriye fırkası, Bitir es-Susî isminde birine mensûptur. Süleymâniye fırkasıyla hemfikirdirler. Ancak onlar gibi Hazret-i Osmân'ı ikfâr etmezler. Seyyid Şerîf Cürcânî'ye göre Zeydîler; usûlde genelde Hanefî Mezhebi'ne, yalnız bazı meselelerde İmâm Şâfi'ye tâbidirler.³⁸ Mehmed Memduh Paşa Zeydîlerde imametın son derece önemli olduğunu, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin ruhanî reislerinin tanındığını, mezheplerinde imtiyaz ve müsaadelere mazhar olduklarını, dolayısıyla Zeydîlere de benzer şekilde imtiyazlar verilmesi gerektiğini ifade eder.

2.2.3. Belgeler

Mehmed Memduh Paşa, Dâhiliye Nâzırı olarak görev yaptığı süre zarfında başkan olarak bulunduğu komisyonlarda alınan kararların yazıldığı mazbataları, Yemen Vilâyeti ile yapılan yazışmaları, Sadâret ve Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne takdim ettiği arızaları sırasıyla yayımlar. Nadir de olsa bazen ilave bilgiler verir. Belgelerin içeriği süreci ana hatları ile takip etme imkânı vermektedir.

³⁸ Zeydî Mezhebi hakkında burada verdiği bilgiler büyük ölçüde (BOA. Y. PRK. DH. 13/79, 25 Şubat 1906/30 Z 1323, lef 2)'de yer almaktadır. Zeydîler hakkında bkz. (Gökalp, 2013: 328-331).

2.2.3.1. Makâm-ı Sâmi-i Sadâret'e Nezâretten Yazılmış Olan Tezkirenin Sûretidir .³⁹

27 Kasım 1904 tarihinde Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa, Sadâret'e yazdığı tezkirede; yapılan tahkikatta vilâyetin genel durumu hakkında elde edilen bilgilerin Yemen Vilâyeti tarafından mufassal tahriratla takdim edildiğini, Taiz Sancağı'nda yaklaşık %40, San'â Sancağı'nda %50, Hudeyde Sancağı'nda %70, Asîr Sancağı'nda %80 nisbetinde ahalinin Zeydî Mezhebi'nin tesiriyle isyan halinde olduğunu, Zeydî İmamı'nın ahaliyi isyana teşvik ettiğini ve zekât namıyla topladığı parayı ahaliyi isyana teşvik amacıyla kullandığını, birçok kazada hükümetin nüfuzunun kaza merkezleriyle sınırlı kaldığını, tahakkuk eden vergilerin layıkıyla toplanamadığını, meşâyihin istedikleri gibi adam haps etmekte olduklarını, fukahâ denilen kişilerin hukuk ve ceza davalarını gördüklerini, Hudeyde, San'â ve Ta'iz yollarının kısmen güvenli olmakla birlikte diğer yerlerde aksi durumun vâki olduğunu, Hudeyde Sancağı'nda Beytül-Fakîh Kazası'nda sahilde meskûn Zerânîk kabilesinin azgınlıkta ileri giderek ticarî mallarla telgraf hatlarına zarar verdiğini, sahillerde silah, cephan ve saireyi idhal etmekten çekinmediklerini, vilâyette 1902 yılından itibaren görülen kıtlığın etkisini şiddetle sürdürdüğünü, kıtlıktan telef olanların sayısının en az 60000 olarak tahmin edildiğini, bazılarının evlatlarını dağların başından atarak öldürdüklerini, bazılarının çocuklarını keserek yediklerini, Asîr Sancağı'nda emniyet ve asayişin ve hükümetin nüfuzunun bulunmadığını, soygun, yağma, katl ve cinayetlere karşı devlet memurlarının birşey yapamadıklarını, Hudeyde'deki mîrî sefineler tamire muhtaç oldukları için kaçakçılığın önlenemediğini, tüm kabileler itaatten çıktığı için Asîr Sancağı merkezindeki bir tabur ve Kunfeda'daki beş tabur askerin bir şey yapamadığını, acilen Asîr Kıtası'nda asayişin temin ve kontrolün tesis edilmesi, Zerânîk kabileleri ile İmam Yahya'nın faaliyetlerinin önlenmesi gerektiğini, Asîr Sancağı'na ve Zerânîk kabileleri üzerine askerî harekât yapılmasına karar verildiğini, imamlığa babasının vefatı üzerine oğlu Yahya'nın geçtiğini, İmam Yahya'ya karşı Sa'de tarafında Hüseyin el-Hâdî isminde birinin rakîp çıktığını, İmam Yahya'nın eşkıya toplayarak beldelerde fitne ve fesad çıkararak nüfuzunu genişletmek amacıyla olduğunu ifade etti. Mufassal tahrirat üzerine bazı hususlara dair Yemen

³⁹ Makâm-ı Sadâret'e Fî 19 Ramazân sene 322 Târîhiyle Yazılan Tezkire-i 'Âcizînin Sûretidir (BOA. Y. PRK. DH. 13/75, 17 Kasım 1905/19 N 1323). Belgenin tarihi 27 Kasım 1904/19 N 1322 olmalıdır. Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa'nın Sadâret'e yazdığı bu tezkire için ayrıca bkz. (BOA. DH. MKT. 2606/126, 27 Kasım 1904/19 N 1322).

Vilâyeti'nden izahat istendiğini belirtti. Sahillerin muhafazasıyla görevli sefinelerin yetersizliği, kaçak yollarla kabilelerin silah ve cephane idhal etmesi, İmam Yahya'nın tahrik ve teşvikleri gibi hususların daha ziyade iğtişâşatın genişlemesiyle ilgili olduğunu, iğtişâşatın esasen iyi bir idare tesis edilememesinden kaynaklandığını, memurların icraatları ile ahaliyi, devlete yaklaştırması gerektiği halde bunu yapmadıklarını, vergi tahsili hususunda ahaliye ciddi haksızlıklar yapıldığını, bir defadan fazla vergi tahsili yoluna gidildiğini, ikinci defa vergi talebinde bulunması halinde süre isteyen şeyhlerin erkek evladlarının rehine olarak alınarak hapsedildiğini, bu tür uygulamaların ahaliyi idareye karşı düşman ettiğini, buna karşılık asayişin temin maksadıyla Anadolu'dan mütemadiyen asker sevkine mecbur kalındığını, gönderilen askerlerin çoğunun hastalanarak hayatlarını kaybettiğini, birçok bakımdan nüfus kaybı yaşandığını, şehir ve kasabalar hariç mevcut vergi tahsil usulünün terk edilerek mutedil bir maktu vergi tahsili usulüne geçilmesinin faydalı olacağını, kabile ve aşiret reisleri ile meşâyihin nahiye müdürlüklerinde ve kaza kaymakamlıklarında istihdam edilmesinin yararlı olacağını, İmam Yahya'nın nüfuzunu kırmak için ahali ile beraber hükümete ısıdırma yoluna gidilmesi yahut askerî kuvvetle barındığı yerlere gidilip nüfuzunun tamamen kırılması gerektiğini, yüzölçümü ve nüfusu dikkate alındığında Yemen'in bir vâlî tarafından idaresinin mümkün olmadığını, dört yıl önce Yemen'in dört vilâyete takdim edilmesi hususunun görüşülerek alınan kararın arz edilmesi için irade-i seniye çıktığını, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da aynı istikamette karar alındığını, ancak malî sebeplerle alınan kararın tatbik edilemediğini, bununla birlikte bu hususun önemini koruduğunu, konunun Meclis-i Vükelâ'da müzakere edilmesi gerektiğini belirtti.

2.2.3.2. Yemen Vilâyetinden Gelen Telgrâfnâme Sûretidir

31 Aralık 1904 tarihinde Yemen Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne çekilen telgrafta; Menaha'daki kuvvetin Tihame'den gelen bölüklerle 1500'e çıktığı, yol üzerindeki eşkıyanın sayısının fazla olması sebebiyle eşkıya üzerine hareket etmediği, gelecek takviye kuvvetini beklemeye karar verdiği, ilgili kuvvetin eşkıya ile muharebe ederek San'â'ya gelmesi mümkün olduğu halde Menaha'da bulunan Mirliya Yusuf Cemil Paşa ile Miralay Said Bey ve Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Zekeriya Efendi'nin korkaklığının askerlerin ileri harekete geçmemesinde etkili olduğu, Hudeyde Mutasarrıfı ile Harâz Kaymakamı'nın bildirdiğine göre bu kuvvetin San'â'ya gelmek

şöyle dursun Menaha'ya dört saat mesafede mahsur kalan müfrezeeye dahi yardımda bulunmak hususunda tereddüt gösterdiği, yol üzerinde dört karakolun teslim olduğu, diğerlerinin acilen erzaka ihtiyacı olduğu, bu sebeple Bu'an Karakolu'nda bulunan üç bölük askerin iki katırı yemek mecburiyetinde kaldıkları, asilerin sekiz günden beri Kevkebân Kazası merkezini şiddetli bir şekilde tazyik ettiği, iki bölük askerle korunmakta olan Misver mevkiine şiddetli taaruzda bulundukları, İmam Yahya'nın San'a'yı zabt ederek katliam ile hükümet tesis etmek amacıyla olduğu, Ans Kazası merkeziyle bazı mevkilerdeki karakolların da aynı şekilde taarruza maruz kaldığı, Cehrân'da toplanan iki buçuk tabur Osmanlı askerinin asilerle muharebe etmekte olduğu, Amrân Kazası ile resmî muhaberatın kesildiği, ancak top seslerinin duyulduğuna dair haberler geldiği, San'â'ya iki kilometre mesafede bulunan Asr Köyü'ne giren eşkıyaya yönelik askerî harekât yapıldığı, eşkıyanın savaşmadığı, San'â'yı tahlis edecek kuvvetin acilen yetiştirilmesinin elzem olduğu ifade edildi.

2.2.3.3. Vilâyet-i Müşârunileyhâdan Gelen Şifre Telgrâfnâme Sûretidir

9 Ocak 1905 tarihinde Yemen Vilâyeti Vâlîsi Tevfik Bey, Dâhiliye Nezâreti'ne çektiği şifre telgrafnamede; 5 Ocak 1905 tarihinde Yenbû'dan üç tabur asker geldiğini, San'â'ya yardım etmek üzere Harâz'a doğru yola çıktığını, Mefhak karakolu hariç San'â ile Harâz arasındaki karakolların tamamen asilerin eline geçtiğini, Mefhak'dan San'â'ya kadarki güzergâhda bulunan karakollarda görevli zâbit ve efradın erzaksızlıktan ve yardım gelmemesinden dolayı silah ve cephanelerini eşkıyaya teslim etmek zorunda kaldığını, üç telgraf memurunun esir düştüğünü, San'â'nın kuşatma altında bulunduğunu, altı günden beri şiddetli muhârebelerin devam ettiğini, Hacce Kazası karakollarının muhasaraya alınması üzerine kumandanı Tevfik Bey'in karakolları tahliye için Hacce'den hareket ettiğini, yaşanan muharebede askerlerin mağlup olduğunu, Tevfik Bey'in yaralanması sebebiyle Hacce'ye geri döndüğünü, Kevkebân Kazası'nın da asilerin eline geçtiğini, Arr Kalesi'nde askerlerin kuşatma altında bulunduğunu, üç güne kadar yardım gelmemesi halinde teslim olmak zorunda kalacaklarını, Ta'iz-San'â yolunu da eşkıyanın tuttuğunu, Taiz ile San'â arasındaki haberleşme ve ulaşımın tamamen kesildiğini, Amrân Kazası'nda bulunan taburların mahsûr kaldığını, vilâyette durumun son derece kötü olduğunu bildirdi.

2.2.3.4. Vilâyet-i Müşârünileyhâdan Gelen Şifre Sûretidir

11 Ocak 1905 tarihinde Yemen Vilâyeti Vâlîsi Tevfık Bey, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafnamede; Medine'den gönderilen üç tabur askerin Menaha'daki kuvvete katıldığını, asilere karşı en kısa sürede taarruza geçileceğini, Menâha-San'â yolu üzerindeki Bilâdü'l-Bustân ve Mefhak nâhiyeleri ahâlîsi ile civar yerlerden gelen eşkıyanın yol boyunda toplandıklarını, Amrân tarafından 4000'den fazla silahlı asinin yol üzerinde göründüklerini, eşkiyânın yollarda tahribât yaptığını, siper ve istihkâmlar kazdığını, Arr Nâhiyesi'ndeki Mansûre Kalesi'nin tehlikede bulunduğunu, Amrân'ı muhâsara eden eşkıyanın adedinin kaza ahalisi dışında 6000 kadar olduğunu, Hacce Kazası'ndaki karakollardan bazılarının muhâtaranın artması sebebiyle Hacce'ye aldırıldığını, Kevkebân Kazası'ndaki asilerin bir yıl yetecek kadar para ve hububat tedarik ettiklerine dair haberler alındığını, Ans Kazası'ndaki karakollarla asiler arasında muharebenin başladığını bildirdi.

2.2.3.5. 'Atebe-i 'Ulyâya Takdîm Kılınan 'Arîza-i Kemterînin Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 19 Ocak 1905 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti vasıtasıyla II. Abdülhamid'e takdim ettiği arîzada; devletin mamuriyetini ve tebanın mesudiyetini temin etmek amacıyla çıkan irade-i seniyelelerin *ahkâm-ı münîfelerinin* Bâb-ı Âlî tarafından lâyıkiyla tatbik edilmediğini, bu sebeple birçok işin *mihver-i lâyıkında deverân* etmediğini, 1898 yılında Yemen'deki iğtişââtı bertaraf etmek amacıyla bir *talîmât-nâme-i mahsûsa* kaleme alınarak bir vâlî ile Heyet-i Islâhiye gönderildiğini, ancak uyum içinde görev yapmaları beklendiği halde vâlîyi, kumandanın tahkir ve istihfaf ettiğini, vâlînin durumu Bâb-ı Âlî'ye bildirmesi üzerine taraflara nasihat yapılmakla yetinildiğini, neticede vâlînin görevinden affını istediğini, ıslâhata dair takdim edilen layihaların lâyıkiyla tedkik olunmadığını, kısaca Hüseyin Hilmi Paşa'nın vâlîliği ile Heyet-i Islâhiyye'nin çalışmalarından beklenen neticenin alınamadığını, Bâb-ı Âlî'nin meseleye hak ettiği derecede ilgi göstermediğini, Yemen Kıtası'nın dört vilâyete taksim edilerek sağlam bir idare tesisi için gerekli çalışmaların yapılmasına ve alınan kararın bildirilmesine dair irade-i seniye çıktığını, bunun da isabetli bir karar olduğunu, Yemen'de tahminen üç milyondan fazla nüfus bulunduğunu, bu nüfusun bir milyonunun Zeydî mezhebine mensup olduğunu, Yemen Vilâyeti'nin dört vilâyet taksimi hususunu altı sene önce Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne arza cüret ettiğini, Yemen Vilâyeti'nde dört vilâyet teşkili hususunda

Bâb-ı Âlî'nin gerekli takibatta bulunmadığını, daha sonra Yemen'e tekrar bir heyet-i nasiha gönderildiğini, heyetin ahvâlî tahkik ve tedkik ettiğini, Yemen ahalisinin kâmilan Müslüman olduğunu, ekserinin Şâfî, kesiririn Zeydî ve ekalliyetinin Hanefî Mezhebi'nde bulunduğunu, bir kısmının da İsmâ'îlî olduğunu, muhtelif İslamî unsurların mezhep ihtilafının aşılması mümkün olduğu halde Yemen'de asayişin temin edilemediğini, *'ahdde vefâ ve mu'âmelede 'adâlet meftûnu* olan Arapların verilen sözlerin tutulmaması halinde tutmayanlara karşı silah kullandıklarını, Sultan Abdülaziz Devri'nde Asîr Emîri üzerine asker sevk ve kalesi muhasara edildiğini, kalenin sağlam olmasından dolayı kuşatmanın günlerce sürdüğünü, istiman suretiyle kaleyi teslim etmek teklifinde bulunduğunu, neticede ahde vefa gösterilmeyerek emir ile avanesi ve efradının katledildiğini, eşyası, nükud ve kıymetli silahlarının zabtedildiğini, bundan dolayı Arapların ahde vefasızlığı görmeleri üzerine nefret ve düşmanlık hissine kapıldıklarını, Osmanlı Devleti ile Araplar arasındaki zıddiyetin başlangıcının Asîr Vakası olduğunu, sonraki süreçte adil bir idare tatbik edilemediğini, askerî ve mülkî memurların *bir hareket-i mu'tedilâne ve munsifâne tarîki* tutmadıklarını, vergi tahsilinde haksızlıklar yapıldığını, Yemen Vilâyeti kurulduktan sonra vâlîliğe atananların bazıları askerî sınıftan oldukları için mülkî idarede tecrübesiz olduklarını, Arapları baskı altında tutma yolunu tercih ettiklerini, bunun da Yemen'de *cidâl ve kîtâli* eksik etmediğini, vukuatın birinci türünün Zeydîleri mezhep hasebiyle nüfuzu altında tutan İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti idaresinde bulunan Şâfiler ile sairleri, cihad adına fesada sevk ederek yaptırdığı saldırılar olduğunu, diğer türünün mülkî ve askerî memurlar tarafından vergi tahsili vesilesiyle şahsî menfaat temini gayesiyle yapılan haksızlıklar ve tazyikler olduğunu, isyanlar çıktıkça asker sayısını arttırmak amacıyla Anadolu'dan asker sevk edildiğini, iklim farklılığının etkisiyle gönderilen askerlerin hastalanarak telef olduğunu, asilerle yapılan muharebede de zayıata uğradığını, kısaca iki din kardeşinin birbirini imha etmeye çalıştığını, neticede Yemen'de ve Anadolu'da nüfusun azaldığını, Yemen Vilâyeti Vâlîliği'ne atanan Tevfik Bey'in San'a'ya varmasını müteakip gönderdiği layıha kılıklı tahriratı önemli gördüğü için 27 Kasım 1904 tarihinde tezkire ile Sadâret'e takdim ettiğini, akabinde Yemen Vilâyeti'nden asilerin saldırılarına dair gelen şifre telgrafları da tezkirelerle Sadâret'e arz ettiğini, Yemen'de asayişin temin maksadıyla ihtiyaç duyulan miktarda asker gönderilmesine dair irade-i seniye çıktığını, gönderilen askerlerin Hudeyde'ye ulaşarak asileri bertaraf etmeleri ve San'a kasabasını asilerden temizlemelerini müteakip vilâyette asayişin temininin kuvvetle muhtemel olduğunu,

ahalisi İslamî unsurlardan mürekkep olan Yemen’de sık sık çıkan ihtilallerin tekrarının önlenmesi için alınması gereken tedbirleri tedkik etmenin gerekli olduğunu, zira Arapların kullandıkları tüfeklerin Avrupa imalatı yeni silahlar olduğunu, Arapların silahları Avrupalılar vasıtasıyla temin ettiklerini, Nevâhî-i Tis’a’nın ahvâlîni arz ve beyan etmeye gerek olmadığını, Zeydî imamı İmam Yahya’nın Osmanlı Devleti’ne isyan etmeye devam ettiği sürece hariçten destek göreceğini, silah kuvvetiyle veyahut ıslâh suretiyle İmam Yahya istimana getirilemediği takdirde Zeydîlerden Nevâhî-i Tis’a ahalisine zarar veriliyor ve İmam Yahya Osmanlı Devleti’ne tabi değildir ve hükümet şeklinde davranmaktadır iddiasıyla saldırılara karşılık Nevâhî-i Tis’a’nın Arap şeyhleri ileri sürülerek İmam Yahya mağlup edildiği takdirde Nevâhî-i Tis’a’nın hariç bir nüfuzun altına gireceğini, askerî harekâtı müteakip Zeydî Mezhebi ve İmam Yahya meselelerinin tamamen hallolunacağını, Yemen ahalisinin zeki, okur-yazar ve yetenekli, yeraltı kaynaklarının bol, arazisinin mahsuldar olduğundan dolayı asayiş tamamen sağlandıktan sonra devletin vergi gelirlerinin artacağını ifade etti.

2.2.3.6. Hudeyde’den Alınan Şifre Telgrafnâme Sûretidir

Hudeyde Sancağı Mutasarrıf Vekili Salih, Hudeyde Kumandan Vekili Mirliya Yusuf ve Yemen Vilâyeti Vâlî Muâvini Mahmud Nedim, 3 Nisan 1905 tarihinde Hudeyde’den Dâhiliye Nezâreti’ne gönderdikleri şifre telgrafnamede; San’a’ya hareket eden kuvvetin Mescid isimli yerde eşkıya tarafından şiddetli kuşatmaya alındığını, cebhanelerinin tükendiğini, redif askerlerinin verilen emre itaat etmeyerek hareket etmediğini, durumun son derece vahim olduğunu, Miralay İzzet Bey’le üç binbaşının şehit olduğunu, Miralay Lütfü Bey kumandasında Harâz’dan sevk edilen müfrezenin 5. Ordu askerinin ihaneti sebebiyle mevkilerini terk ederek Mefhak’a ricat ederken eşkıya tarafından ateş açılması üzerine cebhane ve erzakını terk ettiklerini, Müşir Paşa kuvvetinden 200 kadar askerin silahlarıyla birlikte firar ettiklerini, firar eden kuvvetten bir top, çok miktar erzak ile 500 kadar mavzer tüfeğin eşkıya eline geçtiğini, kısaca durumun kötü olduğunu, haber almak üzere gönderilen neccablardan bazılarının asiler tarafından burun ve kulakları kesilmiş olarak geri döndüklerini, bazılarının katledildiğini, redif askerlerinin intizamsızlıklarının ve zabitleri tarafından verilen emirlere itaatsizliklerinin askerî harekâta büyük derecede olumsuz etkisi olduğunu, Müşir Paşa’nın kumandasında bulunan 8000 kişilik kuvvet ile merkez ordunun maruz kaldığı tehlikeden kurtarılmasının büyük bir gayret ve faaliyete bağlı

olduğunu, merkez ordunun yardım ve imdadına kısa sürede yetişilmemesi halinde telafisi mümkün olmayan olumsuz sonuçların ortaya çıkacağını, yeni silahlarla mücehhez bir kolordunun esarete geçmesi halinde silahları ve cephanesi mükemmel olan eşkıyanın noksanlarını tamamen ikmal edeceğini, bu takdirde durumum çok daha da vahim bir hale geleceğini, askerî harekâtın başarı ile neticelenmesinin Müşir Paşa maiyetinde bulunan kuvvetin takviye edilmesine bağlı olduğunu, Yemen’de yararlılıkları meşhur olan Silifke, Karaman alayları ile daha münasip bir liva askerin ve sahillerin muhafazası için birkaç vapurun hızlıca gönderilmesi gerektiğini bildirdi.

2.2.3.7. Sûdde-i Mu’allâya Takdîm Eylediğim ‘Arîza Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 8 Nisan 1905 tarihinde Sultan II. Abdülhamid’e arz ve takdim ettiği ‘arîzada; Yemen’de çıkan isyanın teskini ve asayişin temini için etkili ve hızlı tedbirler alınmasına ihtiyaç bulunduğunu, Yemen’e taburlarla asker sevkedilmekte olduğunu, İmam Yahya’nın isyanının önceki isyanlara pek benzemediğini, asilerin elinde yeni silahlar bulunduğunu, daha önceki ihtilallerde asilerin fitilli tefenk kullandıklarını, vilâyet merkezi San’â kasabasının vâlî ve ahali ile beraber uzun sureden beri eşkıyanın kuşatması altında olduğunu, 7. Ordu Müşîri’nin San’â’yı kurtarmak için 12 tabur askerle San’â’ya gittiğini, asilerle çarpışarak kaleye girdiğini, şakîlerin onu da muhâsara altına aldığını, vilâyet dâhilindeki kaza merkezlerini de âsîlerin zabt ettiğini, müstahkem mevkileri, top, tüfenk, mühimmât, sair levâzımâtı asilerin zaptettiğini, bu sebeple Yemen’de durumun çok vahim olduğunu, Sa’da tarafında yaşayan İmâm Yahya’nın daha önce de ihtilâller çıkardığını, ancak isyanların bastırıldığını, fakat Osmanlı Devleti’nin Sa’da’da sağlam bir idare kurmadığını, Sa’da’da kontrolü tam olarak daimî surette temin edemediğini, askerî kuvveti, askerî harekâtı müteakip geri çektiği için Sa’da’da asayiş tam olarak sağlayamadığını, iğtişâşatın tekerrür ettiğini, Müslüman kanı döküldüğünü, yeniden 40000-50000 asker gönderilmediği takdirde Yemen’deki ihtilalin tamamen bastırılamayacağını, askerî harekât ile Sa’da’ya girilerek asilerin tenkil edilmesini ve gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılmasını müteakip Yemen’de devlet otoritesinin tesisinin ve İmam Yahya’yı imhaya çalışmanın ehem ve elzem olduğunu, Ordu Müşîri ile birlikte San’â Kalesi’ne girenlerin takviyeleri için masraf sarfına rağmen çok sayıda asker gönderilmesine ihtiyaç olduğunu, Yemen’in Asîr Kıtası’ndan Hicaz’ın anahtarı olduğunu, bu sebeple devletin nüfuzunu korumak ve dört milyon Müslümanı müdafaa

etmek için yapılan masrafın maddî ve manevî kazanımlar dikkate alındığında çok da önemli olmadığını, Bâb-ı Âlî'nin Yemen Meselesi'ne önem vermesi gerektiğini, altı sene önce Yemen'e giden Heyet-i Islâhiyye tarafından Sadâret'e gönderilen mühim muharrerat üzerine ilk Meclis-i Mahsûs'ta kıraat olunması notu düşüldüğü halde evrakın yıllarca Bâb-ı Âlî'de beklediğini, Yemen işlerinin müzakeresi için irade-i seniye ile başkanlığında kurulan komisyonda yenice adı geçen muharreratın mütalaa ve tedkik edilebildiğini, Yemen'de beldelerin asilerin elinden kurtarılması ve adaletin tesisi ve fesadın ortadan kaldırılmasının vacip olduğunu ifade etti.

2.2.3.8. Yemen Vilâyetinden Gelen Şifre Telgrâfnâme Sûretidir

Yemen Vilâyeti Vâlîsi Tevfîk Bey 15 Nisan 1905 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği şifre telgrafnamede; beşerî imkânlar çerçevesinde alınan tedbirlere rağmen San'a'nın aklıktan dolayı maruz kaldığı tehlikeden kurtulmasının Müşîr Rıza Paşa ile Menaha'dan hareket eden kuvvetin getireceği erzaka bağlı olduğunu, ancak ilgili kuvvetin Suriyeli efradın korkaklığı ve itaatsizliğinden dolayı erzaksız ve perişan halde San'a'ya geldiğini, kısaca mevcut ve gelen kuvvetlerle ahalinin aç ve mahsur halde bulunduğunu, San'a'da durumun son derece vahim olduğunu arz ve beyan etmeye gerek olmadığını, San'a'da hayatın devam etmesi için alınması gereken tedbirlerin araştırılmakta olduğunu, harbe elverişli askerler ile çok miktarda erzaka ihtiyaç bulunduğunu bildirdi.

2.2.3.9. Sadâret-'uzmâya Yazılan 26 Mart Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir⁴⁰

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 8 Nisan 1905 tarihinde Sadâret'e yazdığı tezkirede; Müşîr Rızâ Paşa refâkatinde San'a'ya hareket eden kuvvetin San'a'ya iki buçuk sâ'at mesâfede eşkıyâ tarafından kuşatıldığını, cebhânelerinin tükenip geri dönüş yollarının kesildiğini, redif askerlerinin emre itaatsizlik ederek hareket etmediğini, San'a'da durumun son derece kötü ve tehlikeli olduğunu, bir mîralây ile üç binbaşının şehîd olduğunu, Harâz'dan sevk edilen iki buçuk taburdan bir müfrezenin Beşinci Ordu-yı Hümâyûn askerinin korkaklığı ve hıyaneti sebebiyle

⁴⁰ Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa'nın 8 Nisan 1905 tarihinde Huzûr-ı 'Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhi'ye yazdığı tezkire için bkz. (BOA. BEO. 2561/192012, 29 Nisan 1905/23 S 1323, lef 2).

mevkiini terk ederek ric'at ederken birkaç şakî tarafından tüfenk atılması üzerine cebhâne ve erzâklarını terk ettiklerini, biraz cebhâne ile iki topun kurtarıldığını, Müşîr Paşa kuvvetinden iki yüz neferin silâhlarını terk ile firâr ettiklerini, bu kuvvetin elindeki bir top ile bir hayli erzâkın bir kısmı ile 500 mavzer tüfeğinin eşkıyâ eline geçtiğini, haber almak üzere gönderilen neccâblardan bazılarının burun ve kulakları kesilerek geri gönderildiklerini, bazısının eşkıyâ tarafından katledildiğini, Müşîr Paşa kumandasındaki 8000 kişilik kuvvet ile Merkez Ordu-yı Hümayûnu'nun maruz kaldığı tehlikeden kurtarılmasının büyük faâliyetle bağlı olduğunu, Merkez Ordu-yı Hümayûnu'nun imdâdına kısa süre içinde yetişilmediği takdirde telafisi kabil olmayan mahzurların ortaya çıkacağını, yeni silahlarla donatılmış bulunan bir kolordunun esârete geçmesinin silah ve cebhaneleri mükemmel olan eşkıyâya noksanlarını tamamlama imkânı vereceğini, kısaca askerî harekâtın başarılı olması için Müşîr Paşa maiyyetindeki kuvvetin takviye edilmesi gerektiğini, bu sebeple daha önce Yemen'de yararlılıkları görülen Silifke ve Karaman alayları ile uygun bir livâ askeri ve sahillerin muhafazası için birkaç vapur gönderilmesi gerektiği hususunun Hudeyde'de bulunan Yemen Vilâyeti Vâlî Mu'âvini, Hudeyde Kumandan Vekîli ile Hudeyde Mutasarrıf Vekîli'nden alınan telgrafnâmede önemle bildirildiğini, bunun üzerine belirtilen askerî başarısızlıklarla ilgili Yemen Vilâyeti Vâlî Mu'âvini'nden izahat istendiğini, 6 Nisan 1905 tarihinde cevaben alınan telgrafnâmede Harâz Kaymakamı ve Kumandanından askerin San'â'ya girdiğine dair alınan bilgi üzerine Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verildiğini, yine aynı şekilde kuvvetin San'â'ya iki buçuk saat mesafede mahsur kaldığı bilgisinin Harâz Kumandan ve Kaymakamı tarafından verilen malumata binaen bildirildiğini, Müşîr Paşa maiyyetindeki kuvvetin erzâkının büyük kısmının eşkıyâ eline geçtiğini, erzâk nâmıyla yanlarında bir şey bulunmadığı hâlde San'â'ya girdiğini, cebhânenin tükenmesinin gece-gündüz şiddetle devâm eden harpte isrâf edilmesinden ileri geldiğini, askerin korkaklık gösterip mevki, silâh ve cebhânesini terk ettiğini, 8000 kişilik kuvveti, yine 8000 kişilik bir çetenin ihâta ettiğini, bir top, çok miktarda yiyecek ile 500 mavzer tüfeğinin eşkıyâ eline geçmesinin 5. Ordu-yı Hümayûn'a mensûb redif efrâdının itâatten çıkıp emre itaatsizlik etmesinden kaynaklandığını, Müşîr Paşa'nın erzâksız olarak mikdârı tam olarak tahkîk edilemeyen kuvvetle San'â'ya girdiğini, San'â'daki memûrlar ile çok sayıda askerin, her türlü zorluk ve açlığa katlanarak Müşîr Paşa'nın getireceği erzâkı beklerken erzâksız San'â'ya girmesinin durumu daha güç hale getirdiğini, Harâz'daki dört taburun San'â'ya giremeyeceğini, kısa sürede Karaman alaylarıyla diğer iki livânın imdada

yetişememesi halinde San'â'nın sükût edeceğini, bu durumda oradaki tüm kuvvetlerin mahvolacağını, silahlar ve mühimmât-ı harbiyyenin asilerin eline geçeceğini beyan edildiğini bildirdi. 5 Nisan 1905 tarihinde Yemen Vilâyeti Vâlî Muâvini, Hudeyde Kumandan Vekili ve Hudeyde Mutasarrıf Vekili'nden Seraskerlik'e çekilip Seraskerlik'ten Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen şifre telgrafnamede 5. Ordu redif askerinin hıyanet, korkaklık ve küstahlığı ile mevcut durumun vehametinin tasvir edildiğini, İngiltere ve İtalya konsoloslarının vatandaşlarını korumak amacıyla Hudeyde'ye birkaç vapur çağırdıklarını beyan ettiklerini, kendilerine vapur çağırmalarına gerek olmadığına dair bilgi verildiğini, eşkıyânın İngiliz hudûduna tecâvûze başlamaları halinde İngiltere müdahalesinin kaçınılmaz olacağını, istenilen kuvvet ile 1000 adet katırın acilen gönderilmesi gerektiğinin tekrar ifade edildiğini bildirdi. Belirtilen hususlar dikkate alındığında asker, erzak, mühimmat ve saire gönderilmesinin tabii olduğunu, Yemen Vilâyeti Vâlî Muâvini'ne gerekli inzibati tedbirlerin alınarak İngiltere ve İtalya konsoloslarının gemi çağırmalarına mahal bırakılmaması hususunda çalışılmasına dair emir verildiğini ifade etti.

2.2.3.10. Hudeyde'de Bulunan Yemen Vâlî Mu'âvini ve Kumandan ve Mutasarrıf Vekillerinden Müştereken Alınan Telgrafnâme Sûretleri

İlk telgrafta San'â'dan gelen reji müdürü Lagoraki Efendi'nin ifâdesine göre San'ânın sükût ederek eşkıyâya teslim olduğu, memûrların Hudeyde tarafına gelmek üzere yola çıktığı ifade edildi. İkinci telgrafta San'â'nın idarî zaafiyet ve eşkıyaya karşı koyacak kuvvet kalmaması sebebiyle teslim olduğu, İmam Yahya'nın mülkî memurlar ile askerlerden isteyenlerin eşyalarını alarak San'â'dan çıkabileceğini, isteyenlerin de San'â'da kalabileceğini beyan ettiği, Müşîr Paşa, Vâlî Bey ve kumandanlarla mevcut askerlerin peyderpey gelmek üzere oldukları, silah, cebhane ve toplanla mühimmâtı Şakî-i Ma'hûd'a teslim mecbûriyet hâsıl olduğu bildirildi. Üçüncü telgrafnamede Menaha'ya gelen Reji İdaresi Müdürü'nün ifadesine istinaden San'â'nın teslim olduğu, memurlar, askerler ve tüccarın dört katile halinde şahsî eşyaları ile yola çıkmalarının muhtemel bulunduğu, silahlarla sairenin imam tarafından seçilen birine teslim ettirilmekte ve imam tarafından memleket dâhilinde hububat döğdürülerek uygun fiyatla sattırılmakta olduğu, deve tedarik edemediği için muhacirlerin gelmesinin geciktiği bildirildi.

Hudeyde'den Dâhiliye Nezâreti'ne 24 Nisan 1905 tarihinde gönderilen dördüncü şifre telgrafta, 5. Ordu-yı Hümâyûn askerinin ihanetinden dolayı San'â'nın sükût ettiği, sadece San'â yolu üzerinde harekât üssü ittihâz olunan Menâha ile Hacûr askerî mevkisinin elde kaldığı, bununla birlikte Menâha'nın hâkim noktalarının çoğunun eşkıyânın işgâlinde olduğu, Hacûr tarafında bulunan asilerin sâhil mıntıkasındaki karakolların irtibatını, ulaşım hatlarını kesmek ve su alınmasını engellemek maksadıyla karakollara mütemadiyen ateş etmekte oldukları, Ta'iz tarafındaki az miktardaki askerî kuvvetten hiçbir hayır kalmadığı, Taiz tarafından ilerleyecek eşkıyânın İngiliz tevâbi'âtından Nevâhî-i Tis'a'ya kadar inecekleri, büyük ihtimalle Nevâhî-i Tis'a hudûduna da tecâvüz edecekleri, o takdirde durumun İngilizlerin müdâhalesini, hatta eşkıyânın püskürtülmesi gayesiyle Osmanlı Devleti hudûdunu tecâvüz idecekleri, dağlık kısımlardaki müessif ahvâlîn daha önce alınan tedbirlere rağmen Tihame kabilelerine de suisirayet edeceği, San'â'nın elden çıkmasının kısa süre zarfında konsoloslara aksedeceğinin tabii olduğu, konsolsoların bunu vesile ittihâz ederek tebaalarının muhafazası bahanesiyle Hudeyde'ye vapurlarını getireceklerini, böyle bir gelişmenin kabileler üzerinde olumsuz etki yapacağı ve bunun ileride de zararı dokunacağı, Yemen Vilâyeti'nin karşı karşıya kaldığı felakete karşı yapılması gerekenlerin hızla tatbik edilmesi gerektiği ifade edildi.

2.2.3.11. Makâm-ı Sadâret'e Yazılan 15 Nisan Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 28 Nisan 1905 tarihinde Sadâret'e yazdığı tezkirede 24 Nisan 1905 tarihinde Hudeyde'de bulunan Yemen Vilâyeti Vâlî Muâvini, Fırka Kumandanı Vekili ve Mutasarrıf Vekili'nden alınan telgrafnamede bir kısım eşkıyanın Menaha ile Huceyle arasındaki yola saldırarak birkaç köyü zapt ettiği, ihtiyaçları için Huceyle'den sevk olunan yiyecekleri yağmaladığı, yolu ulaşım kesmeye teşebbüs ettikleri, bu halin devamı ile muharebe ve ulaşım yollarının kesilmesi halinde elde kalan Menaha'nın büyük bir tehlikeye maruz kalacağı hususlarının Menaha'daki Mirliva Ali Paşa ile Harâz Kaymakamlığı'ndan bildirildiği, ancak Menaha ve Huceyle'de bulunan askerî kuvvetin 7000 civarında olduğu, bu kuvvetin eşkıyanın belirtilen fiillerini engelleme kapasitesine sahip olduğu halde belirtilenin aksi istikametteki gelişmelerin 5. Ordu-yı Hümâyûn efradının bir kısmının ihanetinden ileri geldiğinin kesin olduğu, Yemen'in anahtarı mesabesinde olan

Menaha'nın bilinen önem ve nezaketine karşı ileride Menaha'nın da tehlikede olduğu, bundan dolayı 7000 civarındaki kuvvetin azalan manevi kuvvetlerini tezyid, sebat ve metanetlerini tahkim etmek için Yemen'e müretteb taburların en kısa sürede yetiştirilmesi hususlarının ifade edildiğini belirtti.

2.2.3.12. Taraf-ı Sâmi-i Sadârete Yazılan 15 Nisan Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine de Yazılmışdır.

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 28 Nisan 1905 tarihinde Sadâret'e ve Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne yazdığı tezkirede; 26 Nisan 1905 tarihinde Yemen Vilâyeti'nden gönderilen şifre telgrafnamede hâsıl olan mecburiyet üzerine asilerin reisi İmam Yahya ile dolaylı yapılan görüşmeler neticesinde San'â'daki silahlar, cebhane, miri eşya terkedilmek üzere hükümet ve ordu erkân ve memurlarının aileleriyle yerli olmayan diğer kişilerin ve mülkî ve askerî memurların yetimleri ve dul kadınlarının salimen San'â'dan Menaha'ya ulaşmaları, mahsur olan mevkilere yapılan tazyiklerin kaldırılması, San'â'da mevcut askerle memurların intikalleri esnasında iaşeleri için ihtiyaçları olan zahire ve mevaşinin para karşılığında verilmesi, iki tabur askerin intikal eden kabilelere silahlı olarak refakat etmesi hususlarında anlaşıldığı, İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti'ne bazı istirhamda bulunmak üzere bir yıl süreyle harbin tatil edilmesini katiyen talep ettiği, bu talebinin aceze ve nisvanın masuniyeti için kabulünün zaruri görüldüğü, ilk kabileyi teşkil eden 2000'den fazla askerin Erkân-ı Harbiye Reisi Mirliya İzzet Paşa refakatinde Menaha'ya doğru San'â'dan hareket ettiği, aciz kadınlarla çocukların sevkıyatı sona erdikten sonra Müşir Paşa ile kendisinin -Vâlînin- San'â'dan hareketinin mukarrer olduğu, vilâyet merkezi ile ordu merkezinin San'â'dan Menaha'ya geçici olarak nakledileceğinin bildirildiğini ifade etti.

2.2.3.13. Bâ-İrâde-i Seniye Riyâset-i 'Âcizîde Teşekkül İtmış Olan Komisyonun Mazbatası Sûretidir ki Dâ'ire-i Sadâretde Eylemiş Kalmışidi⁴¹

II. Abdülhamid'in irade-i seniyesi ile Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa'nın başkanlığında Beytülmal Müdürü Hüsnü, Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf

⁴¹ Bu uzun mazbata için bkz. (Y. A. HUS. 486/164, 4 Mayıs 1905/28 S 1323).

Müsteşârî Hüsnü ve Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Turhan Paşa'nın aza olarak yer aldığı komisyon⁴² tarafından kaleme alınan mazbatada; Yemen'de çıkan isyanların sadece askerî tedbirlerle önlenemeyeceği, dolayısıyla mahallî meşâyihden münasiplerini istimâle etmek, istimâle edilen meşâyih ve mahallî eşrâftan hükümete sâdık olanlar ile ahâlî arasında sözü geçenler aracılığıyla gerekli nasihatler yapılarak İmam Yahya ve taraftarları ile bazı bedhâhların ahalide devlete yönelik hâsıl ettiği soğukluğu izale etmek, cehalet ve tesvilat ile eşkıyaya iltihak edenleri itaate almak için alınması gereken tedbirleri tespit etmek, ilaveten Yemen Kıtası'nda yapılması gereken ve daha önce yapılan tahkikat neticesinde kararlaştırıldığı halde uygulanamayan kapsamlı ıslâhâtın tatbik şeklini tespit etmek hususlarında tedkikat ve muhaberat yapmak üzere kendilerinden mürekkep bir komisyon kurulduğu, öncelikle Yemen hakkında mahallinden gelip daha önce Meclis-i Vükelâ'ya havale edildiği halde görüşülerek haklarında bir karar verilmeyerek mahfuz bulunan evrak ile layihaların Meclis-i Mahsûs'tan aldırıldığı, irade-i seniye'nin ahkâm-ı münîfi gereği meşâyih ve eşrâfın istimali ile itaatten çıkarılanların tekrar itaate alınması için ihtiyaç duyulan tedbirler ile yapılması gereken ıslâhât hakkındaki görüş bildirilmesi hususlarında Yemen Vilâyeti'nden bilgi istendiği belirtildi. İrade-i seniye gereği daha önce Yemen'den Rodos'a sürgün edilen Zü-Hüseyin Aşireti Reisi Nakib Salih bin Yahya'nın İstanbul'a gönderilmesi gerektiği hususunun Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne tebliğ edildiği, İstanbul'a gelmesi üzerine ifadesinin alındığı, daha önce Yeîmen'den Rodos'a sürülen ve yedi-sekiz ay önce irade-i seniye ile İstanbul'a getirilen Seydi Yahya bin Ahmet el-Küsî'nin ifadesinin dinlendiği, Rodos'ta ikamete memur edilen Hacce ve Hacûr Kaymakam ve Naib-i Esbakı Mehmed Efendi'den gelen mektûp üzerine maksad ve mütalaalarının Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nden istendiği, gelen cevabın irade-i seniye gereği komisyonda müzakere edildiği, müzakere neticesinin 22 Mart 1905 tarihinde Sadâret'e bildirildiği, Yemen Vilâyeti'ne kaçak silah getirerek satanlar hakkında olunacak muamelenin istizanına ve istiman isteyenlere menfî cevap verilmesi gerektiğine dair Yemen Vilâyeti Vâlîliği'nden gelen tahrirat üzerine Şûrâ-yı

⁴² Yemen'deki iğtişâsâtın sadece askerî tedbirlerle önlenemeyeceği dikkate alınarak ahaliye, sözü geçen mahallî meşâyih vasıtasıyla nasihat yapılmasını temin etmek amacıyla Dâhiliye Nâzırı başkanlığında, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Turhan Paşa, Hazine-i Maliye Beytûlmal Müdürü Hüsnü ve Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf Müsteşârî Hüsnü Efendi'nin aza olarak yer alacağı bir komisyon kurulması için 28 Şubat 1905 tarihinde irade-i seniye çıktı (BOA. İrade. Dâhiliye. 1431/29, (1322Z-23), 28 Şubat 1905/23 Z 1322). Sadâret, 28 Şubat 1905 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne, Bâb-ı Meşihat'e ve Mâliye Nezâreti'ne gereğini emretti (BOA. BEO. 2516/188639, 28 Şubat 1905/23 Z 1322; BOA. BEO. 2516/188640, 28 Şubat 1905/23 Z 1322).

Devlet tarafından verilen kararı ihtiva eden iki adet mazbatanın komisyonda müzakere edilerek alınan kararın Sadâret'e bildirildiği, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan aldırılan evrak arasında 1898 yılında Yemen Kıtası'na gönderilen Heyet-i Islâhiye'ye verilen talimat-ı seniye, Heyet-i Islâhiye ve Yemen Vilâyeti Vâlîsi tarafından Hudeyde'den San'â'ya kadar bir demiryolu inşasına dair takdim edilen 1 Aralık 1898 tarihli mazbata, Yemen'de ceza hukuku davalarının görülme şekli ve Şer-i Mahkemelerin tensik şekli hakkında gelen 2 Kasım 1898 tarihli üç mazbata, Yemen'de asayişin temini ve inzibatın idamesi için alınması gereken tedbirlere dair Heyet-i Islâhiye ve müştereken Bâb-ı Âlî'ye takdim edilen 21 Ekim 1898 tarihli mazbata ve vâlî, müşir ve Heyet-i Islâhiye tarafından çekilen 28 Mayıs 1899 tarihli telgrafname, Yemen Kıtası'nın dört vilâyete taksimi ve mülkî teşkilatının tesisi hakkında Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'ne çekilen 8 Eylül 1899 tarihli telgrafname ile gönderilen 20 Eylül 1899 tarihli tahrirat, vilâyetin ziraî durumu, ahalinin gelir seviyesi, vergi gelirlerinin arttırılmasına dair Yemen Vilâyeti Vâlîliği'nden takdim edilen 13 Aralık 1899 tarihli layıha, Yemen'de yapılması irade-i seniye gereği olan teşkilat ve ıslâhât hakkında Yemen Vilâyeti'yle yapılan muhaberat üzerine Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nden tanzim edilen 26 Haziran 1900 tarihli mazbata ile layıha, Yemen Meselesi'nin tamamen çözülmesi ve Yemen'in terakkî ve mamuriyeti için yapılması gerekenlere dair Sultan II. Abdülhamid tarafından sorulan sual üzerine Yemen Vilâyeti'nden Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne takdim edilerek Bâb-ı Âlî'ye havale edilen 3 Temmuz 1901 tarihli tahrirat ve ekleri, asâkir-i şâhâne ile jandarmanın tefriki ve maliye memurlarının ahaliye karşı icraatlarının adil olması ve teferrüatı hakkında müşîriyetten yapılan işar üzerine Heyet-i Islâhiye ile müştereken Yemen Vilâyeti'nden gelen 5 Haziran 1901 tarihli cevabî mazbata, komisyon üyeleri Mahkeme-i Teftîş-i Evkaf Müsteşarı Hüsnü Efendi ve Beytülmal Müdürü Hüsnü Efendi tarafından daha önce Heyet-i Islâhiye ile beraber Yemen'de asayişin temini ve isyanların önlenmesi ve Yemen'in terakkisi ile mamuriyeti hususlarında alınması gereken tedbirlere ve yapılması gereken icraata dair tanzim ettikleri layhalar, Sadâret'in Yemen'de yapılması gereken ıslâhât ve tesisata dair tebligatı üzerine Dâhiliye Nezâreti'nden kaleme alınıp 16 Ağustos 1902 tarihli tezkire ile takdim edilen talimatname, Yemen Vilâyeti Vâlîsi Tevfik Bey tarafından genel durum hakkında yapılan tahkikat ve elde edilen sonuçları içeren mufassal tahrirat ve tahriratın takdimine ve bazı mütalaalara dair Dâhiliye Nezâreti'nden Sadâret'e yazılan 27 Kasım 1904 tarihli tezkire bulunduğu ifade edildi.

Mazbatada Zü-Hüseyin Aşireti Reisi Salih bin Yahya ve Seyyid Yahya bin Ahmed el-Küsî'nin ifadeleri; Meclis-i Mahsûs-ı Vükala'dan alınan evrakın içerikleri özetlenerek Yemen'de yapılmasına lüzum gösterilen ıslâhât tedbirleri arasında ulemâ, eşrâf ve mütehayyızanın celb ve istimalesi, kötülükleri sabit memurlarla görevlilerin değiştirilmesi ve cezalandırılması, yerlilerin ehil ve müstehak oldukları görevlerde istihdam edilmeleri, Hudeyde'den San'â'ya kadar demiryolu hattı inşası, hukuk ve ceza davalarının görülme şekilleri ile Şeri Mahkemelerin ıslâh edilmesi, İmam Yahya ile şekavete alet olan Bilâdü's-Şeref sakinleri ile kabilelerin ağır şekilde tedib ve ıslâhları, Zü-Muhammed ve Zü-Hüseyin kabilelerinden Berrânî denilen eşirranın Taiz Sancağı'ndan uzaklaştırılması, Meydî, Şefik, el-Vesîm iskelelerinde birer müdürlük teşkili, yeterli sayıda asker bulundurularak sahillerin denizden ve karadan idare ve inzibat altına alınması, Cîzân sahilinin işgal ve muhafaza altına alınması, yolların meşâyih riyâsetinde mükellef amele istihdam edilerek tesviyesine başlanması, köylerde ve kasabalarda nüfusun tahrir edilmesi, idarî merkezlerde hükümet konakları inşa edilmesi, limanların ve özellikle Cibâne ve Muhâ limanının temizlenmesi, limanlarla iskelelerde rıhtımlar yapılması, Hudeyde İskeleyi'nin yaptırılması, vilâyet merkezi ile liva ve kaza merkezlerine ve icap eden nahiye merkezlerine telgraf hatları çekilerek Hicaz telgraf hattına bağlanması gibi ıslâhâtların mühim olduğu ifade edilerek yapılması gerektiği ifade edilen diğer ıslâhât tek tek sayıldı. Mazbatada Yemen Vilâyeti Vâlîsi Tevfik Bey tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen mufassal tahrirat ile tahriratın takdimine ve bazı mütalaya dair Dâhiliye Nezâreti'nden Sadâret'e yazılan 27 Kasım 1904 tarihli tezkire özetlenerek Yemen Meselesi ile ilgili sorunların ve yapılması gereken ıslâhâtların belirtilenlerden ibaret olduğu ifade edildi. Komisyon mazbatada Yemen'de yapılması gereken ıslâhâtları mahallî ulemâ, eşrâf ve mütehayyızanın celb ve istimaleleri, görevini suistimal eden veya yapmayan memurlar ile diğer devlet görevlilerinin değiştirilmesi ve gerektiğinde cezalandırılmaları, yerlilerden hak edenlerin ehil ve müstehak oldukları hizmetlerde istihdam edilmeleri, Hudeyde'den San'â'ya kadar devlet namına dar bir demiryolu hattı inşası ve tüm müstahdemleri Müslümanlardan mürekkep bir şirket tarafından işletilmesi, hukuk ve ceza davalarının görülmesi ve şer'î mahkemelerin işleyişinin tensik edilmesi, İmam Yahya ile fesad ve şekavetine alet olan ahali ile kabileler ve aşiretlerin tedib ve ıslâh edilmesi, Berrânîlerin derdestiyle Taiz Sancağı'ndan çıkarılmaları, Meydî, Şefik ve el-Vesîm iskelelerinde birer müdürlük teşkili, yeterli miktarda asker dikilerek sahillerin karadan ve denizden idare ve inzibat altına alınması, Cîzân sahilinin işgal ve

muhafazaya alınması, vilâyetin güney tarafında bulunan Câh ve emsalinin inzibat ve muhafaza altına alınması, Cîzân ve Sa'da yolunun emniyet altına alınması, İmam Yahya'ya meyleden ileri gelenlerden ıslâhı mümkün olmayanların sürgün edilmesi, askerî tahsisat vilâyet gelirinden karşılanıncaya kadar Hudeyde Gümrüğü gelirinden karşılanması, Lece'den Hacur, Hacce, Amrân'a uğrayarak San'â'ya ve sahil tutulduktan sonra Luhayya'dan sahili takiben Asîr'e birer telgraf hattı temdididi, sahilin uygun noktalarında karakollar inşasıyla yeterli sayıda asker konulması, Nurü'l-bahr Vapuru yanında iki tane gambot tahsisi, Yemen'in dört vilâyet taksimiyle San'â, Taiz, Hudeyde ve Asîr sancaklarının birer vilâyet ittihaz edilmesi, ilgili vilâyetlerdeki bazı kazaların livaya tahvil edilmesi, Asîr'e çok uzak olan Sabya Kazası'nın Ebu Ariş Sancağı'na bağlanması, yeniden teşkili gerekecek on beş kadar kaza ile elliden fazla nahiyenin sınırları ile mevkilerinin kararlaştırılması, Sa'da ile Sa'da ve Ebu Ariş arasındaki büyük arazi askerî işgal altına alındıktan sonra Sa'da'nın idarî statüsüne Asîr Vilâyeti'nce karar verilmesi, zabitleri ile 2034 olan jandarma sayısına 2752 nefer eklenerek 7121240 kuruş tahsis edilmesi, jandarma zabitlerini seçme ve değiştirme hususunda vilâyetlere yetki verilmesi, öncelikle İmam Yahya ve avanesinin sürülmesi, asayiş sağlandıktan sonra efradına 100 kuruş maaş ve bir kat elbise verilmek ve yüzbaşılığa kadar olan zabitliklere meşâyih ve muteberan intihab ve tayin olunarak asakir-i muvazzafa adında 400-500 mevcutlu dört tabur teşkil edilmesi, her vilâyete ikişer mühendis ile dört vilâyete bir Nâfia Müdürü tayin edilmesi, fenni memurların maaşlarıyla sair masraflarının hazine veya umum vilâyât bedelât-ı nakdiyyesinden karşılanması, şehir ve kasabalarda lüzumu kadar ibtidaî ve rüşdî mektepleri, vilâyet merkezlerinde yatılı birer idadî ve sanayi mektepleri ile birer dârümuallimîn açılması, her vilâyete birer Maârif Müdürü tayin edilmesi ve birer Maârif Meclisi teşkil edilmesi, vilâyet dışına ihraç edilen kahveden 250 kiloluk yükten 2 kilonun devlet adına alınması, maârif hissesinin istifası, naiblerin tayinlerinde mahallî lisanı bilmelerinin dikkate alınması, vâlilere, kaymakamlara kadar memurları azl ve tayin yetkisi verilmesi, kamu binaları inşa hususunda vâlilere mezuniyet verilmesi, bir ziraat memuru, birkaç bağçevan, tütün ve cividin zer' ve terbiyesine vâkıf bir kişi gönderilmesi, hariçten tohumlar ve fidanların tedarik edilerek ahaliye dağıtılması, bir nümune tarlası tesisi, yollarla köprülerin meşâyih riyâsetinde mükellef amele istihdam olunarak tesviye ve tamir ettirilmesi, meşâyih aylık 200-300, mükellef ameleye haftada beşer kuruş ücret verilmesi, nehirlerin menbaları ile yollarının yeniden açılması, ovalarda ve vadilerde burğu ile su çıkarılması, artezyen kuyuları açılması ve

çoğaltılması için birkaç mühendisin gönderilmesi, Tihame’de sedler inşa ve kuyular kazıldıktan sonra Mısır, Amerika, İzmir ve Adana pamuklarından yeterli miktarda tohum getirilerek ahaliye ücretsiz dağıtılması, pamuk ekimi ve hasatı hususunda tecrübeli bir kişinin gönderilmesi, mevcut limanların, özellikle Hudeyde’ye yarım saat mesafede bulunan Cibâne ve Muhâ limanlarının temizlenmesi, limanlarla iskelelerde ve Hudeyde’den Cibâne’ye kadar olan sahilde rıhtım inşa edilmesi, yolun şose olarak tesviye edilmesi, Hudeyde İskeleyi’nin yaptırılması şeklinde sayıldı.

Mazbatada Yemen Vilayeti Vâlîliği esnasında Hüseyin Hilmi Paşa ve Heyet-i Islâhiye tarafından gerekli tedkikat ve müşahede mahallinde yapılarak Yemen’de tatbiki gerekli görülen ve tek tek tespit edilen ıslâhât tedbirleri ile daha sonra Şûrâ-yı Devlet tarafından ortaya konulan ıslâhât tedbir ve mütalaalarının komisyonda tek tek ele alındığı, ıslâhât tedbirlerinin büyük kısmının geçerliliğini koruduğu ve tatbikinde fayda bulunduğu belirtilerek ilgili tedbirler tek tek sayıldı. Mazbatada Yemen Vilâyeti’nden alınan bilgiye göre isyan halinde bulunanların, İmam Yahya tarafından aylıkla istihdam edilen Zeydî asiler, iğtişâştan gasb ve yağma ve darb ile istifadeye düşen işi gücü yeri yurdu olmayan çöllerde ve dağlarda yağma ile yaşayan zümre ile hükümete muti olduğu halde asilerin tehdid ve zorlamaları ile asilere katılmak zorunda kalanlar olmak üzere üç kısım olduğu, ilk iki zümrenin maddi ihtiyaçtan dolayı da şekavete iştirak ettikleri, İmam Yahya’dan aldıkları birer ikişer riyal kadar maaşın biraz fazlasını hükümetten almaları halinde saf değiştirecekleri, işleri-güçleri olsa şekaveti terk edecekleri, iğtişâşat teskin olunduktan sonra nafi tesisat ve teşkilata teşebbüs olunmak yanında jandarma ve özellikle nizamiye efradı kayd ve tahriri için tergibata mübaderet edilmesinin ehem ve akdem görüldüğü ifade edildi.

Mazbatada belirtilen ıslâhâtların yapılması için finansmana ihtiyaç olduğu, uzun süreçte elde edilecek kazancın yapılan masrafları karşılayacağı, sadece askerî tedbirlerle yetinilmesi halinde sorunların tekerrürünün mukarrer olduğu, ıslâhât yapılması halinde dört milyondan fazla İslam ahalinin kazanılması yanında hazinenin vergi gelirlerinin artacağı, kısa süre önce Yemen Kıtası’nın üç vilâyete taksim edildiği, Yemen’e bir Heyet-i Teftîşiye gönderildiği, bir talimat tanzim edildiği için iğtişâşatın imha edileceğinin muhakkak olduğu, talimatta yer alan ıslâhâtın yapılmasının zaruri bulunduğu, bu mazbatada belirtilip de talimatta yer almayan hususların tatbik edilmesi için Heyet-i Teftîşiye’ye tevdi edilmesi gerektiği, Yemen işlerine merci olmak üzere koordinasyonu sağlamak amacıyla daimî bir komisyonun teşkili hususlarının Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ’da görüşülerek alınan kararın mazbata ile Mâbeyn-i Hümayûn

Başkitâbeti'ne arz edilmesi ve neticenin Dâhiliye Nezâreti ile ilgili dairelere tebliğ edilmesi gerektiği ifade edildi.

2.2.3.14. Mâbeyn Başkitâbetine

30 Mayıs 1905 tarihinde Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa, Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne yazdığı arzıda; Yemen ile ilgili işlere bakmak üzere başkanlığında Kâtib-i Sâni-i Şehriyârî İzzet Paşa, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Vâlisi Abidin Paşa'dan mürekkep bir komisyonun Yıldız Sarayı'nda toplanması için irade-i seniye çıktığı hususunun 22 Mayıs 1905 tarihinde şifahen tebliğ edildiğini, aynı tarihte komisyonun Mâbeyn-i Hümayûn'da ilk toplantısını yaptığını, Yemen ile ilgili bazı meselelerin görüşüldüğünü, ikinci toplantının 25 Mayıs 1905 tarihinde perşembe günü yapılmasına karar verildiğini, 25 Mayıs 1905 tarihinde Saray-ı Hümayûn'a gittiğini, önce Abidin Paşa'nın ve daha sonra İzzet Paşa'nın toplantıya geldiğini, İzzet Paşa'nın komisyon toplantılarının Bâb-ı Âlî'de yapılması hususunda irade-i seniye çıktığını tebliğ ettiğini, İzzet Paşa da davet olunarak Cumartesi günü Bâb-ı Âlî'de Dâhiliye Nezâreti'nde Abidin Paşa da dâhil olduğu halde toplantı yapıldığını, Yemen Vilâyeti'nden ve Heyet-i Teftîşîyye Riyâseti'nden bazı hususlarda izahat istenmesine karar verildiğini, bilindiği üzere Yemen Meselesi'ne ait hususlara Bâb-ı Âlî tarafından hak ettiği önem verilmediği için Yemen'deki mevcut durumun meydana geldiğini, 6-7 ay önce Yemen'de acilen tedbir alınmasına dair Dâhiliye Nezâreti'nden Sadâret'e tezkire yazıldığı halde tezkirenin Meclis-i Vükelâ'da okutulmadığını, daha sonra başkanlığında Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı Turhan Paşa, Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf Müsteşârı Hüsnü Efendi ve Beytülmal Müdürü Hüsnü Efendi'den mürekkep Dâhiliye Nezâreti'nde irade-i seniye ile teşkil ve inikad edilen komisyonda yapılan görüşmeler neticesinde Yemen'de yapılması gerekli görülen ıslâhât ve teşkilatı ihtiva eden mufassal mazbata tanzim edildiğini, bir suretinin 5 Mayıs 1904 tarihli tezkire-i hususi ile Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne takdim edildiğini, mazbatanın usul gereği Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesi ve alınacak kararın bildirilmesi için Sadâret'e tevdi edildiğini, ancak Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek hakkında karar verilmediğini, Yemen'de yaşanan menfi durumun Bâb-ı Âlî tarafından meseleye karşı gösterilen müsamahat ve tevhürattan kaynaklandığını, başkanlığında teşkil edilen ikinci komisyonun önce Mâbeyn-i Hümayûn'da toplanması emredildiği halde sonra Bâb-ı

Âlî'de toplanması gerektiğinin tebliğ edildiğini, kendisinin komisyon riyâsetinden affını istediğini bildirdi.

2.2.3.15. Südde-i Seniye'ye 'Arîza-ı Husûsiyye⁴³

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 30 Mayıs 1905 tarihinde II. Abdülhamid'e takdim ettiği hususî arızada; halifeye itaatin Müslümanlara vacib olduğunu, halifeye muhalefet edenlerin hain olduğunu, İmam Yahya'nın isyanına meşruiyet vermek için Yemen ile Hadramut arasındaki kabileleri yanına çekerek Hadramut sâdât ve ulemâsından fetva talep ettiği halde olumsuz cevap aldığını, bu sebeple İmam Yahya'nın isyanının sadece Zeydîlerce desteklendiğini, bununla birlikte İmam Yahya'nın önemli bir gücü teşkil ettiğini, ya gücünün tamamen kırılıp dağıtılarak perişan edilmesi ya da istimali tarikine gidilmek gerektiğini, İmam Yahya izale edilse dahi yerine Zeydîlerin bir başkasını imam intihab edeceklerini, yedi sene önce İmam Yahya'nın babası Hamidüddin'in izalesi ya da imalesi şıklarından hangisine maruz bırakılması gerektiğini Yemen Vilâyeti Vâlîsi'ne gizlice sorduğunu, ancak her iki seçeğenin de tatbikinin mümkün olmadığını, Tanzimat Dönemi öncesinde isyan çıkması üzerine asilerin ya askerî kuvvet ile imha edildiklerini ya da menfaat temin edilmek suretiyle isyanın bitirildiğini, İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti'nden bazı istirahatatta bulunduğu, tazimat arzettiğini, kendisine olumlu cevap verilmesi halinde Müslüman kanı akıtılmasının önleneceğini ve isyanın sona ereceğini, Osmanlı Devleti'nde muhtelif mezheplere mensup Müslim ve Gayrimüslim ahalinin adalet ve şefkat içinde yaşadıklarını, İmam Yahya'nın istihale yolunda kullanılmasının kan dökülmesinden daha iyi olduğu kanaatini taşıdığını, Asîr'de Âiz Ailesi'nden Şeyh Ali'nin emaret iddiasında bulunarak tahrikâta başladığına, kabileleri itaatine aldığına dair haberler alınmaya başladığını, en kısa sürede Hicaz'a yakın olan Asîr'deki fesadın önlenmesi ve İmam Yahya Meselesi'nin çözülmesi gerektiğini ifade etti.

2.2.3.16. 'Atebe-i 'Ulyâya 'Arîza-ı Husûsiyye

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 28 Haziran 1905 tarihinde II. Abdülhamid'e takdim ettiği hususî arızada; Yemen'deki isyan bastırılarak sükûnetin

⁴³ Bu 'arîza-ı husûsiyye için bkz. Y. PRK. DH. 13/79, 25 Şubat 1906/30 Z 1323, lef 1.

sağlanmasının mülkî ve askerî tedbirler alınmasıyla mümkün olduğu için askerî ve mülkî olmak üzere irade-i seniye ile teşkil edilen iki komisyonun koordineli çalışması gerektiğini, Hicaz civarında ortaya çıkan fesadın genişlediği takdirde Arabistan kıtasının adeta ateş topuna döneceğini, askerî idarenin kuvvet ve şiddet, mülkî idarenin tedbirden ibaret olduğunu, *reîs-i 'usâtı tenkîl ile yerlere geçirmek lâzım* geldiğini, fakat İmam Yahya'nın ortadan kaldırılması halinde yerine başka bir imamın geçeceğini, dolayısıyla İmam Yahya'nın ortadan kaldırılmasının meselenin çözümü için çok fazla bir önem ifade etmediğini, İmam Yahya'ya isyanda tabiiyet edenlerin mikdarının 700000 ile 1000000 olduğunun tahmil edildiğini, bunları tamamen ortadan kaldırmanın da mümkün olmadığını, askerî harekâttan önce kendilerini nedâmet ve ilticâyâ getirecek bir tedbir alınması fikrinde olduğunu, Halife II. Abdülhamid tarafından *ulu'l-emre itaate dair* Arapça ve Türkçe beyannanme ile ahalinin inkıyada davet edilmesi, yine beyannameyle davete icabet etmeyip isyana devam edenlerin şediden cezalandırılacaklarının ilan edilmesi, aff ve aman dilemeleri için ahaliye bir süre verilmesi gerektiğini, bu esnada askerî harekâta da devam edileceği için aff ve merhamet dileyenlerin artmasının muhtemel olduğunu, İmam Yahya'ya ve Âiz'e *vesâ'it-i mahsûsa ile vesâyâ icrâsı ile yetinilmeyip* ilannamenin San'â, Asîr ve Yemen Vilâyeti'ndeki kabilelerin reisleri ile şeyhlerine de dağıtılması gerektiğini, Osmanlı Devleti'nde Müslim ve Gayrimüslim pek çok mezhebe mensup milletler olduğunu, bunların şeyhleri ile reisleri ve ruhanî reisleri bulunduğunu, her sınıf ve kavmin mezheplerini koruyarak müsterih olarak yaşamakta olduğunu, devlet açısından önemli olanın farklı din ve mezhep mensuplarının itaat dairesinde yaşamaları hususu olduğunu, bu bağlamda Zeydî Mezhebi'ne mensup olanların ve bunlara mezhep reisi bulunmasında herhangi bir sakınca olmadığını, Zeydî Mezhebi Reisine hakimane surette şimdiye kadar teveccüh gösterilmemiş olmasının, Zeydîlere daimi surette hasmane bakılmasının ve kabile şeyhleri arasında nüfuz ve itibarlı olanlara hürmet gösterilmemesi ve maaş-ikramiye ile tatyiblerinin müstelzim tutulmamasının isyan etmelerinde temel sebep olduğunu, Yemen gailisinin teskini ve devlet otoritesinin tesisi için belirtilen tedbirlerin alınmasını gerekli gördüğünü beyan etti.

2.2.3.17. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine Tezkire

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 17 Temmuz 1905 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne gönderdiği tezkirede; Asîr tarafında zaferin müyesser

olduğunu, Asîr'de emâret iddiasıyla isyan eden Ali'nin biraderinin 70-80 kişiyle birlikte teslim alındığını, diğer avanesinin askerler tarafından tarumar edildiğini, Asîr İsyanı'nın reisi olan Ali'nin Aiz Kabilesi'ne mensup ve Asîr Kıtası'nın daha önce emiri olan Muhammed'in oğlu olduğunu, Asîr'e Sultan Abdülaziz Devri'nde asker sevk edildiğinde Asîr Emîri Muhammed'in Asîr Kıtası'nı teslim etmek için Kumandan Paşa'ya müracaat ettiğini, Asîr Kalesi'nin zabtedildiğini, ancak Kumandan Paşa'nın Emîr Muhammed'i gece katl ve silahları ile teslim olan adamlarını itlaf ettiğini, Emîr Muhammed'in kıymetli malları ile eşyasını gasb ettiğini, bu elim olayın hala hatırlardan çıkmadığını, asi Ali'nin esir düşen biraderine iyi muamele etmek suretiyle nedamet ve ilticaya tergib etmek gerektiğini, bu vesile ile Asîr Emîri Muhammed'e daha önce yapılan zulmün telafisine çalışılması gerektiğini, Ali'nin isyandan el çekeceğini, Müslümanlar arasında kan dökülmesine hacet kalmayacağını, Mekke Emiri'nin de Ali'nin taltif edilmesi gerektiğini arz ettiğini, Yemen'de *'adl ve ihsân mu'âmelesi ibrâz edilmez* ise Arapların itaatte tutulamayacağını ve karışıklıkların sona erdirilemeyeceğini meydana gelen ihtilallerin isbat ettiğini, daha önceki tarihlerde Yemen'in idaresi hakkında Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne mufassal arızalar takdim ettiğini ifade etti.

2.2.3.18. Yemen Vilâyeti Vekâletine Yazılan Tahrîrât Sûretidir

3 Aralık 1905 tarihinde Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa, Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne yazdığı tahrirata; Heyet-i Teftîşîyye'ye verilen talimatnamede gösterildiği üzere Yemen Kıtası'nın irade-i seniye ile üç vilâyete taksim edildiğini, yeni vilâyetlerin vâlîlerinin intihab ve tayininin kararlaştırıldığını, talimatnamede Yemen'de yapılacak ıslâhât ve teşkilatın açıkça belirtildiğini, San'â'nın geri alındığını ve diğer yerlerin zabt edildiğini, asilerin tedib edildiğini, firarda olan İmam Yahya'nın en kısa sürede tepelenmesi ve Sa'da ile havâlîsinin işgalden kurtarılması muhtemel olduğu için talimatname gereğince yerlilerden memur istihdam edilmesi ve ahalinin refah ve saadetini temin edecek icraatların hemen yapılmasının güzel sonuçları olacağı mülahazasıyla Mâbeyn-i Hümâyûn'da müteşekkil komisyon kararıyla mütalaalarının sorulması üzerine vilâyetten cevaben 31 Ekim 1905 tarihinde gelen telgrafnamede ilgili talimatnamenin muhteviyatı hakkında bilgi olmadığı için suretinin gönderilmesi, İmam Yahya'nın takibinin neticelendirilmesinin dört-beş ay alacağı için teşkilatın tehir edilmesi, Şehâre ve Sa'da tarafları istila oldukça kaza ve nahiyelerin teşkili,

memur tayini için Heyet-i Teftîşiye'nin zat-ı devletlerine tefriki, teşkilatta Asîr'in ve Seraskerlik'e bildirilen askeri tertibatın dikkate alınması, telgraf hattının Asîr'den Sa'da'ya kadar uzatılması için 4000 demir direk ile tel ve sair levazimatın hazır edilmesi, askeri nakliyatın hızlandırılması, Aden'den Nevâhî-i Tis'a hududuna doğru tesisine başladıkları haber alınan hattın ticarî ve siyasî zararlarının ortadan kaldırılmasına medar olmak için San'â'ya kadar bir demiryolu hattı tesis edilmesinin göz önünde bulundurulması lüzumunun bildirildiğini, Heyet-i Teftîşiye'nin görevlerinin gönderilen talimatta açıkça belirtildiğini, Seraskerlik'e bildirilen askeri tertibatın daire-i askeriyece dikkate alınacağını tabî olduğunu, Yemen, Asîr ve Hicaz sahillerinden Sığra'ya kadar telgraf istasyonları tesis edilmesi halinde Yemen, Asîr, Sa'da ve Hicaz kıtalarının muhaberat bakımından birbirleri ile irtibat kuracağını vilâyetten gelen diğer telgrafnamede bildirildiğinden dolayı Asîr'den Sa'da'ya telgraf hattı uzatılması keyfiyetinin ona bağlı olduğu için Telgraf ve Posta Nezâreti ile muhabere edilmekte olduğunu, teşkilatta Asîr'in dikkate alınması ve Hudeyde'den San'â'ya kadar demiryolu hattı temdid edilmesi hususlarında Mâbeyn-i Hümâyûn'da müteşekkil komisyonca riyâset ve Bâb-ı Âlî'ce nezâret sıfatıyla gerekli muamelenin takip ve ikmal edilmesinin mukarrer olduğunu, Yemen Kıtası'nın dört milyondan fazla nüfusu olduğundan bir vilâyet ile idaresinin güç olduğunu, Yemen'in vilâyetlere taksimi hususunda daha önce de irade-i seniye çıktığını, takibat-ı cariyenin olumlu neticelenmesini müteakip teşkilatın icra edilmesinin uygun olduğunu, Sa'da ve havâlîsi zabt edilmeden takibata son verilmesinin uygun olmadığını, İmam Yahya'nın merkezi ve fesad kaynağı olan Sa'da ve havâlîsinin teshir ve Yemen Kıtası'nın asilerden temizlenmesinin memul olduğunu, İmam Yahya'nın geri çekilmesi sebebiyle kabileler ve aşiretler nezdinde itibarı kalmadığını, mahallî reisler ve şeyhlerin yıllardır mazhar oldukları lütuf sebebiyle hükümete meyl ve sadakatlerinin arttığını, Zeydîlerin mezhep ve meşrepleri dahl ve taarruzdan masun kalmak şartıyla İmam Yahya'yı terk ve redd ile yerine Zeydî Cemaati Reisi adıyla diğerini intihab ve hükümetin tasdikine arz etmeleri yolunda nasihat ve ihtarlarda bulunularak Zeydîlerin İmam Yahya'yı red ve terk ederek yerine yeni bir imam intihab etmelerini sağlamak gerektiğini, bu hususta Zeydîlerin teşvik edilmelerinin vilâyetten beklendiğini, Yemen'de 700000 raddesinde Zeydî bulunduğunu, Zeydîlerin imam namında bir mezhep reisleri olduğunu, imamları vefat ettiğinde yerine itikadları gereğince diğerinin geçtiğini, yapılması gerekenin intihab edecekleri reisin devletçe tanınması, kendilerinin münasip hizmetlerde istihdam edilmeleri olduğunu, Zeydî reisinin hükümetin tasdikinden geçmesi ve kabile

ve aşiret reisleri ile diğer ileri gelenlerin uygun hizmetlerde istihdam edilmeleri halinde Yemen’de asayişin önemli ölçüde temin edileceğini ifade etti.

2.2.3.19. Yemen Vilâyetinden Alınan Şifre Telgrafnâme

Yemen Vilâyeti Vâlî Muâvini Mahmud Nedim Bey, 3 Ocak 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâreti’ne gönderdiği telgrafnamede; Feyzî Paşa’dan alınan tahriratta; Cebel-i Yezîd ile Hâşid arasındaki Lûmî Köyü’nde gizlenen çok sayıda eşkıyanın yapılan çatışma neticesinde itlaf edildiği, 30 Aralık 1905 tarihli tahriratta da Sünneteyn’de Ahmed bin Kâsım’ın kumandasında toplanan 1500’den fazla eşkıya ile şiddetli bir muhabere meydana geldiği, asilerin 200’den fazla zaiyat verdiği hususlarında bilgi verildiğini, asilere karşı kazanılan zaferlerin vilâyetin her tarafında ilan edildiğini, vilâyet merkezi civarındaki kabilelerin hareketlerinden şüphelenilmesi üzerine gerekli mülkî ve askerî tedbirler alındığını, San’â ve civarında asayişin berkemal olduğunu, Ahmet Feyzî Paşa’dan alınacak malumatın peyderpey bildirileceğini ifade etti.

2.2.3.20. Bu Dahî

Yemen Vilâyeti Vâlî Muâvini 3 Ocak 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâreti’ne gönderdiği telgrafnamede; Müşir Feyzî Paşa’dan 1 Ocak 1906 tarihinde alınan tahriratta; Ceraf’ta mahsur kalan askerlerin salimen Sünneteyn’e aldırıldığına, Hâşid Kabilesi yeniden şekavete başladığı için terbiyelerine başlanılmak üzere Sünneteyn’in merkez ittihaz edildiğine dair bilgi verildiğini ifade etti.

2.2.3.21. ‘Atebe-i ‘Ulyâya Takdîm Kılınan ‘Arîza Sûretidir⁴⁴

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 12 Ocak 1906 tarihinde II. Abdülhamid’e takdim ettiği arizada; Yemen Vilâyeti’nde asayişin tamamen sağlanamadığı ve asiler silahlarını tamamen terketmediği halde Şehare mevkiini muhasara eden ve asileri kısmen hezimete uğratan Müşir Feyzî Paşa’nın vilâyet merkezine döndüğünü bildirdiğini, askeri kuvvetlerin arttırılmasını istediğini, ancak tekrar asker gönderilmesine gerek olmadığını, asilerin işgaline uğrayarak istirdad

⁴⁴ Bu ‘arîza sûreti için bkz. BOA. Y. PRK. DH. 13/77, 13 Ocak 1906/17 Za 1322, lef 1.

edilen yerlerin muhafaza edilmekle yetinilmeyerek gerekli ıslâhâtın yapılmasının uygun olduğunu, irade-i seniye ile Yemen işlerine bakmak üzere teşkil edilen komisyona memur olduğunu, ancak asker tertibatına dair vukufiyeti bulunmadığını, Yemen’de tahminen dört milyon İslam ahali bulunduğunu, devlete itaat etmeyen 700000 kişinin Zeydî mezhebine mensup olduğunu, bunların Sa’da namıyla bilinen merkezdeki İmam Yahya’nın nüfuzu altında bulunduklarını, Sa’da’da hiçbir zaman hükümet idaresinin tesis edilemediğini, asilerin reisi İmam Yahya’nın Sa’da’dan kalkıp San’â şehrini tazyike cesaret ettiğini, San’â’da vâlî ve müşir, erkân ve mevcudu ve harb mühimmatı ile istila ettiğini, İmam Yahya’nın başıbozuk avenesiyle isyan ettiğini, merkezi olan Sa’da’ya askeri harekât yapılarak girilmediği takdirde fesadının devam edeceğini, son 45 yılda Yemen Kıtası’nda asayişin daimi surette tamamen sağlanamadığını, yeniden asker gönderilmesi ve istenen ıslâhât ve teşkilatın yapılmasının masraf sarfını gerektirdiğini, bununla birlikte Yemen’de her türlü askeri ve mülki tedbirin gecikmeden alınması gerektiğini ifade etti.

2.2.3.22. Yemen Hey’et-i Teftîşiyesi Riyâsetine 14 Şubat Sene 1321 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafının Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa Yemen Heyet-i Teftîşiyesi Riyâseti’ne, 22 Şubat 1906 tarihli telgrafa cevap olarak 27 Şubat 1906 tarihinde gönderdiği şifre telgrafta; Zeydî şeyhlerinden Kâsımî’nin İmam Yahya ile daha önce akdettiği mukavele süresi sona erdiğinden Hâşid tarafında bulunan İmam Yahya’nın niyet ve hareketleri ile Kâsımî’nin İmam Yahya’ya karşı kıyam edip etmeyeceği anlaşılmak amacıyla gerekli tahkikatın yapılması için ikramiye ve hafiye tahsisatından 200 liranın sarfına izin verilmesine dair Heyet-i Teftîşiyeye Riyâseti’nden gelen telgraf üzerine 200 liranın sarfı için izin istendiğini, emir verildiğinde acil olarak cevap verileceğini, kırk yıldan fazla bir süreden beri Yemen’de devamlı surette asayişin temin edilemediğini, bu durumun Zeydîler nazarında imamın lider olarak görünmesi ve az sayıda Yemenli’nin devlet hizmetinde istihdam edilmesinden kaynaklandığını, İmam Yahya’yı *itmâ ve iknâ sûretiyle veyâhûd karşıtı bulunması me’mûl şeyhler delâletiyle dâ’ire-i mülâyemete getirmenin imkândan* uzak olmadığını, son gelişmeler üzerine İmam Yahya’nın Zeydîler nezdinde itibar ve nüfuz kaybettiğini, belirtilen hususlarla ilgili mütalaaların bildirilmesi ve Kâsımî’nin İmam Yahya’ya karşı

muhalefeti gerçek ise gücünün İmam Yahya'yı düşürmeye yetip yetmeyeceği hakkında bilgi verilmesi gerektiğini ifade etti.

2.2.3.23. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine 17 Şubat Sene 321 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 2 Mart 1906 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne yazdığı tezkirede; İmam Yahya'nın Zeydî resiliğine seçildiği sırada Sa'da taraflarındaki Zeydî şeyhlerinden Kâsımî ile aralarında yaptıkları mukavelenin süresinin bittiğini, Şeyh Kâsımî'nin Sa'da tarafındaki Zeydîlerle İmam Yahya aleyhine hareket edeceğine dair haber alındığına dair Yemen'deki Heyet-i Teftîşîye Riyâseti tarafından bilgi verildiğini, bazı mütalaalarını havi Heyet-i Teftîşîye Müfettişi'ne cevaben telgrafname gönderildiğini, bu telgrafnamenin ekte takdim edildiğini, Feyzî Paşa tarafından gönderilen telgrafnamede Sa'da tarafında İmam Yahya ile Duhyânî adında bir seyyid arasında muhabere meydana geldiği, Duhyânî'nin çatışmadan gâlip geldiği, Sa'da'da Setare Kalesi'ni zaptettiği, İmam Yahya'nın sergerdesi Seyyid Ahmed'i Kâsımî'nin katlettiği, çok miktarda silah, cebhane, erzak, iki top ele geçirdiği, reislerinden otuz kişiyi katlettiği, çok sayıda kişiyi esir aldığı, İmam Yahya'nın asilerinin Sa'da tarafında hezimete uğradığı hususlarında bilgi verildiğini, İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti askerine yenilmesini müteakip Duhyânîye mağlup olduğunu, Kâsımî'nin de aleyhinde harekete hazırlandığını, bunların da aşiretler ve kabileler nezdinde İmam Yahya'nın itibar ve gücünün kalmadığını gösterdiğini, Zeydîlerin direnişlerinin İmam Yahya ve diğer fesad ehlinin mefsedetleri eseri olduğunu, Yemen'de dört milyondan fazla Müslüman ahali bulunduğunu, ahalinin devletin yanına çekilmesi halinde ehl-i fesadın mefsedetlerinin etkisiz hale geleceğini, İmam Yahya'nın itibar ve nüfuz kaybetmesinden ve meydana gelen ihtilafattan istifade edilerek İmam Yahya aleyhinde hareket edenlerden en itibarlı ve nüfuzlu olan kişinin devlet yanına çekilmesi, bu kişinin Zeydîler tarafından Zeydî kabileleri reisi olarak seçilmesi ve reisliğinin devlet tarafından tasdik edilmesi yolunda etkili tedbirler alındığı takdirde Yemen Meselesi'nin çözümünde mesafe katedileceğini, bu sayede daha fazla Müslüman kanı akmasına mani olunacağını, Feyzî Paşa ve Heyet-i Teftîşîye Riyâseti ile mütalaalarını paylaştığını, kendilerinden görüşlerini istediğini ifade etti.

2.2.3.24. Yemen Hey'et-i Teftîşiyesi Riyâsetine 19 Şubat Sene 321 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 4 Mart 1906 tarihinde Yemen Heyet-i Teftîşiyeye Riyâseti'ne gönderdiği şifre telgrafnamede; Yemen'e gönderilecek askerin kararlaştırılan mikdarından Dâhiliye Nezâreti ve komisyonun bilgisi olmadığını, daha önce 8000 kişi olarak tertib edilmesine karar verilen yeni askerin mikdarının 12000'e çıkarılarak sevk edilmesine dair irade-i seniye çıktığını, ilgili vilâyetlere gereğinin yapılması hususunda tahrirat yazıldığını, İmam Yahya'nın büyük bir kuvvetle mahvedilmesi ve isyan halindeki Zeydîler'in istimanının kuvvetle muhtemel olduğunu, bu maksadın hâsıl olması için istenen miktarda askerin Yemen'e gönderilmesi gerektiğini, İmam Yahya ile Kâsımî arasındaki mücadeleden istifade edilmesinin zaruri olduğunu, İmam Yahya'nın reislikten ıskat edilmesi, Zeydîlere, Kâsımî'yi reis seçtirterek reisliğinin devletçe onaylanması hususlarında Kâsımî ile taraflarlarının ikna edilmesi ve bu tasdikin usul haline getirilmesi gerektiğini ifade etti.

2.2.3.25. Yemen Vilâyeti Vekâlet-i Celîlesine 24 Nisan Sene 1322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir Hey'et-i Teftîşiyeye Riyâsetine de Yazılmışdır

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 7 Mayıs 1906 tarihinde Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne ve Heyet-i Teftîşiyeye Riyâseti'ne gönderdiği telgrafnamede; Kâsımî'nin talepleri hakkında Yemen Vilâyeti'nden gelen bilgi ve mütalaaların II. Abdülhamid'e arz edildiğini, ilaveten Sadâret'e bilgi verildiğini, Kâsımî'nin devlete hizmet etmeyi temin ve taahhüd eylediği, Osmanlı Devleti askeri ile hareket etmek istediği, mahzur görülmediği takdirde Osmanlı Devleti askeri ile İmam Yahya üzerine hareket edebileceği, ancak İmam Yahya'nın ortadan kaldırılması halinde Kâsımî'nin şekavet icra edebileceği dikkate alınarak şimdiden gerekli tedbirlerin alınması gerektiği, yapacağı hizmetlere mukabil taltifi gerektikçe tedricen taltifinin uygun olacağı, irade-i seniye gereğince gereğinin yapılması ve İmam Yahya'nın ortadan kaldırılmasından sonra Kâsımî'nin şekavette bulunabileceği ihtimaline karşı gerekli tedbirlerin alınması, maslahatın itina ile takip edilmesi gerektiği ifade ve beyan edildi.

2.2.3.26. Yemen Vilâyeti Vekâletine 5 Haziran Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Sûretidir Hey'et-i Teftîşiye Riyâsetine de Yazılmışdır

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa, 18 Haziran 1906 tarihinde Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne ve Heyet-i Teftîşiye Riyâseti'ne gönderdiği şifre telgrafnamede; Heyet-i Teftîşiye'nin Hudeyde'de daha fazla kalmasına gerek olmadığını, daha önce Taiz'e giderek Taiz'in ahvâlîni ve vilâyetin teşkilat suretini tedkik eylediği gibi Asîr'e de giderek tedkikat yapması ve tatbiki mümkün ıslâhâtın kararlaştırması için Heyet-i Tüftîşiye Riyâseti'ne tebligat yapıldığını, asıl önemli olanın Yemen'de asayiş ve emniyetin istikrarı ve muhalefetin izalesi ile devlet tarafından yapılmakta olan fedakârlıklara nihayet verilmesi olduğunu, yeni tertib olunan askerin sevk edilmesi ve askeri tedbirlerin alınması yanında Duhyânî ile İmam Yahya'nın celb ve istimaleleri çaresinin aranması gerektiğini, aski takdirde sadece askeri tedbirlerle netice alınamayacağını, Duhyânî ile İmam Yahya arasındaki mücadeleden devlet menfaatine istifade edilmek amacıyla daha önce teşebbüs edilen tedbirlerin takibi ile nezdlerine memurlar gönderilerek celb ve istimalelerinin teminine çalışılması ve elde edilecek neticenin bildirilmesi hususunda Meclis-i Vükelâ kararı üzerine irade-i seniye çıktığını, bu hususta daha önce vilâyete ve Heyet-i Teftîşiye Riyâseti'ne tebligat yapıldığını, ilgili memurların vilâyetten gönderilerek netice hakkında bilgi verilmesi gerektiğini bildirdi.

2.2.3.27. Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbetine 10 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhîye Yazılmışdır

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne ve Sadâret'e 23 Ağustos 1906 tarihinde yazdığı tezkirede; Yemen Vilâyeti Vekâleti'nden alınan şifre telgrafta İmam Yahya ile yapılan muhabere üzerine verdiği cevapta tebliğ edilen hususlar hakkında görüşülmek üzere güvenilir iki kişinin gönderilmesini beyan ettiği, bununla maksadının ifsâdâtına vesile ittihaz etmek olduğu, Kâsımî'ye nakdi yardım olarak verilecek 20000 riyalin tedarikine çalışıldığı hususlarında bilgi verildiğini, 15 Ağustos 1906 tarihli tezkirede Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne İmam Yahya'nın cevabi mektûbundan maksad ve fikrinin tamamen anlaşılamamakta olduğu için mektûbunun ibaresiyle aynen gönderilmesi, İmam Yahya aleyhinde Kâsımî'nin taslit edilmesi için 20000 riyalin acilen Kâsımî'ye gönderilmesi gerektiğine dair tavsiyede bulunulduğuna dair bilgi verildiğini, İmam Yahya'dan alınan cevabın

aşağıya nakledildiğini, Yemen Vilâyeti Vekâleti'nden alınan telgrafnamede İmam Yahya'nın ifsâdâta devam etmekle ve gayrı layık tabirler kullanmakla birlikte külliyetli adam tertib ederek vilâyete sevk edememekte olduğu, hudud civarında çetelerin adedini tezyid ve askeri mevkilere uzak yerlerden bazı kişileri dağa kaldırırcasına tutturup götürmekte olduğu, bundan da nüfuzunun azalmakta olduğunun anlaşıldığı, Kâsımî'ye verilecek 20000 riyalin tedarik edildiği, ilgili meblağın Kâsımî'ye verilmek üzere Ahmed Paşa'ya teslim edildiği, Kâsımî'den cevap alınıncaya kadar gelmekte olan askerlerin kıtalar ve taburlara tevzi ve irsal ve rediflerin peyderpey iade edilmesi ile iştiğal olunacağı, askeri harekâtın tehir olunarak Kâsımî'den alınacak cevaba göre gereğinin bildirileceği hususlarında bilgi verildiğini, İmam Yahya'dan alınan mektûbun tercümesinin ekte takdim edildiğini, istediği iki memurun talimat verilmek suretiyle gönderilmesinde sakınca olmadığını, Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne bir veya iki tecrübeli memurun İmam Yahya nezdine gönderilmesi, Kâsımî'ye gönderilen paranın hızla ulaştırılması, Kâsımî'ye karşı İmam Yahya'nın, İmam Yahya'ya karşı Kâsımî'nin hüsn-i idaresi esbabının istikmali hususlarında tebligat yapıldığını, alınacak cevapların peyderpey arz edileceğini ifade etti.

2.2.3.28. Leff İdilen Mektûb Sûret-i Mütercemesi

İmam Yahya, Müşîr Ahmed Feyzî Paşa'ya hitaben yazdığı mektupta; 1 Temmuz 1906 tarihli mektûbun ulaştığını, II. Abdülhamid'in Yemen ahalisine nasıl baktığının ve Hz. Muhammed hakkındaki muhabbetinin anlaşıldığını, riyâset davasında olmadığını, harekâtına sebebin din gayreti olduğunu, emr-i maruf ve nehy-i anilmünkerden başka bir emeli bulunmadığını, görüşme yapmak üzere nezdine iki kişi gönderilmesi gerektiğini, sevap dairesinden çıkmayacağını ve padişaha muvafakattan udul etmeyeceğini ifade etti.

2.2.3.29. Yemen Vilâyeti Vekâletine 10 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 23 Ağustos 1906 tarihinde Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne gönderdiği şifre telgrafnamede; İmam Yahya'nın verdiği cevabın okunduğunu, mektûptan isyan maksadında olduğuna dair bir mana çıkarılamadığını,

istediği iki memurun talimat-ı lazime verilerek gönderilmesinde bir mahzur olmadığını, zaten buna dair daha önce irade-i seniye çıktığını, istimalisini istihsal edebilecek iktidarda bir veya iki memurun İmam Yahya nezdine gönderilmesinin uygun olduğunu, Heyet-i Teftîşiye azası Mehmed Paşa'nın gönderilmesinin tecrübesi dikkate alındığında uygun olduğunu, Kâsımî'ye verilecek 20000 riyalin tedarik ve tevdiinin memnuniyet verici olduğunu, ancak paranın Kâsımî'ye isali esbabının istikmalinin temin edilmesi gerektiğini, Kâsımî'ye karşı İmam Yahya'nın, İmam Yahya'ya karşı Kâsımî'nin hüsn-i idaresinin gerekli olduğunu, güzel sonuçlar alınmasının beklendiğini bildirdi.

2.2.3.30. Vekâlet-i Müşârünileyhâya 14 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgrafnâme Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 27 Ağustos 1906 tarihinde Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne gönderdiği şifre telgrafnamede; 23 Ağustos 1906 tarihinde İmam Yahya nezdine iki memur gönderilerek görüşülmesinin uygun olduğunun taraflarına bildirildiğini, konunun Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da görüşüldüğünü, İmam Yahya nezdine iki memur gönderilmesinin tasvip edildiğini, Heyet-i Teftîşiye azası Mehmed Paşa'nın gönderilmesinin uygun olacağına karar verildiğini, görüşmede memurların hareket tarzına dair bir talimat kaleme alınarak memurlara verilmesi gerektiğini, her insan gibi İmam Yahya'nın da bir emeli olduğunu, kendisine elindeki silahları teslim etmesi ve bulunduğu mevkiyi terk ederek istediği yerde oturması yönünde teklif edilmesi ve teklifin itimat etmeyeceği tarzda olması halinde oradan derhal ayrılmayacağını, ayrılması halinde Zeydî Mezhebi gereğince ya Kâsımî'nin ya da bir başkasının imamlığa geçmesinin ve gelecek Zeydî reisin adet üzere Zeydîler nazarında kendini göstermek için öncelikle isyan etmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu, bu takdirde yapılan bu teşebbüsten fayda temin etmek yerine yeni gaileler çıkabileceğini, Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olmanın bir Müslüman için uygun olmadığını, bir dini reise din kardeşinin kanını akıtmasının yakışmadığını, bu hususların İmam Yahya'ya güzelce izah edilmesi gerektiğini, İmam Yahya'ya, bulunduğu yerde ve cemaati arasında mezheplerince işlerine bakmak, tecavüz etmemek, itaatten çıkmamak üzere kendisinin Zeydî Cemaati reisi tanınacağı, rütbe, nişan, maaş verileceği, kendisinden sonra reisliğe geçecekler için de benzer şekilde yapılması hususlarının ifade edilmesi fikrinde olduğunu, keyfiyet kararlaştırıldıktan

sonra memur gönderilmesinin daha uygun olacağını, acilen mülahazalarının bildirilmesi gerektiğini ifade etti.

2.2.3.31. Taraf-ı Sadâret-penâhîye Yazılan Eylül Sene 322 Târîhli Tezkire Sûretidir⁴⁵

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa, Eylül 1906 tarihinde Sadâret'e yazdığı tezkirede; Yemen Vilâyeti Vekâti'nden gönderilen İmam Yahya'nın cevabından isyanda ısrar ettiğine dair bir mana çıkarılamayacağı, görüşmek üzere nezdine istediği iki memurun gönderilmesinde sakınca olmadığı, tecrübeli iki kişinin nezdine gönderilmesi, Kâsımî ile İmam Yahya'nın birbirlerine karşı kullanılması gerektiği hususlarında Yemen Vilâyeti'nin bilgilendirildiğine dair 23 Ağustos 1906 tarihinde Sadâret'e malumat verildiğini, İmam Yahya'nın gönderilen mektûbunun tercümesinin de arz edildiğini, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ tarafından İmam Yahya nezdine iki memurun bir an önce gönderilmesine, gönderilecek kişilerden birinin Heyet-i Teftîşiye azası Mehmed Paşa olmasının uygun olacağına karar verildiğini, bunun üzerine Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne, gönderilecek memurlara, İmam Yahya'ya söylemeleri gerekenlerin ve İmam Yahya'nın muhtemel cevaplarına karşı vermeleri gereken cevapların anlatılması gerektiğini, İmam Yahya'ya elindeki silahları teslim etmesi, bulunduğu mevkiyi terk ederek istediği bir yere gitmesi şeklinde bir teklifte bulunulması halinde teklifi kabul ederek bulunduğu yerden hemen ayrılmayacağını, bulunduğu yeri terketmesi halinde Zeydî Mezhebi gereğince Kâsımî'nin yahut bir başkasının imamlığa geçmesi ve imamlığa geçecek kişinin nüfuzunu göstermek için isyan etmesinin muhtemel olduğunu, bu takdirde İmam Yahya'dan kurtulmak isterken bir başka gailenin zuhur edeceğini, bundan dolayı İmam Yahya'ya Müslümanlar arasında kan akıtmanın doğru olmadığı, Resullullah'ın evladından bulunduğunu iddia eden kişiye din kardeşlerinin kanını akıtmasının yakışmayacağı şeklinde ifadelerde bulunulduktan sonra bulunduğu yerde kalarak cemaati arasında mezheblerce işlerine bakması, tecavüz ve tahatti etmemesi, itaat dışına çıkmamak üzere Zeydî Cemaati Reisi olarak tanınması, rütbe, nişan ve maaş ile taltif edilmesi tarzında tekliflerde bulunulmasının meselenin çözümü için daha mantıklı olduğunu, bu hususta mütalaa bildirilmesini istediğini ve devletçe kesin karar verildikten sonra İmam Yahya nezdine

⁴⁵ Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa'nın Sadâret'e yazdığı 21 Eylül 1906 tarihli tezkire için bkz. BOA. Y. A. HUS. 506/94, 22 Eylül 1906/3 Ş 1324, lef 2.

memurlar gönderilmesinin daha uygun olacağını bildirdiğini; Yemen Vilâyeti Vekâleti'nden gönderilen telgrafnamede, Heyet-i Teftîşiye Reisi ve Vâlî Muâvini ile konunun görüşüldüğü, gönderilecek memurlara verilecek talimatın sadece İmam Yahya'nın isteklerini öğrenmek olduğu, alınan cevabın arz edileceği ve alınacak cevaba göre hareket edileceği şeklinde cevap verildiğini, telgrafnamede ayrıca imamlık iddiasında bulunarak isyan edenlerin genelde Zeydîlerle meskûn yerlerin kendileri tarafından idare edilmesini, naiblerin kendileri tarafından intihab edilmelerini istedikleri, bu hususlarda mezuniyet-i kâmile olmadıkça ve gerekli irade-i seniye çıkmadıkça talimat verilmesinin mümkün olmadığı, İmam Yahya'ya gönderilen mektûba cevap alınamadığı hususlarına yer verildiğini, İmam Yahya'nın nezdine adam istemekteki maksadının kendisine yapılacak teklifin mahiyetini anlamak ve kendi meramını anlatmak gibi görülmekle birlikte maksadının bundan ibaret olamayacağını, bu takdirde iki adamını hükümet nezdine göndermeyi tercih etmesi gerektiğini, gönderilecek memurlara hükümetin meramını anlatmaları için söylemeleri gerekenlerin bildirilmesi zarureti bulunduğunu, gönderilecek memurların İmam Yahya'ya sırf Zeydîlerin yaşadığı yerlerde naib ve müftülerin tayin ve azilleri ile vergilerin toplanma şeklinin kararlaştırılacak surette yapılmasının uygun olacağı hususlarını ifade etmeleri, kabul etmesi halinde irade-i seniye sürecinin başlatılarak neticesinin tebliğ edileceğini, kabul etmemesi halinde ifadelerinin Müşir Paşa'ya bildirileceğini ifade ederek dönmeleri gerektiğini, daha önce çıkan irade-i seniye gereğince Kâsımî nezdine de memurlar gönderilerek fikrinin anlaşılması gerektiğini, Kâsımî kuvvetçe İmam Yahya'ya muadil olduğu için hükümetin tekliflerini Kâsımî'nin kabul etmesi ya da yapacağı tekliflerin devlet menfaatine olması halinde Kâsımî'nin Zeydî Cemaati Reisi tanınarak İmam Yahya aleyhine taslit ile İmam Yahya'yı tedibe memur edilebileceğini, her iki tarafa yapılan tekliflerin gizli tutulması gerektiğini, bu hususların Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne bildirilmesi gerektiğini düşündüğünü, meselenin ehemmiyetine binaen gereğinin bir an önce yapılması gerektiğini bildirdi.

2.2.3.32. Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhîye Yazılan 27 Eylül Sene 1322 Târihli Tezkire Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 10 Ekim 1906 tarihinde Sadâret'e takdim ettiği tezkirede; İmam Yahya ile görüşmek üzere Heyet-i Teftîşiye Azası Mehmed Paşa ve ulemâdan iki zatın gönderilmesine Meclis-i Vükelâ'da karar

verilmesi üzerine irade-i seniye çıktığını, gereğinin Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne bildirildiğini, Yemen Vilâyeti Vekâleti'nden ve Heyet-i Teftîşiye Riyâseti'nden cevaben alınan telgrafnamelerde; meselenin çözülmesi için her türlü tedbirin alınmaya çalışıldığı, İmam Yahya tarafından gönderilen mektûpta vâlî Muâvini Mahmud Nedim Bey'in gönderilmesinin istendiği, sadece Mehmed Paşa'nın gönderilmesinin maksadın hâsıl olmasına mani olabileceği, Seyyid Yahya tarafından gönderilen ilk mektûpta iki memurun gönderilmesi istendiği halde daha sonra gönderilen mektûpta memurların Ammare'nin doğu tarafında ve Raydah'dan iki saat mesafede bulunan Şeybara'ya gönderilmesinin istendiği, buna göre İmam Yahya'nın nezdine memur gönderilmesini hâlâ arzu etmediği, pederi zamanındaki iğtişaşatta İmam Yahya'nın esir olarak uzunca bir süre Mehmed Paşa'nın nezdinde kaldığı, Mehmed Paşa'nın haline vâkıf olduğundan dolayı Mahmud Nedim Bey'in memur tayin edilmesini istediği, kendisinden övgüyle bahsettiği, Mahmud Nedim Bey ile Mehmed Paşa'nın Duhyân Köyü'ne gönderilerek İmam Yahya'nın gönderdiği adamlar vesatetiyle maksad ve fikrinin öğrenilmesine çalışılmasına lüzum görüldüğü, Mahmud Nedim Bey ile Mehmed Paşa'nın Mahkeme-i Şeriye Azası Abdülkadir Efendi ve diğer icab edenlerle birlikte San'a'dan Amrân'a doğru hareket ettirildiği ve orada yapılacak görüşme üzerine nezdine kadar memurlar gönderilmesini kabul ettiği halde ayrıca gereğinin yapılacağı hususlarına dair bilgi verildiğini, Mahmud Nedim Bey'in İmam Yahya nezdine gönderilmesi daha önce uygun bulunmamasına rağmen önceki tarihlerde Seyyid Yahya nezdine gönderilmesi, bu işe memuriyetinin İmam Yahya tarafından arzu edilmesi, Mehmed Paşa'nın vaktiyle Seyyid Yahya'yı esir almış olması gibi hususlar dikkate alındığında görüşmelere katılmasının uygun bulunduğunu ifade etti.

2.2.3.33. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine 1 Teşrîn-i Evvel Sene 322 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhîye de Yazılmışdır

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 14 Ekim 1906 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne ve Sadâret'e takdim ettiği tezkirelerde; İmam Yahya'nın gönderdiği kişilerle Raydah'ta görüşen Mahmud Nedim Bey ile Mehmed Paşa'nın Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne gönderdiği iki tahriratta; Seyyid Yahya tarafından gönderilen Seyyid Mehmed el-Hâdî, Seyyid Abdullah ve Hâşidli Seyyid Ahmet bin Kâsım'la Şeybara mevkiinin ilerisinde görüştükleri, adamları tarafından

memuriyetlerinin irade-i seniyeye müstenid olup olmadığının sorulduğu, cevaben memuriyetlerinin irade-i seniye emri olduğunu ifade ettikleri, görüşmeye gelme amaçlarının sorulması üzerine Seyyid Yahya'nın Yemen Vilâyeti'ne gönderdiği mektûpta maksadını anlatmak için iki memur gönderilmesini talep ettiği cevabının verildiği, meramını iletme üzere İmam Yahya tarafından kendilerine izahat ve talimat verilmiş olması gerektiğinin ifade edildiği, buna karşılık ellerinde İmam Yahya tarafından verilmiş talimat olmadığı, neccâb vasıtaıyla talimat isteyeceklerini ifade ettikleri, talimat gelinceye kadar beklemek üzere Raydah'a döndükleri hususlarını ifade ettikleri, bunun üzerine Heyet-i Teftîşiye Reisi ile görüşüldükten sonra Mahmud Nedim Bey ile Mehmed Paşa'ya cevap yazıldığı, cevapta; II. Abdülhamit'in şefkat ve merhameti eseri olarak Müslüman kanı akıtılmasını önlemek amacıyla geldiklerini tekrar İmam Yahya'nın göndereceği kişilere ifade etmeleri, İmam Yahya'nın taleplerinin makul bulunması halinde kabul olunacağını beyan etmeleri, itilafın sağlanması için gerekli gayret ve hassasiyeti göstermeleri hususlarına yer verildiğinin Yemen Vilâyeti Vekâleti'nden bildirildiğini ifade etti.

2.2.3.34. Yemen Vilâyeti Vekâletine 18 Teşrîn-i Evvel Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Telgraf Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 31 Ekim 1906 tarihinde Yemen Vilâyeti Vekâleti'ne gönderdiği telgrafnamede; Kâsım Duhyânî'ye gönderilen meblağ üzerine bazı ifadelerine ve taleplerine dair gönderilen tafsilatın ulaştığını, ancak Sa'de taraflarında fesada devam eden İmam Yahya'nın boyun eğdirilerek devlete bağlandığı takdirde desiselerinin önüne geçileceği hususundaki mütalaalarının anlaşılmadığını, mütalaarını en kısa sürede açıkça bildirmesini tekiden ifade etti.

2.2.3.35. Taraf-ı Sadâret-penâhîye Fî 26 Teşrîn-i Evvel Sene 1322 Târîhinde Yazılan Tezkire Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 8 Kasım 1906 tarihinde Sadâret'e yazdığı tezkirede; İmam Yahya'nın celb ve istimali ve Müslüman kanı akıtmasını önlemek amacıyla nezdine memurlar gönderilmesi ve anlaşma sağlanması, aksi takdirde askerî destek vermek suretiyle Kâsımî vasıtasıyla İmam Yahya'nın etkisiz hale getirilmesi için Kâsımî nezdine memurlar gönderilmesi hakkında Meclis-i

Vükelâ'da karar alındığını, alınan kararın tatbiki için irade-i seniye çıktığını, Vâlî Muâvini Mahmud Nedim Bey ile Heyet-i Teftîşiye Azası Mehmed Paşa'nın İmam Yahya'nın istimalesine memur edildiğini, İmam Yahya'nın adamları ile görüşüklerini, Yemen Vilâyeti'nin görüşmeden netice alınamadığına dair bilgi verdiğini, kırk yıldan beri Yemen'de asayişin temini için Anadolu'dan çok sayıda asker gönderildiğini, hazinece çok masraf yapıldığını, iklim şartlarının da olumsuz etkisiyle gönderilen askerlerin çoğunun şehit olduğunu, bu hususlar dikkate alınarak Yemen Vilâyeti'nden, meselenin çözümü için başka tedbir almanın mümkün olup olmadığına dair bilgi istendiğini, Yemen Vilâyeti'nden verilen cevapta; Kâsımî'ye askeri destek verilerek İmam Yahya'nın etkisiz hale getirilmesi gerektiğinin ifade edildiğini, İmam Yahya'nın elindeki rehinelerle toplara, toplamakta olduğu paraya güvendiğini, isyandan vazgeçmeyeceğinin anlaşıldığını, artık kendisini celb ve istimaleye çalışmanın anlamı kalmadığını, İmam Yahya'yı askeri hareketle yerinden etmenin gerekli olduğunu, hasmı olan ve hayli kuvveti bulunan Kâsım Duhyânî'yi askeri destek vererek İmam Yahya aleyhinde taslit etmenin faydalı olacağını, Kâsım Duhyânî'yi Zeydî Cemaati Reisi nasb ve tayin etmenin, maaş, nişan ve rütbe ile taltif etmenin, gerekirse halen kontrol altında bulunmayan yerleri bir sancak halinde tanzim ederek mutasarrıflığını kendisine vermenin uygun olduğunu, İmam Yahya'yı perişan etmesini teşvik için Kâsımî nezdine memur gönderilerek belirtilen lütufları bildirmek, Müşir Feyzî Paşa'nın istediği esterlerle askerler ve talep edilen paranın vapurla gönderilmesi gerektiğini, belirtilen hususların Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da acilen görüşülmesinin zaruret arz ettiğini bildirdi.

2.2.3.36. Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbetine Yazılan 6 Kânûn-ı Evvel Sene 322 Târîhli Tezkire Sûretidir

Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa 19 Aralık 1906 tarihinde Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne yazdığı tezkirede; İmam Yahya nezdine gönderilen memurların takdim ettikleri tafsilat üzerine Yemen Vilâyet'ten görüş istendiğini, alınan cevapta; İmam Yahya'yı nasihat ve müzakere yoluyla istimaleye çalışmaya gerek kalmadığı, askeri kuvvetle yerinden edilmekten başka çare görülmediği, Anadolu'dan asker göndererek külli masraf yapmak yerine Kâsım Duhyânî'yi Zeydî Cemaati Reisi nasb ve tayin, rütbe, maaş ve nişan ita, gerekirse idare altında bulunmayan yerleri bir sancak şeklinde tanzim ederek mutasarrıflığına tayin etmenin

uygun olacağı, İmam Yahya'yı askeri yardım da yapılarak perişan etmesi hususunda belirtilen teklifleri kendisine iletmek suretiyle teşvik etmek amacıyla Kâsım Duhyânî nezdine memur gönderilmesi, kendisinin İmam Yahya'yı ortadan kaldırmaya davet edilmesi hususlarının beyan edildiğini, bu hususlara dair Sadâret'e bilgi verildiğini, konunun Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da görüşüldüğünü, tanzim olunan mazbatanın Sadâret tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne arz edildiğini, henüz irade-i seniyesi çıkmadığını, ehemmiyeti sebebiyle irade-i seniye bir an önce iktiran edildiğini bildirdi.

2.2.3.37. İrâde-i Seniye-i Hilâfet-penâhîyi Mübellağ Başkitâbetden Gelen Tezkire-i Husûsiyye Sûretidir

Aralık 1906-Ocak 1907 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'nden irâde-i seniye mübellağ gönderilen tezkire-i husûsiyyede; Meclis-i Vükelâ'da İmam Yahya'ya karşı rütbe, nişan ve maaş verilerek Kâsım Duhyânî'nin taslit edilmesi için nezdine memur gönderilmesi, hükümetçe istihdam şeklinin tayin olunması, askeri destek verilerek Kâsımî'nin İmam Yahya'ya karşı galip gelmesinin temin edilmesi yönünde alınan kararları havi mazbatanın II. Abdülhamit tarafından görüldüğü, II. Abdülhamid'in; Yemen'deki iğtişâşâtın ya hâricin teşvikleri ya da memurların yolsuz hareketlerinden kaynaklandığına yönelik rivayetler bulunduğunu, bu sebeple alınması gereken en etkili tedbirlerin hâricin teşvikâtına meydan verilmesi ve memurlar tarafından gayet müstakimâne çalışılması olduğunu, Kâsımî'nin desteklenmesinin ileride isyan edebileceği ihtimali dikkate alındığında çok da doğru olmadığını, ahalinin ifsadâtan korunması, müstakim ve namuslu memurların istihdam edilmesi, suistimâlâtın önünün alınması, Yemen'de ticâret, zirâat, sanâyinın gelişmesi, servet ve mamuriyetin artması için tedbir alınması, vergilerin hakkaniyetle toplanması, mülkî idâre ile askerî idârenin ayrılarak vâlîliğe mülkiyeden muktedir ve faal birinin atanması, kumandanlığa da aynı şekilde gerekli vasıfları taşıyan bir ferikin tayin edilmesi gerektiğini, meselenin Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da yeniden müzakere edilerek alınacak kararların mazbata ile tekrar arz edilmesi gerektiğini beyan ve emrettiği belirtildi.⁴⁶

⁴⁶ Mehmed Memduh Paşa, teşebbüslerden sonuç alınamadığını, Yemen Meselesi'nin çözümü kavuşturulamadığını, üçüncü defa Mâbeyn-i Hümâyûn'da bir komisyon daha kurulduğunu belirtir (Mehmed Memduh Paşa, 1325: 119).

2.2.3.38. Sâdır Olan İrâde-i Seniye Üzerine Mâbeyn-i Hümâyûn'da Teşekkül İden Komisyondan Bi't-tanzîm Bâ-mazbata 'Arz ve Takdîm Olunan Lâyîha ve Ta'limât Sûretidir

2.2.3.38.1 -Mazbata

Mâbeyn-i Hümâyûn'da irade-i seniye ile teşkil edilen ve Sadâret Müsteşarı Mehmed Ali, Ticâret ve Nâfia Nâzırı Zihni ve Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa'dan oluşan komisyon tarafından tanzim edilen mazbatada; II. Abdülhamid'in amacının memleketi imar etmek ve ahalinin refah seviyesini arttırmak olduğu için Yemen ahalisinin de terakki ve terfihi için gerekli ıslâhât teşebbüslerinin keyfiyet ve mahiyetini tayin etmek üzere Yemen'den irade-i seniye ile bazı mahallî ulemâ ve eşrâfın İstanbul'a getirilerek II. Abdülhamid'e Yemen ahalisinin temenni ve istirhamlarını içeren istida takdim ettiği, ilgili evrakın tedkiki ve gereğinin yapılması için alınması gereken tedbirleri kararlaştırmak üzere komisyonun kurulduğu, yapılan tedkikat ve müzakereler neticesinde takdim edilen istida evrakı mündericatında bazı tadilat yapılarak bir ıslâhât layıhası tanzim edildiği, layıhada teşkil olunacağı gösterilen Heyet-i Teftîşîye-i Dâimî'nin vazifelerini beyan etmek üzere bir talimatname kaleme alınarak layıha ile birlikte Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne takdim kılındığı, layıhanın Yemen ahalisinin temennileri ve talepleri üzerine devletin hukuk ve menfaatleri dikkate alınarak tanzim olunduğu, layıhanın mündericâtının esâsen, hâlen ve mevkieen uygun olup olmadığının Meclis-i Vükelâ tarafından tedkik ve müzâkere edilmesine ve icraatın *istikrâr-ı sükûna ta'likî yâhûd hemen icrâsı* hususunun Meclis-i Vükelâ'ca müzâkere edilmesine bağlı olduğu, layıha hakkında çıkacak irâde-i seniye'nin ahkâm-ı münîfine göre gereğinin yapılmasına karar verildiği, Yemen Vilâyeti ile ilgili hususların gereğinin hızlıca yapılması için Bâb-ı Âlî'de bir Heyet-i Takîbiye tayiniyle Yemen'den merkez dairelere gönderilecek muharrerât ve telgrafnâmelerin hülâsalarıyla târihlerinin Heyet-i Takîbiye'ye gönderilmesi hususunun icab edenlere bildirilmesine ve Heyet-i Takîbiye tarafından her ay bir icmal tanzim edilerek Bâb-ı Âlî'den Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne arz edilmesine karar verildiği ifade edildi.

2.2.3.38.2 Yemen Vilâyetine ‘Â’id Lâyihâ-ı Islâhiye⁴⁷

İslâhât Layıhasında Me’mûrîn-i Şer’iyyenin Sûret-i İntihâb ve Ta’yînleri, Me’mûrîn-i Mülkiye ve Mâliyenin Sûret-i İntihâb ve Tayînleri, Mevâd-ı Islâhiyye, Umûr-ı Nâfi’a ve Zirâat ve Maârif, Umûr-ı Evkâf, Umûr-ı Mâliye ve Jandarma başlıkları altında esaslı düzenlemelere yer verildi.

2.2.3.38.3-Yemen Hey’et-i Teftîşiyesi Vezâ’ifine Dâ’ir Ta’lîmâtıdır⁴⁸

Talimatta, seyyâr olarak mahkemeleri ve resmî dâireleri daimâ devr ve teftîşe mecbur olan Yemen Heyet-i Teftîşiyesi’nin görevleri on yedi maddede ayrıntılı olarak tarif edildi.

⁴⁷ Yemen Vilâyeti’ne Â’id Layihâ-ı Islâhiyye için bkz. (BOA. Y. EE. 6/46, 27 Nisan 1909/6 R 1327).

⁴⁸ Yemen Vilâyeti He’yet-i Teftîşiyesi Vezâ’ifine Dâ’ir Ta’lîmâtıdır için bkz. (BOA. Y. EE. 6/46, 27 Nisan 1909/6 R 1327).

**3. BÖLÜM MEHMED MEMDUH PAŞA’NIN
“YEMEN ISLÂHÂTI ve BA’Zİ
MÜTÂLA’ÂT” İSİMLİ ESERİNİN
GÜNÜMÜZ ALFABESİNE AKTARILMASI**

YEMEN ISLÂHÂTI

ve

Ba'zı Mütâla'ât

Yemen iklîminin teskîn-i ihtilâl ve te'mîn-i istikbâli ne gibi tedâbîr ittihâzına menûd bulunduğu yegân yegân řu mecmû'ada tahrîr ve beyân kılınmışdır.

Muharriri:

Dâhiliye Nâzır-ı Esbâkı Memdûh

Dersa'âdet: Sene 1325

Nümûne-i Tıbâ'at

Bâb-ı 'Âlî karşısında 'Adliye Hanı Derûnunda Numero 25

Yemen Kıt'ası Hakkında Ba'zı Mütâla'ât

Yemen ikliminin teskîn-i ihtilâli ve te'mîn-i istikbâli
ne gibi tedâbîr-i ittihâzına menûl bulunduğu
yegân yegân řu mecmû'ada tahrîr
ve beyân kılınmışdır.

Muharriri: Dâhiliye Nâzır-ı Esbâkı Memdûh

Dersa'âdet :

Sene

1324

Nümûne-i Tıbâ'atde tertîb idilmiřdir.

Yemen Kıt'ası Hakkında Ba'zı Mütâla'ât

Yemen kıt'ası hakkında ba'zı mütâla'âtı mutazammın olarak safahât-ı matbû'âta virilmiş makâlelere tesâdüf idildi. O hıttâ-ı fesîhanın mu'âmelât ve ahvâlini vazîfe-i me'mûriyet münâsebetiyle yıllarca tedkîk ve ta'mîk ve hâtîrâtımı daha evvel hülâseten zabt ve tenmîk eylemiş olduğumdan keyfiyyetin ber-vech-i âtî beyânına ibtidâr olunur.

On iki sene mukaddem 'uhde-i 'âcizîye Dâhiliye Nezâreti tevcîh buyurulmuş olmasına mebnî vilâyât-ı sâ'ire gibi Yemen Vilâyetiyle dahî muhâberât icrâ idiliyordu. Ancak vâlîliklerde bulunduğum zaman Yemen kıt'asınca dâ'imî dinilecek sûrette az çok vukû'ât eksik olmadığından o vilâyete efrâd-ı 'askerîyye ziyâde mikdârda sevk idiliyor ve hayfâ ki gönderilenlerden mî'âdî geçerek 'avdet idenler mukâyese olundukda zâyî'ât göze çarpacak derecede görünüyordu. Nezârete me'mûr olduğum sırada Müşîr Feyzî Paşa Yemen'de vâlî ve ordu müşîri idi. Epeyce vakt onunla beynimizde evrâk-ı resmiyye te'âtî kılındı. Lâkin hâl-i ekser mülhakâtta cidâl ve kıtâl 'akabâtında devâm idiyordu. Feyzi Paşa'nın tebdîlî lâzım gelmekle Hüseyin Hilmi Paşa Yemen'e vâlî ta'yîn buyurularak bir hey'et-i ıslâhiye ile berâber gönderildi. Mahalline gitdiler. Müşârün-ileyh yedine taraf-ı devletten virilmiş olan ta'lîmâtname mûcibince istikrâr-ı âsâyîşe sarf-ı makderet ve orada yapılacak işlere dâ'ir hey'etin ittîfâk-ı ârâsıyla virilen karârları hâvî mezâbıt ve levâyih-i mufasssalayı Bâb-ı 'Âlî'ye isrâya himmet ve gayret eyledi. Şu kadar ki sadâret ekser mevâdî Meclis-i Mahsûs-ı Vûkelâ'dan geçirmek eski bir 'âdet ve ba'zen devâ'ir ile muhâbere veyâhûd paraya ta'alluk iden husûsâtı müzâyaka-i hazîne bahânesiyle mahallinden istîzâh eylemek misüllü te'âmül te'ehhürâta mine'l-kadîm 'illet oldukdan başka Meclis-i Mahsûs'da şu vesîlelerle yıllarca birikmiş kalmış evrâk-ı mütenevvi'a bulunması da müzâkerâta herbâr haylûlet itmesiyle Yemen'den vürûd iden levâyih öylece duruyordu. O lâyahâlarla (s. 2) mezâbıtın yıllarca Bâb-ı 'Âlî'de eyleşüb kalmasına bâdî olan hâl mesned-i sadâretde altı yıl geçen Halîl Rıf'at Paşa'nın za'f-ı eyyâmı ile Ferîd Paşa sadâretinde vilâyât-ı selase üstüne Avrupa devletleri tarafından îkâ' olunan müdâhalât-ı gayr-i muhakkanın te'sîrâtı meşâgilinden başka Ferîd Paşa ile Hilmi Paşa miyânesinde şikeste ü beste yol alan eser-i infi'âl idi. Zeydî mezhebinin imâmı ise karârgâhı olan (Sa'da)'dan Zeydî kabâ'iline yürütdüğü nüfûz kuvvetiyle etrâf ve

enhâda mukâtelâtın arkası tamâmen alınamıyordu. Müşârün-ileyh Hilmi Paşa'ya yazdığım bir telgrâfnâmede irâka-i dimâ'-ı müslimîne bâdî-i müstakıl ve idâme-i sükûne hâ'il bulunan pîşvânın her ne vechle olacak ise izâlesi veyâhûd menfa'at-ı Devlet-i 'aliyye'ye muvâfık tarîke imâlesi şıklarından birine tevessül kılınmak husûsunda re'yini istifsâr eyledim. Aldığım cevâbda izâle pek de âsân değildir. Bi'l-farz bunun imkânı bulunsa bile halefî olacak imâm selefî gibi kıyâm vâdîsine sapacağını ve imâle emrinde menviyyâtına müsâ'edât i'tibâriyle vilâyetce teşebbüs müşkil bulunduğunu bildirdi. Vâkı'â böyle nâzik bir mes'eledе re'y virmek merkeziyyet usûlümüze göre vilâyet içün nâ-kâbil idüğüne kâni' oldum. Vilâyet-ı sâ'ire idârelerince de emsâl-i 'adîdesine ma'a't-te'essüf tesâdüf kılındığı üzre vâlîlerle kumandan paşalar cüz'î sebepten dolayı ihtilâfa düşmek i'tiyâdâtından olub Hüseyin Hilmî Paşa ile Kumandan Müşîr Abdullah Paşa'nın miyânelerinde dahî uzun uzadıya zıddiyet peydâ olmasıyla her ne kadar te'lîf-i beynlerine bakmak istenildi ise de Müşîr Paşa etvârda telyîn idilemediği ve Hilmi Paşa isti'fâda ısrâr gösterdiği cihetle hıdmetinden 'afv olunarak Abdullah Paşa kumandanlık inzimâmıyla makâm-ı vilâyeti işgâl itdi. Mülkî ve 'askerî iki kuvvet bir noktada ictimâ' idince kudret ve mehâbet irâ'esi medâr-ı muvâffakiyet olur zannı ekser zevâtta görülmüş hâlâtdan bulunmağla Abdullah Paşa dahî şiddet yolunu tutdu. Fakat kanlı hâdisât cereyândan kalmadı. Binâ'en'aleyh Abdullah Paşa'nın müddet-i idâresi Zeydîlerle taklîl-i ihtilâf ve teshîl-i i'tilâf maksad-ı münferîdine yardım idemedi. Vâlîler hele son vakitlerde merkez-i devletden mutlakâ iki şey'in Yemen'e isrâsına musırrâne i'tinâ gösterdiler. Şunun birisi hazîne-i mâliyeden şehri on beş yigirmi bin lira kadar irsâl-i nukûd (s. 3) ve ikincisi ara ara taburlarla isbâl-i cünûd teklîf-i mâ-lâ-yutâkından 'ibâret idi. Eğerçi Yemen Vilâyetinin emvâl-i 'umûmiyesi senevî dört yüz elli bin lira raddesinde olduğu Mâliye Nâzırları lisânından işidilmiş ise de temâdî-i iğtişâş tahsîlâta sekteler virmesiyle tesviye-i mesârif ve me'mûrîn ve 'asâkire te'diye-i ma'âş mûte'assir idüğünden vilâyet akçe tedârikinde bâr-ı ıztırâba dûçâr ve hazîne-i devlet zâten min-küllî'l-vücûh müzâyakaya giriftâr olmasından nâşî Mâliye nâzırları müşkilâtı Bâb-ı 'Âlî'ye atdıkcâ heyet-i vükelâ dūd-i sırra mübtelâ olurlardı. Yemen'de çıkan gâ'ileden biri de Nevâhî-i Tis'a mes'elesidir. Esâs-ı mâdde bundan ne'şet itmişdir ki Sultân Abdülaziz Han'ın 'uhde-i şevketinde 'Asîr kıt'ası ecnâd-ı besâlet-nihâd-ı Osmânîyye

ile zabt olununca Nevâhî-i Tis'a tarîkinden Aden'e doğru müfrezelerimiz ilerüledikde Aden elli seneden berü İngiltere'nin idâresine girmiş olduğundan o cihete kuvve-i ceşşiyemizin sevki keyfiyyeti hükûmet-i müşârün-ileyhâca şiddetle şikâyeti mûcib olması üzerine Bâb-ı 'Âlî'den İngiltere sefirine virilen takrîr-i şifâhîde bir kısım 'askerimizin 'Aden cânibine hareketi mücerred memleketi seyr ü ziyâret için olduğu ordu müşîrinden mevrûd cevâbda izbâr kılındığı ve hükûmet-i seniyye ile İngiltere devlet-i fehîmesi beyninde teyemmünen mevcûd ve âsâr-ı safvet-nisârı meşhûd olan muhâdenet-i samîmiyenin müstemirren mahfûziyyeti nezd-i Devlet-i 'Aliyye'de matlûb ve mültezim bulunduğu beyânıyla berâber sâlifü'z-zikr müfreze dahî geçenlerde merkez-i aslîsine 'avdetle orduya iltihâk itdiği bildirilerek şikâyet-i dağdağa hudûsuna 'illet idilmemiştir. Ammâ şu politika Bâb-ı 'Âlî'nin ol vaktler vücûdu var iken Âlî ve Fuâd paşaların kullandıkları diplomasi delâletiyle yürüyor ve sefâretle olunan mükâleme 'Aden'e tahattî noktasına münhasır bulunuyordu. Âhîren Yemen'in mu'âmelâtıyla harekât-ı ceşşiyesi hep kendiliğinden olub bitdiği gibi bulunduğumuz mevâki'den daha ötedeki mahal bağıteten ele getirilerek bir mescid veyâ câmi'-i satvet ve cemâ'at-ı 'askeriyye ile mütelâmi' hâle gelse şu yerler dahî 'ilâve-i hudûd ve câmi'de nâm-ı hazret-i hilâfet-penâhîye hutbe-i şerîfe kırâ'atıyla îfâ-yı dürûd kılındı zemînlerinde cihet-i 'askeriyyeden vâkı' olan iş'âr-ı taltîfâta mazhariyete medâr (s. 4) olmasından dolayı mârû'l-beyân Nevâhî-i Tis'a taraflarına da bir derceye kadar gidilince çünkü İngiltere Devletine bârid mu'âmele göstermekden kendimizi alamamak sâhasında karşımıza dikilen heykel-i mesâ'ilden mâ'adâ bu kerede de Nevâhî-i Tis'a'ya tecâvüz yüzünden nevîn bir gâ'ile hüveydâ olarak Nevâhî-i mezkûre şeyhleri 'Aden idâresine tâbî' ve bunların sıyânet-i hukûku İngiltere hükûmetine râci'dir iddi'âsı sefâretten işidildi. Keyfiyyet Meclis-i Vükelâca tezekkür kılındıkda ard aradan şeyhlerle uyuşmak tahattur olunduysa da bu sûretin istihsâli kolay görünmediği misillü İngiltere'yi didiğinden çevirmek muhâl olmasıyla teşebbüsât ve müdâfa'ât hiçe gitdi. Londra Sefâret-i Seniyyesi'ne İngiltere hâriciye nâzırının mü'essir tebligâtı ve burada sefirin ifâdâtı perde perde yükseldiğine mebnî maslahat tahmîn fevkinde ehemmiyyet göstermesiyle tarafeynden me'mûrlar gönderilüb hatt-ı fâsıl ta'yîni hakkında meclisden yapılan mazbata 'arz idilerek mûcibince irâde-i seniyye sudûr ittiğinden Nevâhî-i Tis'a mes'elesi yeni bir ders-i

'ibret oldu. Abdullah Paşa'nın zemân-ı idâresinde bir de "zenbûk" ta'bîr olunan korsan sefineler ve sâ'ire mes'elesiyle İtalya Devleti cânibinden şikâyet tevîd itdi. İtalya donanması Hudeyde'ye gönderilerek nümâyîş icrâsıyla tazmîn aldılar. Tazyîkât-ı vâkî'a şân-ı saltanat-ı Osmâniyye'ye dokundu. Bir devr-i nâ-dürüstdeki ecânib her neyi teklîf ve talebde musırr ve mükibb olsa işlerini tehdîd ile görüyorlardı. Zîrâ Devlet-i 'Aliyyeye selâmet-hâh bir devlet bulunmuyordu. 'Asırlarca devletimize dostluk tutan İngiltere bizden yüz çevirmişidi. İşte kâh karada ve kâh denizde cezir ü med kâ'idesince emvâc-ı bî-tâb üstümüze atılıyordu. Bi'l-âhire Abdullah Paşa infisâl iderek Mâbeyn Başkâtıblığınde haylice seneler baskı altında bulundurulmuş ve ma'a-mâfih Mekteb-i Mülkiye'den yetiştiği i'tibâriyle iş göreceği me'mûl idilmiş olan Konya Vilâyetinden munfasıl Tevfik Bey re'sen sudûr iden irâde ile Yemen iklim-i cesîmine vâlî ta'yîn olundu. San'â'ya vusûl buldu. İmâm-ı tâ'ife-i Zeydî vefât itmiş olmağla şimdiki oğlu Seyyid Yahya pederinin makâmını tutdu ise de tab'an pederinden daha sa'b çıktığından Zeydîleri bütün bütün (s. 5) ayaklandırarak merâkiz-i hükûmet cihet cihet istîlâya uğradığı gibi vilâyet merkezi bulunan şehri de eşkiyânın muhâsarası altına girub kal'a derûnuna kâfi mikdâr ihtiyât zahîresi iddihâr idilememiş olmasından dolayı ne memleket halkı ve ne de mahsûr-ı 'asâkir yiyecek bulamamakla açlıktan tâb ü tâkat kesildiğinden nihâyet vâlî ve kumandan ve 'asâkir-i mevcûde ve top ve tüfenk ve mühimmât başıbozuk çetesi denilmekden başka ta'bîr bulunamıyan 'usât-ı Zeydîyeye (darb-ı Zeyd-i 'Amr) misline tatbîk ve tevfik-i mezlakasında teslîm kılındığı haber-i ye's-âverinden kulûb-ı sâdikaya dağ-ı tâze açıldı. Tevfik Bey tahsîl görmüş yazdığını bilir zevâtdan ise de Sarây hıdmetine alışmış ve çetin işlere girmemiş olduğundan Yemen kendisine Vâdî-i Eymen⁴⁹ gibi nûr-ı huzûr ifâza eyliyemiyeceği bedîhi idi. Bununla berâber oraya varınca ahvâl-i vilâyeti tasvîr itdi. Nezârete gönderdiği muharrerât makâm-ı sadârete tezâkir ile bildirildi. Ammâ Tevfik Bey Konya Vâlîsi iken sadr-ı a'zamla hoş geçinememiş olması şimdi Yemen'den yazdığı mevâddın teshîl ve is'âfına hâ'il oluyordu. Çünkü San'â şehri pek çirkin ve şâyeste-i nefrîn sûretle müstevlîler eyâdisine geçti. Müşîr Feyzi Paşa Bağdad'dan yine Yemen ordusu kumandanlığı bi'l-inzimâm vâlî vekâletine nasb idildiğinden Hudeyde'ye geldi. Ma'yyetine yeniden müretteb kuvve-i cunûdiyyeyi bi'l-istishâb yollarda eşkiyâ ile gavgaya ve uğraşa uğraşa San'â'ya girdi. Tevfik Bey İstanbul'a çağrıldı. Feyzi Paşa

⁴⁹ Hz. Musa'nın Tûr dağında Allah'ın tecellisine mazhar olduğu yer.

Yemen’de küçük zâbitliğinden müşîriyet rütbesine değin irtikâ ve müddet-i hayâtiyesinin kısm-ı a’zamını hep o vilâyetde ifnâ itmiş maldâr ve sâhib-i haysiyyet ve vakâr bir zât olmasına mebnî istîlâda kalan mevâki’i Zeydî erbâb-ı bâğı ve ‘inâdından kurtarmağa sa’y itdi. Lâkin istirdâd idilen mahaller tasallutât-ı ‘usâtıdan ‘ale’-d-devâm mahfûz bulundurulamamakla sonu gelmez mücâdelât ve sefk-i dimâ⁵⁰ cereyânından kurtulamadı. Nezâret-i dâhiliyede bulunduğum müddet-i tavîle zarfında Yemen işlerine dâ’ir pek çok tezâkir ve muharrerât-ı resmiyye yazıldı. Bunlar hazîne-i evrâkda mevcûddur. Maksad ise Saltanat-ı Osmâniyye’nin orada bir idâre-i sâbite ve nâbiteye muvaffakiyeti kaziyyesi olup vâkı’â ‘ukûl-ı mütehâlif ve her ferd kendi (s. 6) isti’dâdı dâ’iresinde mezâyâyâ vâkıf bulunduğu kanâ’at getirilince benim mütâla’a-i kâsırâneme nazarân Yemen kıt’a-ı vesî’asının ahâlisini emre râm ve icrâ-yı merâm itmek yalnız silâh kuvvetiyle kâbil olamaz. Kırk seneden beru hep vurdık kırdık halkı kendimize aslâ ısındıramadık. Müttehazımız olan meslekde daha nice zemân ânlara amân virmemeğe uğraşmış olsak mesâ’i bi’l-âhire yine müşkilâtı dâ’i olur. Yavuz Sultân Selîm ve Kânûnî Süleyman Han ‘asırları ki Devlet-i ‘Aliyye’nin en kaviyyü’l-ikdâr bulunduğu eyyâm-ı fütûhât-encâmdır. Sahâ’if-i tevârîhe imâle-i nigâh olundukda Zeydîlerin imâmına o devirlerde dahî ehemmiyyet virilerek mülhakâtıdan bir kısmı hukûk-ı Saltanat-ı Osmâniyyeye kemâliyle ri’âyet şartıyla anın idâresine tevdi’ kılınmış ve imâma hitâben pek tumturaklı ‘ibârâtı şâmil fermânlar yazılmışdır. Siyâsiyâtımızın âfâka intişâr-ı envâr eylediği ezmânda fakat Yemen’de değil cihât-ı şitâda dahî usûl-i siyâsiyemizin kemâlâtı dünyâyâ gösterilmişdir. Meselâ dehşet-âver-i her-kışver sâlifü’z-zikr Selîm-i zafer-yaver meşhûr Çaldırân muhârebesinde İran ordusunu zîr ü zeber ve memâlik-i vâsi’a sükkânını fermânber eyledikten sonra kabza-i teshîre aldığı yerleri sükûn-ı dâ’imîde tutmak için ba’zı şurût-ı siyâsiyye derciyle rü’esâ-yı ‘aşâyir-i ekrâd idâresine bırakmak emrinde kendi encümen-i ‘irfânın celîsi ve enîsi mü’ellif-i târîh-i heşt-i behîşt İdris-i Bitlisî gibi bir sâhib-i fazîlet ve fetâneti vâsıta iderek idâre-i mülkiyede hikmet ve hamâset isbât eylemiştir. Kıyâsât-ı mebsûta iktizâsınca teskîn ve tatmîn-i kulûb-ı teb’a ve re’âyâ mebhasında fakat tazyîk ve şiddet-kâr galat olacağında iştibâh idilemez kat’-ı mesâfât-ı menâfâte râh-âsân-ı ‘adl ve ihsândır. Binâ’en-alâ-zâlik Yemen yüzünden devlete gelebilmesi muhtemel mehâlik-i intihâb

⁵⁰ Metinde hemzesi konulmamıştır.

hüsn-i mesâlik itmekle mündefî' olur zannındayım. Bunun birisi idârece ta'yîn-i meslek mâddesidir. Diğer de ahâlîsi dört milyon raddesine varacağı muhammen iklim-i Yemen kumandanlık munzamm olarak bir vâlinin idâre-i keyfiyyesine bırakılırsa mülkî ve 'askerî iki kuvvet insâna hasbe'l-beşeriye ef'âl ve â'mâlde başka cür'et virmek ihtimâli olub bunun netîce-i tabî'iyyesi de istibdâda münker olacağından on sene evvel 'atebe-i mülûkâneye takdîm eylediğim 'arîza-i husûsiyye ile Yemen'de kıt'âta taksîmen (s. 7) vâlilikler teşkîli ve kumanda emrinin dahî mevâkı'ın icâbâtına göre ta'dîli merhûn-ı fermân-ı hümâyûn olduğunu 'arz itmişidim. Bir vâlî ve bir kumandan Yemen'in kâffe-i nıkâtını bi-hakkın ihâta ve idâreye muktedir olamaz çünkü orası gâyet vâsi' ve vesâ'it-i teshîliye nâyâb ve ekser güzergâh cây-ı tevahhuş ve ictinâbdır. Farazâ 'Asîr mutasarrıflığıyla San'â beyninde mesâfe-i ba'ide bulunmağla müsta'cel bir mâdde-i mühimme için bâb-ı muhâbere açılrsa bu iki merkez arasında telgrâf hattı olmadığından ve te'sîs idilmekle de 'âsiler cevelângâhı bâdiye ve cibâlde hattın tellerini eyâdi-i eşrârdan korumak gayr-i mümkün bulunduğundan hemen tedbîr görülecek bir işin otuz kırk gün istîzân girdâbına düşeceği şu te'ehhürden mahâzîr tevellüd ideceği bî-şekk ve irtiyâbdır. Bugünkü maslahatı yarına bırakmamak mine'l-kadîm tabî'atımın ilcâ'ât-ı mü'essiresinden olmasına mebnî esâsa ta'alluk iden ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da kırâ'at ve müzâkere zımnında birikerek kalmış olan nâzik ve pek tetik mevâddı Bâb-ı 'Âlî'ye te'kîd itmekle berâber 'arîzalarla başkaca nazar-ı şâhâneyede ref' eylemek cür'etinde bulunduğum mülâbesesiyle Yemen Vilâyeti ahvâlini mutazammın ma'rûzât-ı mütenâbi'a-i kemterânem üzerine riyâset-i 'âcizîde bir komisyon yapılarak o vilâyet umûrunun mihver-i matlûbda deverânı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden idüğü teblîğ olundu.

Şu komisyonda Turhan Paşa ve mukaddemâ Hilmi Paşa vâlî olduğu zemân hey'et-i ıslâhiye a'zâlığıyla Yemen'e gönderilmiş ve ba'dehu İstanbul'a gelmiş iki Hüsnü Efendiler bulundu. Müzâkerât-ı medîde mahsûlû olarak mufassal bir mazbata yapıldı. Makâm-ı icrâya virildi. Meclis-i Vükelâ'da zemânlar geçdi okunamadı durdu. İhtârât-ı mükerrere îfâsıyla 'âkıbet kırâ'at itdirdim. Kâ'idesine tatbîken bâ-mazbata istîzân kılındı. Mûcibince irâdesi sudûr eyledi. Ne çâre ki San'â istîlâ idilmiş idi. Sutûr-ı sâlifede gösterildiği üzere o hengâmda Feyzi Paşa Yemen'e gelmişidi. Teşkilât ve ıslâhât hakkında bir de anın mütâla'ası istifsâr kılınmak meclisce müddetler

mürûrundan sonra münâsib görülmekle keyfiyyeti kendisine bildirdim. 'Usâtı tenkîle mübâderet ittiğinden şimdilik tâ'vîk-i icrâ'ât lâzımdır cevâbını virdi. Mârû'l-beyân mazbata muhteviyâtı ise Yemen'nin müte'addid vilâyetlere taksîmi ve umûrun her şû'bede tanzîmi esâsına (s. 8) müstenid idi. Islâhâtı kısmen olsun mevki'-i tatbîke ve 'usâtı da dolaşdıkları yerlerde taht-ı tazyîke koymak hâric-ez-mekân sayılamaz iken vilâyetin sûret-i inkisâmı vilâyetce hoşâ gitmedi de çekilen emekler boşa gitdi. Islâhâta müteferri' mukarrerât durdu da erbâb-ı 'isyân durdurulamadı. Seneler yine hâl-i tezebzübde geçer oldu. Hazîne-i mâliyeden Yemen'e mesârif için pey-der-pey sîm ü zer ve Anadolu'dan imdâda 'asker yetiştirilmek tarîk-i muzîki kapatdırılamadı. Ba'd zemân kezâlık riyâset-i çâkerîde sarây-ı tâcdârîde bâ-irâde-i seniyye diğerkomisyonteşekkül itdi. Bunda merhûm Âbidîn Paşa ve kâtib-i sâni kurenâdan ma'hûd İzzet Paşa var idi. Mesâlih-i mühimme-i Yemaniyye üzerine te'âtî-i efkâr olundu. Ancak İzzet Paşa bu komisyon para kazandıramıyacağını bildiğinden müzâkereye gelmezdi. Mâliye komisyon-ı 'âlisine müdâvemeti menfa'at-i şahsiyesine muvâfık bulduğu için bizim komisyonun Bâb-ı 'Âli'de in'ikâdî lüzûmuna dâ'ir irâde istihsâl eylemiş geldi. Bize teblîğ itdi. Menvî-i zamîr Bâb-ı 'Âli'ye tabasbus iltizâmıyla müşâvereyi teşvîr ve bunun tahtında kurmak istediği dolabları tedvîr eylemek olduğunu anlayınca riyâsetden isti'fâya mecbûr oldum. İstirhâmım nezd-i şâhânede kabûl olunmadı. Komisyona dâmâd-ı şehriyârî Ârif Hikmet Paşa dahî me'mûr olarak devâm idilmesi emri virildi ise de İzzet Paşa yine komisyon-ı 'âlinin alış virişiyle meşgûl oluyordu. Aradan bir müddet daha uzadı. Yemen'de vukû'ât çok ve halkı şükûr-güzâr idecek icrâ'ât yok olmasından nâşî müşkilât gûnâ-gûn an-be-an tezâyüd itmesiyle hâlin neye varacağını kesdiremiyordum. Meğerk sarâydan mahâlline emirler virilmiş ve merkez ve elvîye-i vilâyetden Dersa'âdet'e 'ulemâ ve meşâyih ve mütehayyizân getirilmiş olduğu efvâhdan işidildi.

Şunlar içinde İmâm Seyyid Yahya cânibinden de belki vekîller vardır. Vicâhen îzâhât alınur şifâhen ikna'ıyyât serdiyle ihtilâfât hüsn-i tesviye bulur fikrine zâhib olmuşidim. Bir gün telakkî itdiğim emre imtisâlen sarâya gitdim. Nâfi'a Nâzırı Zihni ve Sadâret Müsteşarı Mehmed Ali Paşa da istenildiğinden geldiler. İzzet Paşa oturduğumuz odaya girdi. Yine bir komisyon yapılarak Yemen'e 'â'id mevâddın tedkîki (s. 9) irade-i seniyye muktezâsından bulunduğunu söyledi. Celb olunan meşâyih ve sâ'ire miyânında Zeydî imâmının vekîlleri mevcûd mudur diyerek

kendisine vâki' olan su'âle karşı hayır fakat gelenlerde Zeydî mezhebine temessük idenler de olmalı cevâbını i'tâ idince çünkü imâm tarafından kimse istenilmemiştir. Anın 'indeinde ehemmiyeti olmayanlarla hall ü 'akd-i mesâ'il nâ-kâbil bulunduğunu ve tesviye-i maslahat zımnında virilecek karârın 'akîm kalacağını cezm eyledim. Ma'a-hazâ oradan İstanbul'a isrâ idilenlerin çokları da 'âdî âdemler oldukları tahakkuk itdi. Her ne ise şunlardan hiçbirisi komisyona getirilebilüb de söyleşilmek müyesser olamadı. Cümlesi de verâ-yı hicâbda saklandı. Bizler dahî perde ardından hayâle dalarak yalnız virdikleri istid'â kılıklı evrâk ortaya konuldu. Me'âlleri sû-i idâreden şikâyet ve her ne fermân buyurulur ise 'arz-ı mütâva'at idileceğinden 'ibâret idi. Merkez-i hilâfete getirilen âdemlerin emre mutî'iz demekden gayri söz söylemeyecekleri rehîn-i rütbe-i bedâhet bulunmakla komisyonlarca kaleme alınması mu'tâd olan usûlde bir şey yazılarak ve gelenlerin rütbe ve nişân ve ma'âş ve 'atiyye misillü taltîfâta nâ'iliyetleri keyfiyyeti yevm-i âhirde sadr-ı a'zam ve ba'zı vükelâ hazır olduğu ve Yemen'e 'azîmet ve 'avdet iden ferîk paşalar müzâkerede mevcûd bulunduğu hâlde tasvîb kılınarak bir mazbata tanzîm ve takdîm kılınmış olmağla ke'en iş görmüş çıkarmış sayıldık. Gelenler müreffehen memleketlerine i'âde olundu. Yerlerine muvâsalatlarında belli başlı olanları İmam Yahya darb ve habs ve ifnâ itdirdi.

Netîce-i makâl mukarrerâtımız Yemence maslahatı ez-ser-i nev işkâl eyledi. Eğerci vezâ'if-i nezârete müte'allik olan şu vilâyetin teskîn-i şûriş ve te'mîn-i âsâyîşine sâ'ika-ı hamîyyetle cidden çalışmış isem de mesâ'î-i masrûfa hayfâ ki sektelerden kurtarılamadı. Umûr-ı mühimmede bir nâzırın ilerüye atılarak iş bitirmeğe kalkışması Bâb-ı 'Âlî'ye girân geldiği mücerrebâtdan olmağla makâm-ı sadâret tesrî-i muktezîyât-ı mukarrerâta bezl-i himmet itmedi. Vilâyet-i müşârün-ileyhâ ile muhâberâtı şâmil ve komisyonlarca karârlar hâsıl olarak yazılan çizilen şeyler başkaca ve Zeydî mezhebine sülûk (s. 10) gösterenlerin 'akâ'idi muhtasırân zîrde muharrer bulunduğundan şunları mütâla'a buyuracak ashâb-ı im'ân ve 'irfân hakâyık-ı ahvâle bi'l-etrâf kesb-i ittîlâ' eyleyeceklerdir. Ma'a-hazâ Yemen hakkında imlâ itdiğim sûtûr Sultân-ı mağfûr Abdülaziz Han devrinden 'ahd-ı ahîre kadar serzede-i sâha-ı zuhûr olan vekâyî'e dâ'ir bir safha-i mahdûda demek olub mukîm-i dârü'n-na'im Yavuz Sultân Selîm ve Firdevs-mekân Kânûnî Sultân Süleyman 'asırlarından bed' ile ta'kîb

iden hâdisât ve fâci'ât târîh-i Osmânî'den naklen yazılmak istenilse mücelledât teşkîl ider. Bir de bin üç yüz sene evvel vukû'ât tabakâtına ircâ'-ı inzâr olunsa (elem tere keyfe fe'ale rabbûke bi-ashâbi'l-fil) sûre-i münevveresinin tefsîrinde tafsîl kılındığı vechle Yemen ülkesinin meliki olan Ebrehetü's-sabâhi'l-eşram Ka'be-i Mükerrerme'yi tahrîb için nîze bir ser lâ-yu'add leşker ile kasd-ı beyt-i muhterem itmiş olduğu insanı dehşete ilkâ eyler. Binâ'en'aleyh mücâdelât-ı sâbıkâ ve lâhika pîş-i çeşm-i ibretde hûn-âlûd-ı elvâh-ı mütelâsıkâ şeklini alınca vâdî-i Yemen muhâfaza-i hayât-ı ebdân için me'men ve eyemen bir mahal olmayub âşûb ve hurûbdan orada kanlar revân olmuş idüğü görülür. Vâkı'â her yer bir isti'dâda mazhardır. Ba'zı tilâl-i cibâl berf tabakâtıyla 'asırlarca mestûr ve muncemid ve diğer mevâki' ezhâr-ı nev-bahâr izhârına müsâ'id bulunur. Kudret-i Rabbânîye tabî'ata şu minvâl üzre tecellî buyurmuşdur. Ancak Kâdir-i Mutlak celle şânehü tâ'dîl ve tahvîl-i usûl-i fusûlde fa'âl-i muktedir olduğu âsâr ile sâbit ve mütehakkık bulununca Yemen'de dahî İnşallahü Te'âla o âşûbe-i bedel-i sükûn rû-nümûn olur. Fî zemâninâ kulûb-i sâfiyeye renc ve 'anâ' viren cihet Zeydiler Müslüman ve bunları tedmîr ve imhâya uğraşan vilâyât-ı şâhânedan uftân ü hîzân 'askerlik sıfatıyla şitâbân-ı ehl-i îmân olmasıyla iki dîn kardaşı karşı karşıya gelerek 'asırlarca mütemâdiyen 'adâvet ve husûmet itmekte bulunmaları kazîyye-i gayr-i marziyyesidir. Müstemlekâtı olan düvel-i ecnebiyyenin mu'âmelât-ı siyâsiyyelerine de göz gezdirdiğimizde idâreleri tahtında mütemekkin ahâlîde milyonlarca nüfûs-ı İslâmiye mevcûd ve lâkin cümlelerin mefârikinde zıll-ı himâye memdûd olduğundan o kişverlerde hükûm süren İslâmdan hanlar ve emîrlerin mezheblerine (s. 11) meşreblerine i'tirâz ve sıyânet-i hukûk-ı şahsiyelerince de iğmâz olunmadığına mebnî bulundukları memâlikde bir nev' tahakküm görüyorlar ise dahî yine müsterihâne zemân geçiriyorlar. Yaşadığımız şu dünyâ gerçi eski dünyâdır fakat mütemeddin hükûmetler yeni bir usûl-ı idâre kabûl itmiş olduğundan Yemen'de eski yola gidilmekle semerât iktitâfı 'aynı hülyâdır. O kıt'ada tahrîr-i nüfûs icrâ idilemediği mülâbesesiyle mikdâr-ı ahâlî şimdiye kadar bilinemedi. Rivâyete göre dört milyon halkı tahmîn kılınıyor. Dört milyon nüfûs üstüne İstanbul'dan gönderilmiş bir vâlî bir nâ'ib bir defterdâr üç mutasarrıf otuz kırk kâ'im-makâm cüz'-i ma'dûd kabîlinden ba'zı küçük me'mûrlardan mâ'adâ yigirmi bini mütecâviz mübâriz kuvve-i 'askeriyye mevâki'-i müteferrikada durdurulmakla te'sîs-i bünyân-ı idâre muhâl ve 'ale'l-husûs

menâfî'-i şahsiye ta'kîbi girîvesinde müstebidâne hareket ve cebir ve şiddet ibrâz iden me'mûrlardan hoşnûdî-i ahâlî husûle geleceğini beklemek mahz-ı hayâldir. Yemenliler fitraten zeki ve cesûr ve kânî' ve gayûr olduklarından kabîleleri sâdât ve meşâyihine ihtirâm-ı tâmmıları vardır. Bunlara cevır ve ezâ idildiğini gördükce bizden nefretleri artmışdır. Me'mûrîn-i mülkiye ve kuvve-i 'askeriyyemiz kemâkân bulundurulmakla berâber 'umûmunu bize vesâ'il-i meşrû'a ile ısındırmak ve kendi işlerimizde anları da tavzîfen ve taltîfen kullanub ve Zeydî mezhebi tâ'ifesinin imâmı ki 'indlerinde nesl-i tâhir-i Hazret-i Nebeviyye'den gelmiş re'îs-i kavm dımekdir. Aramızdaki ihtilâfı hakîmâne sûretle te'lîf iderek kendisini yine mevki'inde tatyîb ile bize takrîbe bakub memleketin terakkîyâtı emrinde yerlileri çalışdırmak îcâb ıder. Şu lüzûmu bir gün Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da esbâb-ı mûcibesıyla îzâh ve ifâde eylediğimde şeyhü'l-islâm efendi re'y-i 'âcizânemi tervic itmiş olduğu gibi ba'zı zevât dahî i'tirâzda bulunmadıklarından Zeydî imâmıyla söyleşmek içün bizden ve o cânıbden me'mûrlar ta'yînine karâr virildi. Vilâyete de îfâ-yı muktezâsı bildirildi. Bunlar mevki'de görüşdüler. İş yoluna girmek isti'dâdını aldı. Lâkin hâl ve zemân müsâ'ade virmediğinden yine netîce-i matlûbeyeye vusûl müyesser olmadı. Yemen'de teşkîlât ve ıslâhât meydâna getirilmesi ve şimendüfer ve daha ne gibi (s. 12) nâfî' ve ihtilâfâtı dâfî' umûra tevessül kılınması lâbüd bulunduğu akdemce riyâset-i 'âcizide müteşekkil komisyondan tanzîm ve takdîm kılınmış olan mezâbıt ile ma'rûzât-ı husûsiyye mûndericâtından müstebân olacağı cihetle ta'kîb-i maslahata bi-hakkın mübâderet kılınmış olsa Yemen müşkilâtı bi-tevfikihi Te'âlâ karîn-i hüsn-i hitâm olur i'tikâdayım.

Zeydîlerin Mezhebi

Zeydîler “Zeyd bin Ali Zeyne’l-Âbidîn bin Hüseyin bin Ali” hazretlerine mensûbdurlar. Zeyd kendi mezhebince imâm-ı hakkın hurûcu şart olmağla kardaşı Muhammed Bâkır hazretlerini “sen bugün imâmete cümleden ehakk ve elyak olduğun hâlde niçün hakkını da’vâ itmiyorsun” diye hurûca teşvîk idermiş. Muhammed Bâkır hazretleri dahî “pederimiz Zeyne’l-Âbidîn hazretleri hayâtında imâmete cümleden ehakk ve evlâ iken kat’ân da’vâ-yı imâmet ile hurûc ve zuhûra tasaddî itmedi” diyerek şart-ı hurûcu redd ile Zeydi ilzâm buyurmuş. Ma’a-mâfih esahh-ı akvâle göre hazret-i Zeyd kendine nisbet idilen i’tikâd-ı ehl-i dalâlden biridir.

Zeydîler üç fırkaya münkasımdırlar. “Cârûdiyye, Süleymaniye, Bîtriye⁵¹”. Cârûdiyye Ebu Cârûd isminde bir şahsa mensûbdurlar. Bunlar imâmet-i Ali hakkında taraf-ı eşref-i nebevîden tesebbüten değil vasfen nâss vârid olmuştur. ‘Ahd-i nübüvvetden sonra sıfat ile mevsûf beyninde mutâbakaten ri’âyeti terk itdiklerinden sahâbe taksîr itdiler. Belki (hâşâ) kâfir oldular” dirler. Şunların mezhebince imâmet Hasan ve Hüseyin Radiyya’l-lâhu ‘anhümâdan sonra ikisinin evlâd-ı kirâmına müntakıl olub lâkin ta’yîn ve takdîmi sâdât-ı ehl-i beytten ehl-i hal ve ‘akdin re’yine menût ve imâmete ehliyet bu şartlarla meşrûtdur. Evvelen ‘ilm ve fazîlet sâniyen zühd ve tâ’at sâlisen cûd ve semâhat râbî’an şecâ’at ve celâdet hâmisen da’vâ-yı imâmet ile hurûc ve zuhûr ve halkı icâbet ve itâ’ate da’vetdir. Süleymâniye (Süleymân bin Cerîr) nâmında birine mensûbdurlar. Şunlar “imâmet ırsen kimseye müntakıl olmayıb ehl-i hal ve ‘akdin tercîh ve ihtiyârlarına müfevvezdir ve hıyâr-ı Müslimînden yalnız iki zâtın tercîhiyle de imâmet mün’akid olur ve imâmete ehakk ve elyak olan zâtın (s. 13) vücûdıyla mefzûl ve mercûhın imâmet ve hilâfeti câ’izdir” dirler. Bîtriye (Bitir es-Susî) isminde bir kimseye mensûbdurlar. Bunlar Süleymâniye fırkasıyla hem-fikir ise de anlar gibi hazret-i Osmân’ı ikfâr itmediler.

Seyyid Şerîf Cürcânî dir ki zemânımızda kendilerini Zeydî ‘add idenlerin ekseri mukallidirdirler. Usûlde re’y-i i’tizâle fûrû’da mezheb-i Hanefî’ye ve yalnız ba’zı mesâ’ilde İmâm Şâfi’î’ye tâbî’dirler.

İşte Zeydîlerin mezhebde ittifâk ve iftirâkları keyfiyyâtı tahkîk ve tenmîk kılındı. Fakat mezheb perdesi altında bir matlab-ı müstetir bu dahî hubb-ı riyâset

⁵¹ Kaynaklarda Ebteriyeye, Butriye veya Salihiyeye olarak geçmektedir. Bunun ile ilgili kaynaklara bak.

olduğu bâriz ve zâhirdir. Anlar varsunlar mezheblerince birbirleriyle uzlaşsunlar. Mâdâmki zîr-i hükûmet-i Devlet-i Osmâniyye’de Müslim ve gayr-i Müslim cemâ’âtin rû’esâ-yı rûhâniyeleri devletce tanılmış ve mezheblerinde imtiyâzât ve müsâ’edâta mazhar idilmelerinden dolayı devlete zarar gelmemiştir. Yemen ülkesi de Hükûmet-i Osmâniyye’nin tasarrufu dâhilinde bulunduğundan Zeydî imâmını hukûk ve menâfi’e nâ’iliyetle ele almak ve beyne’l-İslâm mücâdelât ve mukâtelâta nihâyet virilerek muhârib ve muharrib iki fırka sâye-i Saltanat-ı Osmâniyye’de sükûn-ı dâ’imide kalmak asveb-i tedâbîr-i siyâsiyyeden ‘add olunmalıdır. Hamden li’l-İllâhi’l-mu’în Kânûn-ı Esâsî’nin teceddüd-i mer’iyyet-i ahkâmıyla bi’l-cümle teb’a-I musâdakat-karîn şimdi hürriyetden emîn ve kâmbîn olduklarından artık imsâk-ı kelâma mâni’ hâlât mündefi’ bulunduğına mebnî bu ‘âciz dahî evvel ve âhir ‘arz ve beyânına mütecâsir olduğum mütâla’âtı takviye ve temhîd bâbında tasvîr ve tahrîr eyledim. Bu mukaddime görüldükden sonra evvelce hangi komisyonlarda Yemen mesâlih-i mühimmesine hasr-ı iştigâl ve vilâyete ve müfettişliğe ne yolda muharrerât irsâl itdim komisyonlarda yapılan mezâbıt ile muhâberâtı şâmil evrâk sırasıyla bir mecmû’a şeklinde bi’t-tertîb aşağıya doğru kayd idilmiştir. Okunur anlaşılır vazîfe-i nezâretin ma’a-ziyâdetin iltizâm kılındığı ma’lûm olur. Velâkin (el-‘abdu yudebir ve Allahu yukadir) mefhûmu üzere müşkilât ve müsâmahâta iktihâm eyleyebilmek mümkün olamamıştır.

Fi 15 Eylöl sene 324

Dâhiliye Nezâretinden

Müsta’fi Memdûh

(s. 14)

Makâm-ı Sâmi-i Sadârete Nezâretten Yazılmış Olan

Tezkirenin Sûretidir.

Vilâyetin ahvâl-i 'umûmiyesi hakkında icrâ kılınan tahkîkât ve hâsıl idilen ma'lûmâtı mutazammın Yemen vilâyet-i 'alîyyesinden bu kere vârid olan tahrîrât-ı mufasssala leffen takdîm kılındı. Mütâla'asından ma'lûm-ı sâmi-i fehîmâneleri buyurılacağı üzere el-yevm dâhil-i vilâyetde 'umûm ahâlîsi dâ'ire-i itâ'at ve inzibâtta olmak üzere bir kazâ bulunmayub Ta'iz sancağı ahâlîsinin takrîben yüzde kırkı San'â sancağı halkının yüzde ellisi Hudeyde sancağı nüfusunun yüzde yetmiş 'Asîr sancağı sâkinlerinin yüzde sekseni mütemerrid olduğu ve bu temerrüd Zeydîlerce mezheb ve meşreb te'sîrâtından ileri gelub re'îs-i mezheb tâife-i Zeydîye'nin 'umûmuna bilâ-mu'ârıza merci'iyet ve riyâset-i maddiye ve ma'nevîyesini takviye fikrine hasr-ı mesâ'î iderek ilkâ'ât ve teşebbüsâtıdan hâlî kalmadığı ve anlardan zekât nâmıyla topladığı mebâlig-i küllîyeyi bu uğurda sarf itdiği ve Zeydîler kısmen re'îs-i mezheplerinin hesâbına olarak aylıkla ve kısmen mükellefiyet ve mahkûmiyetden âzâde olmak ve zu'afâyâ tahakküm itmek sevdâsıyla icrâ-yı şekâvet itdikleri ve Şâfi'îlerin temerrüdü sırf meşreb te'sîrâtından mütevellid ve menfa'atleri 'isyân ve muhâlefetde olduğu zannına müstenid bulunduğu ve bu temerrüd sebebiyle San'â Hudeyde ve Ta'iz sancaklarının pek çok yerlerinde emvâl-i emîriyenin kuvve-i zâbıta ve idâre ile tahsîli ve evâmîr ve mesâlih-i hükûmetin tenkîzi kâbil olmayub bir hayli kazâlarda nüfûz-ı hükûmet yalnız kazâ merkezlerine münhasır kaldığı ve meşâyîh istedikleri gibi âdem habs itmekde ve fukahâ didikleri eşhâsa de'âvî-i hukûkiye ve cezâ'îye rû'yet itdirmekde oldukları ve Hudeyde San'â Ta'iz yolları bir dereceye kadar emîn ise de diğer taraflarda nehb ve katl fi'li eksik olmadığı ve Hudeyde sancağının Beytü'l-Fakîh kazâsına merbût ve sâhilde kâ'in Zerânîk kabîlesi azgınlıkda pek ileri gidüb emvâl-i ticâriyeyi nehb telgrâf hattını tahrîb ve postayı gasb kendilerince ef'âl-i 'âdiye sırasına geçdiği ve me'mûrîn-i zâbıta ve rûsûmiyyeden (s. 15) hâlî olan sâhilllerinde esliha ve cebhâne ve sâ'ire idhâlinden kat'iyen çekinmedikleri ve kaht iki seneden berü vilâyetin her tarafında şiddetle hükmünü icrâ itmekde ve şimdiye kadar açıklıktan telef olanların mikdârı lâ-ekall elli atmış bin tahmîn idilmekde olub ba'zılar icbâr-ı cû ile evlâdını dağlar başından atarak öldürdükleri ve ba'zılar kesüb yedikleri ve 'Asîr sancağının her tarafında emniyyet ve âsâyış muhtel ve nüfûz-ı hükûmet gayr-i cârî

olub nehb ve katl ve sâ'ir cinâyâta karşı me'mûrîn-i hükûmet bir şey yapamadıkları ve bu sebeble vilâyet livâ-yı mezkûr ile muhâbere icrâsında müşkilât ve su'ûbete müsâdif olarak evrâk-ı muhâberenin mahalline vusûl bulub bulmadığı bile dâ'imâ şübheden kurtulmadığı ve Hudeyde'de bulunan beylik sefineler ta'mîre muhtâc ve sūr'atleri pek az olduğundan şekâvet-i bahriyyeye ve kaçakcılığı men'e aslâ kifâyet itmediği ve bi'l-'umûm kabâ'il dâ'ire-i itâ'atden çıktıkları cihetle ne 'Asîr sancağı merkezindeki bir tabur ve ne Kunfeda'daki beş tabur 'asker satvet ve te'sîr gösterememekde olub iki ay evvel 'askerîn i'âşesiçün Kunfeda'dan merkez-i livâyâ gönderilen otuz kûsûr bin kıyye dakîkin de yolda nehb olundığı ve mezkûr iki kuvvetin birleştirilmesine orduca imkân bulunamadığı ve temerrüdün gittikçe artması ve umûr-ı idâre-i hükûmetin çıkırından çıkması meselâ Şakî-i Ma'hûd'un karârgâh ittihâz itdiği mahallere ara sıra kuvve-i kâfiye gönderilüb meskenleri tahrib ve mevcûdâtı zabt olunmak gibi Zeydîler nazarında mûmâileyhin te'sîrâtını tahfif ve nüfûzunu izâle edecek ve az masrafla ve kolaylıkla yapılabilecek harekâta i'tinâ idilmemesinden ve mütemerridlere karşı sevk olunan müfrezelerin satvet-i 'askerîyyeyi muhill ve hikmet-i hükûmete mugâyir ba'zı harekât ve mu'âmelât iltizâm itmesinden ve te'dîbât ve ıslâhâtın noksan bırakılarak 'avdet olunmasından ve bu hâl tekerrür ide ide gûyâ hükûmet kabâ'ilden ihtirâz itdiğine dâ'ir bir fikr husûle gelmekle berâber me'mûrîn de kuvve-i ma'nevîyelerine hâlel-târî olmasından ve vilâyete idhâl idilen küllîyetli eslihâ ve cebhâne ve kabâ'il miyânına inkisâm iderek kabâ'il elindeki tüfenklerin birçoğunun menzili 'asâkir-i şâhâne elindeki tüfenklerin menzilinden ziyâde olduğu gibi ordu-yı hümayûndaki cebhâne (s. 16) nin de eski olması hasebiyle bir kısmının ateş almamasından ve müfreze kumandanlarından bir takımının vazîfe-i 'askerîyyelerini îfâdan ziyâde umûr-ı mülkiyeye tecâvüz ve müdâhale ile iştigâl ve me'mûrîn-i mülkiyenin bunlardan ihtirâzen mu'âmelât-ı hükûmeti mecrâ-yı sâlimden ihrâc eylemelerinden neş'et eylediği ve şimdilik en müsta'cel husûsât 'Asîr kıt'ası ve Zerânîk kabîleleri işleriyle Şakî-i Ma'hûd maddesi olub 'Asîr'in dâ'ire-i inkıyâda ircâ'ı için devletce masraf ihtiyârî zarûrî ve yapılacak mu'âmele sırf 'askerî olacağı ve kumandan paşa hazretlerinin vürûdunda Zevânîk kabîlelerinin te'dîbi keyfiyeti cihet-i 'askerîyyece kararlaştırılacağı ve Şakî-i Ma'hûd ahîren vefât iderek yerine oğlu Yahya intihâb idilmiş ise de nüfûzu pederi derecesinde olmamakla berâber Sa'de

cihetinde de Hüseyin el-Hâdî isminde biri buna rakîb olarak zuhûr ve ânınla harb itmesine binâ'en mûmâileyh Yahya el-Hâdî'ye galebeden me'yûs olub ancak ikisinin de ayrı ayrı birer dâ'ire-i şekâvet ittihâz itmeleri melhûz bulunduğu ve Yahya şimdilik pederinden mûntakîl nukûd-ı külliye ile eşkiyâ cem' itmekde olub maksadı hükûmet-i seniyyenin idâre-i 'âdilesindeki bilâdda ikâ-i fitne ve fesâd ile Zeydîlerin kulübunu celb iderek tevsî' ve takviye-i nüfûzdan sonra el-Hâdî'ye galebe ihrâz mâddesi olmasıyla me'mûrîn-i mülkiye ve 'askeriyyece kemâl-i intibâh ve basîret üzre bulunulmak îcâb ideceği beyân kılınmıştır. Ancak mütemerridlerin istimâlesi 'âsîlerin itâ'ate getirilmesi ve'l-hâsıl iğtişâşın teskîni ve âsâyîşin takrîri ne gibi tedâbir ittihâzıyla kâbil olacağı îzâh idilmemiş ve Yemen'de Hanefî mezhebinde bulunanlar da olmak lâzım gelirken anlardan bahs kılınmamış olduğundan bu cihetler telgrafla vilâyetden su'âl ve ahâlî-i mutî'anın mütemerridlere iltihâk itmeleri için kendilerini dâ'imâ tatyîb ve 'adâlete mazhariyetle tergîb eylemek muvâfık-ı mevki' ve maslahat olacağından buna dâ'ir dahî mütâla'a-i vilâyet istifsâr olunmuştur. Cümle-i iş'âr-ı vilâyetden olduğu üzere sevâhili muhâfazaya me'mûr sefâ'ının te'mîn-i maksadı gayr-i kâfil bir hâlde bulunması ve dâhil-i vilâyete birçok esliha ve cebhâne girüb kabâ'il eline geçmesi ve Şakî-i Ma'hûd'un tahrikât ve ifsâdâtından hâlî kalmaması keyfiyetleri ve teferrü'âtı iğtişâşın tahaddüsü değil (s. 17) tevessü'ü esbâbı olabilüb uygunsuzlukların çoğu da mu'âmelât-ı hükûmet marzî-i 'âlîye muvâfık sûretde cereyân itmemekde ve yapılan şeyler ahâlîyi imâle ve takrîb yerine tevhiş ve tebrîd itmekde olmasından münba'is bulunduğu istitlâ'ât-ı vâkı'a ile mü'eyyeddir. İşidilmekde olduğuna göre ve ba'zı evrâk-ı resmiyyede mütâla'a kılındığına nazaran deyn-i mîrîlerini tahsîl için bir karye ahâlîsi veyâ 'aşîret üzerine bir kuvvet sevkiyle cebr ve tazyîk olunarak deyn-i mîrîleri tahsîl olunduktan sonra ellerine devletin matbû' ve musaddak makbûz senedâtı yerine mecîdiye veyâ diğer bir sikke-i resmî mühr gibi 'âdî kâğıdlar üzerine basılıb virildiği ve bir müddet sonra oraya diğer fırka-ı tahsîliye gelüb teşdîd-i mütâlebeye kıyâm itdiği ve bunun üstüne derhâl îfâ-yı deyne muktedir olamayan mükellefin imhâl-i te'diyye niyâzında bulununca şeyhlerinin erkek evlâdı rehîne nâmıyla alınıb kazâ veyâ livâ merkezinde habishânelerde tevkîf idildiği ve çünkü şunlar esbâb-ı nizâmiyyeye ibtinâ'en habishâneye konulmamış olduğundan o mahbesde yıllarca vakt geçirdiği ve tahsîle me'mûr olanlar 'avâkıb-ı umûru düşünmeyerek tezyîf-

i 'âdât gibi ahâlinin gayret-i câhiliyelerine dokunacak ef'âl gösterdiği ve rehîne olarak alınub da mahbesde şedâ'ide ma'rûz kalan o çocuklar bir zemân sonra pederlerinin yerine kabîle şeyhi olunca hükûmet-i seniyyeye bir hiss-i mutâva'at besleyemediği ve hükûmet-i seniyye ise teskîn-i şûriş ve te'mîn-i âsâyiş maksad-ı hikmet-perverânesiyle Yemen hıttâ-i hâresine Anadolu kıt'a-i bâridesinden dâ'imâ 'asâkir-i vafire sevkine mecbûr olub oraya giden ecnâd-ı besâlet-nihâd-ı mülûkâne ihtilâf-ı ekâlîm sebebiyle hastalığa düşerek bu hâl çok telefâta sebep virdiği ve kendi vatanlarında emr-i tenâsül mu'attal ve hırâset ve zirâ'at dûçâr-ı halel olub bu suret de başkaca cây-ı te'emmül görüldüğü ve devlet-i ebed-müddet cânib-i 'âlîsinden ihtiyâr oluna gelen bunca fedâkârlıklar meydânda iken vilâyetin iş'ârâtından da müstebân olduğu vechle o hıttâ-i cesîmede hâlâ âsûdegî hâsıl olmayub zir-i idârede bulunan halkda temerrüd Şakî-i fitne-engîzde ta'annüd itdiği nazar-ı ehemmiyyete alınınca iş ehemmiyyet-i 'azîmeyi hâ'iz olduğundan buna ân-ı vâhid zâyî' itmeksizin bir tedbîr-i 'âcîl ve sâlim bulmak lâzımdır. Binâ'en'aleyh sûi-isti'mâlât (s. 18) ve tahsîlâtda nâ-hoş mu'âmelât cârî ise şimdiki usûl-ı tahsîlin terkiyle her karye ve 'aşîret ve her kabîle ve cemâ'at senevî virgü ve sâ'irede mu'tedil bir maktû'a rabt idilmek ve yalnız şehir ve kasabalar bu maktû'iyetden müstesnâ tutularak kabâ'il ve 'aşâ'ir-i rü'esâ ve meşâyihi oralarca nâhiye müdürliklerinde ve ba'zen kâ'im-makâmlıklarda istihdâm ile tatyîb-i hâtırları cihetine gidilmek ve Şakî-i Ma'hûd'un îkâd-ı ateş-i fesâd itmesi mevki' ve menfa'atini muhâfaza ve zevâl-i nüfûzunu endîşe ve mülâhaza itmekden başka bir sebebe müstenid olamayacağından ve memâlik hazret-i tâcidârîde mezâhib-i muhtelifeye sâlik Müslim ve gayr-i Müslim akvâm ve aşâ'ir mevcûd ve cümlesi de sâye-i 'adâlet-vâye-i cenâb-ı şehriyârîde serbestî-i âyîn ile eyyâm-güzâr oldukları meşhûd bulunduğundan Zeydilere icrâ-yı nüfûz itmekde olan bu âdemi de kendi mezhebdâşlarıyla berâber hükûmet-i seniyyeye ısındırmak için ba'zı şeyhler gibi mahzûrdan sâlim sûretde hakkında bir mu'âmele gösterilmek veyâhûd kuvvâ-yı küllîye-i 'askerîyye tedârük ve sevkiyle anın barındığı mahallere gidüb bir daha kımıldamıyacak derecede kuvvetini bitirmek ve Yemen ahâlîsi tahmînen üç dört milyon raddesinde olub bu kadar nüfûs hiçbir vâlî idâresine virilmemiş olduğundan ve böyle mikdârı 'azîm nüfûsu bir vilâyetle idâre hem imkân-ı nâ-pezîr hem câlib-i mehâzîr olarak meselâ iklim-i cesîm-i Mısır vaktiyle bir vâlî idâresine münhasır tutulmayub da 'aded-i nüfûsu nihâyet bir buçuk milyondan

‘ibâret kalmak esâsıyla kıt‘âta bi’t-taksîm müte‘addid vâlîlere tevdi‘ kılınmış olsaydı o cihetlerde hem-reng bukalemûn harekât gûnâ-gûn rû-nümûn olmazdı. Yemen’in dört vilâyete taksîmi husûsunca müzâkerât-ı lâzime icrâsıyla netîcenin ‘arzı dört sene evvel emr ü fermân buyurulmuş ve keyfiyyet Şûrâ-yı Devlet’de bi’t-tedkîk kaleme alınan mazbata Meclis-i Mahsûs-ı Vûkelâ’ca da görülmüş ise de teşkilât için ma‘âşât ve mesârifâta karşılık mes’elesi bâ’is-i tereddüd olmuş idi. Kaldı ki Yemen Vilâyeti me’mûrîn ma‘âşâtı ‘umûmen tezyîd idilüb bu tezyîd ıslâh-ı idâre niyetiyle ihtiyâr olunmuş iken bir semere görülemediğinden ve bâlâda mebsût tedâbîr ittihâz idilür ise netîceden tasarruf husûle geleceği misüllü ma‘âşât ve mesârifât-ı hâzırânın buna inzimâmı takdîrde teşkîl-i vilâyât kâbil olacağı mülâhaza kılındığından ve vilâyetin iş‘âr-ı ahîri gâyet mühimm **(s. 19)** idüğünden keyfiyyetin Meclis-i Mahsûs-ı Vûkelâca bi’l-etrâf tezekkürü menût-ı re’y-i sâmi-i sadâret-penâhîleridir olbâbda

Fî 14 Teşrîn-i sâni sene 320

Nâzır-ı ‘Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Yemen Vilâyetinden Gelen Telgrâfnâme Sûretidir

Menâha'daki kuvvet Tihâme'den iltihâk iden bölüklerle bin beş yüz raddesinde olduğu hâlde yol boyundaki eşkiyânın kesretine dâ'ir aldıkları haberlere mebnî oradaki ümerâ-yı 'askerîyye hareket idemiyerek ve teblîgât-ı vâkı'ayı isgâ itmiyerek gelecek kuvveti beklemeğe kat'iiyen karâr verdikleri ve bu kuvvetin eşkiyâ ile müsâdeme ide ide San'â'ya gelebilmesi mümkün iken orada bulunan Mirlivâ Yusuf Cemil Paşa ile Mîrâlay Sa'id Bey ve erkân-ı harbiyye binbaşısı Zekeriyâ Efendi'nin cebâneti mûcib-i te'ehhür olduğu ve bunlar San'â'ya gelmek şöyle dursun Menâhe'ye dört sâ'at mesâfede mahsûr olan müfrezeyle bile mu'âvenetde tereddüd gösterdikleri Hudeyde mutasarrıfıyla Harâz kâ'im-makâmı tarafından iş'âr olunmuş ve bu iş'ârları 13 Kânûn-ı evvel sene 320 târîhli telgrâfnâme-i çâkerînin husûs-ı mezkûra mûte'allik fıkârâtını te'yîd eylemiştir. Yol üzerindeki karagolların sükût iden dördünden mâ'adâsının dahî erzâkca son derece müzâyakada bulundukları ve hattâ Bû'ân karagolunda bulunan üç bölük 'asker-i şâhânenin nezdlerindeki iki re's esteri bile zebh ile ekl itdikleri oradan gelen birkaç fedâyî 'askerin ifâdelerinden müstebân oluyor. 'Usât sekiz günden berü Kökbân kazâsı merkezini de şedîden tazyîk itmekde olduğu ve iki bölükle muhâfaza idilmekde olan Misver (?) mevki'ne dahî şiddetle ta'arruz vukû' bulduğu ve Şakî-i Ma'hûd'un San'â'yı zabt ve katl-i 'âmm ile hükûmet te'sîs itmek hayâl-i mel'ûnânesinde bulunduğu âdemlerinin neşr itdikleri evrâkdan anlaşılmakda olduğu kâ'im-makâmlıktan bugün gelen 13 Kânûn-ı evvel sene 320 târîhli mektûbda bildiriliyor. Ans kazâsı merkeziyle ba'zı (s. 20) mevâki'deki karakollarda mütemâdiyen ta'arruz vukû' bulmakda ve Cehrân'da tecemmü' iden iki buçuk tabur 'asâkir-i şâhâne dahî 'usât ile harb eylemekdedir. 'Amrân kazâsından muhârrerât-ı resmiyye alınmamakda ise de o taraflarda da top sadâları devâm eylemekde olduğu rivâyet idiliyor. San'â'nın müzâyaka ve muhâtarası da her an müştedddir. San'â'ya iki kilometro mesâfede kâ'in 'Asr karyesine giren ve o civârdaki karagolları tehlikede bırakan eşkiyânın tenkîli için geçen gün kumandan paşa hazretleri ba'zı herekât-ı 'askerîyye icrâ itdiler ise de eşkiyâ savaşmıyarak el-ân karagolu tehdîd eylemekde ve mezkûr karagola imdâd için henüz cihet-i 'askerîyyece imkân bulunamamaktadır. San'â'yı tahlîs idecek kuvvetin sür'at-i fevke'l-âde ile yetiştirilmesi elzem bulunduğu ma'rûzdur.

Fi 18 Kânûn-ı evvel sene 320

26 ma'ber merkezine vusulü

Vilâyet-i Müşârünileyhâdan Gelen Şifre Telgrâfnâme Sûretidir

Dört gün evvel Yenbu'dan üç tabur geldi. San'â'ya imdâd itmek üzere Harâz'a müteveccihen yola çıktı. San'â ile Harâz güzergâhındaki karagollardan yalnız Mefhak karagolu elde olup andan sonra San'â'ya kadar mümted olan tarîk üzerindeki Ekmeh Meydi karagollarıyla mezkûr karagollarda müretteb zâbitân ve efrâd-ı şâhâne erzâksızlık ve imdâdsızlık yüzünden silâhlarıyla cebhâneleriyle toplar mühimmâtıyla yed-i eşkiyâya geçtiği gibi telgrâf me'mûrlarından üç kişi 'usâtın yed-i esâretine düşmüştür. San'â şiddetle taht-ı muhâsarada olup altı günden berü giceli gündüzlü harb devâm itmekdedir. San'â'nın Hacce kazâsı karagolları 'usât tarafından muhâsarâya alınması üzerine kumandanı Tevfik Bey karagolların tahliyesi için Hacce'den hareket itmiş ise de esnâ-yı râhda eşkiyâ ile vâkı' olan müsâdemede 'asâkir-i şâhâne münhezimen ve kumandan dört yerinden mecrûhen Hacce'ye ric'at itdiği ve Kevkebân kazâsı dahî eşkiyâ yedine geçtiği (s. 21) Arr kal'asında 'asâkir-i şâhâne taht-ı muhâsarada ve tazyîkde olup şiddetle harb idilmekde bulunduğu ve üç güne kadar imdâd olunmaz ise açlık susuzluk yüzünden bi'z-zarûre teslîm olunacakları mahallinin iş'ârına 'atfen Harâz kâ'im-makâmlığından bildirilmiştir. Bununla berâber Ta'iz San'â tarîki dahî eşkiyâ tarafından tutulmuş ve muhâberât ve münâkalât külliye münkati' olmuştur. 'Amran kazâsındaki taburların mahsûr bulunduğu ve ahvâl-i vilâyetin pek ziyâde kesb-i vehâmet itdiği ma'rûzdur. Fermân.

Fî 27 Kânûn-ı evvel sene 320

Vâlî Tevfik

Vilâyet-i Müşârünileyhâdan Gelen Şifre Sûretidir

Medîne-i Münevvere'den müretteb üç taburun Menâha'daki kuvvete iltihâk iderek bugün yarın harekât-ı ta'arruziye başlamaları me'mûldür. Menâha San'â yol üzerindeki Bilâdü'l-bustân Mefhak nâhiyeleri ahâlîsinin başka mahâll-i mücâvereden küllî eşkiyânın yol boyuna toplandığına ve ikinci def'a olarak yalnız 'Amran cihetinde dört bini mütecâviz eşhâs-ı müsellehânın yol üzerinde göründüklerine ve yollarda eşkiyâ tahribât icrâ, siper ve istihkâmlar inşâ idildiğine dâ'ir ba'zı mesmû'ât vâkı' olduğu gibi Arr nâhiyesinde kâ'in Mansûre kal'asının tehlikede bulunduğu Harâz kâ'im-makâmlığından bildirilmekde ve 'âcilen imdâda muhtâc oldukları müte'addid telgrâfnâme-i 'âcizîde 'arz kılınan mevâkı'-i sâ'irenin hâlleri günden güne vehâmet kesb itmekdedir. Yalnız Amran'ı muhâsara iden eşkiyânın 'adedi ahâlî-i kazâdan başka olarak altı bin raddesinde bulunduğu ve Hacce kazâsındaki karagollardan ba'zısı muhâtaranın tezâyüdine mebnî Hacce'ye aldırıldığı ve Kevkebân kazâsındaki 'usâtın bir senelik idârelerine kâfi akçe ve hubûbât tedârük itdikleri vesâ'it-i hafiye ile mahallerinin vâkı' olan iş'ârâtından müstebân olmuş ve Ans kazâsındaki karagollarla 'usât beyninde muhârebeye başlandığı cümle-i ihbâr-ı vârideden bulunduğu ma'rûzdur Fermân.

Fî 29 Kânûn-ı evvel sene 1320

Vâlî Tevfik

(s. 22)

'Atebe-i 'Ulyâya Takdîm Kılınan 'Arîza-i Kemterînin Sûretidir

Zât-ı hilâfet-âyât-ı mülûkânelerinin bu mülk ve devletin istikmâl-i esbâb-ı ma'mûriyet ve mikneti ve bi'l-'umûm sunûf-ı teb'a ve ra'yyetin istihsâl-i vesâ'il-i mes'ûdiyeti için şimdiye kadar Bâb-ı 'Âlîye nice nice hikmeti câmi' irâdât-ı mülûkâneleri tebliğ buyuruldu. Bunların ahkâm-ı münîfesini tamâmen mevki'-i tenfiz ve tatbîke îsâl husûsunda şu'bât-ı idârede bulunan vazife-dârân sehv ve noksân göstermemiş olsalar her iş her zemân mihver-i lâıykında deverân iderdi. Mine'l-cümle Yemen hitta-ı mühimmesince bâdî-i âbâdânî ve ahâlîsine bâ'is-i şâdumânî olacak fıkârâtı hâvî ta'lîmât-ı mahsûsa kaleme alınarak altı sene mukaddem oraya vâlî ile ma'an bir hey'et-i ıslâhiye i'zâm buyurulmuş ve bunlardan hıdmet ve gayret ve Bâb-ı 'Âlî'den de tesrî'-i maslahatda ciddiyet beklenilmekde iken Yemen'e giden vâlîyi müşîr tahkîr ve istihfâf ve vâlî Bâb-ı 'Âlî'ye şu hâli bildirdikce temennîyât-ı vilâyet 'adem-i is'âf ile geçerek tarafeyne yalnız îfâ-yı nesâyih kılınmış ve ıslâhâta müte'allik levâyih lâıykıyla tedkîk olunmaksızın öylece kalmıştır. Diyânet ve hamîyyet muktezâsı vâlî ile müşîr el ele vormeli temşîyyet-i umûra hâlisâne mübâderetle işi ve gidişi doğru yola çevirmeli idiler. Bir taraftan da Bâb-ı 'Âlice 'âle't-tevâlî Yemen'de vakt vakt neler olmuş kulaklar ne kadar sâmi'a-hırâş sadâlarla dolmuş şimdi hey'et-i ıslâhiye ta'lîmât-ı seniyye vechle hareket itmekde midir bu cihetleri düşünmek ve geçen vukû'âtı derpîş ve mu'âmelâtı tefîş itmek vâcibâtıdan görünürdi. Hayfâ ki öyle olamadı. Müşîr ile vâlî yekdiğeriyle senelerce uğraşub nihâyet vâlî hıdmetden 'afvını istid'â eyledi. Hey'et-i ıslâhiyeyi teşkîl iden a'zâ dahî bahânelerle Dersa'âdet'e 'avdet itdiler. Yemen iklim-i cesîmini dört vilâyete taksîm ile te'mîn-i hüsn-i idâre matlûb ve mültezim-i mülûkâneleri olduğundan keyfiyyetin Bâb-ı 'Âlice te'emmülüyle 'arz-ı netîce idilmesi fermân buyurulmuş idi. İşbu emr ü fermân-ı Cenâb-ı tâcidârîleri de mahz-ı isâbet idi. Zîrâ Yemen'de üç milyondan ziyâde nüfûs tahmîn olunuyor. Bir milyonu Zeydî mezhebine sülûk (s. 23) iden ahâlî için merci' ve melâz ve o cemâ'ate kendi zu'm-ı bâtıllarınca imâm ittihâz kılınmış Şakî-i Ma'hûd cihetine tarh idildikten sonra 'adedi iki milyondan daha çok bir halk üstüne bir vâlî bırakılmakla pek geniş bir kudret vücûda getirilmiş olur ki el-yevm vâlîlerle idâre olunan memâlik-i şâhânede misli gayr-i meşhûd bir şekil dimekdir. Bu şekil vüs'atli ve salâhiyetli idâreden ise

‘âkıbet vahâmet tevellüd eyliyeceği Mısır kıt‘asının mukâyese-i ahvâl-i sâbika ve lâhikâsıyla müsbetdir. Şu mülâhaza-i kâsireyi ‘atebe-i ‘ulyâ-yı cihândârîlerine altı sene evvel ‘arza cür’et eylemişidim. Egerçi Yemen’in dört vilâyete taksîmi ve idâre-i mülkiye ve ‘askerîyyesinin tanzîmi fermân buyurulmuş ise de Bâb-ı ‘Âlî emr-i ehemmi-i teşkîlât ve tensîkâtı vücûda getirecek ta’kîbâtta betâ’et-i mu’tâdeden ayrılmadı. Ahîren yine Yemen’e diğer bir hey’et-i nâsiha dahî isbâl ve tahkîk ve tedkik-i ahvâl kılındığı mesmû’-ı kemterî olub oraya girdiler buraya geldiler vazîfeleri ne idi ‘âcizlerince mechûldür. Yemen iklim-i ‘azîminin sekenesi bütün İslâm’dan ‘ibâret ve ekseriyyet Şâfi’ilerde kesîri Zeydî ve ekalliyet Hânefi mezhebinde olarak fırka-i dâlleden bir de İsmâ’îlî vardır. Şunlar müttakî veya ba’zıları şakî farz olunsun kâffesi de ‘unsur-ı İslâm olub ihtilâf-ı dîn sâ’ikasıyla menâfi’-i Devlet-i Aliyye’ye ma’kûsen hâdim-i ‘anâsır-ı mütezâdde mefkûd idüğü cihetle Yemenlilerin evâmir-i hükûmet-i seniyyeye münkâd bulunacakları vâreste-i tafsîl-i kelâm iken Yemen vilâyetinde şimdiye kadar âsâyiş müstemir olmadı. Araplar ‘ahdde vefâ ve mu’âmelede ‘adâlet meftûnudur. Anlara karşı söz virilüb de nükûl ve ‘adâletden ‘udûl idilse fâ’il ve ‘âmillerine şiddet-i lisân ve seyf ve sinân isti’mâl iderler. ‘Amm-ı muhterem-i cenâb-ı şehinşâhîleri Abdü’l-‘azîz Han devr-i saltanatında ‘Asîr emîri üzerine ‘asâkir-i mülûkâne sevkiyle kal’ası muhâsara itdirildi. İki cânibden top ve tüfenk ateşi hayli günler devâm itdi. Kal’a metîn olduğundan rahne açılamadı. Yüzbinlerce nüfûsa hükm iden re’îs-i kabîle itlâf-ı mü’minîne sebep olmağa vicdânı ve nûr-i imânı kâ’il olmadığını beyân ve makâm-ı mukaddes-i hilâfet-i kübrâya mutî’ bulunacağını dermiyân iderek istîmân sûretiyle kal’ayı teslim itmek teklîfinde bulundu. Cünûd-ı pâdişâhî o mahalli zabt itdiler. Lâkin ahde vefâ (s. 24) gösterilmedi. Gice re’îs-i kabîle ve ‘avânesi olan efrâd-ı müdâfi’in katl ile cesetleri bir kuyuya atıldı. Re’îs-i kabîlenin sîm ve zehebden ma’mûl girân-bahâ eşyâsını ve nukûd ve zî-kıymet eslihâ-i nâdiresini gâret itdiler. ‘Arablar ‘ahde ‘adem-i vefâyı ve şu yağmayı görüb anlayınca kalblerinde hiss-i nefret ve ‘adâvet esâs-gîr oldu. Mebde’-i zıddiyet ‘Asîr vak‘asıdır. O zemân gayr-i meşrû’ ve muhâlîf-i emr-i metbû’ bir kâr-ı nâ-hem-vâr zuhûra geldi. Bâri andan sonra ‘adâlet sırât-ı müstakîminden inhirâf ve tecvîz-i i’tisâf idilmeyüb de ‘askerî ve mülkî me’mûrları bir hareket-i mu’tedilâne ve munsifâne tarîki tutmuş olsalar idi belki kavm-

i 'Arab ba'demâ 'arbede çıkarmakdan ittikâ ider idi. Fakat emeksiz para kazanmak daha menfa'atli olduğundan kabâ'il müretteb virgüleri virmedi vesîlesiyle ara sıra yine bunlar tazyîkden kurtulmadı. Hattâ bir sene evvel 'Asîr mülhakâtına livâ kumandasıyla müfreze-i 'askerîye sevk olunur tahsîlâta bakılır. Kabîle şeyhi virgülerine mukâbil borçları te'diye itdirmiş olduğu hâlde livâ paşa şeyhin hüsnâ kızına da el atmak ister. Olmaz dirler. Cebren alır 'ırza dokunur. Kabîle bu fazîhayı haber alarak hemân silâha sarılarak hücum edecekleri anlaşıldıkda livâ paşa oradan kaçır. Kabâ'il ise müsellehan fevcen fevc gelirler. 'Asîr mutasarrıfını ve zâbitân ve neferâtı dâ'ire-i hayâtından çıkarlar. Yemen Vilâyetinin teşekkülünden berü vâlîliğe giden zâtın ba'zıları sınıf-ı 'askerîye mensûb olup idâre-i mülkiyede tecrübeleri bi't-tabi' kalîl ve kısır ve esâsen 'askerlik sıfatı mülâyemet sûreti olmadığından dürrüşâne evzâ' ile 'Arab kavmini baskı altında tutmak emr-i 'asîr olmasından nâşî Yemen Vilâyetinde cidâl ve kıtâl eksilmedi. Vukû'ât ise iki nev' olarak birisi Zeydîleri hasbe'l-mezheb zîr-i nüfûzunda tutan Şakî'nin taht-ı idâre-i Devlet-i Aliyye'de bulunan Şâfi'iler ile sâ'ireye cihâd nâmına fesâd i'tiyâdıyla zuhûra gelen ta'arruzât ve nev'-i diğeri de tahsîlât vesîlesiyle istihsâl-i menâfi' için mülkiye ve 'askerîyece irâ'e idilen tazyîkât keyfiyyetidir. Yemen'de münâfi-i rızâ-yı 'âlî tezyîkâtdan dolayı vukû'ât ser-nümâ oldukca kuvve-i cünüdiyye-i mülûkânenin teksîrine lüzûm görünerek Anadolu cihetinden oraya 'asâkir-i vafire sevk ve isbâl olunmuş (s. 25) ve halbûki Anadolu memâlik-i bârideden ve Yemen bilâd-ı hâreden olmasıyla gönderilen 'askerler şedîd ve medîd sıcaklara dayanamayub pek çoğu hastalıktan telef olduğu ve 'âsîler ile muhârebe sebebiyle de zâyî'âta uğradığı ve ta'bîr-i sahîh ile iki dîn karındaşı birbirini imhâya çalıştığı gibi Anadolu kıt'asından efrâdın infikâkı başkaca tenâsüle dahî îrâs-ı hâlel eylemiştir. Yemen vâlî-i cedîdi Tevfik Beg merkez-i me'mûriyetine vusûlünü müte'âkib ahvâl-i 'umûmiye-i mahalliyeye dâ'ir lâyiha tarzında irsâl itdiği tahrîrât câlib-i dikkat beyânâtı hâvî olduğundan ehemmiyyet-i fevke'l-'âdesi i'tibâriyle nazar-ı mütâla'aya alınması için tezkire-i kemterîye leffen 19 Ramazân sene 322 târîhinde makâm-ı Sadârete tisyâr kılınmış ve bu tezkire melfûfuyla Meclis-i Mahsûsa havâle idildiği anlaşılmış ise de henüz bir netîce alınamayub andan sonra vilâyet-i müşârûnileyhâdan tecâvüzât-ı 'adîdenin derecât-ı sûi-te'sîrâtını mütezammın vürûd iden mühimm şifreler dahî kezâlik tezâkir-i müte'addide ile Sadârete bildirilmiştir. Şehriyâr-i teb'a-perver efendimiz hazretleri Yemen Vilâyetince mûris-i ma'mûriyyet ve intizâm olacak

tedâbîr-i mülkiyeyi bi'd-defe'ât Bâb-ı 'Âlî'ye emr ü fermân buyurmuş oldukları misüllü bu kere de izâle-i şûriş-i mahallî zımnında iktizâ iden 'asâkir-i şâhânelerinin tertîb ve tesrîb olunması cümle-i irâde-i mülûkânelerinden bulunmasıyla bunlar Hudeyde'ye tamâmen vâsıl ve erbâb-ı fesâdı bi-tevfikihi te'âla tedmîr ile San'â kasabası muzafferden dâhil olunca mülhakât-ı vilâyetde sükûn rû-nümûn olacağı kuvviyyen me'mûldür. Şu kadar ki kâffe-i ahâlîsi 'unsur-ı İslâmdan mürekkebe olan Yemen'de vakt vakt zuhûra gelen ihtilâllerin 'adem-i tekerrürü her neye vâbeste ise 'amîk bir tedkîk icrâ ve istikrâr-ı emn-i dâ'imîye 'â'id vesâ'ili te'mîne i'tinâ eylemek ferâ'izden olup çünkü 'Arabların şimdi kullandıkları tüfenkler eski zemânlarda müsta'mel tüfenkler değil Avrupa-kârî eslihâ-i cedîdeden olduğuna bakılınca şu silâhları mutlakâ Avrupalılar vesâ'itiyle tedârük itmiş veyâhûd menâfî-i politika hasebiyle ecnebîler onlara virmiş olduğu hâtırlara geleceğinden ve Nevâhî-i Tis'a'nın ahvâlî müstağnî-i 'arz ve tizkâr olarak Zeydî mezhebinin 'alâkadârı Şakî-i Ma'hûd hükûmet-i seniyyeye böyle mu'annidâne (s. 26) davrandıkça hâricden gelen tesvîlât anı el altından hoş tutarak bu taraflarda sarkındılık itdireceğinden cânib-i hükûmet-i seniyyeden silâh kuvvetiyle veyâ ıslâh sûretiyle Şakî istîmâna getirilemediği takdîrde Zeydîlerden Nevâhî-i Tis'a ahâlîsine te'addî ve cerh ve katle tasaddî olunuyor zemîninde müdde'ayât ile Nevâhî-i Tis'a'nın 'Arab şeyhleri ilerüye sürülerek mâdâmki Şakî Devlet-i 'Aliyye'ye tâbî olmamışdır ve 'âdetâ bir hükûmet tavrında görünüyor Nevâhî-i Tis'a'ya ta'arruz idildiğine mukâbeleten bu şeyhler Zeydîler üstüne yürüyüb de Şakî'yi 'avânesiyle ma'an mağlûb iderse Nevâhî-i Tis'a'ya yeniden bir milyonu mütecâviz nüfûs zamm ve ilâvesiyle berâber cesîm bir kıt'a dahî hâric bir nüfûzun tahtına girmiş olur. Yemen elviyesinden biri de 'Asîr bunun da havâlî-i mübâreke-i Hicâziyeye kurbu mülâbesesiyle nüfûzun Yemen taraflarında tevessü'ü hâlinde daha ilerüye sürülmek emr-i yesîr olacağından tertîb ve i'zâmlarına fermân buyurılan cünûd-ı mülûkâne Yemen'e bi'l-vusûl tenkîlât-ı lâzıme husûl buldukdan sonra Zeydî mezhebi gâ'ilesi şakî mes'ele-i hâ'ilesi maslahat ve mevki'in mukteziyyâtına tatbîken hakîmâne sûretde evvel-be-evvel hall olunmak ve Yemen ikliminin sekenesi ekser okur-yazar zekî ve müste'id ve cibâl ve evdiyesi ma'âdin-i mütenevvi'aya birer define ve arâzisi mahsûlât ve i'mâra müsâ'id olup oralarca intizâm-ı tamm hâsıl oldukda hazîne-i devlet milyonlarca liralara destres olacağına ve ancak isti'dâd ve kâbiliyyet-i

ahâlî bi't-te'emmül esbâb-ı terakkiyâta göre tevessül kılınmak muktezî bulunduğına mebnî mücerred vazîfe-i me'mûriyet ve sadâkat îcâbâtından olarak mülâhazât-ı kâsırayı şâmil işbû 'âriza-i kemterînin 'arz ve takdîmine ictisâr kılındığı muhât- ilm-i 'âlî buyuruldukda kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân.

Fî 6 Kânûn-ı sâni sene 320

Dâhiliye Nâzırı kulları Memdûh

Hudeyde'den Alınan Şifre Telgrafnâme Sûretidir

Müşîr Paşa tarafından Menâha'ya gönderilüb yolda eşkıyâ tarafından soyularak (s. 27) dün akşam gelen neccâbın mutasarrıflığa virdiği ifâdesi üzerine mûmâileyh tarafından Harâz'dan Mirlivâ Ali Paşa'ya yazılan telgrafnâmede San'â'ya hareket iden kuvvetin San'â'ya iki buçuk sâ'at mesâfede Mescid nâm mahalde eşkıyâ cânibinden kımıldanmıyacak derecede şedîden taht-ı muhâsaraya alındığı ve cebhâneleri tükendiği ve hatt-ı ric'atleri her taraftan kat' olunduğu ve 'asâkir-i redîfe itâ'atden inhirâf iderek virilen evâmiri ısgâ itmeyüb ne ilerüye ne de geriye hareket itmemekde bulundukları ve bu sebebden ahvâl son derece tehlike ve vehâmete ma'rûz kaldığı Mîralay İzzet Bey'le üç binbaşının şehîden vefât itdikleri ve yedi gün Mîralay Lütî Bey kumandasıyla Harâz'dan sevk olunan iki buçuk taburdan üstâd müfrezesi beşinci ordu 'askerinin cebânet ve ihâneti hasebiyle terk-i mevki' eyleyerek Mefhak'a ric'at iderler iken birkaç eşkıyâ tarafından tüfenk atılmağla cebhâne ve erzâk kâfilesini terk eyledikleri ve güç hâl biraz cebhâne ile berâberlerinde bulunan iki top kurtarıldığı ve hatta Mustafa nâmındaki neferin göğsüne top ve tüfenk dayadıkları ve Müşîr Paşa kuvvetinden iki yüz kadar nefer silâh ile firâr itdikleri ve o kuvvetden bir top ile bir hayli erzâk ve mevâşîden bir kısmı ile beş yüz raddesinde mavzer tûfengi yed-i eşkıyâya geçdiği ve'l-hâsıl ahvâl pek fenâ ve hatır-nâk olduğu ve gönderilen on neccâbdan ba'zısının burun ve kulakları kesik 'avdet itdiği ve ba'zılarının eşkıyâ tarafından katl idildiği ve çırılçıplak mezkûr ikisinin ve iki yüz efrâdın gelmeye başladıkları menzil kumandanı Mîrlivâ Ali Paşa ile Harâz kâ'im-makâm ve kumandanlığından yekdiğerini müte'âkib alınan telgrafnâmeler mefâdından anlaşıldı. Efrâd-ı redîfenin intizâmsızlığı ve âmirleri tarafından virilen emre 'adem-i itâ'atleri harekât-ı 'askerîyyede pek büyük sû'i-te'sîr hâsıl itmekdedir. Müşîr Paşa'nın zîr-i kumandasında bulunan sekiz bin kişilik bir kuvve-i cesîmenin ve merkez ordunun hâl-i hâzırda bulunduğu tehlike-i 'azîmeden kurtarılması pek büyük bir himmet ve fa'âliyet-i fevke'l-'âdeye mütevakkıf bulunduğu ve merkez ordunun mu'âvenet ve imdâdına bir müddet-i kalîle zarfında yetişilmeyecek olursa ma'âzallâhü te'âlâ devletce nâ-kâbil-i iktihâm büyük (s. 28) mahâzîrin tevlîdine bâ'is-i müstakil olacağı gibi işbû cerîha kolaylıkla iltiyâm-pezîr olamayacağından eslihâ-i cedîde ile mücehhez bulunan koca bir kolordu 'asker taht-ı esârete geçecek olursa zâten esliha ve cebhânesi mükemmel olan eşkıyâ büsbütün ikmâl-i nevâkıs itmiş olacağından ve ol vakt ahvâlin ne derece

kesb-i vahâmet ideceği vâkıf-ı hakâyık-ı her-umûr olan zât-ı sâmi-i nezâret-penâhîlerine müstağnî-i 'arz ve îzâh bulunduğundan ve harekât-ı 'askerîyyenin muvaffakiyetle netîcelenmesi Müşîr Paşa ma'yyetindeki kuvvetin takviyesine mütevakkıf olub bu havâlîde yararlıkları meşhûr olan Silifke Karaman alaylarının ve daha münâsib bir livâ 'askerîn ve sevâhil için de birkaç vapurun serî'an yetiştirilmesi müsterhamdır.

Fî 21 Mart sene 321

Mutasarrıf Vekîli
Sâlih

Hudeyde Kumandanı Vekîli
Mîrlivâ Yusuf

Yemen Vâlî Mu'âvini
Mahmûd Nedîm

Südde-i Mu'allâya Takdîm Eylediğim 'Arîza Sûretidir

Sâ'ika-i diyânet ve bârika-i rıkkıyyet 'atebe-i 'ulyâ-yı hazret-i hilâfet-penâhîlerine 'arz-ı hakikat husûsunda zimmet-i 'ubûdiyyete bir vecîbe-i hamıyyet tahmîl eylemiş olduğundan bu kere dahî o farîzayı îfâya cür'et eyledim. Ma'lûm-ı 'âlî buyurulduğu üzre Yemen Vilâyetince zuhûra gelen ahvâl-i âhire teskîn-i şûriş ve i'âde-i asâyîş için pek mü'essir ve serî' bir tedbîre tevessül lüzûmunu göstermekdedir. Vâkı'â sâye-i şevket-vâye-i cenâb-ı mülûkânelerinde taburlarla 'asker sevk olunuyor. Lâkin şimdiki ihtilâl mukaddemleri vukû' bulan cidâl ve kıtâl derecesinde sayılamaz. Erbâb-ı 'isyân ellerinde el-yevm esliha-i cedîde mevcûddur. Kaldı ki vaktiyle fitilli tüfenk isti'mâl iderler idi. Merkez-i vilâyet olan San'â kasabası vâlî ve ahâlî ile berâber hayli müddetden berü eşkiyâ tarafından mahsûr iken ordu müşîri anları tahlîse on iki tabur 'askerle gitdi. 'Usât ile çarpışarak kal'aya girebildi. Şakîler anı da muhâsara altına (s. 29) aldı. Vilâyetin mülhakâtından bulunan kazâlar merâkizini de 'âsîler zabt eylemiş olduğundan ve mevâki'-ı müstahkeme top ve tüfenk ve mühimmât ve levâzımât-ı sâ'ire ile hep anların mazbûtu bulunduğundan maslahat fevke'l-'âde sarpa sarmışdır. Ma'a-hazâ tevîk-i celîl-i sübhânî dâ'imâ meded-sâz-ı cenâb-ı cihânbanî olagelmesiyle şu gâ'ile-i hâ'ile dahî karîben yeser ve suhûletle kesb-i indifâ' ideceğinde iştibâh olunmaz. Eğer çi o kıt'anın (Sa'da) cihetinde temekkün iden imâm-ı kâzib evvelleri de ihtilâller çıkarmış ve nihâyet kuvveti münkesir olmuşıdi. Fakat Sa'da mevki'ini hükûmet-i seniyye yed-i satvetinde dâ'imî sûretde tutmamış ve o mahalde bir idâre teşkîl itmemiş ve tenkîlât icrâ iden kuvâ-yı 'askeriyye sonra gerüye çekilmiş olmasıyla zemânlar mürûriyle iğtişâsât tekrâr meydâna gelmesinden nâşî çok İslâm kanı dökülmüş ve matlûb-ı aslî olan emniyyet-i tâmme-i 'âmme takarrur itmemiştir. Kemterleri 'asker bulunmadığım gibi 'askerliğe 'âid umûrdan bahs eylemek de vazîfe hâricindedir. Ancak 'akl-ı kâsır-ı 'abîdânemce muhakkak farz ve tahmîn itdiğime göre istîsâl-i 'usât için Yemen'e yeniden kırk elli bin mikdârında bir kuvve-i 'askeriyye gitmez ise iş temâm bitmiş olmayacaktır. Yemen'e emr ü fermân-ı hazret-i mülkdâriyle o kadar 'asker giderek ve harben Sa'da'ya girerek tenkîlât ve teşkîlât-ı mukteziye îfâ buyurulub Yemen iklim-i cesîminde saltanat-ı seniyye-i cânib-i me'âlî-i menâkıbından dehşetli nâm bırakılmak ve esâs mâ'ilü'l-indirâs fesâdı külliyyen imhâya çalışılmak ehemm ve elzemdir. El-hâletü hâzihi San'a kal'asına ordu-

yı hümâyûn müşîrinin birlikte götürüb taburlar miyânından cebânetle kaçanlar hesâbdan tarh idilerek kal'aya girenler ve orada o müddet bulunub da hasr ve tazyîk görenler epeyce bir kuvvet demek olarak lâkin bunlar şedâ'ide uğramış ve ta'bîr-i esahhla gözleri yılmış olacağına bakılınca takviyeleri küllî a'dât efrâd yetiştirilmeğe vâbeste idüğü vâreste-i kayd-ı rakamdır. Kırk elli bin mikdârında kuvvâ-yı 'askeriyye isbâli nükûd-ı firâvân sarfına mütevakkıf bulunduğu bedîhi ise de İngilizler Transival'i almak için iki yüz elli milyon lirayı gözden çıkardıkları henüz unutulmamış ve Yemen hıttası 'Asîr kıt'asından Hicâz'ın miftâhı olup mahfûziyyet-i nüfûz-ı hilâfet-i mukaddese noktasıyla berâber (s. 30) Yemen'de sırf İslâm olmak üzere dört milyon nüfûs olmasıyla şu vilâyeti Hudâ-hâfız saklamak yolunda Devlet-i 'Aliyye mesela bir milyon lira fedâ eylese menfa'at-i maddiye ve ma'neviye masrafa nisbeten kat kat ondan efzûn kazanılmış olacağından Yemen Vilâyeti maslahatına Bâb-ı 'Âlice ziyâdesiyle nasb-ı nazar-ı ihtimâm idilmek farz-ı 'ayndır. Ma'a't- te'essüf burasını dahî 'arz ve beyâna ictisâr eylerim ki altı sene akdem Yemen Hey'et-i Islâhiyesi'nden makâm-ı Sadâret'e gönderilmiş olan muharrerât-ı mühimmenin zahrına (ilk Meclis-i Mahsûs'da kırâ'at) işâreti konulmuş iken bu evrâka bakılmadığı ve yıllar geçerek mühmel ve mu'attal kaldığı ve şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i tâcdâr-i a'zamîleriyle Yemen işlerinin müzâkeresi zımnında riyâset-i kemterîde müteşekkil komisyonda daha geçen gün mütâla'a ve tedkîk kılındığı mülâbesesiyle komisyon hey'etince şu hâl bâ'is-i istiğrâb olduğunun ve istihlâs-ı bilâd ve 'ibâd ve ibtâl-i fesâd ve icrâ-yı 'adl ve dâd vecâ'ibden bulunduğunun diyânet ve sadâkat hasebiyle 'arzına mücâseret kılındığı muhât-ı 'ilm-i 'âlî buyuruldukda kâtibe-i ahvâlde.

Fî 26 Mart sene 321

Dâhiliye Nâzırı Kulları Memdûh

Yemen Vilâyetinden Gelen Şifre Telgrâfnâme Sûretidir

Evvel ve âhir ‘arz olındığı üzre vüs’-i beşer dâhilinde ittihâz ve sarf olunan her dürlü tedâbîr ve mesâ’îye rağmen San’â’nın açlık yüzünden ma’rûz kalan tehlikeden kurtulması Müşîr Rızâ Paşa Hazretleriyle Menâha’dan hareket iden kuvvetin getireceği erzâka merbût kalmış iken müşârunileyh tarafından ‘arz idilmiş olacağı vechle kuvve-i mezkûre Suriyeli efrâdın cebânet ve ‘adem-i itâ’atleri netîce-i mü’ellemesi olarak evvelki gün erzâksız ve pek perîşân bir sûretde gelmiştir. Bu sebeple gelen kuvve-i gayr-i muntazama bizimle berâber aç ve mahsûr kalarak hâlin nasıl bir şekl-i müdhiş aldığı muhtâc-ı ‘arz ve beyân olmadığı ve San’â’nın temdîd-i hayâtı için taharrî-i tedâbîr ile iştigâl idilmekde ise de bir semere husûlû ancak Cenâb-ı Hâkk’ın ‘inâyet-i mahsûsa-ı (s. 31) fevke’l-âdesine vâbeste bulunduğu ma’a’t-te’essüf ‘arz ve harbe elverişli ‘askerle külliyetli erzâkın yetiştirilmesi istirhâm olunur fermân.

Fî 2 Nisan sene 321

Vâlî Tevfik

Sadâret-‘uzmâya Yazılan 26 Mart Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir

Müşîr Rızâ Paşa hazretleri refâkatiyle San’a’ya hareket iden kuvvetin San’a’ya iki buçuk sâ’at mesâfede kımıldanmıyacak derecede eşkıyâ tarafından muhâsara olunduğı ve cebhâneleri tükenüb hatt-ı ric’atleri kesildiğı ve ‘asâkir-i redîfe itâ’atden inhîrâf iderek virilen emri ısgâ itmeyub ne ileri ne geri hareket itmedikleri ve bu sebeble ahvâl son derece tehlike ve vahâmet içinde bulunduğı ve bir mîralây ile üç binbaşının şehîd oldukları ve Haraz’dan sevk olunan iki buçuk taburdan bir müfreze Beşinci Ordu-yı Hümâyûn ‘askerinin cebânet ve hıyâneti sebebiyle terk-i mevki’ iderek ric’at eylerken birkaç şakî tarafından tüfenk atılmağla cebhâne ve erzâk kâfilesini terk eyledikleri ve güç hâl ile biraz cebhâne ile iki top kurtarıldığı ve Müşîr Paşa kuvvetinden iki yüz neferin terk-i silâh ile firâr itdikleri ve o kuvvetden bir top ile bir hayli erzâk ve mevâşînin bir kısmı ile beş yüz mavzer tûfengi eşkıyâ eline geçtiğı ve gönderilen neccâblardan ba’zısının burun ve kulakları kesik ‘avdet eyledikleri ve ba’zısının eşkıyâ tarafından katl idildiğı ve zikr olunan iki yüz neferin Menâha’ya gelmeye başladıkları beyânıyla Müşîr Paşa kumandasındaki sekiz bin kişilik kuvvetin ve merkez ordu-yı hümâyûnun bulunduğı tehlike-i ‘azîmeden kurtarılması büyük bir himmet ve fa’âliyet mütevakkıf olduğu ve merkez ordu-yı hümâyûnun imdâdına bir müddet-i kalîle zarfında yetişilmez ise ma’âzallâhu Te’âlâ nâ-kâbil-i iktihâm büyük mahâzîr tevellüd ideceğı ve esliha-i cedîde ile mücehhez bulunan bir kolordu ‘asker esârete geçerse zâten esliha ve cebhâneleri mükemmel olan eşkıyâ bir kat daha ikmâl-i nevâkıs itmiş olacağı ve binâ’en’aleyh harekât-ı ‘askeriyyenin muvaffakiyetle netîcelenmesi Müşîr Paşa ma’iyyetindeki kuvvetin takviyesine mütevakkıf (s. 32) olmasıyla o havâlîde yararlıkları görülmüş olan Silifke ve Karaman alaylarının ve daha münâsib bir livâ ‘askerin ve sevâhil için birkaç vapurun yetiştirilmesi Hudeyde’de bulunan Yemen vâlî mu’âvini ve Hudeyde kumandan vekîli ile mutasarrıf vekîlinden alınan telgrafnâmede ehemmiyyetle iş’âr olunub halbûki evvelce ‘askerin muzafferin San’a’ya girdikleri bildirilmiş iken şimdi kuvvetin San’a kurbunda mahsûr olduğu ve cebhâneleri tükendiğı ve hatt-ı ric’atleri kesildiğı beyân idilmekde olmasıyla Müşîr Paşa ma’iyyetindeki kuvvet San’a’ya girmemiş midir ve berâberlerinde külliyyetlü cebhâne varken nasıl tükenmiştir sekiz on bin kişilik bir kuvve-i muntazam(a)yı muhâsara edecek eşkıyâ ne mikdârdadır.

Müşîr Paşa kuvvetinden bir top ve hayli erzâk ve mevâşî ile beş yüz mavzer tûfengi ne sûretle eşkıyâya geçmiştir. Bu hâl San'â hâricinde el-yevm mahsûr bulundukları yerde mi esnâ-yi râhda mı vukû' bulmuştur. Müşîr Paşa kuvvetinin ve merkez ordunun tehlikeden kurtarılması mücerred buradan 'asker sevkine mi mütevakkıfdir bildirilmesi vâlî mu'âvinine yazılmışdı. Şimdi cevâben alınub sûreti leffen takdîm kılınan 24 Mart sene 321 târîhli telgrafnâmede 'askerin San'â'ya girdiği Harâz kâ'im-makâm ve kumandanının iş'ârına binâ'en bildirilmiş ve kuvvetin San'â'ya iki buçuk sâ'at mesâfede mahsûr bulunduğu dahî yine Harâz kumandan ve kâ'im-makâmının izbârına mebnî yazılmış olduğu ve Müşîr Paşa ma'iiyetindeki kuvvetin erzâklarının kısm-ı külliyesi yed-i eşkıyâya geçtiği ve erzâk nâmıyla yanlarında bir şey bulunmadığı hâlde San'â'ya girdiği ve cebhânenin tükenmesi ise gice gündüz şiddetle devâm iden harbde isrâf idilmesinden ileri geldiği ve 'asker cebânet gösterüb ve mevki' ve silâh ve cebhâneyi terk idüb sekiz bin kişilik kuvve-i muntazamayı yine o mikdârda bir çete ihâta itdiği ve bir top ve hayli mevâşî ve erzâk ile beş yüz mavzer tûfengi eşkıyâ eline geçmesi Beşinci Ordu-yı Hümâyûna mensûb efrâd-ı redîfenin itâ'atden çıkub virilen emri dinlememelerinden ve kendi başlarına hareket itmelerinden tevellüd eylediği ve Müşîr Paşa erzâksız olarak mikdârı henüz tahkîk idilemeyen kuvvetle San'â'ya girmiş ise de San'â'daki me'mûrîn ve külliye-tlü efrâd-ı şâhâne her dürlü mezâhime ve açlığa katlanarak Müşîr Paşanın getireceği erzâkı muntazır iken müşîr (s. 33) paşanın erzâksız San'â'ya girmesi ahvâle evvelkinden ziyâde müşkilât irâs eylediği ve Harâz'daki dört tabur ise San'â'ya giremeyeceği ve az zemânda Karaman alaylarıyla diğer iki livâ müctemi'an en serî vâsita ile yetiştirilmezse San'â'nın sükût ideceği ve Allah muhâfaza itsün o takdîrde oradaki kuvve-i 'umûmiye mahv olacağı ve esliha ve mühimmât-ı harbiyye 'usât eline geçeceği beyânıyla iktizâsının tesrî'i kemâl-i ehemmiyyetle beyân idilmiştir. Kezâlik vâlî mu'âvini ve Hudeyde kumandan vekîli ile mutasarrıf vekîlinden 23 Mart sene 321 târîhiyle çekilüb makâm-ı vâlâ-yı ser'askerî şifresiyle müretteb olduğu için dâ'ire-i celîle-i 'askeriyece hall itirilerek şimdi gönderilen melfûf telgrafnâmede beşinci ordu redîflerinin hıyânet ve cebânet ve küstahlığı ve ahvâl-i hâzirenin derece-i vahâmeti tasvîr idildikten sonra İngiltere ve İtalya konsolosları teb'alarını muhâfaza için Hudeyde'ye birkaç vapur celb itdireceklerini beyân eyledikleri ve teb'a-ı ecnebiyye ve ahâlînin her dürlü hukûku taht-ı te'mîn ve muhâfazada bulunduğu ve vapur celbini îcâb edecek bir şey olmadığı kendilerine tefhîm olunmuş ve bunun üzerine konsoloslar sükût itmiş ise de ahvâl-i

mütehaddise-i âhîre vâsıl-ı sem'leri olur ise daha ziyâde telâş idüb vapur celbinde ısrâr idecekleri ve eşkıyâ İngiliz hudûduna tecâvüze başlayacaklarından bu da İngiltere müdâhalesini intâc ideceği iş'âr ve istenilen kuvvetin ve bin re's esterin topluca hemen yetiştirilmesi vücûb altında bulunduğı tekrâr olunmuştur. Sâye-i pâdişâhîde 'asâkir ve erzâk ve muhimmât ve sâ'ire irsâl olunmak tabî'î olub ancak Hudeyde beldeince inzibât ve âsâyişin muhâfaza ve istikmâline bezl-i cehd ve himmet olunarak hilâf-ı marzî ahvâl tekevvününe ve celb-i sefâ'in gibi şeylere mahal bırakmıyacak sûretde teb'a-ı ecnebiyyenin sıyânetine sarf-ı mesâ'î idilmesi zımnında Yemen vâlî mu'âvinine vesâyâ-yı lâzıme îfâ kılındığı ma'rûzdur ol bâbda. (s. 34)

Hudeyde'de Bulunan Yemen Vâlî Mu'âvini ve Kumandan ve Mutasarrıf
Vekîllerinden Müştereken Alınan Telgrafnâme Sûretleri

Sûret

San'â'dan şimdi gelen reji müdürî Lagoraki Efendi'nin ifâdesine nazaran San'â sükût iderek eşkıyâya teslim olduğu ve ne kadar me'mûrîn varsa bu tarafa gelmek üzere bulunduğu ve birinci kâfile olarak birçok 'â'ile yolda idüğü mûmâileyhin ifâdesine 'atfen berâ-yı ma'lûmât ma'rûzdur.

Sûret

C San'â'nın sûret-i teslîmi fikdân-ı idâreden ve eşkıyâya mukâbele idecek kuvvet kalmadığından ileri geldiği ve San'â'daki bi'l-cümle me'mûrîn-i mülkiye ve 'askeriyyenin eşyâsıyla çıkması ve isteyen orada kalması şikklerinin Şakî tarafından beyân olundığı Müşîr Paşa Vâlî bey ve kumandanlarla mevcûd 'asakir-i şâhânenin peyderpey gelmek üzere bulundukları ve esliha ve cebhâne ve toplanla mühimmâtı Şakî-i Ma'hûd'a teslim mecbûriyet hâsıl olduğu mûmâileyhin ifâdesinden anlaşılıyorsa da ve ne gibi şerâ'it te'âtî idildiği kendisince mechûl bulunmuşdur.

Sûret

San'â mâh-ı hâlin yedinci günü teslim olduğu ve dört kâfilede olmak üzere bi'l-cümle me'mûrîn ve 'asker ve tüccârân eşyâ-yı zâtiyyeleri ile çıkmaları ve yarın birinci kâfilenin gelmesi me'mûl olduğu esliha ve sâ'ire kayd-ı tahtında imâm tarafından müntehab birine teslim olunarak memleket dâhilinde hubûbât döğdürerek fi'ât-ı mu'tedile ile fûruht idilmekde olduğu ve şimdiye kadar te'ehhürleri deve tedârüki idüğü bugün soyulmaksızın akçe ve eşyâsıyla müreffehen Menâha'ya gelen reji müdürinin ifâdesinden anlaşıldığı ma'rûzdur. (s. 35)

Hudeyde'den Alınan Şifre Telgrafından

Harâz kâ'im-makâmılgı ile kumandanlığından şimdi alınan telgrâfnâmelerin sûreti bâlâyâ naklen ma'rûzdur. Evvel ve âhir 'arz olunduğı üzere Beşinci Ordu-yı Hümâyûn 'askerinin ihânetinden San'â ma'a't-te'essüf sükût itmiştir. Şimdi yalnız San'â yolu üzerinde üssü'l- harekât ittihâz olunan Menâha ile Hacûr mevki'-i 'askerîsi kalmış ise de bunlardan Menâha'nın nıkât-ı hâkimesinden ekserîsi eşkıyânın yed-i işgâlinde bulunarak şiddetle tazyîk idildiğı gibi Hacûr cihetinde bulunan 'usâtın dahî sâhil mıntıkası dâhilindeki karagolların irtibât ve hatt-ı muvâsalasını kat' ve su ahzını men' eylemek maksad-ı mel'anet-kârânesiyle karagollarına giceli gündüzlü isti'mâl-i silâh eylemekde oldukları ve şu hâle karşı Ta'iz cihetindeki kuvvâ-yı cüz'iyeye-i 'askeriyyeden hiçbir hayr kalmadığı gibi o cihetden ilerüleyecek eşkıyânın İngiliz tevâbi'âtından tâ Nevâhî-i Tis'a'ya kadar incekleri ve ağleb ihtimâl olmak üzere 'arz ideriz ki nevâhî-i mezkûre hudûduna da tecâvüz idecekleri ve ol vakt ahvâl İngilizlerin müdâhalesini ve müdâhale ile de kalmıyarak eşkıyânın tenkiline sa'y ile hudûd-ı Hâkânîye tecâvüz ideceklerdir. Bununla berâber cibâl kısmında olan ahvâl-i mü'essife refte refte Tihâme kabâ'iline de sû'i-sirâyetle her ne kadar vukû'u melhûz olan fenâlığın vaktiyle önü alınmak üzere ba'zı teşebbüsâta ibtidâr olunduğı gibi kabâ'il meşâyih ve rû'esâsına nasâyih-i lâzime icrâ idilmiş ve mektûblar yazılmış ise de ilcâ'ât-ı hâzırânın te'sîrât-ı şedîdesiyle nasâyih-i vâkı'anın kabâ'ilce hüsn-i telakkî idilmesi meşkûkdur. San'â'nın sükûtu bugün yarın konsoloslara 'aks ideceğı tabî'î olduğundan bunlar bu musîbeti ser-rişte ittihâz ile iddi'â-yı sâbıkalarını te'yîden teb'alarının muhâfazası vesîlesiyle yine tasmîm itdikleri vapurlarını Hudeyde'ye getireceklerdir ki böyle bir vaktde ecânib vapurlarının Hudeyde'de bulunması enzâr-ı kabâ'ilde ne derece sû'i-te'sîr hâsıl ideceğı ve bunun hâlen ve âtiyen mazarrât-ı 'adîdesi derecesini zât-ı (s. 36) fahâmet-penâhîlerinin takdîr-i sâmîlerine 'arz ile vilâyetin dûçâr oldığı felâkete karşı artık ne yapmak lâzım gelir ise tesrî-i icrâsı muktezâsı müsterhamdır.

Fî 11 Nisan sene 321

Makâm-ı Sadâret'e Yazılan 15 Nisan Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir

Bir kısım eşkıyânın Menâha ile Huceyle arasındaki târike ta'arruz iderek birkaç karyeyi zabt ve idâre için Huceyle'den sevk olunan mevâşîyi nehb ve hatt-ı muvasalanın katı'na teşebbüs itdikleri ve bu hâlin devâmıyla muhâbere ve turuk-ı muvâsalanın münkatı' olarak elde kalmış olan Menâha'nın tehlike-i 'azîmeye ma'rûz kalacağı Menâha'da Mîrlivâ Ali Paşa ile Harâz kâ'im-makâmılgından bildirilmiş ise de Menâha'da ve Huceyle'de el-yevm mütehaşşid kuvâ-yı 'askeriyyenin mecmû'u bin nefer raddesinde olub kuvâ-yı mezkûre o havâliye tecemmü' ve ta'arruz idecek böyle cüz'i mikdâr eşkıyâyı def' ve tenkîl ile muhâbere ve muvâsalanın te'mîn-i muhâfazasına kâfi olduğu hâlde mes'elenin bu derece i'zâm ve harekâtın ta'tîli Beşinci Ordu taburları efrâdının irtikâb itdikleri ef'âl-i hâ'inânedan dolayı hâsıl olan emniyetsizlikden ileri geldiği muhakkak olub binâ'en'aleyh Yemen'in miftâhı mesâbesinde olan Menâha'nın ehemmiyet ve nezâket-i ma'lûmesine karşı âtiyen bunun da tehlikede kalacağı cihetle kuvâ-yı mütehaşşidenin azalmış olan kuvâ-yı ma'nevîyelerinin tezyîd ve sebât ve metânetlerinin tahkîmine medâr olmak üzere Yemen'e müretteb taburların bir an evvel yetiştirilmesi hakkında Hudeyde'de bulunan Yemen vâlî mu'âvini ile firka kumandan ve mutasarrıf vekîllerinden bugün alınan 11 Nisan sene 321 târîhli telgrafnâme sûreti leffen pîşgâh-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine takdîm kılındı. Ol bâbda

Nâzır Umûr-ı Dâhiliye

Memdûh (s. 37)

Taraf-ı Sâmi-i Sadârete Yazılan 15 Nisan Sene 321 Târîhli Tezkire Sûretidir

Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine de Yazılmışdır.

Hâsıl olan mecbûriyyet üzerine re'îs-i 'usât ile bi'l-vâsıta vukû' bulan müzâkere netîcesinde San'â'daki esliha ve cebhâne ve eşyâ-yı emîriyeye terk idilmek üzere hükûmet ve ordu erkân ve me'mûrîninin 'â'ileleriyle ve yerli olmayan eşhâs-ı sâ'ire eytâm ve erâmil-i mülkiye ve 'askerîyyenin sâlimen Menâha'ya îsâline ve mahsûr olan mevâki'in 'adem-i tazyîkine ve San'â'da mevcûd 'askerle me'mûrînin gerek tertîbât ve tehi'yyâtta ve gerek esnâ-yı râhda i'âşesi için para mukâbilinde zahîre ve mevâşî i'tâ ve iki tabur 'askerin kâfilelere müsellehan terfîkine re'îs-i merkûmun muvâfakatı hâsıl olmuş ve hâk-pây-ı mülûkâneye ba'zı istirhâmâtta bulunmak üzere bir sene müddetle ta'tîl-i harb idilmesini kat'îyyen taleb ve şart ittihâz eylemiş olduğına ve âtiyen hükmü olmayan bu şartın 'aceze ve nisvânın masûniyyeti için şimdilik kabûlü zarûrî görülerek ilk kâfileyi teşkîl iden iki bini mütecâviz 'asker Erkân-ı Harbiye Re'îsi Mîrlivâ İzzet Paşa refâkatiyle Menâha'ya müteveccihen San'â'dan hareket eylediğine ve 'aceze-i nisvân ve sıbyânın sevkîyatı hitâm buldukdan sonra Müşîr Paşa ile kendüsünün de 'azîmeti mukarrer olub bu sûretle vilâyet ve ordu merkezinin şimdilik Menâha'ya nakl idilmiş olacağına dâ'ir Yemen Vilâyetinden bugün alınan 13 Nisan sene 321 târîhli şifrelü telgrafnâme sûreti leffen 'arz ve takdîm kılındı ol bâbda.

Nâzır Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

(s. 38)

Bâ-irâde-i seniyye riyâset-i 'âcizîde teşekkül itmiş olan komisyonun mazbatası
sûretidir ki dâ'ire-i sadâretde ilişmiş kalmış idi:

Yemen'de zuhûr iden iğtişâşâtın yalnız kuvve-i cebriye ile teskînine hasr-ı nazar idilmeyüb bir taraftan meşâyih-i mahalliyyeden münâsibleri istimâle ve gerek bunlar gerek eşrâf-ı mahalliyyeden hükûmet-i seniyyeye sâdık ve ahâlî-i mahalliyye beyninde nâfizü'l-kelim olanlar vesâtetiyle nasâyih-i lâzime icrâ olunarak Şakî-i Ma'hûd ile tarafdârının ve ba'zı bed-hâhânın efkâr-ı ahâlîde hâsıl itdikleri burûdet ve tevahhuşun izâlesi ve eşkiyâya sevk ve cehâlet ve tesvîlât ile iltihâk idenlerin dâ'ire-i itâ'ate idhâlî esbâbının sûret-i hakîmânede istihsâline tevessül olunmakla berâber kıt'a-i Yemaniyece lâzımü'l-ittihâz olan ve mukaddemâ icrâ olunan tahkîkât netîcesinde kararlaştırıldığı hâlde her nasılsa mevki'-i fi'le konılamıyan ıslâhât-ı esâsiyenin sûret-i tatbîki hakkında tedkîkât ve muhâberât ifâsı zımnında hey'et-i 'âcizânemizden mürekkeb bir komisyon teşkiline irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulduğu taraf-ı 'âlî-i fehîmânelerinden bâ-tezkire-i sâmiye tebliğ buyurulmuştur. 'Asr-ı hümayûn-ı mehâsin-meşhûn-ı şâhânelerinde birer cây-i sa'âdet ve refâhiyet olan sâ'ir memâlik-i mahrûse-i mülûkâneleri gibi hıttâ-i vesî'a-i Yemaniye'nin dahî hisse-yâb-ı terakkî ve temeddün olmasını kâfil bulunan işbû emr ü fermân-ı merâhim-beyân-ı hazret-i tacdârîden dolayı da'avât-ı hayriye-i Cenâb-ı Zıllu'l-lâhileriyle tezyîn-i lisân-ı 'ubûdiyyet olundıktan sonra komisyonun yevm-i in'ikâdı bi'l-kıyâs evvel emirde Yemen hakkında tevârüd idüb mukaddemâ Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ya tevdîf buyurulmuş ve lâkin bi'l-müzâkere bir karâr husûle gelememesinden nâşî mahfûz bulunmuş olan evrâk ve levâyihın cem' ve ihzârına lüzûm görülerek Meclis-i 'Âlî-i mezkûrdan aldırılmış ve emr ü fermân-ı hümayûn mûcib-i 'âlisince meşâyih ve eşrâfın istimâlesiyle itâ'atdan çıkanların tedâbir-i hakîmâne ile dâ'ire-i inkıyâda ircâ'ı esbâbına tevessül olunması ve bu bâbda ve ıslâhât-ı esâsiyye hakkındaki mütâla'ât-ı mahalliyyenin inbâsı telgrafla vilâyete yazılmıştır.

Yemen hakkında ba'zı ma'rûzâta dâ'ir Sâlih mühriyle takdîm olunub manzûr-ı 'âlî buyurulan varakanın mûmâileyh komisyona celb ile ifâdesi alınmak üzere (s. 39) ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî tisyâr olundığı Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbetinden bâ-tezkire-i husûsiyye Dâhiliye Nezâretine izbâr buyurularak mûmâileyhin mukaddemâ Yemen'den Rodos'a nefy idilmiş olanlardan

Zü-Hüseyin 'Aşîreti re'îsi Nakîb Sâlih bin Yahya olduğu imzâsından anlaşılmağla irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mûcib-i 'âlîsınca Dersa'âdet'e i'zâmı Cezâ'ir-i Bahr-i Sefid vilâyet-i celîlesine bi't-teblîğ vürûd itmesiyle ifâdesi alınmış ve kezâlik mukaddemâ Yemen'den Rodos'a teb'îd olunanlardan olub yedi sekiz ay evvel bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî Dersa'âdet'e celb idilen Seyyid Yahya bin Ahmet el-Küsî ? Başkitâbet-i celîle cânibinden komisyona irsâl buyurulmağla anın da Yemen hakkındaki ifâdâtı istimâ' olunmuştur. Rodos'da ikâmete me'mûr Hacce ve Hacûr kazâları kâ'im-makâm ve nâ'ib-i esbakı Mehmed Efendi'den Yemen hakkında ba'zı ma'rûzâtı hâvî vürûd iden mektûb üzerine mûmâileyh ile beyân itdiği rûfekâsının maksad ve mütâlâ'alarının istiknâh ve inbâsı ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûn-ı mülûkâne Cezâ'ir-i Bahr-i Sefid vilâyet-i celîlesine lede't-teblîğ cevâben gelüb manzûr-ı 'âlî buyurulan telgrafnâmeyle binâ'en şeref-sünûh iden irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mûcib-i 'âlîsınca evvel emirde hey'et-i 'âcizânemizce müzâkere-i keyfiyyet olunması taraf-ı 'âlî-i fehâmet-penâhîlerinden bâ-tezkire-i sâmiye teblîğ buyurulmasıyla keyfiyyet tedkîk ve te'emmül olunarak netîce-i müzâkerât fi 9 Mart sene 1321 târîhinde huzûr-ı sâmi sadâret-penâhîlerine izbâr kılınmıştır.

Yemen Vilâyetine esliha celb ve fûrûht idenler hakkında olunacak mu'âmelenin istîzânına ve müste'minlerin kabûl-i istîmânlarının müsâ'ade istihsâline ta'lîk idilmemesi lüzûmuna dâ'ir vilâyetden vukû' bulan iş'ârât üzerine Şûrâ-yı Devletce virilen karârı hâvî bi't-takdîm tevdî' buyurulan iki kıt'a mazbata üzerine îcâb-ı hâl ve maslahat bi't-tezkîr netîce-i keyfiyyet başkaca pîşgâh-ı 'âlî-i fahâmet-penâhîlerine iş'âr idilmiştir.

Meclis-i Mahsûs-ı Vûkelâ'dan aldırılıb miyâne-i 'âcizânemizde kırâ'at ve tedkîk idilen evrâk üç yüz on dört târîhinde Yemen'e i'zâm buyurulan Hey'et-i Islâhiyeye virilen ta'lîmât-ı seniyye ve hey'et-i müşârünileyhâ ile vâlî-i vilâyet tarafından Hudeyde'den (s. 40) San'â'ya kadar bir şimendüfer te'sîsi vücûbuna dâ'ir takdîm olunan 19 Teşrîn-i sâni sene 1324 târîhli mazbata ve hıttâ-i Yemaniye'de hukuk-ı cezâ da'vâlarının ne sûretle rû'yeti ve el-yevm mevcûd olan mahâkim-i şer'iyenin ne vechle tensîki lâzım geleceğine dâ'ir vürûd iden 21 Teşrîn-i evvel sene 1314 târîhli mezâbıt ve Yemen'de takrîr-i âsâyiş ve idâme-i inzibât içün ittihazı muktezî tedâbîr ve ıslâhâta dâ'ir zikr olunan Hey'et-i Islâhiye ile müşterek Bâb-ı

‘Âlî’ye takdîm idilen 9 Teşrîn-i evvel sene 1314 târîhli mazbata ile vâlî-i vilâyet ve Müşîr Paşa ile Hey’et-i Islâhiye cânibinden keşide kılınan 16 Mayıs sene 1315 târîhli telgrâfnâme ve hıttâ-i Yemaniye’nin dört vilâyete taksîmi ve teşkilât-ı mülkiyesinin îcâb-ı hâl ve mahalle göre te’sîsi hakkında Şûrâ-yı Devlet riyâset-i celîlesine çekilen 27 Ağustos sene 1315 târîhli telgrâfnâme ile gönderilen 8 Eylül sene 1315 târîhli tahrîrât ve Yemen kıt’asının ahvâl-i zirâ’iyesiyle servet-i ahâlî ve vâridât-ı hazînenin tezyîdine dâ’ir Vâlî Paşa cânibinden takdîm olunan 1 Kânûn-ı evvel sene 1315 târîhli lâyiha ve Yemen’de icrâsı idâre-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı âlisinden olan teşkilât ve ıslâhât hakkında makâm-ı vilâyetle cereyân iden muhâberat üzerine Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ’iresinden tanzîm idilen 13 Haziran sene 1316 târîhli mazbata ile lâyiha-i nizâmiyye ve Yemen mes’elesinin külliyyen ref’iyle dâhil-i vilâyetde sa’âdet ve mükemmelliyyetin te’mîn-i husûlû neye mütevakkıf olduğına ve arada ne yapıldığına dâ’ir vukû’ bulan su’âl-i ‘âlî üzerine vilâyetden Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine bi’t-takdîm Bâb-ı ‘Âliye tevdî’ buyurulan fi 20 Haziran sene 1317 târîhli tahrîrât ve melfûfâtı ve ‘asâkir-i şâhâne ile jandarmanın tefrîki ve me’mûrîn-i mâliyenin ahâlîye karşı icrâ’ât ve harekâtının dâ’ire-i ‘adâlet dâhilinde cereyân itdirilmesi ve teferrû’âtı hakkında müşîriyetden vâki’ olan iş’âr üzerine bi’l-muhâbere Hey’et-i Islâhiye ile müştereken vilâyetden vürûd iden fi 23 Mayıs sene 1317 târîhli mazbata-i cevâbiye ve şimdiki komisyonda a’zâdan Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf Müşteşârî Hüsnü ve Hazîne-i Celîle Beytû’l-mâl Müdirî Hüsnü efendiler Hey’et-i Islâhiye ile berâber Yemen’de bulundıkları sırada hıttâ-i Yemâniye’de teskîn-i iğtîşâş ve takrîr-i âsâyîş (s. 41) ve inzibat ile te’mîn-i terakkî ve tekemmül için ittihâzı lâzım olan tedâbîr ve icrâ’âta dâ’ir tanzîm itdikleri lâyihâlar ve Yemen Vilâyetince icrâsı muktezî ıslahât ve te’sîsât hakkında makâm-ı sâmi-i fahîmânelerinden vukû’ bulan tebligât üzerine Dâhiliye Nezâretinden kaleme alınub 3 Ağustos sene 1318 târîhli tezkire ile takdîm idilmiş olan ta’lîmât-nâme ve vilâyetin ahvâl-i ‘umûmiyyesi hakkında icrâ olunan tahkîkât ve hâsıl idilen ma’lûmâtı mutazammın vâlî-i lâhik tarafından gönderilen tahrîrât-ı mufasssala ile anın takdîmine ve ba’zı mütâla’âta dâ’ir taraf-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine yazılan 14 Teşrîn-i sâni sene 1320 târîhli tezkireden ‘ibâretidir.

Bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî Rodos’tan celb olundığı ‘arz ve izbâr olunan Zü-Hüseyin ‘Aşîreti re’îsi nakîb Sâlih bin Yahya ifâdesinden Yemen’de seyyidler ahâlîyi iğfâl ve ahâlî ile hükûmet arasına burûdet idhâl eylemeleriyle ahâlî

ile hükûmetin yekdiğerine karşı mu'âmelesi nâ-muvâfık sûretde cereyân itmekle başlayub ahâlînin peyderpey merkez-i vilâyet ve kazâlardan firâr itdiklerini ve mukaddemâ rû'esâ-yı 'aşâ'ir hükûmet-i seniyyeye mütemâyil ve hıdmet ve sadâkatlerinde sâbit ve Yemen kıt'ası başdan başa sâkin olub hiçbir seyyidin veyâ diğêr birinin sesi sadâsı işidilmez iken mu'ahharan rû'esâ-yı 'aşâ'ir habs idilmeye ve esbâb-ı ma'îşetleri ellerinden alınmağa başlayub rû'esâ-yı meşâyih bâb-ı hükûmetden dûr olarak bu sebeble vâliden ve me'mûrlardan tevahhuşla Şakî-i Ma'hûd tarafına gitdiklerini ve binâ'en'aleyh evvelâ gerek merkez-i vilâyetde gerek kazâlarda seyyidlerle me'mûrlar yekdiğeriyle ihtilâtdan men' ve esrâr ve evâmir-i hükûmet seyyidlerden ketm idilmek lâzım olub çünkü bunlar istihbâr ve istişmâm itdikleri şeyleri derhâl Şakî-i Ma'hûd'a ihbâr ve îsâl eylediklerini sâniyen rû'esâ-yı 'aşâ'irin celbiyle sahîhan ve kat'iyen tatmîn ve esbâb-ı ma'îşetleri te'mîn ve ikrâm ve i'zâz olunarak hidemât-ı devlete ta'yîn olunmaları ve bu sûretle Şakî-i Ma'hûd elinden alınmaları muktezî olub çünkü rû'esâ-yı 'aşâ'ir Şakî-i Ma'hûd tarafını terk iderlerse şakînin hiç nüfûz ve kuvveti kalmayub artık yerinden kımıldayamayacağını ve rû'esâ merkez-i vilâyete aldırıldıktan sonra makâm-ı kudsiyyet-ittisâm-ı hilâfet-i kübrâyı (s. 42) müşâhede için Dersa'âdet'e îsâlleri muvâfık-ı hikmet olacağını sâlisen ahâlî tarafından hâlen ve sâbıkan sudûr iden cûrm ve hatâlar 'umûmen 'afv idilmek ve ba'd-ez-în ahâlî hakkında hüsn-i mu'âmele icrâ ve eben-'an-cedd meşâyih olanlar şeyhliğe i'âde idilmek îcâb idüb zîrâ Şakî-i Ma'hûd'dan beriye celb ve istimâlesi ve Şakî'nin kuvvet ve nüfûzunun izâlesi matlûb olmasıyla ahâlî vâlîlerle me'mûrların habs ve gadrinden emîn oldukları takdîrde hükûmet-i Osmâniyye'den başka bir cihete meyl ve itbâ göstermiyeceklerini beyân itmişdir.

Başkitâbet-i celîle cânibinden komisyona i'zâm buyurılan Seyyid Yahya bin Ahmed el-Küsî dahî ifâdesinde vakt-i hâzırda Yemen'in ıslâhı için 'afv-ı 'umûmî i'lân ve dehâlet idecekler bulunursa sûret-i sahîha ve vesîkada kabûl-i istîmân olunmasını ve Şakî-i Ma'hûda inkıyâd ve ateş-i fesâd ve şekâveti îkâd idenlerin ve öteden beri Devlet-i 'Aliyyenin zîr-i hükm ve idâresine girmeyenlerin şedîden te'dîb edilmesini ve ne bunlara ne Şakî-i Ma'hûd'a rû-yı mülâyemet gösterilmemesini çünkü kendilerine emniyyet ve i'timâd câ'iz olmadığından bir müddet sonra yine şekâvete ibtidâr ideceklerini ve gerçi 'Asâkir-i Mansûre-i Hazret-i Şâhâne'ye karşı duramazlarsa da

dâ'ire-i itâ'at ve tâbi'iyete kat'iyen idhâl idilmeksizin kendilerine mülâyemetkârâne mu'âmele idilmek hükûmet-i seniyye için iyi olmayacağını ve San'â sancağında ve civârındaki kazâlar ahâlîsi kıyâm ve 'isyâna mütecâsir olmuşlar ve bu sûretle cürm-i 'azîm irtikâb etmişlerse de velî-i ni'met-i bî-minnetimiz şevket-me'âb efendimiz hazretlerinin merhamet ve 'âtîfet-i seniyyeleri bi'l-cümle teb'a kullarına şâmil olduğu gibi anları da müstağrik-ı 'afv ve ihsân ideceğini ve hakikatde anlar zu'afâ makûlesi olup mücerred eşkıyâ ve fukahâ ve meşâyih tarafından vukû' bulan icbâr üzerine Şakî-i Ma'hûd'a mütâbe'et itdiklerini ve merâhim-i seniyyeden başka ilticâgâhları ve sâkin oldukları yerlerin te'mîniyle eşkıyânın tenkîlinden başka çâreleri olmadığını ve binâ'en'aleyh hükûmet-i mahallîyeye bu sûretle ta'lîmât virilmesini ve tekâlîf-i emîriyeden ahâlî zimmetindeki bakâyânın 'afv idilmesini ityân eylemiştir.

Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan alınub komisyonca kırâ'at ve tedkîk olunduğu 'arz (s. 43) ve beyân idilen sâlifü'z-zikr evrâkdan ta'lîmât-ı seniyyede bi'd-defe'ât vâkî' olan şikâyât ve istitlâ'ât delâletince Yemen'de vesâ'it-i icrâ'iyyenin meslek-i menfa'at-perestî te'sîrâtından kurtulamaması inzibâta hâlel virecek ve halkı hükûmetden tenfir ve tebrîd edecek mesâvînin devâmına ve cibâyet-i tekâlîfde kavânîn ve nizâmâtın tahdîd itdiği makâdir hâricinde ahâlîden para almak gibi sûi-isti'mâlâtın cereyân itmesi tahsîl-i emvâl-i devletin kuvve-i müselleha ile icrâsı mecbûriyetine sebep olup ma'a-hazâ Yemen ahâlîsi 'asabiyyet-i kavmiyye ve salâbet-i dîniyeleri iktizâsınca memleketlerinde hükûmet-i seniyyenin te'sîsiyle vâye-mend-i ni'am-ı 'adl ve merhamet isti'dâdını tevîd eylediğine mebnî Hey'et-i Islâhiyenin asıl sebep-i i'zâmı Devlet-i 'Aliyyece sûi-isti'mâlât-ı mahallîyenin hâlen ve istikbâlen men' ve izâlesi maksadınca bir eser-i fi'li ibrâz itmek mâddesi olmasıyla bundan ümîde düşecek ahâlînin icrâ'ât-ı serî'aya intizârı tabî'i bulunduğundan Hey'et-i Islâhiye merkez-i vilâyete vusûlünde evvelâ 'ulemâ ve eşrâf ve mütehayyizân-ı memleketi ele alarak hıttâ-i Yemaniye idâresince matlûb ve mültezim-i 'âlî olan meslek-i 'adâlet-perverâne ve rahîmânenin bi'l-etrâf beyânıyla berâber idâre-i hâzıraca mûcib-i nâ-hoşnûdî ve hilâf-ı marzî olan ahvâl ve harekât hakkında kendilerinden ma'lûmât istihsâline ve bu sırada efrâd-ı ahâlînin makâm-ı me'âlî-ittisâm-ı hilâfet-'uzmâya râbîta-i dîniyelerini takviye ile anın muktezâsından olan farîza-i itâ'at ve fermânberîyi îfâya i'tinâ ve dikkatlerini istilzâm edecek mevâ'iz-i cemîle ve tefhîmât-ı hâlisâne ve bu teşebbüsü

nâlık olmak üzere mülhakât-ı vilâyetde bulunan 'ulemâ ve sâdât ve mütehayyizân-ı memlekete teblîgât-ı tahrîriyye icrâsına ibtidâr ve ihtimâm ideceği ve sûi- isti'mâlât ve harekâtta bulunanlar ve maznûnîn a'dâdına dâhil olmayub fakat ahvâl-i husûsiyye ve mu'âmelât-ı vâkı'alarınca sûi-şöhret ve nefret kazanmış olanlar kimler ise tebdîl olunmak ve haklarında ta'kîbât-ı kânûniye icrâ kılınmak üzere tahkîkât evrâkının irsâl kılınacağı ve mehâkim-i şer'iyenin mu'âmelâtı ve hükkâmın ahvâl ve sıfâtı teftîş ve tahkîk olunarak ne yapılmak lâzım geleceğinin ta'yîn kılınacağı ve Yemen Vilâyetince kavânîn ve nizâmât-ı 'umûmieden hangileri mevki'-i icrâya konulmuş ve ne sûretle tatbîk idilmekde bulunmuş olduğu ve bunlardan îcâbât-ı mahalliyyece (s. 44) icrâları münâsib görünmeyen yâhûd lâzımü'l-icrâ olub da henüz mevki'-i tatbîke konulmıyanların envâ'ı ilâve-i mütâlâ'ât ile iş'âr idileceği ve vâridât-ı mahallîyenin envâ' ve derecâtına ve bunların mizâc ve servet-i memleketce mu'tedil veyâ fâhiş görünecek nisbet ve kemiyâtına ve tahsîl ve cibâyet-i emvâl mu'âmelâtına bakılarak mükellefinden nizâm hâricinde akçe alınmasının kat'iyen ve şediden men'ine delâlet idecek takayyüdâtın vaz' ve te'sîsine ve'l-hâsıl vâridât-ı vilâyetin servet-i ahâlî i'tibârıyla cümlelerin edâsından kaçınılmıyacağı derecede bulunması şâyân-ı i'tinâ olduğu cihetle bu maksada mugâyir görünecek tekâlîf var ise esbâb ve suver-i ta'dîliyesi kararlaştırılacağı ve yerlûden müstehak olanların ehl ve müste'id oldukları hıdemâtda istihdâmlarına bakılacağı ve ticâret ve zirâ'atın esbâb-ı terakkîsi ve turuk-ı me'âbir ve vesâ'it-i nakliyenin tanzîmi ve devletin malı olarak dâhilî bir şirket tarafından idâre idilmek ve hiçbir zemân devletin elinden çıkmamak üzere dâhil-i vilâyetde bir timuryolu inşâsı ve temeddün ve ma'ârifin tâ'mim ve intişârı ve oralarca mûcib-i fevâ'id sînâi'in tahsîline müsâ'id mektebler küşâdı hakkında beyân-ı mütâlâ'ât olunmakla berâber müteferri'âtınca mümkünü'l-icrâ olan şeylerin yapılacağı ve teşvîkât îfâsıyla ahâlîden jandarma silkine efrâd ahzı ve yüzbaşılığa kadar mütehayyizân-ı memleketin ehl ve emîn olanlarından zâbit ta'yîni husûsunda teşebbüsâtda bulunılacağı dermiyân buyurulmuştur.

Hudeyde'den San'a'ya kadar bir şimendüfer hattı temdîdi hakkındaki mazbatada Yemen ahâlîsinin vahşet ve cehâleti ve orada san'at ve ticâretin ma'dûmiyeti turuk ve me'âbir ve vesâ'it-i nakliyenin fîkdânı iklimin isti'dâd ve

‘umrânı hasâ’is-i ‘arziyyesinin fevke’l-‘âdeliği esbâb-ı nakliyenin zirâ’at san’at ticâret ve binâ’en’aleyh servet-i vilâyetce olan te’sîr-i ‘azîmi bîst ve beyân olunduktan sonra kaht ü galânın devâm itdiği avânda ‘asâkir-i şâhâne için Dersa’âdet ve mahâl-i sâ’ireden Hudeyde’ye irsâl olunan erzâkın San’â ile civârında bulunan mevâki’-i ‘askeriyyeye nakli zımnında mürâca’at idilmedik hiçbir tedbîr ve çâre bırakılmamış iken yine teşebbüsât-ı vâkı’a semeresiz kalarak idâre-i cunûdiyyeye ‘âriz olan sekte muhâtarât-ı ‘azîmeyi dâ’î olacak dereceye (s. 45) vardığı ve yiyecek tedârükünden ‘âciz kalub açlıktan telef olan ahâlîye Hudeyde’de bulunan i’ânenen meccânen zahîre virildiği ve hatta fazla olarak ücûrât-ı nakliye taraf-ı hükûmetden tesviye olunmak şartıyla gidüb zahîre almaları teklîf olunduğu hâlde hiç kimse Hudeyde’den yiyeceğini nakle muvaffak olamadığı ve ‘asker için erzâk nakl iden hayvanât mesâfenin sülüsünü kat’ itmeksizin yollarda telef olduğu ve gerçi müşkilâtın bu derecesi bârânın fîkdânından dolayı hayvânâtın i’âşesi kâ’îl olamamasından ileri gelmiş ise de Yemen’de âsâr-ı kahtın üç beş senede bir kere yüz göstermesine bakılırsa müşkilât-ı nakliye oraca muvakkat ‘add olunmamak lâzım geleceği ve birçok kimselerin Şakî-i Ma’hûd’a itbâ’ı yevmiye birer kıyye hubûbât yâhûd ayda ikişer riyâllık ücret-i cüz’iyye mukâbilinde sıdırmak (?) için silâha sarılmağa mecbûr olacak derecede dûçâr-ı fakr u zarûret bulunmalarından mütevellid bulunduğu ve Şakî-i Ma’hûd’a ayda iki riyâl ile hıdmet idenler taraf-ı hükûmetden daha ziyâde ücrete nâ’îl oldukları zemân ‘asâkir-i şâhâneye karşı teşhîr itdikleri silâhların bilâ-tereddüd husemâ-yı hükûmet ‘aleyhinde isti’mâl itdikleri bi’t-tecrûbe sâbit olduğu ve hubb-ı menfa’at husûsunda Yemenliler vilâyât-ı sâ’ire ahâlîsine tefevvuk itmiş olub yüz gurûşdan ‘ibâret bir ma’âşla zabtiye silkine duhûl iden Yemen ahâlîsinin îfâ-yı vazîfe ile hem-mezhepleri ve hem-şehrîleri haklarında gösterdikleri şiddet şâyân-ı hayret bulunduğ ve makeddemâ yüz kırk bin lira sarfıyla Hudeyde’den San’â’ya kadar bir şosenin ihdâsına teşebbüs olunmuş ise de itmâm idilemeyub pek nâkıs kaldığı ve itmâm olunsa bile şose sür’at-i matlûbeyi te’mîn ve mesârif-i nakliyyeyi taklîl idemeyüb mevâridât-ı ticârîye ve sevkîyât-ı ‘askeriyyede görülen müşkilât yine devâm ideceği ve Hudeyde ile San’â’nın arası altmış sâ’ati mütecâviz değil iken Hudeyde iskelesine çıkan bir tabur ‘askerin on beş günden evvel San’â’ya gelemediği beyân ve binâ’en’aleyh Hudeyde’den San’â’ya bir şimendüfer hattı temdîdi pek mühimm ve lâzım olub Hudeyde’den Huceyle’ye kadar

olan takrîben seksen kilometroluk mesâfe gâyet müstevî ve sehlü't-tesviye olmasıyla 'ameliyât-ı (s. 46) cesîmeye ihtiyâc görülmeyeceği ve Suriye hutûtu misüllü dar bir hatt ihtiyâca kâfî geleceği ve San'â ve Hudeyde'nin zirâ'ati ve bu iki şehrin ticâretiyle yekdiğeri beynindeki mevâridât ve nakliyâtı işletme mesârıfına tekâbül ideceğinden re'sü'l-mâlin fâ'izi devletce te'mîn olunmak zarûrî bulunduğî ve yapılacak hattın nihâyet üç yüz kilometroya bâliğ olabileceği ve sermâyenin kısmen mütemevvilân ahâliden tedârûki vârid-i hâtır olursa da Yemen'de bu gibi âsârın fevâ'idini takdîr idecek ashâb-ı fîkr ve sermâye mefkûd olduğundan hatt-ı mezkûrun her hâlde devlet nâmına inşâsıyla ba'de'l-ikmâl kâffe-i müstahdemîni teb'a-ı Osmâniyye'den ve mümkün olursa ehl-i İslâm'dan mürekkeb bir şirket ma'rifetiyle işledilmesi münâsib olub bu mâdde Yemen'ce ıslâhâtın üssü'l-esâsı olmağla ne kadar ihtiyâr-ı sür'at olunursa o kadar mûcib-i muhasenât olacağı dermiyân olunmuş ve bu mazbata üzerine Ticâret ve Nâfi'â Nezâret-i Celîlesiyle cereyân iden muhâbere cevâbında takrîben üç yüz kilometro tûlünde ve bir metro 'arzında bir hatt inşâsı lâ-ekall yedi yüz elli bin lira sermâyeye tevakkuf ideceği ve bunun için işletme mesârıfı dâhil olmadığı hâlde yüzde altı hesabıyla senede kırk beş bin lira raddesinde para virilmek lâzım geleceği gösterilmiştir.

Hıttâ-i Yemaniye'de hukûk ve cezâ da'vâlarının ne sûretle rû'yeti ve el-yevm mevcûd olan mehâkim-i şer'iyenin ne vechle tensîki lâzım geleceğine dâ'ir vâlî-i vilâyetle Hey'et-i Islâhiye cânibinden vürûd iden 21 Teşrîn-i evvel sene 314 târîhlu üç mazbatadan birincisinde 'adliyye ve mahkeme-i bidâyet ve nizâm ve re'îs gibi elfâz ve ta'bîrât ile havâss ve 'avâmın kâffesi henüz ülfet idemedikleri misüllü teşkilât-ı mehâkim ve usûl-i muhâkemât-ı cezâ'îye ve hukûkiyye kânûnlarının oraca harfiyen icrâsındaki kâbiliyetsizlikle imkânsızlık dahî bâkî ise de ta'zîr ve tahzîri îcâb iden ef'âl-i cürmiyye için ta'yîn ve tahdîd-i mücâzâtta kânûn-ı cezâyı mürâca'at mâddesi merkez-i vilâyetle mülhakâtın heman 'umûmunda mer'î olduğî ve binâ'en'aleyh kânûn-ı mezkûr beyne'l-ahâlî bir dereceye kadar şâyi' olub ahkâmıyla ülfet ve ünsiyyet idildiğinden tebyîn-i hakîkat için müdde'î ve müdde'îaleyh ile şühûdun istintâk ve tahlîfleri vesâ'iline (s. 47) mürâca'atın meşrû'iyeti de 'ulemâ-yı memleketce mü'terif ve musaddık bulunduğundan livâlarla ba'zı kazâlarda birer ve merkez-i vilâyetde merkez bidâyet-i cezâ mahkemesi makâmına kâ'im olmak üzere vilâyet ve merkez

mahkemesi nâmiyla yeniden bir mahkeme teşkîliyle istînâf-ı cezâ vazîfesinin de mahkeme-i şer'iyede müstahdem bulunan iki şâhidü'l-hükme iki şâhidü'l-hükmün daha ilâvesiyle vilâyet nâ'ibinin taht-ı riyâsetinde olarak Vilâyet Mahkemesi nâmiyla teşkîl idilecek mahkemeye tevdi'i ve mevâdd-ı cürmiyyede kânûn-ı cezâyâ tatbîk ve tevfiğ-i mesâ'il idilerek mehâkim-i mezkûreden sudûr idecek ahkâmın istikâmet ve kânûna muvâfakatı te'mîn olununcaya kadar kazâ mahkemelerince üç aydan ziyâde habsi mutazammın virilecek hükümlerin livâ mahkemelerinde ve elviye mahâkiminin bir seneden ziyâde habse dâ'ir ısdâr ideceği i'lâmâtın da Vilâyet Mahkemesinde tedkîkiyle mündericâtı muvâfık-ı kânûn olduğu takdîrde tasdîk ve mugâyir görölürse fesh idilerek lede'l-icâb orada yâhûd i'âdesiyle mahallinde ıslâh itdirilmesi ve cinâyet da'vâlarının kazâ ve livâ mahkemelerinde tahkîkâtı icrâ ve evrâkı Vilâyet Mahkemesine irsâl olunub Hey'et-i İthâmiye sıfatıyla oraca tedkîkâtı icrâ ve nevâkısı ikmâl idildikten sonra mes'elenin ehemmiyetine ve mahallinin ba'd mesâfesine yâhûd tarafeynden birinin dermiyân ideceği iddi'â ve ifâde ile hasbe'l-mevki' idâreten hiss ve müşâhede olunacak lüzûm-ı kavî ve sahîhe göre muhâkemenin mahallinde veyâ merkez-i vilâyetde icrâ ve i'lâmât-ı cezâ'iyenin me'mûrîn-i mülkiye ma'rifetleriyle tenfiz olunması münâsib ve suver-i mezkûre 'Adliye Nezâret-i Celîlesince mukaddemâ ittihâz ve fî 6 Mayıs sene 1298 târihli tahrîrâtla tebliğ idilen karâr ve irâdeye muvâfık oldukdan başka mevki'in mizâc ve isti'dâdıyla dahî kâbil-i te'lîf bulunduğu sâdât ve 'ulemâ-yı memleket cânibinden bâ-mazbata beyân ve tasdîk idildiği dermiyân ve ikinci mazbatada hukûk da'vâlarının mehâkim-i nizâmiyeye tevdi'iyle usûl-ı muhâkeme-i hukûkiyeye tatbîken fasl ve rü'yetine mevki'in isti'dâd-ı hâzır kat'iyen muhtemel olmadığından mesâ'il-i hukûkiyenin el-yevm cârî ve bâ-irâde-i seniyye hazret-i pâdişâhî mü'eyyid olan usûl ve müsâ'adeye tevfiğân kemâ-kân şuhûdü'l-hükm müvâcehesinde hükkâm-ı şer'ie tarafından şer'an hall ve hasmı münâsib (s. 48) olub ancak Yemen mehâkim-i şer'iyyesinden sudûr idecek i'lâmâtın temyîz ve tedkîki içün Dersa'âdet'e mürâca'at mecbûriyetinin ta'dîliyle kısâsa müte'allik mevâdd ile on bin guruşdan ziyâde mebâliği veyâ o kıymetde 'akâr ve sâ'ire da'vâlarını mutazammın i'lâmât kemâkân bâb-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhîde tedkîk ve temyîz olunmak üzere mikdâr ve kıymeti on bin guruşa kadar olan i'lâmâtın mahkûm-'aleyhim cânibinden taleb ve i'tirâz vukû'unda ta'lîmât-ı seniyye hükmüne tevfiğân müfettiş-i hükkâm tarafından tedkîkiyle muvâfık-ı usûl ve şer' olduğu tasdîk olunur ise icrâ idilmesi ve on bin

guruşdan ziyâde mebâliği veyâ o nisbetde kıymeti şâmil ‘akâr ve sâ’ire i’lâmâtının bâb-ı vâlâ-yı meşîhat-penâhîde temyîz ve tedkîkini istid’â edeceklerinden mahkûmun-bih içün behe-me-hâl kefil ahzı husûslarına müsâ’ade i’tâsı ityân ve üçüncü mazbatada mevâdd-ı hukûkiye ve cezâ’iyyenin matlûb-ı ‘âlî dâ’iresinde rû’yet ve faslıyla muhâkemât ve mu’âmelâtın dâ’ire-i emniyyet ve sür’atde cereyân idüb itmediğini tedkîk ile tesâdüf olunacak nevâkısı ikmâl ve vazîfelerini sûi-isti’mâle cür’et edecek hükkâm ve me’mûrîn-i sâ’ire-i şer’iye haklarında tahkîkât-ı lâzıme-i icrâ itmek ve mülhakâtı dahî devr ve teftîş ile mükellef olmak üzere müfettiş-i hükkâm ‘ünvanıyla bir me’mûre şiddetle ihtiyâc görüldüğinden ve kazâ ve livâ ve vilâyet mahâkim-i şer’iyyesinden sudûr edecek i’lâmâtın müfettiş-i hükkâm tarafından bi’t-tedkîk muvâfık-ı şer’ olduğu tasdîk idildikten sonra tenfizine müsâ’ade i’tâsı zarûrî bulunduğundan ahkâm-ı şer’iye ile mevâdd-ı kânûniyeye vukûf-ı tâmmı ve dirâyet ve istikâmetiyle hüsn-i sülûk ve sîreti fi’len mücerreb olan ricâl-i ‘ilmiyyeden münâsib bir zâtın yedi bin beş yüz guruş bir ma’âşla mezkûr müfettişliğe bi’t-ta’yîn i’zâmı ve refâkatinde iki bin beş yüz guruş ma’âşla evsâf-ı lâzıme-i hâ’iz ve ahkâm-ı fıkhiyye ve kânûniyyeye vâkıf bir kâtibin ta’yîni lüzûmu beyân idilmiştir.

Yemen’de takrîr-i âsâyîş ve idâme-i inzibât içün ittihâzı muktezî tedâbîr ve ıslâhâta dâ’ir vilâyetden Hey’et-i Islâhiye ile müştereken irsâl olunan 9 Teşrîn-i evvel sene 314 târîhlü mazbatada Yemen’de sükûn ve âsâyîşin i’âde ve idâmesi içün evvelâ Şakî-i (s. 49) Ma’hûd ile hâric ve dâhil-i idârede ve Yemen’in şimâl ve şark cihetlerinde mukîm ve Şakî-i merkûmun âlet-i fesâd ve şekâveti olan kabâ’ilin sûret-i ciddiyede te’dîb ve ıslâhları îcâb idüb kabâ’il-i merkûme Bilâdû’ş-Şeref dinilen mahaller ahâlîsi ile Hâşid ve Bekîl ve Arhab ve Hemdân ve Havlân ve Nehm ve el-Hudâ ve Bilâd-ı Büstân’da Benî Matar ve İyâl-i Serîh’de Benî Abd ve Cebel-i İyâl-i Yezid ‘urbânı olduğu sâniyen Hudeyde ve ‘Asîr sancakları beyinde sâkin ve bu iki livânın bed’-i ittisâline mâni’ ve hâ’il olmakla berâber Meydi ve Şefîk ve el-Vesîm sâhillerini dest-i tagallüb ve tecebbürlerine geçirüb sûret-i külliye ve dâ’imede hâricden esliha-i cedîde ve cebhâne ve sâ’ir eşyâ-yı memnû’ayı celb ve Şakî-i Ma’hûd’un dâhil-i dâ’ire-i tesvîlâtı olan mahallere ve vilâyetin cihât-ı sâ’iresine idhâl ve fûrûht ile Yemence gavâ’ilin iştîdâd ve imtidâdına âlet-i yegâne olan Benî Mervân kabîlesiyle o civârdaki ‘aşâ’ir-i sâ’irenin te’dîb ve ıslâhı ve Meydi ve Şefîk ve el-

Vesîm iskelelerinde birer müdürlik teşkîli ve mikdâr-ı kâfî 'asâkir-i şâhâne ik'âdıyla sevâhilin bahren ve berren te'mîn-i vicdân ve efkâr idecek derecede taht-ı idâre ve inzibâta ahzı lâzım geleceği sâlisen Hudeyde ile Ta'iz sancaklarına merbût ve vilâyetin cenûb cihetinde kâ'in câh ve emsâli merâsî-i hâliyenin dahî zîr-i inzibât ve muhâfazaya ahzıyla berâber tekâlîf-i emîriyenin i'tâsından dâ'imâ imtinâ' iden ve âsâyış ve emniyyeti ihlâl idecek harekât-ı şekâvet-kârânedan hâlî kalmıyan Beytû'l-Fakîh kazâsına merbût Zerânîk ve Zebîd kazâsına tâbi' Habeş 'urbânıyla Vasâb-ı 'Âlî ve Sâfil ahâlîsinden ve Muhâ kazâsı 'urbânından ba'zılarının satvet-i kâfiye irâ'esiyle ıslâhları îcâb ideceği râbi'an Zü Muhammed ve Zü Hüseyin kabâ'ilinden Ta'iz sancağının ba'zı sancağının ba'zı mahallerine dühûl ile ebnâ-yı sebîle tasallutdan ve âsâyış-i livâyı aralık aralık tehdîd ve ihlâl ve livâ-i mezkûr dâhilinde kesb-i kuvvet ve ehemmiyyetle keyfe-mâ-yeşâ' hareket ve isti'mâl-i nüfûz eyleyen ve mütegalibe-i meşâyih nezdinde 'askerlik hıdmetini îfâ ile beyne'l-ahâlî mukâtelât ve tahrîbâtın devâm-ı ikâ'ına sebebi müstakil olan ve berrânî dinilen eşirrânın derdest ve livâ-yı mezkûr dâhilinden teb'îdleri muktezî bulunduğî hâmisen mevki'nin ba'dından ve ahâlînin 'adem-i ihtilât münâsebetiyle vahşetinden dolayı kuvve-i kâfiye görmedikce tekâlîf-i (s. 50) emîriyeyi i'tâ itmeyen Rada' kazâsı ahâlîsi ile diğer ba'zı mahaller halkına karşı satvet-i 'askeriyye irâ'esi iktizâ eyliyeceği dermiyân olunmuşdur.

Vâlî ve Müşîr Paşalarla Hey'et-i Islâhiye cânibinden keşide olunan 16 Mayıs sene 315 târihlü telgrafnâmede Yemen'de âsâyışın kat'iyen takrîri ve ıslâhat-ı ciddiyye hâ'il olan mevânî'in izâlesi ve Şakî-i Ma'hûd'un hâlen ve âtiyen men'-i mefâsidi tedâbîr-i âtiyenin ittihâzına mütevakkıf olup evvelen merkûmun nüfûzu altında ve kabâ'il-i Zeydiye ve mütemerride ile meskûn bulunan mahallerden evvel-be-evvel Hacûr ile Hâşid cihetlerindeki nıkât-ı mühimme ve Meydi, Cîzân, el-Vesîm sâhilleri taht-ı işgâl ve idâreye alınarak ba'dehu Cîzân'dan Sa'da'ya temdîd-i hareket ve orasıyla havâlîsi işgâl olunduktan sonra mevki'in ihtiyac ve tahammülüne göre taşkîlât-ı mülkiye derecâtının ta'yîn ve icrâ idilmesi sâniyen Yemen'in müşkilâtı Şakî-i merkûmla Zeydîlere münhasır olmayub şimdiye kadar hiçbir kazâ hatta merkez-i vilâyete mülhak nevâhî bile zîr-i inzibâta alınmadığından 19 Teşrîn-i sâni sene 314 târihli mazbatada muharrer kabâ'il dahî te'dîb ve Şakî-i Ma'hûd'a mâ'il ve takrîr-i âsâyışle ıslâhâta hâ'il olan müteneffizân ve rü'esâdan kâbil-i ıslâh olmayanların teb'îd olunması lüzûmu beyân ve bunların icrâsı için 'askerin tezyîdi ve kışla ve hastahâneler

te'sîsi ve eczâ-yı tıbbiye ve melbûsâtın te'mîni ve nakliye esterlerinin teksîri ve tahsîsât-ı 'askeriyyenin vâridât-ı vilâyetden îfâsı mümkün oluncaya kadar Hudeyde gümrüğü hâsîlâtının masârîf-ı cunûdiyyeye kâmilten terki ve Lece'den Hacûr Hicce 'Amrân'a uğrayarak San'â'ya ve sevâhil tutulduktan sonra Lece'den sâhili ta'kîben 'Asîr'e birer telgrâf hattının temdîdi lâzım geleceği ityân idilmiştir.

Hıttâ-ı Yemaniye'nin dört vilâyete taksîmi ve teferrü'âtı hakkındaki 27 Ağustos sene 1315 târîhlü telgrafnâmede San'â, Ta'iz, Hudeyde, 'Asîr sancaklarının hudûd-ı hâzıralarıyla birer vilâyet ittihâzı ve San'a vilâyetinde Zemâr ve Hicce Ta'iz vilâyetinde Huceriye ve Ka'tûbe Hudeyde vilâyetinde Zebîd ve Ebu Arîş 'Asîr vilâyetinde Mihail ve Gâmid kazâlarının mutasarrıflığa ifrâğı ve 'Asîr'e pek ziyâde ba'îd olan Sabya kazâsının oradan tefrîkiyle Hudeyde ve mülhakâtından Ebu Arîş sancağına rabtı ve fakat müceddeden teşekkül idecek (s. 51) elviyenin hudûdlarıyla şimdi mevcûd olan ve yeniden teşkîli taht-ı elzemiyetde bulunan on beş kadar kazâ ile elli mütecâviz nâhiyenin kezâlik hudûdlarıyla esâmîsini ve münâsebet-i mevki'iyeleriyle emzice-i ahâlîye göre hangi sancak ve kazâyâ ilhâkı îcâb ideceğini kararlaştırmak husûslarının ta'yîn buyurulacak vülât ve mutasarrıfıne havâlesiyle anlar tarafından îfâ idilecek tedkîkât üzerine tadrîcen icrâ itmek daha müfîd olacağı ve Sa'da nokta-ı mühimmesiyle Sa'da ve Ebû 'Arîş beynindeki arâzî-i cesîme sâye-i muvâffakiyet-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde işgâl-i 'askerî altına alındıktan sonra Sa'da'nın mutasarrıflık sûretinde mi yoksa diğer bir şekilde mi idâresi lâzım geleceği 'Asîr vilâyetince tedkîk olunmak lâzım geleceği ve haric ve dâhil-i idâre dinilen arâzîde sâkin ahâlî dört milyondan aşağı olmayub bunun tahmînen beş yüz bini 'Asîr yedişer yüz bini Hudeyde ile Ta'iz'de bâkîsi San'â ile cihet-i şarkîye ve şimâlîyede haric-i idâre 'add olunan mahallerde bulunduğu ve San'â'nın emvâl-i 'umûmîyesi otuz bin virgü on bin ağnâm seksen altı bin a'sâr on altı bin vâridât-ı mütefferrika cem'an yüz kırk iki bin Ta'iz'in on altı bin virgü sekiz bin ağnâm yetmiş iki bin a'sâr sekiz bin mütefferrika cem'an yüz dört bin Hudeyde'nin otuz yedi bin virgü yedi bin ağnâm kırk dört bin a'sâr yetmiş sekiz bin mütefferrika cem'an yüz altmış bin 'Asîr'in on bir bin virgü on iki bin ağnâm otuz dokuz bin a'sâr iki bin beş yüz mütefferrika cem'an altmış dört bin beş yüz lira olduğu gösterilmiştir. Ve 8 Eylül sene 1315 târîhli tahrîrâtta da mukaddemâ vilâyetin virgüsü köylere tarh ve tefrîk olunmayub beşden yüze kadar kurâyı hâvî olan muhallâf ve 'azle nâmına topdan mukayyed olarak muhallâf ve 'azle

şeyhleri virgünün aslından ve kendilerine isâbet idecek hissenin mikdârından bî-haber olan köylülerden istedikleri kadar akçe tahsîl ve ihtilâs itmekde ve tahsîlât için hükûmetce tazyîk olundıkca ahâlinin temerrüd ve muhâlefetinden bahsle ‘asker sevkıyla halkı darb itdirmekde ve a’şâr karye-be-karye müzâyede veyâ keşf ve tahmîn idilmeksizin kezâlik muhallâf ve ‘azle nâmına gıyâben zimmet kayd olunarak virgü (s. 52) misillü tahsîl idilmekde ve ağnâm usûlü dâ’iresinde ta’dâd olunmadığı hâlde her sene keyfe göre ba’zı mahallerin rüsûmu tenzîl ve ba’zıları tezyîd idilüb meşâyih ma’rifetiyle tahsîl ve kısm-ı cüz’îsi mâl sanduklarına teslim olunmakda ve pek çok kurâda koyun olmadığı hâlde ağnâm resmi nâmına ahâliden akçe alınmakda iken mu’ahharan virgünün kurâ üzerine tefrîki ve her köye intihâb-ı ahâlî ile birer ‘âkıl ya’nî muhtar ta’yîniyle tahsîlât vazîfesinin anlara tevdî’i ve a’şârın karye-be-karye bi’l-müzâyede ahâlîsine ve ahâlîye zulm ve gadr idecek derecede nüfûzu olmayan diğer tâliblerine ilzâmı ve tâlibi zuhûr itmeyen kurâ a’şârının da emâneten idâresi için nizâm-ı mahsûsunda münderic olan usûl-ı mütenevvi’adan hıttâ-i Yemaniye’de kâbil-i tatbîk ve devletce mûcib-i menfâ’at ve ahâlîce de bâ’is-i hoşnudî olacağı bi’t-tecrûbe sâbit olan tahmîn kâ’idesine tevfikân istîfâsı ve ağnâmın ta’dâdı tensîb olunub o vechle mu’âmele îfâsına ibtidâr olunduğı ve inzibâtın jandarma ile muhâfazası evvel emrde kabâ’il-i mütemerridenin ordu-yı hümâyûnca bi’t-te’dîb kuvve-i zâbita ile idâre olunabilecek derecede ıslâh idilmelerine menût olub hıttâ-i Yemaniye ister şekl-i hâzırında kalsun ister dört vilâyete taksîm idilsün kabl-i ıslâh kabâ’il-i mütemerrideyi zabtiye ile idâre müte’assir olduğu ve nüfûz-ı idârenin cârî olduğu mahallerin vüs’atıyla sekenesinin fikr ve ‘adedine nazaran vilâyet ittihâzı mukarrer olan her livâda el-yevm mevcûd birer tabur jandarmaya sülûsânı piyâde ve sülûsü süvârî olmak üzere üçer yüz mevcûdlu ikişer taburun daha ‘ilâve kılınması ve kuvve-i zâbitanın bu mikdârdan ziyâdeye iblâğına lüzûm-ı kat’î hiss olunur ise teşkîlden sonra îcâbına bakılması ve jandarma zâbitânının tebdîl ve intihâbı husûslarında vilâyetlere me’zûniyet virilmesi muktezî bulunduğı ve şimdilik her vilâyete ikinci ve üçüncü sınıfdan ikişer mühendis ile me’mûriyeti vilâyât-ı erbi’aya şâmil olmak üzere bir de nâfi’a müdürinin ta’yîni ve Yemen’de tarîk bedel-i nakdîsi ahzı kâbil olamayacağı ve ahâlî bedenen çalışdırılacağı cihetle me’mûrîn-i fenniyye ma’âşlarıyla mesârif-ı sâ’iresinin ya hazîne-i celîleden yâhûd ‘umûm vilâyât bedelât-ı nakdiyesinden Zirâ’at Bankası’nca tesviyesi lâzım geleceğı (s. 53) ve şeref-sudûr buyurılan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî

mûcib-i 'âlîsınca kazâlarda birer rüşdiye ve San'â ile Hudeyde şehir ve kasabalarında yüzer mevcûdlu birer sanâyi' mektebi ve elviye merkezlerindeki rüşdiyelerin leyli i'dâdiye kalbıyla her birine yerli etfâlden meccânen ellişer talebe kabûlü ve büyücek kurâda birer ibtidâ'î ve livâlarda birer dârü'l-mu'allimîn küşâdı ve hâric-i vilâyete imrâr idilen kahve mahsûlünden simsârların öteden beri hadd-ı nizâmîden fazla almakda oldukları yükde altıdan ikisinin devletce bi'l-istîfâ sînâyi' ve rüşdiye mekteblerine karşuluk ittihâzı ve mekâtib-i i'dâdiye ve ibtidâ'iyeye masrafiyla 'ulûm-ı dîniye içün istihdâm idilecek müderrisîn ma'âşları içün de hisse-i ma'ârifin istîfâsı takarrur itdiğinden hâl-i hâzırda işbû mukarrerâtın mevki'-i fi'le vaz'ı ve ma'ârif müdürinden başka her livâda kurâ mekâtibini teftîş ile mükellef ve lâ-ekall bin gurus ma'âşla muvazzaf birer müfettişin istihdâmı îcâb ideceği ve dârü'l-mu'allimîn ve i'dâdî ve ibtidâ'î mektebleriyle müderrisîn ma'âşlarına karşuluk tutılan hisse-i ma'ârifin mikdâr-ı sahîh-i senevîsi yedi yüz elli bin gurus derecesinde olup hıttâ-i Yemaniye'nin ma'ârifce olan ihtiyâcına gayr-i kâfi ise de mekâtibin teşkîliyle evlâd-ı memleketin hüsn-i ta'lîm ve terbiyesince mâddeten îbrâz olunacak âsârın ahâlîye hüsn-i te'sîr itmesi ve binâ'en'aleyh hisse-i mezkûrenin yüzde yarım nisbetinde bırakılmayarak bi'l-âhire yüzde bire iblâğı içün ahâlînin istihsâl-i muvâfakatı melhûz bulunduğı ve mevki'in bu'diyle müşkilâtına binâ'en kâ'im-makâm mertebesine kadar her sınıf me'mûrinden sûi-hâl ve tedbîrleri tahakkuk idecek olanların 'azlariyle yerlerine münâsiblerinin ittihâb ve istihdâmları husûsunda vâlîlerin tevsî'-i selâhiyetleri muvâfık-ı maslahat olacağı ve keşf-i evvel ve sâni defterlerini usûlüne tevfikân tanzîm ve makâmât-ı â'idesine takdîm mecbûriyyeti bâkî olmak ve masârıfı her vilâyet bûdcesine dâhil olan me'mûrîn ve jandarma ma'âş ve muhassasâtından ve mürettebât-ı sâ'ireden senesi içinde vukû' bulacak eyyâm-ı hâliye ve tasarrufât-ı sâ'ireden tesviye olunmak şartlarıyla mebânî-i emîriye-i lâzimenin hemân inşâ'âtına mübâşeret içün vâlîlere me'zûniyyet virilmesi muktezî olduğu beyân kılınmıştır. (s. 54)

Yemen kıt'asının ahvâl-i zirâ'iesiyle servet-i ahâlî ve vâridât-ı hazînenin tezyîdine dâ'ir Vâlî Paşa cânibinden takdîm olunan 1 Kânûn-ı evvel sene 315 târîhlü lâyhada mahsûlât ve mezzû'ât-ı mahalliyye ile ihrâcât ve sarfiyât ve mahsûlât ve ma'mûlât-ı vâkı'adan devletce ahzı lâzım gelen vâridât ile ahz idilmekde olan vâridât ve vâridâtın aslıyla tahsîlâtı ve masârıf-ı mahalliye ile havâlât-ı askeriyeye mekâdırı

beyân idildikten ve mahsûlâta nisbetle altı yüz kırk bin lira vâridât ahzı lâzım gelirken kuyûd-ı resmiyyeye nazaran üç yüz yirmi üç bin lira alınarak üç yüz on yedi bin lira zâyî'ât -ı seneviye vukû' bulmakda olduğu gösterildikten sonra Yemen'in dağlık kısmında zirâ'at ve felâhatı teksîr ve ıslâh idilecek şeyler her nev' hubûbât ile kahve ve tütün ve bâğ ile eşcâr-ı müsmireden 'ibâret olduğu ve bu bâbda ittihâz ve icrâsı lâzım gelen tedâbîr ve müsâ'edâtın bi-hakkın ta'yîn-i derecâtı erbâb-ı fennden bir me'mûrun vücûduna menût olub şimdilik ahvâl-i arâzî ile usûl-i hâzıra-i zirâ'ati tedkîk ve ıslâh idecek bir zirâ'at me'mûrıyla her nev' eşcâr yetiştirmeğe ve aşî 'ameliyâtına âşinâ birkaç bâğçevânın ve tütünün zer' ve terbiyesine vâkıf bir âdemin i'zâmı ve hâricden celb ile zer' ve garsı îcâb iden tohumların ve eşcâr-ı müsmire ve sâ'ire fidanlarının ve envâ'-yı muhtelifeden tütün tohumunun bi't-tedârük irsâliyle ahâlîye meccânen tevzî'i ve münâsib mahalde bir nümûne tarlasının te'sîsi ve turuk ve me'âbirin hiç olmazsa ester ve deve ile eşyâ ve hubûbât nakline sâlih olacak mertebede olsun tesviye ve ta'mîri ve mukaddemâ bir hayli arâzîyi iskâ itmekde iken mürûr-ı zemân ile kapanmış ve yolları harâb olmuş olan enhârın menâbi' ve mecârîsini yeniden hafr ve küşâd ile berâber etrâfî dağlarla muhât ve burgu ile su çıkarmağa müsâ'id görünen vâsi' ve cesîm ovalarla vâdîlerde burgu ile su çıkarılarak iskâ-yı arâzî olunması için yollarla su menba' ve mecrâlarının keşf ve inşâsıyla mükellef olmak üzere vukûflu ve tecrübeli birkaç mühendis ve burgu ile su çıkarmak üzere erbâb-ı ihtisâsdan diğeri bir mühendisin ve mikdâr-ı kâfi âlât ve edevâtın irsâline şiddetle ihtiyac bulunduğu ve Tihâme'de evvel-be-evvel (s. 55) nazar-ı i'tinâyâ alınub yapılacak şeyler cebellerden Tihâme'ye cereyân iden derelerin önüne sedler inşâsıyla yağmur suları terâküm itdirilerek iskâ-yı arâzî için tadrîcen istihlâkı esbâbının istikmâli ve arteziyen usûlünde kuyuların küşâd ve teksîri mâddeleri olub yeniden inşâ olunacak sedlerin 'ameliyât-ı türâbiyesinde ahâlînin bedenlen çalışdırılması ve 'ameliyât-ı sînâ'îyye masrafının dahî istitâ'at ve kudretleri nisbetinde kendilerinden istîfâsı müşkil olmayacağı ba'zı 'ameliyât ve ta'mîrat-ı cüz'îyyede sabk iden tecrübe ile anlaşıldığı ve Tihâme'de sed inşâsı ve arteziyen kuyular hafrı mes'ele-i hayâtîye 'add olunmağa sezâ olub çünkü meselâ Laçe kazâsı merkezindeki bir tabur 'askere muktezî su üç dört sâ'atlik mesâfeden celb olunarak senevî yigirmi beş bin gurus sarf olunduğu hâlde yine efrâd-ı şâhâne def'-i 'ataş idecek kadar su bulamayub içtikleri su da tuzlu ve muzırr-ı sıhhat olduğu ve mezkûr kuyuların hafrı için getirilecek âlât ve edevâtın masârıfı dört beş yüz

lirayı tecâvüz idemeyeceği ve Tihâme’de sedler inşâ ve kuyular hafr olunduktan sonra Mısır, Amerika, İzmir ve Adana’da zer’ olunan pamuklardan mikdâr-ı kâfi tohumunun irsâl ve ahâlîye meccânen tevzî’iyle berâber pamuğun usûl-i zer’ini ta’rîf idecek ashâb-ı tecrübeden birinin i’zâmı ve Hindistân’da yetiştirilen çividin kıyyesi yetmiş seksen guruşa satıldığı ve Tihâme çividi Hindistân mahsûlû kadar kuvvetli bulunduğu hâlde mücerred madde-i sabbâğıyyesi hüsn-i istihsâl ve tasfîye idilemediği için sekiz on guruşa fûrûht idilmekde olduğundan çividin gerek zer’ini gerek tasfîyesini ahâlîye ta’lîm için ashâb-ı vukûfdan diğer bir me’mûrun ta’yîniyle birkaç sene Tihâme’de bulundurulması lâzım geleceği dermiyân idilmiştir.

Yemen’de icrâsı irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı ‘âlisinden olan teşkîlât ve ıslâhat hakkında makâm-ı vilâyetle cereyân iden muhâberât üzerine Şûrâyı Devlet Mülkiye Dâ’iresinde tanzîm olunan 13 Haziran sene 316 târîhli mazbatada Yemen Vilâyetinde ahîren mevki’-i tatbîke konılan tedâbîr-i musîbe netîce-nümâ-yı muvaffakiyet olarak emn ü âsâyiş tamâmen takarrur eylemiş ise de hıttâ-i Yemaniye’nin vüs’at ve cesâmeti cihetiyle (s. 56) te’mîn ve idâme-i âsâyiş ve inzibâtı için ba’zı tedâbîr icrâsı lâzımeden olduğundan Yemen kıt’asının biri birinci vâlî olmak ve diğerlerine nezâret itmek üzere dört vilâyete taksîm ve diğer üç vilâyet idâresinin muktedir vâlîlere ihâle kılınması ve birinci vâlî ve diğer vâlîlerin ma’iyyetlerinde birer mu’âvin bulundurulması ve birinci vâlînin ikâmetgâhında ferîk rütbesinde bir ‘askerî kumandanı bulunması ve gâyet mükemmel olmak ve efrâdının bir rub’u ahâlî-i mahalliyeden ve üç rub’u vilâyât-i sâ’ire ahâlîsinden mürekkeb bulunmak ve yerli ahâlî ‘askerliğe alışub ısındıkça anlardan alınan kısm-ı efrâdın nısfı derecesine iblâğ olunmak üzere orada bir kolordu teşkîl ve hidemât-ı ‘askeriyye müddetinin bir buçuk seneye tenzîl kılınması ve ahâlî-i mahalliyeden olan efrâda silk-i ‘askerî ile ünsiyet peydâ idinceye kadar bir buçuk misli ma’âş virilmesi ve efrâd-ı merkûmenin yazlık elbisesinin kendilerine yakışacak ve ‘askerliğe muhabbetlerini tezyîd idecek tarzda i’âmâl edilmesi ve müceddeden teşkîl olunacak vilâyetlerde istihkâmât-ı ‘askeriyye olmadığı hâlde lüzûmu kadar istihkâmlar vücûda getirilmesi ve muntazam ve müsellah bir polis hey’etiyle bir kısmı esterli ve hecînli olmak üzere yerliden bir tabur jandarma teşkîl olunması mehâkim-i şer’iye-i mahalliye’nin mevki’ ve zemânın nâzikliğiyle mütenâsib bir hâl-i intizâmda bulundurulması ve dört vilâyetin cümlesinde bi’l-cümle esbâb-ı mükemmelliyeti câmi’ mekâtib te’sîs edilmesi ve bu vilâyetlerin lüzûmuna

göre üçer dörder mutasarrıflığa ve elviyenin kâ'im-makâmlıklara ve kazâların nevâhiye taksîmi ve bunlara 'afif ve müstakîm me'mûrlar ta'yîniyle ahâlînin zulm ve ta'addîlerinden bî-zâr oldukları meşâyih-in eydî-i i'tisâfından kurtarılması ve meşâyih-i merkûmenin îcâb iderse diğer vilâyetlere nakl ile orada istihdâm kılınması ve birinci vâlîye tahsîs olunacak ma'âşın diğer vâlîlere virilecek aylığın iki misli raddesinde ve bunlar ile birinci vâlî mu'âvini ma'âşâtının müsâvî derecede olması ve defterdâr ve muhâsebeci gibi me'mûrîn-i mâliyenin dahî erbâb-ı 'ıffet ve istikâmetden intihâb ve ta'yîn kılınması ve polis komiserlerinin halkı rencîde itmeyecek erbâb-ı dirâyet ve mehâretten olmasına i'tinâ idilmesi ve biri piyâde diğeri süvârî olmak ve evsâf-ı mezkûre (s. 57) ile muttasıf bulunmak üzere iki jandarma kumandanı ta'yîn olunması ve münâsib mahallerde karagolhâneler inşâ kılınması ve vilâyetlerin ma'îyyetlerinde birer küçük belediye hey'eti teşkîl olunarak ahâlînin bu sûretle celb-i kulûbu esbâbının istihsâl idilmesi Yemen'de bulunacak bi'l-cümle me'mûrîn için düstûru'l-'amel olmak üzere vesâyâ-yı lâzıme-yi ve ahâlî-i mahalliye hiçbir sûretle rencîde idilmemek tenbîhini şâmil bir ta'lîmât virilmesi hakkında sâniha-pirâ-yı sudûr olan evâmir-i celîle-i hazret-i zıllu'l-lâhî mântuk-ı 'âlîsınca îcâb-ı keyfiyyet encümen-i mahsûs-ı vükelâca lede't-te'emmül emr ü fermân buyurılan husûsâtın devâ'ir-i müte'allikasına havâlesine ve alınacak cevâbların Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresince ba'de't-tedkîk teşkîlât-ı 'umûmiye hakkında tanzîm olunacak mazbata ve ta'lîmâtın Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca müzâkeresiyle netîce-i karârın 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kılınmasına bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmasıyla vilâyet ve devâ'ir-i lâzıme ile muhâbere olunarak vilâyetden cevâben alınan ve mündericâtı bâlâda bertafsîl beyân olunan 27 Ağustos sene 315 târîhli telgrafnâme ile 8 Eylül sene 315 târîhli tahrîrât muhtevîyâtı îcâb-ı hâl ve mevki'e mutâbık görüldüğü ve yalnız hisse-i ma'ârifin mekâtib-i ibtidâ'îye ve i'dâdiye masârıfıyla 'ulûm-ı dîniye için istihdâm olunacak müderrisîn ma'âşâtına ve kahve mahsûlünden istîfâ idilecek mebâliğin dahî sınıyî' ve rüşdiye mektepleri masârıfına karşuluk tutulmak sûretiyle tahsîs-i vâridât kâ'ideten ve maslahaten münâsib olamayacağı gibi mekâtib-i ibtidâ'îyenin kurâyâ kadar teşmîline ve her livâda birer dârü'l-mu'allimîn te'sîsine ma'ârifin vâridât-ı hâzırası kifâyet idemiyeceğinden ilerüde vâridât-ı ma'ârifin bâliğ olacağı mikdâra ve görülecek lüzûm ve ihtiyâca göre ma'ârif-i 'umûmiye nizâmnâmesi ahkâmı mevki'-i tatbîk ve icrâyâ konulmak üzere şimdilik şehir ve kasabalarda lüzûmu kadar ibtidâ'î ve rüşdî mektepleri

ve vilâyât merkezlerinde leylî birer i'dâdî ve sînâyî' mektepleriyle birer dârü'l-mu'allimîn küşâd olunması ve işbû mektebler ders cedvellerinin îcâbât-ı mahalliyeye tevfiân vilâyât ile bi'l-muhâbere Ma'ârif Nezâret-i Celîlesince tertîb idilmesi ve her vilâyete evsâf-ı matlûbeyi câmi' birer ma'ârif müdürî ta'yîn ve vâlinin (s. 58) nezâreti ve mu'âvin-i vilâyetin riyâseti altında ma'ârif müdürîyle sâ'ir münâsib zevâtın mürekkeb birer Meclis-i Ma'ârif teşkîl kılınması ve her vilâyet hisse-i ma'ârifinin münhasıran o vilâyet umûr-ı ma'ârifine sarf olunması tensîb kılındığı ve bir de elviyeye birer ma'ârif müfettişi ta'yîni umûr-ı ma'ârif sarfı lâzım gelen ve mikdârı derece-i ihtiyâcdan dûn bulunan vâridâtın bir kısm-ı mühimminin me'mûrîn ma'âşâtına tahsîsi îcâb ideceğine ve umûr-ı ma'ârifî sûret-i dâ'imede nazar-ı teftîşde bulundırmak me'mûrîn-i mülkiyenin cümle-i vezâ'ifinden olub vilâyetce aralık aralık ma'ârif müdürlerinin i'zâmıyla teftîşât icrâsı dahî mümkün bulunduğuna mebnî vilâyetin elviyeye ma'ârif müfettişleri ta'yîni hakkındaki iş'ârî şâyân-ı tervîc görilemediği ve Yemen jandarmasının mevcûd-ı hâzırıyla ba'de't-teşkîlât bâliğ olacağı mikdâra ve bunların muhassasâtına dâ'ir cereyân iden muhâbere netîcesine göre Yemen jandarmasının mürettebât-ı hâzırası zâbitân ve efrâd iki bin otuz dört nefere ve muhassasâtı beş milyon dört yüz kırk sekiz bin yetmiş yedi guruşdan 'ibâret olub teşkîlât-ı mutasavvere îcâbınca zâbitân ve efrâd olmak üzere iki bin yedi yüz elli iki neferin müceddeden kayd ve zammı ve yedi milyon yüz yirmi bir bin iki yüz kırk guruşun kezâlik müceddeden tahsîsi ve şu hâlde bin iki yüz elli ikisi süvârî olmak üzere Yemen vilâyeti jandarmasının ümerâ ve zâbitânla berâber dört bin yedi yüz seksen altı nefere ve muhassasâtları dahî sekiz milyon altı yüz altmış iki bin kırk guruşu ma'âşât ve mütebâkîsi masârifât olmak üzere on iki milyon yedi yüz sekiz bin üç yüz doksan guruşa bâliğ olacağı ve zâbitân ve efrâddan bin dört yüz otuz dokuz neferin San'â ve bin yüz yirmi dokuz neferin Ta'iz ve bin iki yüz yirmi dokuz neferin Hudeyde ve dokuz yüz seksen dokuz neferin dahî 'Asîr vilâyetlerine tertîb idileceği ve San'â jandarma alay kumandanının ma'âş-ı şehîrsi üç bin ve diğer üç vilâyet alay kumandanlarının ma'âşları ikişer bin beşer yüz guruş olub sâ'ir zâbitân ve efrâdın ma'âşları dört vilâyet için müsâvî mikdârda ta'yîn idildiği anlaşıldığı ve mehâkim-i cezâ'îye ve hukûkiyenin (s. 59) sûret-i teşkîli vilâyetin iş'ârına ve makâm-ı vâlâ-yı meşîhat-penâhîce ve 'Adliyye Nezâret-i Celîlesince dermiyân olunan mütâla'âta tevfiak olunduğu gösterilmiştir. Bu mazbataya melfûf lâyiha-i nizâmiyye tefsîlât-ı mebsûta

dâ'iresinde tanzîm idilmiş olup mehâkim faslında her vilâyet merkezinde biri istînâf vazîfesiyle mükellef olmak ve nâ'ib-i vilâyetin taht-ı riyâsetinde bulunmak üzere vilâyet mahkemesi nâmlarıyla her biri dörder sâhibü'r-re'yden mürekkeb birer mahkeme teşkîl olunacağı ve elviyede nâ'ib-i livânın riyâsetinde ve kazâlarda nâ'ib-i kazânın riyâsetinde ikişer müntehab sâhibü'r-re'yden 'ibâret olmak üzere livâ ve kazâ mahkemeleri 'unvânıyla birer mahkeme teşkîl kılınacağı ve cünhaya müte'allik olarak kazâ mahkemelerinden virilen hükümlerin merci'-i istînâfı livâ mahkemeleri livâ mahkemelerinden i'tâ' kılınan hükümlerin merci'-i istînâfı dahî vilâyet mahkemesi olacağı ve kabâhate müte'allik olarak kazâ ve livâ mahkemelerinden virilen hükümlerden cezâ-yı nakdîye dâ'ir olanlar kâbil-i istînâf ve temyîz olmamak üzere kat'î ve habsi müstelzim olarak kazâ mahkemelerinden virilen hükümler livâ mahkemelerinde ve livâ mahkemelerinden virilenler vilâyet mahkemesinde kâbil-i istînâf olacağı ve merkez-i vilâyet ve livâ mahkemeleri nezdinde birer müstantık bulunacağı ve lüzûmı takdîrinde asıl müstantık ile berâber îfâ-yı me'mûriyyet itmek ve müstantığın ma'zeret-i meşrû'ası hâlinde müstantık vazîfesini îfâ eylemek üzere mahkeme nezdinde bulunan sâhibü'r-re'ylerden biri sûret-i muvakkatada müstantık ta'yîn olunabileceği ve kazâ mahkemeleri nezdinde müstantığın vazîfesi re'îsin tensîb ve emr ideceği sâhibü'r-re'y tarafından îfâ idileceği ve müstantıkların refâkatinde iktizâsına göre bir veyâ iki muvazzaf kâtib bulundurulacağı ve müstantıklar usûl-ı istintâk vechle tahkîkât icrâ ve müştekî ve müdde'î-i şahsî ve maznûnları isticvâb ve şuhûdu ma'a't-tahlîf istimâ' edecekleri ve ikmâl-i tahkîkâtdan sonra bir karârname tanzîm eyleyecekleri ve lüzûm-ı muhâkemeye ve men'-i muhâkemeye ve tahliye-i sebîle ve tevkîfe ve salâhiyete dâ'ir cereyân edecek mu'âmele ve virilecek karârlar usûlüne tevfik ve işbu karârnamelerden cinâyete müte'allik ve da'vânın hey'et-i ithâmiyeye sevkini mutazammın olanlar merkez-i vilâyet mahkemesinde hey'et-i ithâmiye sıfatıyla (s. 60) tedkîk olunacağı ve mevâdd-ı cezâ'iyede tahkîkât ve muhâkemâtın vakt u zemânıyla îfâsına ve i'lâmâtın sür'at-i mümkinine ile tanzîm ve i'tâsına dikkat eylemek üzere vilâyet ve livâ mahkemeleri nezdinde me'mûr-ı hasbî nâmıyla bir me'mûr bulundurulacağı ve bu me'mûr kabahat ve cezâ-yı nakdîyi müstelzim cünha maddelerine müdâhale idemeyüb ancak cinâyete ve habsi müstelzim cünha mevâddından dolayı ikâme olunan da'vâlara dâ'ir inde'l-muhâkeme beyân-ı mütâla'a ve bu misillü mevâdd fâ'illerinden hâl-i firârda bulunanlar ile mutazarrırları tarafından ikâme-i da'vâ idilmeyenler haklarında vâlî-i vilâyetin inzîmâm-ı re'yiyle

icrâ-yı ta'kîbât ideceği ve mevâdd-ı cinâ'iyeden dolayı kısâs ve diyet-i şer'iyeye dâ'ir virilen i'lâmların merci'-i temyîzi bâb-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhî ve Cezâ Kânûnnâme-i Hümâyûnu ahkâmına tevfikân sâdır olan i'lâmâtın merci'-i temyîzi dahî mahkeme-i temyîz olacağı ve evrâkın bâb-ı vâlâ-yı fetvâya vürûdunda her işe takdîmen nihâyet üç ay ve mahkeme-i temyîze vürûdunda dahî nihâyet on beş gün zarfında tedkîkât-ı temyîziyesi icrâ ve i'lâmâtı i'tâ ve isrâ' olunacağı ve cünha hükümlerinde istînâf iddi'âsı müddeti hükm-i ibtidâ'ının tefhîmi ve hükm gıyâben virilmiş ise teblîği târîhinden i'tibâren on beş ve temyîz istid'âsı müddeti dahî hükm-i istînâfı vicâhen virilmiş ise tefhîmi ve gıyâben virilmiş ise teblîği târîhinden i'tibâren on gün olacağı ve istînâf ve temyîz istid'âları kazâ ve livâ ve vilâyet mahkemelerinin herhangisine i'tâ olunur ise kayd u kabûl idileceği ve Cezâ Kânûnu ahkâmına tevfikân cinâyete müte'allik virilen hükümler istid'âya hâcet olmaksızın re'sen tâbi'-i temyîz olmağla buna dâ'ir bulunan i'lâmât ile cünhalar hakkında olan temyîz istid'âları ve evrâk-ı müteferria'sı tedkîkât-ı temyîziyeleri îfâ olunmak üzere târîh-i i'tâlarından i'tibâren nihâyet beş gün zarfında vâlî-i vilâyete irsâl kılınacağı beyân ve mehâkim-i hukûkiye hükkâmü's-şer'in taht-ı riyâsetinde olmak üzere vilâyât ve elviyede dörder ve kazâlarda ikişer müntehab şuhûd-ı 'ale'l-hükmden mürekkeb olacağı ve de'âvî-i hukûkiye ahkâm-ı şer'iyeye tevfikân şuhûd-ı 'ale'l-hükmler müvâcehesinde hükkâmü's-şer' tarafından hall ve hasm olunacağı ve mevâdd-ı cezâ'îye ve hukûkiyenin rü'yet ve faslını muhâkemât ve mu'âmelâtın dâ'ire-i emniyet ve sür'atde cereyân idüb itmediğini (s. 61) tedkîk ile tesâdüf olunacak nevâkısı ikmâl ve vazîfelerini sûi-isti'mâl iden hükkâm ve me'mûrîn-i sâ'ire-i şer'îye haklarında tahkîkât-ı lâzime icrâ itmek ve mülhakâtı dahî devr ve teftîş ve on bin guruşa kadar olan i'lâmâtı taleb ve i'tirâz vukû'unda ta'lîmât-ı seniyye hükmüne tevfikân ve temyîzen tedkîk eylemek üzere ricâl-i 'ilmiyyeden evsâf-ı malûbeyi hâ'iz bir müfettiş-i hükkâm ile refâkatine ahkâm-ı fıkhiye ve kânûniyeye vâkıf bir kâtib ta'yîn idileceği ve on bin guruşa kadar meblağı veyâ o nisbetde kıymeti hâ'iz emvâl ve 'akâr da'vâlarını mutazammın mehâkimden sâdır olacak i'lâmât-ı hukûkiye inde't-temyîz müfettiş-i hükkâm cânibinden tasdîk olunursa icrâ olunub on bin guruşdan ziyâde meblağı veyâ o kıymetde 'akâr ve sâ'ire da'vâlarını şâmîl i'lâmât kemâkân bâb-ı vâlâ-yı fetvâda temyîz olunacağı ve bâb-ı fetvâda temyîzi istid'â idilerek i'lâmâtta mahkûm-bih için behemehâl kefil ahz idileceği ve bu makûle i'lâmâtın bâb-ı fetvâda

nakz veyâ tasdîkiyle mahalline i'âdesi mu'âmelesi nihâyet üç ay zarfında ikmâl ve icrâ kılınacağı ve mehâkimden mevâdd-ı cezâiye ve hukûkiyeye dâ'ir sâdır olan i'lâmât merkez-i vilâyetde doğrudan doğruya ve livâ ve kazâlarda mutasarrıf ve kâ'im-makâmlar vesâtetiyle usûl ve kavâ'id-i kânûniyesine tevfikân vâlîler tarafından icrâ olunacağı ityân idilmiştir.

Yemen mes'elesinin külliye ref'iyle dâhil-i vilâyetde sa'âdet ve mükemmeliyetin te'mîn-i husûlü neye mütevakkıf olduğına ve orada ne yapıldığına dâ'ir vukû' bulan su'âl-i 'âlî üzerine vilâyetden Başkitâbet-i Celîle'ye bi't-takdîm Bâb-ı 'Âlî'ye tevdi' buyurulan 20 Haziran sene 317 târihlü tahrîrât ve melfûfâtında ahvâl ve müşkilât-ı mahalliye tasvîr idildikten sonra sevâhil-i vilâyetin tûlü yedi yüz mili mütecâviz ve her tarafı kabâ'il-i mütevahhişe ile meskûn bulunduğu ve âsâyiş ve emniyeti büyük bir tehlikeye ilkâ itmekde bulunan esliha-i cedîde ile eczâ-yı nâriye ve muzırira sevâhilde sâkin kabâ'il-i mütemerride vesâtetiyle celb ve idhâl idilmekde bulunduğu ve Bahr-i Ahmer'deki kaçakçılar mevâridât ve ticâret-i bahriyeyi külliye ihlâl eyledikleri ve binâ'en'aleyh idhâlât ve ihrâcât-ı muzırının men'iyle sevâhilin te'mîn-i inzibâtı ve korsanların ta'kîb ve te'dîbiyle emniyet-i bahriyenin i'âdesi (s. 62) için sevâhilin nıkât-ı münâsebesinde karagolhâneler inşâsıyla mikdâr-ı kâfi 'askerin ik'âdı ve Nûrû'l-bahr vapurundan başka daha iki 'aded serî'ü's-seyr gambotun irsâli ve Yemen'e ta'yîn ve i'zâm idilmekde olan nüvvâbın ekseri 'Arabca bilmediğinden ve ahâlî içinde değil ketebe ve me'mûrîn arasında bile Türkçe'ye vâkıf ve esnâ-yı muhâkemede hükkâma tercümânlık vazîfesini îfâya muktedir kimseler bulunmadığından mehâkime ta'alluk iden husûsâtın tesviyesinde fevke'l-'âde müşkilât ve su'ûbete tesâdüf idilmekde ve kabâ'il ve ahâlinin mehâkim-i şer'iyeye 'adem-i rağbetle fukahâya mürâca'atları devâm eylemekde olmasıyla nüvvâbın hüsn-i (hîn-i) intihâbında lisân-ı mahallîye vukûf maddesinin nazar-ı dikkate alınması ve Yemen ahâlîsi fevke'l-'âde cesûr ve her dürlü cefâyâ mütehammil ve kanâ'atli ve desâ'is-i harbiyeye vâkıf ve'l-hâsıl fitraten 'asker olmak üzere yaradılmış oldukları cihetle Yemen'ce mükellefiyet-i 'askeriyyenin tatbîki saltanat-ı seniyyenin kuvvet ve şân-ı 'âlî-i 'askerîsini bir kat daha i'lâ ile berâber ahâlinin külliye izâle-i vahşet ve tezyîd-i irtibât ve sadâkatleri asbâbının cidden istikmâline ve Yedinci Ordu-yı Hümâyûn için her sene Anadolu ve Rumili vilâyet-i şâhânesinden efrâd irsâli sebebiyle nüfûs ve

malca vukû' bulmakda olan zâyî'ât-ı kesîrenin önünü almağa bâdî olacağı derkâr ise de Yemenlilerce hıdmet-i 'askeriyye şerefi henüz takdîr idilemediğinden ve hissiyât-ı Osmâniyye oralarca hâlâ mertebe-i kemâle vâsıl olamadığından ve 'askerlik mes'elesi ahâlînin öteden beri havf ve ihtirâz itdiği maddelerden olduğundan bu aralık mükellefiyet-i 'askerîyye usûlünün kabûl itdirilmesi mümkün olamayacağı ve o yolda bir teşebbüsün dâ'ire-i sükûn ve inkiyâdda bulunan ahâlîyi de ayaklandırub gâ'ilenin tevsî'ni müstelzim olacağı cihetle te'dîbât ve ıslâhâtın icrâsıyla âsâyış esâslı ve devâmlı sûretde takrîr idildikten ve bir daha kıyâm ve şekâvetin teceddüd itmeyeceğine yakîn hâsıl olduktan sonra bu maksadın icrâsı ve ilerüde bi't-tecrûbe hâsıl olacak netîce ve emniyete göre 'aded ve sûret-i teşkîl ve istihdâmları teksîr ve ıslâh ve şekl-i matlûbe ifrâğ olunmak üzere şimdilik ve fakat Şakî-i Ma'hûd ile 'avânesinin te'dîbini ve inzibâtın i'âdesini müte'âkib efrâdına yalnız yüz guruh ma'âş ve i'tiyâd ve arzûlarına tevfikân birer kat elbise (s. 63) virilmek ve yüzbaşıya kadar olan zâbitlerin meşâyih ve mu'teberândan intihâb ve ta'yînleriyle anlara da birer kat elbise ve rütbelerine göre yalnız ma'âş i'tâ idilmek ve cihet-i nizâmiyeden müntehab binbaşı veyâ kolağalarının kumandalarında bulunmak şartıyla Yemen'de îkâ'-ı fitne ve şekâvetle dâ'ire-i müşkilâtı tevsî' iden Erhab, Hâşid, Zü-Muhammed ve Zü-Hüseyin kabâ'iliyle diğer kabâ'il-i Zeydiye ve ahâlîden 'asâkir-i muvazzafa nâmıyla veyâ diğer bir nâm ile dörder beşer yüz mevcûdlu dört taburun teşkîli ve îcâb-ı hâl ve maslahata göre müctemi'en veyâ müreferriken mevâki'-i lâzimeye sevk ve ikâmeleriyle emr-i muhâfaza ve te'dîbde istihdâmları lüzûmu dermiyân kılınmıştır.

Vilâyetden Hey'et-i Islâhiye ile müştereken irsâl idilmiş olan 23 Mayıs sene 317 târîhli mazbata-i cevâbiyede icrâ'ât ve mu'âmelât-ı vâkı'a ile netâ'icinden ve ıslâhât-ı matlûbe tamâm-pezîr olmaksızın Yemen'in ba'zı mahallerinde tahsîlât için müzâheret-i 'askeriyyeden istiğnâ kâbil olamayacağından bahs olunduktan sonra Yemen kıt'a-ı cesîmesinin hâlen ve müstakbelen tezyîd-i 'umrân ve sa'âdetiyle ahâlînin tevfir-i servet ve refâhiyeti ve bir kat daha isticlâb kulûb ve sadâkati için evvelâ taksîmât-ı hâzıra-i idâreyi vilâyetin cesâmetiyle kesret nüfûsa göre bi't-ta'dîl ihtiyâca kâfi olacak sûretde teşkîlât icrâsı sâniyen gerek mezheb iktizâsı ve gerek menfa'at-i maddiye ilcâsı ile imâmet da'vâ-yı kâzibesinde bulunan zulme ve fesedeye âlet-i şer ve mel'anet olan kabâ'il-i bâgiyyenin Şakî-i merkûmdan tefrîk ve tebrîdiyle hükûmet-i seniyyeye imâle ve tağrîblerine medâr olmak üzere menâfi'-i maddiyelerini

menfa'at-i hükûmetle mezc ve te'lîf için nakden ba'zı mertebe fedâkârlıklar ihtiyârıyla itmâ' ve istihdâmları sâlisen el-yevm dâhil-i idâre dinilen mahallerde sâkin ve mutî' olup sekene-i vilâyetin 'umûmuna nisbetle yüzde yetmiş beş derecesinde ekseriyyeti hâ'iz bulunan ve fesâdın ta'mîmiyle mecbûriyet-i kat'îye hâsıl olmadıkca harekât-ı şekâvet-kârâneye iştirâk itmeyerek saltanat-ı seniyyenin zîr-i tâbî'iyet ve sâye-i şefkat ve himâyetinde bulunmakdan hoşnûd görinen ahâlînin her dürlü mezâlim ve ta'addiyâtдан muhâfazası ve hükûmete ta'alluk iden işlerinin bir derece daha i'tinâ ve hakkâniyyetle tesviyesi ve binâ'en'aleyh meyl ve muhabbetlerinin tezyîd ve takviyesi (s. 64) zımında her tarafca erbâb-ı kâbiliyyet ve sadâkatden me'mûr tedârük ve istihdâmı râbî'an evlâd ve etfâl-i vilâyetin hüsn-i ta'lîm ve terbiye ve tenvîr-i efkârıyla me'mûr yetiştirmeğe ve kendilerine de vilâyât-ı sâ'ire ahâlîsi misilli pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin teb'ası olduklarını anlatmağa ve Devlet-i 'Aliyye-i İslâmiyye-i Osmâniyye hakkında zunûn-ı bâtilalarını ıslâh itdirmeğe çâre-i münferid olan mekâtibin ihdâs ve teksîri hâmisen ticâret ve zirâ'atın teshîl ve tevsî' ve tevfir ve tenvî'yle fakr ü zarûreti tedricen mübeddel-i yesâr ve sa'âdet idecek vesâ'it ve müsâ'adâtın taharrî ve ibtidâli ehemm ve elzem olup teşkilât maddesi te'dîbât-ı 'askeriyye nisbetinde isti'câli vâcib husûsâtдан olmağa tesrî'i îcâb ideceği ve itmâ'-ı kabâ'il maddesi te'dîbât-ı 'askeriyye ve teşkilât-ı mutasavvere-i mülkiyenin icrâ ve tatbîkine başlanıldığı sırada vukû' bulacak müşâhedât ve tecâribden hâsıl olacak lüzûm ve netîceye göre yapılacak şeylerden olduğu ve ahvâl ve emzice-i mahalliyyeye vâkıf ve istikâmet ve sadâkatle muttasıf kâr-güzâr me'mûrların ta'yîn ve irsâli devâ'ir-i 'â'idesine yazıldığı ve Yemen ahâlîsinden hilâf-ı me'mûl hisse-i ma'ârifin istifâsı müyesser olarak leylî ikişer i'dâdî ve sînâyi' mektebi ve iki dârü'l-mu'allimîn ile altı rüşdiye ve yigirmi üç ibtidâ'îye mektebi küşâd idilüb mekâtib-i mezkûreye fevke'l-'âde şevk ve tehâlükle devâm iden şâkirdânın 'adedi bin altı yüze vardıği ve ticâret ve zirâ'atın teshîl ve tevsî'i sevâhilde vapur işletmeye ve yolların ıslâhına ve fenn-i zirâ'at ve felâhata aşinâ me'mûrlarla hâricden tohum ve fîdan irsâline ve ba'zı mahallerde iskâ-yı arâzî ve gars-ı eşcâr için 'ameliyyât-ı sînâ'îyye ve hafriyât icrâsına vâbeste olup keyfiyyet makâmât-ı lâzıme mükerreren iş'âr olundığı beyân idilmiştir. A'zâdan Hüsnü Efendilerin lâyhalarında Yemen'de salâhın devâmı cibâl kısmında Zeydîlerin sâkin oldukları mahallerle bunların elindeki sâhillerin taht-ı idâre ve inzibâta alınmasına mütevakkıf olup çünkü Şakî-i Ma'hûd da'vâ-yı kâzibesinden ferâgat

itmiyeceği gibi ele de geçmeyeceği ve dâ'ire-i itâ'ate girse veyâ elde edilse bile zikr olunan mahaller Zeydîler elinde bulundıkça yerine diğeri geçerek şekâvete devâm ideceği (s. 65) ve Zeydîlerle meskûn olan mahallere idâre hâricinde kalan Sa'da ve havâlîsi taht-ı idâreye alınub da inzibât ve takviye idildiği sûrette Şakî-i Ma'hûd ile 'avanesine meydân kalmıyacağından ateş-i fesâd bi't-tabi' muntafî olacağı ve andan sonra şekâvet tahaddüs itse bile şekâvet-i 'âdiye kabîlinden kalacağı ve Yemen kıt'ası e'imme ve meşâyih-i mütegalibe idâresinde bulunduğu zemânlarda orada âsâyış takarrür itmemiş olduğundan ahâlî can ve mâl ve 'ırzlarının muhâfazası için cihet-i câmi'a-ı İslâmiyetle Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniyye'nin sâye-i 'adâlet ve re'fetinde yaşamağa muhtâc olduklarını derk idüb ehl-i şekâvetin menfa'atine çalışmıyacakları tabî'i olmasıyla Sa'da ve havâlîsinin taht-ı idâreye alınması bi-havlihi Te'âla suhûletle husûle geleceği ve Bahr-i Ahmer'de korsanlığın izâlesi ve sevâhilden esliha idhâlinin men'i zımnında iki vapurun tahsîsi ve diğeri iki vapurun da biri (el-Vech) den ve biri 'Aden'den karşılıklı hareket itdirilerek Şeyh Sa'id, Muhâ, Hudeyde, Lece, Kamerân, Meydî, Cîzân, Fersân, Şakîk, el-Vesîm, Kunfuda, Ma'mûretü'l-hamîd, Cidde ve Yenbu'a uğratdırılması ve ilerüde görülecek lüzûm ve ehemmiyete göre iskele ittihâz olunacak mevâki'e hiçbir sebeble tahalluf itmemek üzere eyyâm ve evkât-ı mu'ayyenede posta ve yolcu ve eşyâ-yı ticâriyye ve sâ'ire nakli için işletdirilmesi ve mevâki'-i mezkûrede iktizâ iden devâ'ir-i mülkiyye ve 'askeriyye ve rûsûmiyyenin inşâsı ve istihdâm olunacak zabtiye ve muhâfızların meşâyih ve ahâlî-i mu'teberenin kefâletiyle kabâ'ilden kayd u kabûl olunması ve gayr-i meskûn adalarla ma'mûrelerden ba'id-i sevâhilde bulundurulacak muhâfızların tavattuna celb-i rağbetleri için münâsib hâneler yapılarak kâbil-i zirâ'at olan mahallerde bulunacaklara âlât ve levâzım-ı zirâ'iyye virilmesi icâb ideceği ve Sa'da havâlîsi bir sancaklık mahal olub San'â ve 'Asîr merkezlerinden ve Cîzân iskelesinden beşer günlük mesâfede ve mutevassıt bir noktada 'arzan Yemen hattasının müntehâsında kâ'in ve San'â kadar cesîm olduğundan merkez-i idâre bulunması ve 'asker sevkinde hedef-i matlûb olması tabî'i olduğu ve mebd-i hareketin San'â olması mürecceh olub çünkü San'â'dan başlayacak hatt-ı hareket hedef-i matlûb olan Sa'da'ya varıncaya kadar güzergâh Zeydîlerin sâkin-i (s. 66) takrîr olunmak me'mûl ve lutf-ı bârîden mes'ûldür. Şu kadar var ki ba'zı efrâd-ı 'askeriyye Yemen'de matlûb derecede iş görememekte olub âhîren gösterilen hâl-i ma'lûm ve binâ'en'aleyh Yemen'e gönderilecek 'askerin etvâr-ı

dilîrânesi Yemen’de dâstân-ı besâlet sûretini almış ve işte şu sebeble mahallinden istenilmekte bulunmuş olan Karaman ‘askeri gibi orada yararlık gösterebilecek takımdan dâ’ire-i celîle-i ‘askeriyyece i’tinâ idilmiş olması meczûm bulunduğundan ve Hamîdiye suvârî alayları be’s ve şiddet ve silâh isti’mâlinde mehâretle ma’rûf ‘aşâ’ir ve kabâ’ilden müteşekkil olmasıyla mukâtelât ve muhârebât-ı bedeviyye ve gayr-i muntazamaya vâkıf oldukları bedîhi ise de silk-i ‘askerîye duhûllerinden beri devlete hıdmet-i ciddiyyelerince tecrübe icrâ idilmemiş olduğundan devlete bir hıdmet ibrâz ve şecâ’at ve bahadırılıklarını gösterüb nîk-nâm ihrâz itmiş olmak için gönderilecek ‘asker miyânında bunlardan da iki üç alayın Yemen’e i’zâmı muvâfık-ı maslahat görilmektedir.

Bâlâda tafsîl ve beyân olunan tedâbîr-i ıslâhiyeden ‘ulemâ ve eşrâf ve mütehâyizân-ı memleketin celb ve istimâlesi ve ahvâl ve mu’âmelâtın seyyi’eleri sâbit olan me’mûrîn ve müstahdemînin tebdîliyle cezâlandırılması ve yerlûden müstehak olanların ehl ve müste’id oldukları hıdemâtta istihdâmları ve Hudeyde’den San’â’ya kadar dar bir şimendüfer hattı temdîdi ve hukûk ve cezâ da’vâlarının evvelce beyân olındığı üzere rû’yeti ve mehâkim-i şer’iyyenin de yine evvelce ‘arz idildiği vechle tensîki ve Şakî-i Ma’hûd ile âlet-i fesâd-ı şekâveti olan Bilâdü’ş-şeraf sâkinlerinin ve kabâ’il-i bâğîyye-i muharrerinin fî-mâba’d şekâvet idemiyecek ve hattâ kımıldayamayacak bir sûret-i mü’essire ve kat’iyyede te’dîb ve ıslâhı ve Zü-Muhammed ve Zü-Hüseyin kabâ’ilinden berrânî dinilen eşîrrânın Ta’iz sancağından teb’îdleri ve Meydî ve Şefîk ve el-Vesîm iskelelerinde birer müdürlik teşkîl ve mikdâr-ı kâfi ‘asâkir-i şâhâne ik’âd olınarak sevâhilin berren ve bahren zîr-i idâre ve inzibâta ve Cîzân sâhilinin taht-ı işgâl ve muhâfazaya ahzı ve Câh ve emsâli merâsi-i hâliyenin de inzibât ve muhâfaza altına alınması ve Sa’da Şakî-i Ma’hûd’a bir mevki’ ve erbâb-ı ‘isyâna merci’ olarak tuğyân (s. 67) açığı zuhûr ideceği ve fakat dâhil ve sâhilde taht-ı idâreye alınacak mahallerden dolayı senevî yüz elli bin lirayı mütecâviz fazla vâridât istihsâli me’mûl olmasıyla vâridât ve mesârifât beyninde husûl-i tevâzün tabî’î bulunduğ ve hatta icrâ olınacak inzibât ve teşkîlâtın Düyûn-ı ‘Umûmiye ve tütün ve tenbâkû reji idâreleri de müstefid olacaklarından ihtiyâr olınacak mesârifeye anlar da teşrîk idildiği takdîrde masraf tenezzül ve vâridât tereffü’ ideceği ve taht-ı idâre ve inzibâta alınacak yerlerden dolayı vâridât bi’t-tedric tezâyüd ve üç dört sene zarfında dört yüz bin lira terakkî idüb vâridât-ı vilâyetin bir milyon liraya resîde olacağı ve bu

hesâbca vâridât kuvve-i munzama ve teşkilât-ı mutasavvere mesârifâtıyla diğer mesârif-i vilâyeti tesviye itdikden sonra üç yüz yetmiş kûsûr bin lira tasarruf olınabileceği ve turuk-ı mevcûdenin meşâyih-i müteneffize riyâsetiyle 'amele-i mükellefe bi'l-istihdâm tesviyesine mübâşeret olunması ve bundan dolayı her cihetde 'ale's-seviye meşâyih-e şehri ikişer üçer yüz ve 'amele-i mükellefeye gerek asâleten gerek bedelen gelenlere haftada beşer gurus ücret virilmesi ve kurâ ve kasabâtda nüfusun sıhhate karîb sûretde tahmîniyle nüfusu tahrîr olunmuş gibi taht-ı teklîfe alınmak mümkün olub meşâyih-e şehri ikişer üçer yüz ve 'amele-i mükellefeye haftada beşer gurus ücret virilerek bedel-i nakdî taleb ve kabûl olunmaması îcâb ideceği ve devâ'ir-i hükûmet bulunmayan merâkizde me'mûrîn ma'âşatı eyyâm-ı hâliyesi karşılık tutularak hükûmet konakları inşâsı bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî takarrur itmiş ise de bu karşılık kifâyet itmediği takdîrde 'ale'l-ıtlâk emvâl-i 'umûmiyeden akçe sarfıyla bunların inşâsı ve mevcûd limanların ve 'ale'l-husûs Hudeyde'ye yarım sâ'at mesâfede kâ'in Cibâne limanı ile Muhâ limanının tathîri ve limanlarla iskelelerde ve Hudeyde'den Cibâne'ye kadar olan sâhilde rıhtım inşâsı ve tarîkinin şose olarak tesviyesi ve Hudeyde iskelesinin takarrur itdiği vechle yapıdırılması ve merkez-i vilâyetle bi'l-cümle livâ ve kazâlara ve nâhiyelerden îcâb idenlere telgraf hatları temdîdi ile bunların Hicâz telgraf hattına rabtı Yemen hattası ıslâhâtının en mühimmlerinden olub telgraf hatları için iktizâ edecek direklerin vilâyetce tedârûki kâbil (s. 68) olabileceği ve bunlar vücûda getirildikten sonra harâb olmuş enhârın 'amele-i mükellefe ma'rifetiyle ıslâhına ve Tihâme'ye mâ'il vâdîlerde bendler inşâsına ve Tihâme'de burgu sularının istihsâline ibtidâr olunması ve mekâtibin muhassas karşılığında te'sîsi lâzım geleceği ve zikr olunan iskeleler inşâ ve yollar tathîr olındığı takdîrde vapurlar uğrayub ihrâcât tezâyüd ideceğinden ahâlî müstefid olacağı ve iskele rûsûmu terakkî ideceği ve liman hâsılâtı elde idileceği ve Hudeyde ve Muhâ az vakt içinde evvelki şeref ve şöhratlarını bulacağı ve virgüce fazla görüleceği ve binâ'en'aleyh Hudeyde'den sâhil boyunca Cibâne'ye ve oradan kesb-i şeref ve kıymet itmesi me'mûl olan mesâfeye kadar olan arâzî-i hâliyenin ve Muhâ ve sevâhil-i sâ'irede lüzûmu takdîr olınacak yerlerin şimdiden 'uhde-i seniyyeye kabûl buyurılması muvâfık-ı maslahat olacağı ve Yemen ahâlisinden hıdmet-i devletde bulunanlar ve husûsiyle arzûlarıyla nizâmîyye ve jandarma silkinde girenler mezhebdaşlarına bile hasmâne-i evzâ' takinub riyâ ihtimâline mahal bırakmayacak sûretde fedâkârâne çalışdıkları görüldüğinden hıdmete şâyân görülenlerin

haysiyyetlerini muhill mu'âmeleden tevakkî olınarak hüsn-i istihdâmları ve ma'âşlarının tedâhülde bırakılmayarak muntazaman i'tâsı makâsıd-ı hükûmeti teshîl ideceği ve Yemen iklimi hevâca pek latîf olub hastalıkların ekseri sûi-teğaddîden ilerü geldiği etıbbâca mütehakkak olduğundan 'askerin yiyecek içecek ve giyeceklerine i'tinâ olındığı ve terhîslerinde çarşı ve pazarlarda ağdıye-i muzırta tenâvül itmemelerine dikkat idildiği hâlde bi-hıfzıhı Te'âla sıhhatleri 'avârız-ı emrâzdan masûn kalacağı şübhesiz bulunduğ ve Yemen'de şeker, pirinç, zeytûn, zeytûnyağı, sabun ve gazdan mâ'adâ her nev' ihtiyâcâtın bi-'inâyetu'l-İllâhu te'âlâ tedârûki mümkün olub husûsiyle Sa'da ve havâlisi üç yüz binden ziyâde nüfûs beslemekte olmasına nazaran mahsûlâtı buralarda ikâme idilecek 'askeri idâre ideceği âşikâr bulunduğ ve zikr olunan mahaller bi-tevfikihi te'âlâ taht-ı idâreye alındığı takdîrde tezâyüd-i vâridât tabî'i olduğundan ve îcâb iderse yerlûden 'asker alınması kâbil olacağından taburların mevcûdu rub'ı yerlûden olmak üzere bine iblâğ olunub siyâsî ve mâlî ehemmiyyeti derkâr olan (s. 69) Sebe' kıt'asının ve Ka'tıbe ve Rada' kazâları arasında kâ'in Yâfa' arâzîsinin tahattî-i ecânibden muhâfazasıyla zîr-i idâreye alınması Yemen'in terekkiyyât-ı hâliye ve âtiyyesini te'mîn ve istikmâl ideceği ve Yemen'de mevcûd ve târîhlerde mezkûr olan ma'âdinin bir mühendis ma'rifetiyle keşf ve mu'âyenesiyle istifâde tarîkinin tehiyyesi ve inzibât devâm itdikce ma'mûriyet o nisbetde terakkî ideceğinden vâridât-ı vilâyetin iki milyon beş yüz bin liraya resîde olması ümîd olunabileceği ve o takdîrde vâridâtın bir milyon lirası masârıfa tefrîk olunursa bir milyon beş yüz bin lira fazla kalacağı ve fakat evvel erde muktezî masârıfın devletce tesviyesi lâzım geleceği dermiyân kılınmışdır.

Dâhiliye Nezâreti'nce tanzîm ve 3 Ağustos sene 318 târîhli tezkire ile makâm-ı sâmi-i sedâret-penâhîlerine takdîm olunan ta'limâtname bâlâda zikr ve îzâh idilen husûsâtın mezc ve telfikiyle tertîb idilerek anların hâricine bi't-tabi' çıkmamak olduğundan ityân-ı mündericâtına lüzûm görilememişdir.

Vâlî-i lâhik tarafından gönderilen tahrîrât-ı mufasssıla ile anın takdîmine ve ba'zı mütâlâ'âta dâ'ir Dâhiliye Nezâreti'nden yazılan 14 Teşrîn-i sâni sene 320 târîhli tezkirede Yemen'de Zeydîlerin kısmen re'îs-i mezheblerinin hesâbına olarak aylıkla ve kısmen mükellefiyyet ve mahkûmiyyetden âzâde olmak ve zu'afâyâ tahakküm etmek sevdâsıyla icrâ-yı şekâvet itdikleri ve şâfi'îlerin temerrüdü sırf meşreb

te'sîrâtından mütevellid ve menfa'atleri 'isyân ve muhâlefetde olduğu zannına müstenid bulunduğı ve meşâyihin istedikleri gibi âdem habs ve tahliye itmekde ve fukahâ didikleri eşhâsa de'âvî-i hukûkiyye ve cezâ'yye rû'yet itdirmekde oldukları ve Hudeyde sancağının Beytü'l-fakîh kazâsına merbût ve sâhilde kâ'in Zerânîk kabîlesi azgınlıkda pek ileri gidüb me'mûrîn-i zâbîta ve rûsûmiyyeden hâli olan sâhillерinden esliha ve cebhâne ve sâ'ire idhâlinden kat'yyen çekinmedikleri ve kaht iki seneden beri vilâyetin her tarafında şiddetle hükümünü icrâ itmekde ve şimdiye kadar açlıktan telef olanların mikdârı lâ-ekall eli altmış bin tahmîn idilmekde olub ba'zıları icbâr-ı cû' ile evlâdını dağlar başından atarak öldirdikleri ve ba'zıları (s. 70) kesüb yedikleri ve Hudeyde'de bulunan beylik sefineler ta'mîre muhtâc ve sür'atleri pek az olduğundan şekâvet-i bahriyyeyi ve kaçakçılığı men'e aslâ kifâyet itmediğı ve temerrüdün gittikçe artması ve umûr-ı idâre-i hükûmetin çığırından çıkması meselâ Şakî-i Ma'hûd'un karârgâh ittihâz itdiğı mahallere ara sıra kuvve-i kâfiye gönderilüb meskenleri tahrib ve mevcûdâtı zabt olunmak gibi Zeydiler nazarında mûmâileyhin te'sîrâtını tahfif ve nüfûzunu izâle idecek ve az masrafla ve kolaylıkla yapılabilecek harekâta i'tinâ idilmemesinden ve mütemerridlere karşı sevk olunan müfrezelerin satvet-i 'askeriyyeyi muhîll ve hikmet-i hükûmete mugâyir ba'zı harekât ve mu'âmelât iltizâm itmesinden ve te'dîbât ve ıslâhâtın noksân bırakılarak 'avdet olmasından ve bu hâl tekrâr ide ide gûyâ hükûmet kabâ'ilden ihtirâz itdiğıne dâ'ir bir fikir husûle gelmekle berâber me'mûrînin de kuvve-i ma'neviyyelerine halel-dârî olmasından ve kabâ'il elindeki tüfenklerin menzili 'asâkir-i şâhâne elindeki tüfenklerin menzilinden ziyâde olduğu gibi ordu-yı hümayûndaki cebhânenin de eski olması hasebiyle bir kısmının ateş almamasından ve müfreze kumandanlarından bir takımının vazîfe-i 'askeriyyelerini îfâdan ziyâde umûr-ı mülkiyyeye tecâvüz ve müdâhale ile iştigâl ve me'mûrîn-i mülkiyyenin bunlardan ihtirâzen mu'âmelât-ı hükûmeti mecrâ-yı sâlimden ihrâc eylemelerinden neş'et eylediğı ve binâ'en'aleyh te'dîbâta lüzûm görildiğı ve işin hâ'iz-i ehemmiyyet-i 'azîme olması hasebiyle buna bir an bile zâyî' idilmeksizin çâre-sâz olmak vâcib olduğu tafsîl kılınmıştır.

Buraya kadar bast ve beyân olunan mevâdd mesâ'il-i Yemâniye'ye müte'allik olub teferrû'ât ve merbûtâtıyla berâber miyâne-i 'âcizânemizde kırâ'at ve tedkîk idilen birçok evrâk-ı mufasssala ve levâyih-i mutavvelenin hülâsalarından 'ibâret olmağıla berâber yine uzunca olduğundan maksad ve merâm pîş-i nazarda vehleten ta'yîn ve îcâb-ı hâl ve maslahat def'aten tebeyyün itmek içün bu hülâsalar dahî telhîs idilince

hıttâ-i Yemaniye’de teskîn-i iğtişâş ve takrîr-i âsâyiş ve inzibât ile te’mîn-i salâh ve terakkî için ittihâz ve icrâsına lüzûm görülen tedâbîr ve ıslâhât ‘ulemâ ve eşrâf ve mütehayyızân-ı memleketin celb ve istimâlesi ve ahvâl ve mu’âmelât-ı seyyi’eleri sâbit olan me’mûrîn ve müstahdemînin tebdîliyle cezâlandırılması (s. 71) ve yerlûden müstahak olanların ehl ve müste’id oldukları hıdemâtta istihdâmları ve Hudeyde’den San’â’ya kadar dar bir şimendüfer hattı temdîdi ve bu hattın devlet nâmına inşâsıyla ba’de’l-ikmâl kâffe-i müstahdemîni İslâm teb’adan mürekkeb bir şirket ma’rifetiyle işledilmesi ve hukûk ve cezâ da’vâlarının evvelce beyân olındığı üzere rû’yeti ve mehâkim-i şer’iyyenin de yine o sahîfede gösterildiği vechle tensîki ve Şakî-i Ma’hûd ile âlet-i fesâd ve şekâveti olan Bilâdü’ş-şeraf sâkinlerinin ve Hâsîd, Bekîl, Erhab, Hemedân, Havlân, Nehm, el-Hudâ, Bilâd-ı Bustan, Benî Matar, ‘Îyâl-i Serîh’de Benî ‘Abd ile Cebel-i ‘Îyâl-i Yezîd ‘urbânının ve Benî Mervân kabîlesiyle o civârdaki ‘aşâ’ir-i sâ’irenin ve Beytü’l-Fakîh kazâsındaki Zerânîk ve Zebîd kazâsında Habeş ‘urbânıyla Vasâb-ı ‘Âlî ve Sâfil ahâlîsinden ve Muhâ kazâsı ‘urbânından ba’zılarının ve Zü-Muhammed ve Zü-Hüseyn kabâ’ilinden ebnâ-yı sebîle tasallut ve mütegalib-i meşâyihe ‘askerlik iden ve berrânî dinilen eşîrrâ ve kuvve-i kâfiye görmedikce tekâlif-i emîriyeyi virmiyen Ridâ’ kazâsı ahâlîsiyle diğer ba’zı mahaller halkının te’dîb ve ıslâhı ve berrânîlerin derdestiyle Ta’iz sancağından teb’îdleri ve Meydî ve Şefîk ve el-Vesîm iskelelerinde birer müdürlik teşkil ve mikdâr-ı kâfi ‘asâkir-i şâhâne ik’âd olunarak sevâhilin berren ve bahren zîr-i idâre ve inzibâta ve Cîzân sâhilinin taht-ı işgâl ve muhâfazaya ahzı ve vilâyetin cenûb cihetinde kâ’in Câh ve emsâli merâsî-i hâliyyenin de inzibât ve muhâfaza altına alınması ve ba’dehu Cîzân’dan Sa’dâ’ya temdîd-i hareket olınarak orasıyla havâlîsinin ve ‘Asîr hudûdu nihâyetinden Sa’dâ’ya kadar mesâfenin işgâl ve Cîzân ve Sa’dâ tarîkinin taht-ı emniyete idhâl edilmesi ve Şakî-i Ma’hûd’a mâ’il ve takrîr-i âsâyişle ıslâhâta hâ’il olan müteneffizân ve rû’esâdan kâbil-i ıslâh olmiyanların teb’îdi ve tahsîsât-ı ‘askeriyyenin vâridât-ı vilâyetden îfâsı mümkün olıncaya kadar Hudeyde gümrüğü hâsılâtının masârıf-ı cünûdiyeye kâmilten terki ve Lece’den Hacûr, Hacce, Amrân’a uğrayarak San’â’ya ve sevâhil tutulduktan sonra Luhayya’dan sâhili ta’kîben ‘Asîr’e birer telgraf hattının temdîdi ve sevâhilin nıkâd-ı münâsibesinde karagolhâneler inşâsıyla mikdâr-ı kâfi ‘asker ik’âdı ve Nûrû’l-Bahr vapurundan başka daha iki ‘aded serî’ü’s-seyr gambotun tahsîsi ve diğer iki (s. 72) vapurun da biri ‘Aden’den karşılıklı hareket itdirilerek Şeyh Sa’îd, Muhâ,

Hudeyde, Luhayya, Kamerân, Meydî, Cîzân, Fersân, Şefîk, el-Vesîm, Kunfeda, Ma'mûretü'l-Hamîd, Cidde ve Yenbu'a uğratdırılması ve ilerüde lüzûm ve ehemmiyyete göre iskele ittihâz olunacak mevâki'e eyyâm ve evkât-ı mu'ayyenede posta ve yolcu ve eşyâ-yı ticâriye ve sâ'ire nakli için işletdirilmesi ve Yemen'in dört vilâyete taksîmiyle San'â, Ta'iz, Hudeyde, 'Asîr sancaklarının hudûd-ı hâzîralarıyla birer vilâyet ittihâzı ve San'â vilâyetinde Zemâr ve Hacce, Ta'iz vilâyetinde Huceriye ve Ka'tıbe, Hudeyde vilâyetinde Zebîd ve Ebû Arîş, 'Asîr vilâyetinde Mihâ'il ve Gâmid kazâlarının mutasarrıflığa ifrâğı ve 'Asîr'e pek ba'id olan Sabya kazâsının oradan tefrîkiyle Ebû Arîş sancağına rabtı ve müceddeden teşkîl olunacak elviyenin hudûdu ve yeniden teşkîli muktezî on beş kadar kazâ ve elli mütecâviz nâhiyenin hudûdlarıyla esâmîsini ve münâsebet-i mevki'yyelerini kararlaştırmak husûslarının ta'yîn buyurılacak vülât ve mutasarrıfîne havâlesiyle tedricen icrâsı ve Sa'da nokta-ı mühimmesiyle Sa'da ve Ebû Arîş beynindeki arâzî-i cesîme işgâl-i 'askerî altına alındıktan sonra Sa'da'nın mutasarrıflık sûretinde mi yoksa diğer bir şekilde mi idâresi lâzım geleceği 'Asîr vilâyetince tedkîk olunması ve zâbitânla berâber iki bin otuz dört neferden 'ibâret olan jandarma mevcûduna iki bin yedi yüz elli iki neferin zammıyla yedi milyon yüz yirmi bir bin iki yüz kırk gurusun müceddeden tahsîsi ve jandarma zâbitânının tebdîl ve intihâbı husûsunda vilâyetlere me'zûniyyet virilmesi ve âsâyîş esâslı ve devâmlı sûretde takarrur itdikden sonra mükellefiyyet-i 'askeriyye usûlünün icrâsına tevessül idilmek üzere şimdilik Şakî-i Ma'hûd ile 'avanesinin te'dîbi ve inzibâtın i'âdesini müt'âkib efrâdına yalnız yüz gurusu ma'âş ve i'tiyâd ve arzûlarına göre birer kat elbise virilmek ve yüzbaşıya kadar olan zâbitlerin meşâyih ve mu'teberândan intihâb ve ta'yînleriyle onlara da birer kat elbise ve rütbelerine göre yalnız ma'âş i'tâ idilmek şartıyla Yemen'de îkâ'-ı fitne ve şekâvet iden Erhab, Hâşid ve Zü-Muhammed, Zü-Hüseyn kabâ'iliyle diğer kabâ'il-i Zeydîye ve ahâliden 'asâkir-i muvazzafa nâmıyla veyâ diğer bir nâm ile dörder beşer yüz (s. 73) mevcûdlu dört taburun teşkîli ve her vilâyete ikinci ve üçüncü sınıfdan ikişer mühendis ile me'mûriyeti vilâyât-ı erbi'aya şâmil olmak üzere bir de nâfi'a müdürü ta'yîni ve Yemen'de tarîk bedel-i nakdîsi ahzı kâbil olmayub ahâlî bedenlen çalışdırılacağından me'mûrîn-i fenniyye ma'âşlarıyla masârif-i sâ'iresinin hazîne-i celîleden yâhûd 'umûm vilâyât bedelât-ı nakdiyesinden Zirâ'at Bankası'nca tesviyesi ve şimdilik şehir ve kasabalarda lüzûmu kadar ibtidâ'î ve rüşdî mektepleri ve vilâyet merkezlerinde leyli birer i'dâdî ve sînâyi' mektepleriyle birer dârü'l-mu'allimîn küşâdı ve her vilâyete birer

ma'ârif müdîri ta'yîniyle birer ma'ârif meclisi teşkîli ve hâric-i vilâyete imrâr idilen kahve mahsûlünden simsârların almakda oldukları yükde altıdan devletce ikisinin ya'nî iki yüz elli kiloluk yükden iki kilonun ahzı ve hisse-i ma'ârifin istifâsı ve nüvvâbın hîn-i intihâb ve ta'yîninde lisân-ı mahallîye âşinâ olmalarının nazar-ı dikkate alınması ve kâ'im-makâm mertebesine kadar her sınıf me'mûrînden sûi-hâl ve tedbîrleri tahakkuk idecek olanların 'azilleriyle yerlerine münâsiblerinin intihâb ve istihdâmları husûsunda vâlîlerin tevsî'-i salâhiyetleri ve keşf-i evvel ve sâni defterleri usûlen takdîm olunmak üzere me'mûrîn ve jandarma ma'âş ve muhassasâtından ve mürettebât-ı sâ'ireden sene içinde vukû' bulacak eyyâm-ı hâliye tasarrufât-ı sâ'ire karşuluk tutularak mebânî-i emîriye-i lâzîmenin inşâsına mübâşeret için vâlîlere me'zûniyyet virilmesi ve bir zirâ'at me'mûruyla her nev' eşcâr yetiştirmeye ve aşî 'ameliyyâtına âşinâ birkaç bağçevânın ve tütün zer' ve terbiyesine ve çividin zer' ve tasfîyesine vâkıf bir âdemin i'zâmı ve hâricden celb ile zer' ve garsı îcâb iden tohumların ve eşcâr-ı müsmire ve sâ'ire fidanlarının ve envâ'-ı muhtelifeden tütün tohumunun tedârük ve irsâliyle ahâlîye meccânen tevzî'i ve münâsib mahalde bir nümûne tarlası te'sîsi ve turuk ve me'âbirin meşâyih-i müteneffize riyâsetiyle 'amele-i mükellefine bi'l-istihdâm tesviye ve ta'mîriyle meşâyih-i şehri ikişer üçer yüz ve 'amele-i mükellefeye haftada beşer gurus ücret virilmesi ve mürûr-ı zemân ile kapanmış ve yolları harâb olmuş olan enhârın menâbi' ve mecârîsini yeniden hafr ve küşâd ile ovalarda vâdîlerde burgu ile su çıkarılması ve arteziyen kuyularının küşâd ve teksîri (s. 74) için birkaç mühendisin âlât ve edevât-ı lâzime ile gönderilmesi ve Tihâme'de sedler inşâ ve kuyular hafr olunduktan sonra Mısır Amerika İzmir ve Adana pamuklarından mikdâr-ı kâfi tohumun irsâliyle ahâlîye meccânen i'tâsı ve pamuğun usûl-i zer'ini ta'rîf idecek ashâb-ı tecrübeden birinin i'zâmı ve mevcûd limanların 'ale'l-husûs Hudeyde'ye yarım sâ'at mesâfede kâ'in Cibâne limanı ile Muhâ limanının tathîri ve limanlarla iskelelerde ve Hudeyde'den Cibâne'ye kadar olan sâhilde rıhtım inşâsı ve tarîkinin şose olarak tesviyesi ve Hudeyde iskelesinin yaptırılması husûsâtından 'ibâret olduğu müstebân olur.

Vâlî-i sâbık devletlü Hüseyin Hilmi Paşa hazretleriyle Hey'et-i Islâhiye cânibinden ahvâl ve îcâbât-ı mahalliye orada bi'l-müşâhede kemâ-yelîku tedkîk ve ta'mîk olarak hıttâ-ı Yemaniye'nin ıslâhı neye mütevakkıf olduğu birer birer yazılıb hiçbir cihet ihmâl idilmemiş ve iş yalnız icrâyâ kalmış olduğundan vâlî-i müşârûnileyh

ile Hey'et-i Islâhiyenin ve mu'ahharan Şûrâ-yı Devlet'in dermiyân itdiği tedâbîr ve mütalâ'ât miyâne-i 'âcizânemizde yegân yegân hâdde-i tedkîk ve muhâkemededen imrâr idilmiştir ve bunlar dört beş sene evvel yazılmış dinilmiş şeyler ise de Yemen'in ahvâl-i 'umûmîyesi iğtişâşın tezâyüd itmiş olmasından başka sûretle tebeddül itmiyüb îcâbât ve ihtiyâcât-ı mahalliye-i aslîye ve esâsiyye gayr-i mütehavvil bulunduğundan dûr ve dirâz te'emmülât ve müzâkerât netîcesinde zikr olunan tedâbîr ve mütalâ'âtın âtîde beyân idileceği üzere ta'dîl idilen bir ikisinden mâ'adâsı el-hakk ihtiyâc-ı hâzıra göre pek muvâfık görülmüş ve icrâsında hiçbir mânî' ve mahzûr tasavvur olunamayub tatbîki muhasenât-ı 'azîmeyi mûcib olmak tabî'i bulunmuştur. Ancak tedâbîr-i islâhiye neden 'ibâret olur ise olsun el-yevm orada şerer-pâş olan ateş-i iğtişâş muntafî olmaksızın tatbîk ve icrâsına başlanılamamak şüphesizdir. Emr ü fermân-ı satvet-nişân-ı hazret-i pâdişâhî ile Yemen'e peyderpey kuvâ-yı küllîye sevk idilmekte olduğundan ordu-yı hümayûnca harekât-ı 'askeriyyeye mübâşeretle te'dîbât-ı kat'iyye ve mü'essire îfâ olunacağı derkâr olub bi-havlihi Te'âla sâye-i mehâbet-vâye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhîde karîben eşkıyâ tedmîr ve sükûn ve âsâyîş (s. 75) oldukları kurâ ve kasabâta müsâdif olacağından oradan 'askerin sevk maksada muvâfık düşmekle berâber üç günlük mesâfe taht-ı idârede olacağına ve andan ötesinin de mevâki'ince ma'lûmât ve ahâlîsine mu'ârefe bulunacağına binâ'en sevk olunacak ve hatt-ı hareketde ikâme idilecek 'askerin levâzım ve mühimmâtı kolayca nakl idilebileceği ve 'Asîr ciheti ve Cizân iskelesi mebd-i hareket ittihâz olunursa sâlifü'l-beyân esbâb-ı teshîliye mevcûd olmamakla berâber güzergâhda da henüz satvet-i 'askeriyyeyi görmemiş kabâ'il bulunduğundan külfet ve masrafı müstelzim olacağı ve Sa'da'nın taht-ı idâreye ahzından sonra 'Asîr hudûdı nihâyetinden Sa'da'ya kadar olan mesâfenin zîr-i idâreye alınması ve Cizân sâhili Sa'da ve havâlîsinin iskelesi ve ahâlîsinin yegâne medâr-ı serveti olmağla tarîkinin taht-ı inzibât ve ehemmiyyete idhâl edilmesi ve Fersân ile Cizân'ın Ebû Arîş kâ'im-makâmlığıyla berâber Sa'da'ya rabt alınması muktezî bulunduğ ve Şakî-i Ma'hûd 'askerin kendi tarafına hareketine mânî' olmak için tefrîki esbâbını istihsâle çalışarak yekdiğerine ba'îd mahallere şirzimeler tertîbiyle iş'âl-i ateş-i fesâd itmek 'âdet-i müstemiresi ise de buna ehemmiyyet virilmemek lâzım gelüb çünkü 'askerin hedef-i matlûba teveccüh itmesi merkûmun olanca kuvvetini başına toplamağa mecbûriyetini ve bu da etrâfda ihdâs itdiği fesâd ve şekâvetin indifâ'ını mûcib olacağından 'asker ta'kîb-i eşkıyâ ile it'âb idilmeyüb bu misilli ahvâlde jandarma istihdâmı ve hıdmet itmek arzûsunda bulunan meşâyihin

evlâdları rehîne alınarak kendi riyâsetleri altında kabîlelerinden cem' idecekleri kimselerden zabtiye-i muvakkata gibi ta'kîb-i eşkıyâda kullanılması ve pişîn olarak efrâda üçer beşer ve meşâyihe kırkar ellişer riyâl virilmesi ve esnâ-yı hıdmetde vefât idenlerin eytâmına münâsib mikdâr ma'âş tahsîsi maksadı te'mîn ideceği ve vâridât-ı vilâyet şimdiki hâlde dört yüz seksen bin lira olup bunun üç yüz elli bin lirası senesi içinde ve yüz otuz bin lirası da sinnîn-i âtiyede tahsîl olunduğı ve mecmû' masârif-i mahalliye dört yüz otuz bin lira olmasına göre vâridâtdan senevî elli bin lira fazla kalabilirse de te'sîsât ve teşkilât-ı lâzıme icâbınca masârifin iki yüz bin lira (s. 76) dâ'imâ oradan 'ıyân ve bunlar kuvve-i kâhire-i cünûd-i şâhâne ile zemân zemân istikbâl ve perîşân idildikce re'îs-i fesâd illeri cibâl cânibine gürîzân ve fakat 'asâkir-i nusret-mü'esser-i mülûkâne o taraflardan girüye çekildikce müddet mürûriyla yine fırsattan bi'l-istifade eser-i yağma ve şekâvet tekrâr nümâyân olageldiğinden Sa'da ile havâlisinin ve 'Asîr hudûdu nihâyetinden Sa'da'ya kadar olan mesâfenin be-heme-hâl işğâl ve Cîrân ve Sa'da tarîkinin mutlakâ taht-ı te'mîne idhâl edilmesi ve re'îs-i eşkıyâya mâ'il ve takrîr-i asâyiş ile ıslâhâta hâ'il olan müteneffizân ve rü'esâdan kâbil-i ıslâh olmıyanların teb'îdi ve tahsîsât-ı 'askeriyyenin vâridât-ı vilâyetden ifâsı mümkün oluncaya kadar Hudeyde gümrüğü hâsılâtının masârif-ı cünûdiyeye kâmilten terki ve Luhayye'den Hacûr, Hacce, 'Amran'a uğrayarak San'â'ya ve sevâhil tutulduktan sonra Luhayye'den sâhili ta'kîben 'Asîr'e birer telgraf hattının temdîdi ve sevâhilin nıkâd-ı münâsebesinde karagolhâneler inşâsıyla mikdâr-ı kâfi 'asker ik'âdı ve Nûru'l-Bahr vapurundan başka daha iki adet serî'ü's-seyr gambotun tahsîsi ve diğer iki vapurun da biri el-Vech'den ve biri 'Aden'den karşılıklı hareket itirilerek muharrerü'l-esâmî iskelelere uğratdırılması ve nakliyâtda işlettilmesi ve jandarma mevcûdına iki bin yedi yüz elli iki neferin zammıyla tahsîsâta yedi milyon yüz yirmi bir bin iki yüz kırk gurusun 'ilâvesi ve jandarma zâbitânının tebdîl ve intihâbı husûsunda vilâyetlere me'zûniyyet virilmesi ve her vilâyete ikinci ve üçüncü sınıftan ikişer mühendis ile me'mûriyeti Yemen vilâyetlerine şâmil olmak üzere bir de nâfi'a müdürî ta'yîni ve Yemen'de ahâlî bedenen çalışdırılacağından me'mûrîn-i fenniyye ma'âşlarıyla masârif-ı sâ'iresinin hazîne-i celîleden yahûd 'umûm vilâyât bedelât-ı nakdiyesinden tesviyesi ve şimdilik şehir ve kasabalarda lüzûmu kadar ibtidâ'î ve rüşdî mektepleri ve vilâyât merkezlerinde leylî birer i'dâdî ve sînâyi' mektepleriyle birer dârü'l-mu'allimîn küşâdı ve her vilâyete birer ma'ârif müdürî ta'yîniyle birer ma'ârif meclisi teşkîli ve hâric-i vilâyete imrâr idilen kahve mahsûlünden simsârların almakda

oldukları yükde altıdan devletce ikisinin ahzı ve hisse-i ma'ârifin istîfâsı ve nüvvâbın lisân-ı mahalliyeye âşinâ olmalarının nazar-ı dikkate alınması ve kâ'im-makâm mertebesine kadar her sınıf me'murından sûi-hâl ve tedbîrleri (s. 77) tahakkuk idecek olanların 'azliyle yerlerine münâsiblerinin intihâb ve istihdâmları husûsunda vâlîlerin tevsî'-i salâhiyetleri ve keşf-i evvel ve sâni defterleri takdîm olunmak üzere mürettebâtıdan senesi içinde vukû' bulacak eyyâm-ı hâliye ve tasarrufât-ı sâ'ire karşılık tutularak mebânî-i emîriye-i lâzîmenin inşâsı için vâlîlere me'zûniyyet i'tâsı ve bir zirâ'at me'mûruyla her nev' eşcâr yetiştirmeye ve aşî 'ameliyâtına âşinâ birkaç bağçevânın ve tütün zer' ve terbiyesine ve çivîdın zer' ve tasfiyesine vâkıf bir âdemin i'zâmı ve hâriciden celb ile zer' ve garsı îcâb iden tohumların ve eşcâr-ı müsmire ve sâ'ire fidanlarının ve envâ'-ı muhtelifeden tütün tohumunun tedârük ve irsâliyle ahâlîye meccânen tevzî'i ve münâsib mahalde bir nümûne tarlası te'sîsî ve turuk ve me'âbirin meşâyih-i müteneffize riyâsetiyle 'amele-i mükellefe bi'l-istihdâm tesviye ve ta'mîriyle meşâyih-e şehri ikişer üçer yüz ve 'amele-i mükellefeye haftada beşer gurus ücret virilmesi ve enhârın menâbi' ve mecârîsini yeniden hafr ve küşâd ile ovalarda vâdîlerde burgu ile su çıkarılması ve arteziyen kuyularının teksîri için birkaç mühendisin âlât ve edevât-ı lâzîme ile gönderilmesi ve Tihâme'de sedler inşâ ve kuyular hafr olundıktan sonra Mısır Amerika İzmir ve Adana pamuklarından mikdâr-ı kâfi tohumun irsâliyle ahâlîye meccânen i'tâsı ve pamuğun usûl-ı zer'ini ta'rîf idecek ashâb-ı tecrübeden birinin i'zâmı ve mevcûd limanların tathîri ve limanlarla iskelelerde ve Hudeyde'den Cibâne'ye kadar olan sâhilde bir rıhtım inşâsı ve tarîkinin şose olarak tesviyesi ve Hudeyde iskelesinin yapıdırılması keyfiyyetleri îcâb-ı hâl ve mahalle muvâfık olmasıyla hiçbir ihmâl idilmeyerek kâffesinin tamâmen icrâsı muktezîdir. Tedâbîr-i ıslâhiyenin diğerk aksâmına gelince hıttâ-i Yemâniye ahîren şeref-müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî mûcib-i 'âlisince San'â Ta'iz ve 'Asîr olmak üzere üç vilâyete taksîm idildiğinden bâlâda zikr olunduğı üzere San'â vilâyetinde Zemâr, Hacce, Zebîd, Ebû 'Arîş, Ta'iz vilâyetinde Huceriye, Ka'tibe, 'Asîr vilâyetinde Mihâ'il, Gâmid kazâlarının mutasarrıflığa ifrâğı ve 'Asîr'e pek ba'îd olan Sabya kazâsının oradan tefrîkiyle Ebû 'Arîş sancağına rabtı ve Sa'da'nın mutasarrıflık teşkîliyle 'Asîr vilâyetine ilhâkı (s. 78) ve Sa'da ve civârı bâlâda îzâh ve beyân idildiğı üzere re'îs-i eşkıyânın makarr ve melce'i olmağla bu teşkilâtta en ziyâde 'atf-ı nazar-ı ehemmiyyet olunacak mahal orası bulunduğundan Sa'da ve

tevâbi'inde dâ'imî sûretde bir kuvve-i kâfiye-i 'askeriyye bulundurulması ve zikr olunan elviyenin hudûdunu ve yeniden teşkîli muktezî kazâlarla nâhiyelerin hudûd ve esâmîsini ve münâsebet-i mevki'iyyelerini kararlaştırmak husûslarının ta'yîn buyurılacak vâlilere havâlesi ve mekâtib-i 'âlîye me'zûnlarından Yemen vilâyetlerinde kâ'im-makâmîliğe tâlib zuhûr itdikce ta'yîn idilmek şartıyla münhal kâ'im-makâmîliklerle nâhiye müdürliklerine ta'yîn olunacak yerlülerden nâhiye müdürlüğünde üç sene hüsn-i îfâ-yı hıdmet ve isbât-ı sadâkat idenlerin vilâyetin inhâsıyla kâ'im-makâmîlikde vekâleten ve kâ'im-makâm vekâletinde iki sene kezâlik hüsn-i îfâ-yı hıdmet ve te'yîd-i sadâkat ve istikâmet eyleyenlerin asâleten istihdâmları ve yerlülerden yüzer guruh ma'âşla 'asâkir-i muvazzafa nâmıyla 'asker istihdâmına hâcet olmayub yerlülerin jandarma silkine ve kur'a ile olmamak şartıyla bi'l-ihyâr nizâmiyye taburlarına kayd ve kabûl idilmesi ve jandarma silkine gireceklere el-yevm mu'ayyen ve muhassan olan ma'âşın virilmesi ve nizâmiyye silkine bulunacaklara da ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhî o silk efrâdına tahsis idilmiş olan ma'âşın bir buçuk misli i'tâsı ve gerek jandarma gerek nizâmiyye silkine yerlülerden efrâd kayd olunmak için teşvîkât ve tergîbâtta bulunmakla berâber şevk ve râğbetleri zâ'il olmamak için ma'âşlarının da tedâhülde bırakılmayarak muntazaman viridilmesi ve fakat emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı münîfince Yemen'de teşkîl olunacak kolordu mevcûdunun şimdilik yalnız bir rub'u yerli ahâliden olacağına binâ'en şu aralık bu mikdârdan ziyâde nizâmiyye silkine yerli 'asker alınmaması ve alınanların dahî topluca bulundurulmayarak yerliden her ferd kendi memleketinde istihdâm idilmemek sûretiyle taburlara dağıtılması ve yerli ahâlî 'askerliğe alışub ısındıkca anlardan alınan kısım-ı mevcûdun müsâ'ade-i seniyye sezâvâr buyurulur ise nısfı derecesine iblâğ ve mükellefiyyet usûlünün de artık Yemen'de iğtişâş tahaddüsüne ihtimâl virilemeyecek derecede ıslâhat icrâ olunduktan sonra vaz' olunması (s. 79) ve virgünün kurâ üzerine tefrîkiyle her köye intihâb-ı ahâlî ile birer muhtâr ta'yîn olunarak tahsîlât vazîfesinin anlara tevdi'i ve aġnâmın her sene ta'dadı ve a'şârın karye-be-karye bi'l-müzâyede ahâlî-i karyeye ve karye ahâlîsi tâlib olmadığı hâlde ahâlîye zulm ve gadr idecek derecede nüfûzu olmayan diğerk tâliblere ihâle kılınması ve böyle tâlibler zuhûr itmediğik takdîrde emâneten idâre olunarak her iki sûretde de hukûk-ı hazîne gözedilmekle berâber ahâlînin ve ashâb-ı mahsûlün gadrden vikâyesi için emr-i ta'sîrin taraf-ı hükûmetden ve ahâlîden intihâb idilecek ikişer

muhammen ma'rifetiyle sûret-i 'âdilâne ve muhikânede icrâ idilmesi tezekkür ve tensîb kılınmıştır.

İş'ârât-ı mahalliyyeden müstebân olduğu üzere el-yevm hâl-i 'isyân ve temerrüdde bulunanlar üç kısım olup birincisi re'îs-i eşkiyânın aylıkla istihdâm itdiği Zeydî 'âsîler ikincisi bu iğtişâşdan nehb ve gasb ve tahakküm ve darb ile istifâdeye düşen ve işi gücü yeri yurdu olmayub çöllerde dağlarda pûyân olarak yağma-gerlikle imrâr-ı hayât ve istihsâl-i esbâb-ı ma'îşet iden zümre-i bâğiyye-i nâ-sezâ ve üçüncüsü de hadd-ı zâtında hükûmet-i seniyyeye mutî' ve münkâd ve zîr-i idâre-i 'âdile-i saltanât-ı seniyyede yaşamakdan hoşnûd ve şâd olan ve fakat mezkûr iki kısım 'âsîlerin cebr ve tehdîdine mağlûb ve makhûr ve kendilerini muhâfaza idecek 'asker ve kuvvet bulamamalarından dolayı anlara mütâba'ate mecbûr bulunan fitne-i ? ıztırâr-nümâdır. Asl iğtişâş ve fesâda hıdmet iden iki evvelki kısmın sâ'ika-ı fakr u ihtiyâc ile şekâvete mübâderet itdikleri ve Şakî-i Ma'hûd'dan aldıkları birer ikişer riyâl kadar cüz'î aylığın biraz fazlasına hükûmet-i seniyyeden nâ'il olsalar şimdi 'asâkir-i şâhâneye karşı isti'mâl itdikleri silâhlarını derhâl husemâ-yı hükûmet 'aleyhine çevirecekleri ve mevâdd-ı nâfi'a ve sâ'irede üçer beşer gurus yevmiye ile istihdâm ve işgâl ve fâ'ide-i zirâ'at ve ticâret bi'l-fi'l fikirlerine idhâl olunsa isti'dâd ve kâbiliyyetleri hasebiyle hemen dört el ile işe sarılacakları ve Yemen hıttası meşâyih ve rû'esâ-yı mahalliyye idâresinde bulunduğu sırada aslâ ni'met-i 'adâlet ve râhatla mütena'im olmadıklarından bi'l-cümle ahâlî kendi içlerinden olmamak üzere bir irâde-i hâkime ve 'âdileye muhtâc olduklarını müteyakkin bulundıkları tecârib-i 'adîde ve tahkîkât-ı (s. 80) sahîha ile sâbit olduğundan sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde iğtişâş teskîn olunduktan sonra bir taraftan zikr olunan te'sîsât ve teşkîlât-ı nâfi'a ve müfideye teşebbüs olunmakla berâber diğer taraftan jandarma ve husûsiyle nizâmiyye silkine efrâd kayd ve tahrîri için tergîbâta mübâderet ehemm ve akdem görülür.

Bâlâda îzâh ve ta'dâd olunan tedâbîr ve esbâb-ı ıslâhiyenin mevki'-i fi'l ve icrâya vaz'ı gerçi mebâlig-i kesîreye mütevakkıf ise de ekilmeden biçilmemek kâ'ide-i tabî'iyye ve 'umûmiyyesine nazaran evvel emrde masraf idilmeksizin iktitâf-ı semerât-ı menâfi' gayr-i kâbil olduğundan ve yalnız teskîn-i iğtişâş ile iktifâ pek muvakkat bir tedbîr olup şimdiye kadar tecrübe olduğu vechle bir müddet sonra iğtişâşın yine teceddüdiyle tekrâr 'asker sevki ve masârif-ı 'azîme ihtiyârı îcâb

ideceğine mebnî ıslâhât icrâ olunmaksızın ihtimâmın te'dîbâta hasrı hiçbir sûretle muvâfık gelmiş olamayacağından hıttâ-i Yemâniye'de matlûb olan te'sîsât ve icrâ'ât için münâsib mikdâr meblağ istikrâzı zarûrîdir. Çünkü meselâ bir milyon lira istikrâz olunursa dört milyon veyâ daha ziyâde İslâm ahâlî kazanılmış ve o nisbetde vâridât artırılmış ve birkaç vilâyetlik bir kıt'a-i cesîme-i mühimme terakkiyâta âmâde idilmiş olacağı gibi 'Asîr ciheti hıttâ-ı mübâreke-i Hicâziye'ye karîb ve civâr ve ehemmiyyeti min-küllî'l-vücûh âşikâr bulunub Hicâz-ı mağfîrât-tırâzda salâh ve 'ibâdet ve 'Asîr tarafında fesâd ve şekâvet şeklinde yekdiğerine münâfi ve rızâ-yı 'âlinin hilâfî hâller olmasıyla nâ'ire-i şekâveti itfâ ve teskîn ve dâ'ire-i itâ'ati te'mîn eylemek şân-ı celâdet-nişân-ı hilâfet-kübrâya şâyân görünür.

Ahîren şeref-sudûr buyurılan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî mûcib-i 'âlîsınca Yemen kıt'ası üç vilâyete taksîm idilmiş ve oraya bir Hey'et-i Teftîşiye ta'yîn ve i'zâm buyurulmuş ve bir de ta'limât tanzîm kılınmış olmasına binâ'en bi-havli Te'âlâ sâye-i muvafakiyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde iğtişâş imhâ ve zikr olunan ta'limâtta mûnderic mevâdd-ı ıslâhiye tatbîk ve icrâ olunmak kaviyyen me'mûl olub ancak bâlâda bast ve beyân olunan tedâbîr miyânında mezkûr ta'limât hâricinde lâzımü'l-icrâ husûsât bulunduğundan bunların dahî (s. 81) icrâsının Hey'et-i Teftîşiye'ye tevdi'i ve devâ'ir-i merkeziyece yapılacak şeylerin bilâ-te'hîr mevki'-i fi'le getirilmesi için devâ'ir-i 'â'idesine tebligât îfâsı ve bir de gerek zikr olunan ta'limâtta gerek işbu mazbata-ı 'âcizânemizde mûnderic mevâdd hilâfına Yemen vilâyetlerince mu'âmelât ve iş'ârât vukû' bulmamak ve Yemen'e müte'allik her ne cereyân ider ise evvel emrde bir mecrâdan geçüb îcâb-ı maslahata göre vilâyet ve devâ'irle muhâbere idilerek iktizâsı îfâ ve muhtâc-ı istîzân husûsât 'arz ve inbâ kılınmak üzere Yemen işlerine merci' olacak dâ'imî bir komisyonun teşkîli keyfiyyetlerinin Meclis-i Mahsûs-ı Vûkelâ'ca müzâkeresiyle karârının bâ-mazbata 'atebe-i mu'allâ-mertebe-i cenâb-ı Hilâfet-penâhîye 'arzı ve netîcenin Dâhiliye Nezâreti'yle devâ'ir-i lâzımeye teblîği menûât-ı re'y-i sâmi-i fehîmâneleri olmasıyla buna dâ'ir muharrerât ve levâyih ve mazâbıt i'âdeten takdîm kılındı olbâbda.

	Mahkeme-i Teftîş-i	Evkâf-ı Hümâyûn	
Beytû'l-mâl Müdürü	Evkâf Müsteşârı	Nâzırı	Dâhiliye Nâzırı
Hüsnü	Hüsnü	Turhân	Memdûh

Mâbeyn Başkitâbetine

Yemen işlerine bakmak üzere riyâset-i kemterîde olarak Kâtib-i Sânî-i Hazret-i Şehrîyârî İzzet Paşa ve ma'lûmâtına binâ'en Cezâ'îr-i Bahr-i Sefîd Vâlisi 'Âbidîn Paşa hazerâtından mürekkeb bir komisyonun Sarây-ı Şevket-ihtivâ-yı Hümâyûnda in'ikâdına irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurıldığı geçen pazarirtesi günü şifâhen teblîğ buyurulması üzerine yevm-i mezkûrda komisyon Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne'de mün'akad olarak ba'zı müzâkerât cereyân itmiş ve ikinci ictimâ' pencşenbe gününe ta'lîk olunmuş idi. Pencşenbe günü ırkence Sarây-ı Hümâyûn-ı Şevket-meşhûn-ı Şâhâneye gidülüb 'Âbidîn Paşa ve mu'ahharen 'İzzet Paşa geldi. Komisyonun Mâbeyn-i Hümâyûn-ı (s. 82) Cenâb-ı Mülûkâne'de in'ikâdı münâsib olamayacağından Bâb-ı 'Âlî'de 'akdi emr ü fermân-ı şâhâne îcâb-ı 'âlisinden bulunduğunu 'İzzet Paşa bi't-teblîğ 'inde'l-lüzûm kendilerinin de da'vet olunmasını beyân eyledi. Bunun üzerine Bâb-ı 'Âlî'ye 'avdet olunarak Cum'airtesi günü 'Âbidîn Paşa dâ'ire-i nezârete gelmeleriyle müzâkere cereyân idüb virilen karâra binâ'en vilâyetden ve Hey'et-i Teftîşiye riyâsetinden ba'zı husûsât istîzâh idilmiştir. Ma'lûm-ı 'âli buyurulduğu üzere Yemen vilâyetine 'â'id mevâdd-ı mühimmeye Bâb-ı 'Âlî'ce ehemmiyyet virilmediğinden şimdiki hâl zuhûra gelmiş ve bundan netâyic-i vahîme tevellüd ideceği altı yedi ay evvel anlaşılab 'âcilen çâre-sâz olmak lüzûmuna dâ'ir Sadâret-'uzmâya yazılan tezkire Meclis-i Mahsûs'da bile okutdurılmamış olduğundan ve mu'ahharen kezâlik riyâset-i kemterîde Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Devletlü Turhûn Paşa hazretleriyle Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf Müsteşârı Semâhatlü ve Beytül-Mâl Müdîri Sa'âdetlü Hüsnü efendiler hazerâtından mürekkeb bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i tâcdârî dâ'ire-i nezâret-i 'âcizîde in'ikâd iden komisyonda dûr ve dırâz cereyân iden ve îfâ idilen ta'mîkât ve tedkîkât netîcesinde Yemen'in muhtâc olduğu ıslâhât ve teşkîlât-ı sâ'ireyi câmi' olarak tanzîm olunan ve bir sûreti fî 22 Nisan sene 1320 târîhli tezkire-i husûsiyye-i kemterî ile pîş-gâh-ı sâmi-i âsafânelerine takdîm kılınan mazbata-ı mufassala 'ale'l-usûl makâm-ı müşârun-ileyhe i'tâ ve Meclis-i Mahsûs'da müsâra'eten müzâkere-i keyfiyyetle netîcenin 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kılınması inbâ idilmiş ve mes'ele bir an bile tazyî' ve îfâte idilmeye gayr-i mütehammil bulunmuş iken iş muhâveleye düşürülüb henüz netîcelendirilmemiştir. Yemen'in hâsıl itdiği hâl-i ahîr Bâb-ı 'Âlî'ce vukû'a getirilmiş olan müsâmahât ve te'ehhürâtdan münba'is bulunduğu

içün kulûb-ı ‘âmmede pek ziyâde te’sîr itdiği sırada her bir emr ü fermân-ı cenâb-ı mülûkânede mülhemîyyet ve hikmet ‘ıyân ve nümâyân olmasına mebnî sâlîfû’z-zikr ikinci komisyonun Sarây-ı Şevket-ihtivâ-yı Hümâyûnda in’ikâdı ‘umûma ümîd-i cedîd bahş itmiş ise de mes’elenin müzâkeresi yine Bâb-ı ‘Âlî’de icrâ idilmek îcâb idüb bu ‘abd-ı âciz hıdmet-ı velî-i ni’met **(s. 83)** ile müftehir bulunmakla berâber mezkûr komisyondan ‘afva mazhariyet husûsunda merâhim-i seniyye-i hazret-i pâdişâhiye dehâlet eylemekde oldığım ma’rûzdur olbâbda.

Fî 17 Mayıs sene 1321

Dâhiliye Nâzırı Memdûh

Südde-i Seniyye'ye 'Arîza-ı Husûsiyye

“Etî’u’llâhe ve etî’u’r-Resûle ve üli’l-emri minküm” nass-ı mübîn-i ilâhî ve zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehriyârîleri nûr-efzâ-yı makâm-ı mukaddes-i Hilâfet-penâhî olduğundan itâ’at bi’l-cümle ehl-i İslâma vâcib ve muhâlefet gösterenler iki cihânda hâsir ve hâ’ibdir. Hubb-ı riyâset ve muhâfaza-ı menfa’at sâ’ikasıyla Zeydî mezhebinde olan Yemen’deki imam-ı kâzib ‘isyâna bir renk-i meşrû’iyet virmek fikr-i fâsidiyle Yemen ve Hadramût arasında mütemekkin kabâ’il-i cesîmeyi de elde iderek ba’dehu kıyâm ve hurûca mübâderet zımnında geçen sene Hadramût ‘ulemâ ve sâdâtından mezheb-i ehl-i sünnetce fetvâ taleb itmişken Hadramût ‘ulemâ ve sâdâtı bu teklîf-i sahîf üzerine Halîfe-i Resûl-i Rabbü’l-‘âlemîn ve İmâmü’l-Müslimîn el-yevm ‘Abdü’l-hamîd Han Hazretleri olduğına icmâ’-ı ümmet ve nass-ı şerî’at kâfil bulunduğu cevâbını virdikleri mevsûken istihbâr kılındı. Şu istiftâ-i vâkî’ ve iftâ Yemen kabâ’ilince şâyî’ olmasından nâşî imâm-ı kâzib menvî-i zamîrince hurûca diğer kabâ’ilde isti’dâd göremediğinden ‘isyân ve tuğyân ancak Zeydîler miyânından ‘ıyân oldu. Ma’a-hazâ ‘atebe-i tâc-dârîlerine leffen ‘arz ve takdîmine ictirâ eylediğim varakada hülâsaten muharrer olduğu üzere Zeydîlerin zâhib oldukları meslek-i bâtilca imâmlar hurûc ile kendini me’mûr bildiğinden idâresi tahtında bulunan kabâ’il-i Zeydîye anınla vifâk ve şikâkda müttefik olunca imâm-ı kâzib yine bir kuvvete mâlik demek olur. Binâ’en’aleyh bunun kuvvetini bütün bütün kırub dağıdub perîşân itmek veyâhûd istimâlesi tarîkine gidilmek îcâb (s. 84) ider. Lâkin vücûdu izâle olursa da yerine Zeydîlerden tekrâr başka imâm kâ’im ve şu sûretle fitne ve gâ’ile dâ’im olacağı derkâr ise de hükûmet-i seniyyece tedbîr-i musîb ittihâzı husûsundan geri kalınmamış olmak için şimdiki Şakî’nin pederi mukaddemâ re’îs-i ‘usât iken ya izâle ya imâleye çalışılmasını yedi sene evvel vâlî-i vilâyete mahremâne izbâr ve ihtâr eylemiş olduğum hâlde bâlâda ma’rûz iki sûretten birini icrâ idebilmek mümkün olamadı. Ma’lûm-ı ‘âlî buyurıldığı vechle memâlik-i şâhânelerinde kable’t-tanzîmât birçok kimselerin hurûc ve ‘isyânları vukû’unda ecdâd-ı me’âlî-nejâd-ı şehriyârîleri taraf-ı eşreflerden “inna’llâhe ye’muru bi’l-‘adli ve’l-ihsâni” muktezâ-yı hikmet-ihtivâsına mütevessilen bir cihetden üzerlerine kuvvet sevkiyle ‘adlen terhîb ve te’dîb bir cihetden de te’mîn-i mevâ’id ve fevâ’idle itmâ’ ve tergîb olındıkları sahâyif-i tevârîhde mestûrdur. Yemen’e sevk idilmekte bulunan ‘asâkir-i şâhâneleri kuvvet ve heybetle şakî-i Zeydî ve ‘avanesi mahv ve muzmahill olmak lütf-ı bârîden mes’ûl olduğu misillü re’îs-i Zeydî

mükâleme-i ahîre netîcesinde hâk-pây-ı hilâfet-penâhîlerinden ba'zı istirhâmâtda bulunacağını dermiyân eylediği ve sonra bi'l-vâsıta telgrafla dahî sūdde-i seniyyeye 'arz-ı ta'zîmât iderek tevsîk-i 'ubûdiyyet bâbında dâ'ire-i ilticâ ve recâya girdiği cihetle istirhâmât ve teferrü'âtı ma'kûl ve nezd-i ilhâm-vefd-i şehriyâr-ı a'zamîlerinde sezâvâr-ı kabûl görindiği takdîrde sefk-i dimâ'-yı Müslimîn maddesi nihâyet ve 'isyân ve gavâyet gâyet bulmuş olacağından Yemen gâ'ile-i hâ'ilesi inşâ'u'l-llâhu te'âlâ hüsn sûretle mündefî' olur. Mâdâmki memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik cenâb-ı kîtî-i sitânîleri dâhilinde Müslim ve gayr-i Müslim olarak mezâhib-i muhtelifeye mensûb akvâm ve cemâ'ât mevcûd ve bunların kâffesi hakkında 'adâlet ve şefkat mev'ûddur. Yemen hıttâ-ı fasîhasının bir köşesinde Zeydîlerin dahî baskı altında kalmaları için imâm didikleri re'îsi istihâle yolunda kullanılmak muvahiddîn-i dîn arasında kan dökülmekten daha ehven ve ahsen düşeceği mülâhaza-ı kâsırânesinde olduğım gibi 'Asîr'de Â'iz â'ilesinden Şeyh 'Ali nâmında biri şimdi emâret dâ'iyyesinde bulunarak tahrîkâtâ çalıştığı ve hattâ kabâ'ili dâ'ire-i ittihâdına aldığı iş'ârât-ı mahalliyeden (s. 85) münfehem olub 'Asîr'in Hicâz'a civâr ve şu kıt'a-ı mübârekenin ehemmiyyet-i fevke'l-'âdesi celî ve âşikâr bulunması hasebiyle oralara kadar intişâr-ı fitne mûcib-i mehâzîr-i 'azîme olacağından Şakî-i Zeydî mes'elesinin def'ine ve 'Asîr tarafında mahsûs âsâr-ı fesâdın dahî zemân geçmeksizin men'ine müsâre'et muvâfık-ı maslahat ise de kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân.

Fî 17 Mayıs sene 1321

‘Atebe-i ‘Ulyâya ‘Arîza-ı Husûsiyye

Yemen’de mevcûd iğtişâşın bi-havlihi Te‘âlâ sâye-i tevfikât-vâye-i cenâb-ı mülk-dârîlerinde izâlesiyle sükûn husûlû tedâbîr-i mülkiyye ve ‘askeriyye ittihâzına vâbeste olmasına mebnî ‘askerî ve mülkî olmak üzere emr ü fermân-ı hümayûn-ı mülûkâneleriyle teşekkül itmiş olan iki komisyon ber-muktezâ-yı sadâkat îfâ-yı vazîfeye sarf-ı makderet eyleyeceği derkâr olub ancak birbirinin mukarrerâtına âgâh bulunur ise merkez-i matlûba daha sâlim bir tarîkden gidilmiş olur. Hıttâ-ı Mübâreke-i Hicâziye civârında zuhûr iden bu fesâd ma‘âz-Allâhu Ta‘âlâ tevessü’e isti‘dâd hâsıl itdiği hâlde ‘Arabistan kıt‘ası dehşet-âver-i suver irâ’e ider. Ma‘lûm-ı ‘âlî buyurulduğu vechle idâre-i ‘askeriyye kuvvet ve şiddet ve idâre-i mülkiyye tedbîrden ‘ibâret olub bunlardan hangisinin daha evvel mu‘âmeleye mübâderet itmesi keyfiyyeti pek ziyâde mülâhazaya şâyân görünür. Re’îs-i ‘usâtı tenkîl ile yerlere geçirmek lâzımdır. Fakat imâm-ı kâzib dünyâsını terk eylese bile yerine diğeri gelmek Zeydî mezhebi muktezâsından olmasıyla anın vücûd ve ‘ademinden fâ’ide-i zâ’ide tahassul idemez. İmâm-ı kâzib’e ‘isyânda tab‘iyyet idenlere ‘atf-ı kelâm olundukda şunların mikdârı yedi yüz bin ile bir milyon nüfûs ‘add idilmekde bulunmasıyla kâffesini yok itmek dahî mümkün olamayacağından bunları dâ’ire-i nedâmet ve ilticâya getirecek bir tedbîre tevessül kılınması harekât ve tenkîlât-ı ‘askeriyreden mukaddem olmak îcâb ideceği mülâhaza-i kâsırânesinde bulunduğundan sâye-i kudret-vâye-i cenâb-ı tâc-dârîlerinde Anadolu cânibinden bi’t-tertîb tesrîb buyurulmakda (s. 86) olan taburlar Hudeyde’ye tamâmen vâsıl oldukda el-yevm orada satvet-endâz-ı mehâbet kuvâ-yı ‘askeriyye hareket itmekle berâber taraf-ı hilâfet-‘uzmâdan ‘Arabî ve Türkî lisânları üzere ulü’l-emre itâ‘at ve hilâfı akvâl ve ef‘âlden mücânebet ve muhâfaza-ı şe‘â’ir-i İslâmiyet ferâ’iz-i dîniyyeden olarak ‘isyânda temerrüd mahz-ı cehâlet ve müntic-i hüsrân ve haybet olacağından kâffe-i ahâlînin inkıyâda da‘vet idildiğini ve yine ta‘annüd gösterenler olursa mahv ve tenkîllerine gidileceğini mutazammın bir beyânnâme-i mü’essir’il-me‘al i‘lânıyla hükm-i şerî‘at-garrâ ve kuvvet-i devlet cümleye bildirilmek ehemm ve elzemdir. Şu teblîğ-i kat‘înin derece-i te’sîrini anlamak dahî iktizâ ideceğinden taleb-i ‘afv ve emân için bir mehl virilmesi muvâfık-ı maslahat olur. Bir taraftan da Ordu-yı Hümayûn ilerüledikce ‘abd-ı kemterlerinin zann-ı câkerânesine göre kulûb-ı mutemerridîne ru‘b-ı ‘azîm sirâyetiyle meşâyih arasında imâm-ı kâzibe

itbâ' husûsunda teşettüt-i efkâr zuhûra geleceğinden 'âsiler 'afv ve merhamet-i pâdişâhiye fevcen fevc dehâlet gösterecekleri 'inâyet-i Rabbâniye'den kaviyyen mütemennâ ve muntazırdır. Eğerçi gerek imâm-ı kâzibe ve gerek 'Asîr cihetindeki 'Â'iz'e vesâ'it-i mahsûsa ile vesâyâ icrâ kılınmakda ise de bu nasîhat-ı hikmet-âyet anların şahıslarına olarak îfâ idilmiş olduğundan ve meşâyih ve rü'esâ-yı kabâ'il teblîgât-ı vâkı'adan haberdâr olmaması muhtemel bulunduğundan sâlifü'z-zikr beyânnâmenin San'â ve 'Asîr'de ve'l-hâsıl Yemen vilâyetinin bi'l-'umûm mülhakâtında i'lânı teshîl ve te'mîn-i maksada hıdmet ider. Zeydîlerin mezhebine ve imâm ta'bîr itdikleri şahsın mevki' ve mezhebine nakl-i kelâm olundukda memâlik-i mahrûse-i şâhânelerinde Müslim ve gayr-i Müslimden pek çok mezâhibe sülûk gösterir akvâm ve cemâ'ât ve anların şeyh 'unvânıyla re'îsleri ve patrik sıfatıyla rü'esâ-yı ruhânîleri vardır. Her sınıf ve kavm kendi mezheblerini muhâfaza ile müsterîhen imrâr-ı eyyâm idiyorlar. Hükûmet-i seniyyece matlûb-ı aslî itâ'at dâ'iresinde vakt geçürmeleri keyfiyyetidir. Sunûf-ı mûte'addide-i akvâm arasında bir de Zeydî mezhebinde efrâd ve bunlara re'îs-i mezheb bulunmakda be's olamaz. Zann-ı 'abîdânemce Yemen kıt'asında şimdiye kadar Zeydî mezhebinin re'îsine hakîmâne sûretle teveccüh gösterilmemiş olması ve dâ'imâ (s. 87) hasmâne bakılması ve sâ'ir kabâ'il meşâyih miyânında zî-nüfûz ve mu'teber zevâta hürmetle berâber ma'âş ve ikrâmiye gibi şeylerle tatyîbleri mültezim tutulmaması temerrüd ve ta'annüd zuhûruna sebep-i müstakil ve haklarında mu'âmelât-ı şedîde ibrâzı infi'âl tahassülü ile takarrur-ı âsâyîş ve incizâba hâ'il olmuşdur. Yemen gâ'ile-i hâ'ilesinin teskîni ve âtiyen idâre-i hükûmetin te'mîni bâlâda ma'rûz tedâbîre tevessül lüzûmunu hiss itdirmekde ise de hâtır-ı 'acz-i müzâhir-i kemterâneme vârid olan mütâla'ât-ı nâkısadan ma'dûd bulunduğının 'atebe-i 'ulyâ-yı cenâb-ı Hilâfet-penâhîlerine 'arzına cür'et eyledim, kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân.

Fî 15 Hazîrân sene 1321

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine Tezkire

Hamden li'l-İllâhî Te'âlâ 'Asîr cihetinde muzafferiyet âsârı rû-nümâ olmağa başladı. Re'îs-i erbâb-ı kıyâmın birâderi de yetmiş seksen kişi ile berâber ahz ü girift olundu. Diğer 'avane-i havanesi cünûd-ı besâlet-nümûd cenâb-ı cihânbanî sadmesiyle târûmâr idildi. Ma'lûm-ı 'âlî buyurıldığı üzere re'îs-i 'usât olan 'Ali 'Â'iz kabîlesine mensûbdur. Bu şahıs 'Asîr kıt'asının vaktiyle emîri Muhammed'in oğludur. 'Asîr üstüne 'amm-ı mükerrem-i hazret-i tâcdârî-i firdevs-âşiyân 'asrında Ordu-yı Hümâyûn sevk idilince 'Asîr emîri mûmâileyh Muhammed (Ben hilâfet-i kübrâyı tasdik idenlerdenim. Pâdişâh-ı İslâm'a 'âsî değilim. Beyne'l-Müslimîn irâka-i dimâ' idilmesi vebâlini boynuma almam. Dehâlet sûretiyle 'Asîr kıt'asını teslîm ideyim) diyerek kumandan (.....) paşaya mürâca'atda bulunmuş ve bu vechle kal'a zabt olunmuş iken kumandan paşa dehâlet iden emîri gice katl ve teslîm-i silâh eyliyen âdemlerini itlâf ile emîrin zî-kıyem emvâl ve eşyâsını gasb ve gâret eylediği henüz hâtırlardan çıkmamış vekâyî'-i mü'ellimedendir. Şimdi 'âsî 'Ali'nin karındâşı esîr düşüdüğü geçen gün takdîm ittiğim telgra (s. 88) fnâme me'âlinden müstebân olmasıyla bunu hakâretlere işkencelere uğratmayub (el-'afvü zekâtü'z-zafer) hadîs-i şerîfinin mazmûn-ı münîfi üzere tatyîb ve nasâyih ve te'mînât ile mahcûbiyyet ve memnûniyyetini istihsâlden sonra isti'mâl-i silâhdan ferâgat ve 'arz-ı nedâmet ve ilticâya müsâra'at göstermesi zemîninde birâderi 'Ali'ye mektûb göndermeğe ve cevâb istemeğe tergîb itmek mukaddemâ 'Asîr emîri muteveffâ Muhammed'e hilâf-ı 'ahd ve mîsâk olarak icrâ kılınmış olan zulm-i sarîhin ta'mîrine vesîle-i müşfikânedir. Zann-ı 'abîdânemce şu me'alde gidecek mektûb ihmâldir ki hüsn-i te'sîr hâsıl ider. Birâderi 'Ali 'isyândan el çeker. Ol hâlde bir emr-i 'Asîr yesîr olur. Beyne'l-Müslimîn kan dökülmeğe de hâced kalmaz. Emîr-i Mekke Paşa hazretleri dahî merkûm 'Ali'nin taltîfe mazhariyyetini 'arz itmişidi. Yemen hıttâ-i cesîmesince 'adl ve ihsân mu'âmelesi ibrâz idilmez ise 'Araplar dâ'ire-i itâ'atde tutulmak kâbil ve iğtişâşât zâ'il olamayacağını tevâlî iden ihtilâlât isbât eylemişdir. Yemen vilâyet-i mühimmesinin idâresi hakkında 'atebe-i cenâb-ı mülûkâneye mülâhazât-ı nâkısayı hâvî tevârih-i muhtelifede mufassal 'arızalar takdîmine cür'et itmişidim. Yemen işleri henüz müte'addid mecrâlardan geçdiği ve tedâbir-i mukteziyye tevhid idilemediği ve bu sebebdan nâşî hedef-i maksûda vusûl maddesi bi't-tabî' gecikdiği hâlden istidlâl

kılınmakda ise de belki řu fikirde dahî muhtî bulunduğımı i'tirâf ile berâber mülâhaza-i kâsıra-i bendegânem rehîn-i tasvîb-i 'âlî olduğı sûretde Yemen vilâyetine ta'lîmât virilmek içün taraf-ı 'âcizîye emr buyurulması bâbında.

Fî 4 Temmuz sene 321

Yemen Vilâyeti Vekâletine Yazılan Tahrîrât Sûretidir

Hey'et-i Teftîşîyyeye ihsân buyurulan ta'limât-ı seniyyede gösterildiği üzere Yemen kıt'ası bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî üç vilâyete taksîm buyurulmuş ve vâlîlerin intihâb ve ta'yîni mukarrer bulunmuş olduğu gibi orada ba'zı ıslâhât ve teşkilât icrâ (s. 89) kılınacağı da ta'limât-ı mezkûrede musarrah olub bi-'avni'l-llâhî Te'âla sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde tedâbîr-i sâ'ibe-i âsafâneleriyle San'â istirdâd ve mahâll-i sâ'ire zabt ile 'usât te'dîb olundığından ve vâdî-i firârda ve ta'kîbde bulunan imâm-ı kâzib dahî inşâ'a'l-llâhu te'âlâ karîben tedmîr ve Sa'da ile havâlisi teshîr olunmak eltâf-ı sübhâniyyeden me'mûl olduğundan yerliden me'mûr istihdâmı ve ahâlinin istikmâl-i esbâb-ı refâh ve sa'âdeti gibi merâhim ve 'avâtıf-ı seniyyenin ta'limât-ı mezkûre ahkâmına tatbîken şimdiden icrâsı mûcib-i te'sîrât-ı hasene olacağı mülâhazasına göre lâ'ih olacak mütâlâ'ât-ı 'aliyye-i dâverîlerinin inbâsı hakkında Mâbeyn-i Hümâyûn'da müteşekkîl komisyon karârıyla sebk iden iş'âra cevâben vârid olan 18 Teşrîn-i evvel sene 321 târîhli telgrafnâme-i 'âlî-i âsafânelerinde zikr olunan ta'limât-ı seniyye muhteviyyâtına ittılâ'-ı devletleri olmadığından sûretinin taraf-ı dâverîlerine virdirilmesi ve Şakî-i Ma'hûd'un ta'kîbi keyfiyyetinin neticelendirilmesi dört beş mâha kadar muhtâc olmasıyla teşkilâtın o vakte kadar te'hîri ve Şehâre ve Sa'da cihetleri istîlâ olundıkça kazâ ve nevâhî teşkil ve me'mûr ta'yîn olunmak için Hey'et-i Teftîşîyenin zât-ı devletlerine terfîki ve teşkilâtta 'Asîr'in ve makâm-ı vâlâ-yı Ser'askeriye iş'âr buyurulan tertîbât-ı 'askeriyyenin nazar-ı ehemmiyete alınması ve telgraf hattının 'Asîr'den Sa'da'ya temdîdi için dört bin timur direk ile tel ve levâzım-ı sâ'irenin şimdiden ihzâr itdirilmesi ve nakliyat-ı 'askeriyyenin tesrî'ine ve 'Aden cihetinden Nevâhî-i Tis'a hudûduna doğru te'sîsine başladıkları istihbâr olunan hattın mazarrat-ı ticâriye ve siyâsiyesinin ref'ine medâr olmak için San'â'ya kadar bir şimendüfer hattı te'sîsinin pîş-i nazar-ı ehemmiyyetde bulundurulması lüzûmu izbâr buyurulmuşdur. Hey'et-i Teftîşîyenin vazîfe ve sûret-i hareket ve geşt ü güzârları bir nüshası leffen irsâl kılınan ta'limât-ı seniyyede musarrah olub makâm-ı vâlâ-yı Ser'askeriye iş'âr buyurulan tertîbât-ı 'askeriyyenin dahî dâ'ire-i celîle-i 'askeriyyece nazar-ı dikkate alınacağı tabî'idir. Yemen 'Asîr ve Hicâz sevâhilinden Sığra'ya kadar telgraf istasyonları te'sîsi hâlinde (s. 90) Yemen 'Asîr, Sa'da ve Hicâz kıt'aları muhâberâtca yekdiğeriyle kesb-i irtibât ideceği diğer telgrafnâme-i 'âlî-i âsafânelerinde iş'âr buyurulmasıyla 'Asîr'den Sa'da'ya telgraf hattı

temdîdi keyfiyyeti ana merbût olub Telgrâf ve Posta Nezâret-i 'Aliyyesiyle bu bâbda muhâbere idilmektedir. Teşkilâtta 'Asîr'in nazar-ı ehemmiyete alınması ve Hudeyde'den San'â'ya kadar bir şimendüfer hattı temdîd olunması maddeleri ise Yemen umûruna bakmak üzere riyâset-i 'âcizîde müteşekkil ve evvelce Bâb-ı 'Âlî'de mün'akid olan komisyondan netîce-i müzâkerâtı hâvî bi't-tanzîm makâm-ı Sadâret-'uzmâya takdîm olunub Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâda bulunan mazbatada mevki'-i bahse vâz' idilerek 'Asîr'in ayrıca bir vilâyet teşkiline ve Hudeyde'den San'â'ya kadar bir şimendüfer hattı temdîdine lüzûm gösterilmiş olduğundan Mâbeyn-i Hümâyûn'da müteşekkil komisyonca riyâset ve Bâb-ı 'Âlî'ce nezâret sıfatıyla mu'âmele-i lâzîme ta'kîb ve ikmâl idilmek mukarrerdir. Yemen'in üç vilâyete taksîmi maddesine gelince ma'lûm-ı dâverîleri buyurıldığı üzere Hıttâ-i Cesîme-i Yemânîye dört milyonu mütecâviz ahâlîyi câmi' olub nüfûsu bu kadar kesîr ve arâzîsi gâyet cesîm bir kıt'anın bir vilâyet hâlinde idâresi 'asîr ve dâ'î-i mehâzîr olmak bedîhî ve zâten hıttâ-i mezkûrenin vilâyete taksîmi mükerreren makrûn-ı irâdât-ı seniyye-i hazret-i pâdişâhî olduğundan bi-havlihi te'âlâ ta'kîbât-ı câriye rehîn-i hüsn-i hitâm oldıkda teşkilâtın icrâsına mübâderet muvâfık-ı maslahat olur. Ancak fî-mâ-ba'd imâm-ı kâzibe makarr ve meferr kalmamak ve menba'-ı fesâd ve şekâvet sedd idilmiş olmak için Sa'da ve havâlîsi zabt ve teshîr idilmeksizin ta'kîbâta hitâm virilmemek rûh-i mes'ele olub gerek evvelce Bâb-ı 'Âlî'de ve gerek mu'ahharen Mâbeyn-i Hümâyûn'da müteşekkil komisyonda bu cihet taht-ı karâra alınmış ve zât-ı 'âlî-i mehâmm-dânîlerince dahî şu nokta-i mühimmeye 'atf-ı nazar olınarak Sa'da'ya doğru temdîd-i hareket buyurulmuş olduğundan bi-mennihi te'âlâ ve ikdâmât-ı mütevâliyye-i devletleriyle Sa'da ve havâlîsi teshîr ve hıttâ-i Yemânîye levs-i 'usâtdan tathîr olınmak me'mûl ve lutf-i Yârî'den mes'ûldür. Kaldı ki Şakî-i Ma'hûd hâ'iben girülere çekilmekte olmasıyla 'aşâ'ir ve kabâ'il nazarında evvelki derecede nüfûz ve i'tibârı (s. 91) kalmamış olacağından ve rü'esâ ve meşâyih-i mahalliye sinnîn-i vefireden berü taraf-ı dâverîlerinden mazhar-ı lutf olmuş bulundıklarından hükûmet-i seniyyeye meyl ve sadâkatle temeyyüz ve beyne'l-aşâ'ir nüfûz ve i'tibârla tahayyüz itmiş olanlara merkûmun dâ'ire-i itâ'atden hurûca cesâretle beyne'l-Müslimîn şakk-ı 'asâ ve sefk-i dimâyâ cür'eti ve 'isyân ve şekâvetiyle bilâd-ı ma'mûreyi tahrîbe sebebiyeti el-'îyâzü bi'l-llâh mağzûbi ilâh olduğına delîl-i celî olub hükûmet-i seniyyenin zir-i cenâh-ı 'adl ve re'fetinde âsûdenişîn-i emân olan teb'a-ı mes'ûde arasındaki muhtelif edyân ve mezâhib ashâbı sâye-i

pâdişâhîde mezheblerince serbest olmalarına göre Zeydîler dahî mezheb ve meşrepleri dahl ve ta'arruzdan masûn kalmak şartıyla şakî-i merkûmu redd ve terk ile yerine re'îs-i cemâ'at-i Zeydîn nâmıyla diğerini intihâb ve hükûmet-i seniyyenin tasdîkine 'arz eylemeleri yolunda nesâyih ve ihtârât-ı hâlisâne icrâsıyla Zeydîleri şimdiki imâm-ı kâzibin redd ve terkine ve yerine diğerinin intihâbıyladır. Devlete li-ecli'l-iş'âr nâm ve şahsını zât-ı devletlerine bildirmeleri husûsuna teşvîk ve tergîb buyurmaları himemât-ı celîle-i âsafânelerinden muntazırdır. Çünkü rivâyet-i meşhûreye göre Yemen'de Zeydîlerin nüfûsu yedi yüz bin raddesindedir. Bunların imâm nâmıyla bir re'îs-i mezhepleri olup vefât idince yerine diğerini geçmek i'tikâdları muktezâsındandır. Bunları bu i'tikâddan vazgeçirmek ve imâle sûretiyle mazarratlarını izâle etmek kesret ve vahşetlerine göre mümkün olmayacağı tecârib-i sâbika ile anlaşılmıştır. Binâ'en'aleyh def'-i şer ve mazarratları için en sâlim tarîk zîr-i idâre-i 'âdile-i Osmâniyye'de mütemekkin mezâhib-i muhtelif ashâbı mezheblerince serbest bulunarak intihâb edecekleri re'îsin devletce tanınması ve kendilerinin oraca hıdemât-ı münâsibede kullanılması keyfiyyetidir. Şu sûret istihsâl olındığı takdîrde fî-mâ-ba'd riyâset-i Zeydîye bu vechle hükûmet-i seniyyenin karîn-i tasdîki olmuş olduğundan ve kabâ'il ve aşâ'îr rü'esâsı ile ilerü gelenler hıdemât-ı münâsibede kayrılacağından Yemen kıt'asında artık hilâf-ı marzî ahvâl tekevvün itmeyeceği ve re'îs-i merkûm isbât-ı sadâkat eylediği takdîrde rütbe ve nişân ve ma'âş ihsânı sûretiyle ta'attufât-ı seniyyeye (s. 92) nâ'il olabileceği tabî'i bulunmasıyla bunun istikmâl-i esbâb-ı husûlüne bi'l-hâssa bezl-i makderet buyurılması himemm-i 'aliyye-i kâr-ı âgâhîlerinden mütemennâdır ol bâbda.

Fî 20 Teşrîn-i sâni sene 321

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Yemen Vilâyetinden Alınan Şifre Telgrafnâme

Geçen gün Feyzî Paşa hazretlerinden alınan tahrîrâtta Cebel-i Yezîd ile Hâşid arasında vâki' Lûmî nâm karyede tahassun iden külliyetli eşkiyâ ile vukû' bulan müsâdemede 'usât hayli telefât virdikden sonra firâra mecbûr oldukları ve bugün gelen 17 Kânûn-ı Evvel sene 321 tahrîrâtta dahî Sünneteyn nâm mahalde Ahmet bin Kâsım'ın kumandasında tecemmü' iden bin beş yüzü mütecâviz eşkiyâ ile şedîd bir muhârebe vukû' bularak 'usât iki yüzden ziyâde maktûl ve mecrûh bıraktıktan sonra makhûren ve münhezimen firâr itdikleri bildirilmiş ve sâye-i kudret-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde iktisâb olunan işbu muzafferiyât-ı mütevâliye vilâyetin her tarafına teblîğ ve i'ân idilmiştir. Merkez-i vilâyete civâr kabâ'ilin etvâr ve harekâtından ba'zı gûne tagayyürât hiss edilmesi üzerine meşâyih ve söz anlayanlar merkez-i vilâyete celb ve ba'zıları ikrâmiye ve bir takımı da suver-i sâ'ire ile tatyîb ve taltîf ve kendilerine nesâyih-i lâzime icrâ idilerek mahallerine i'ade olındıkları ve nesâyih ve Müşîr Paşa hazretlerinin muzafferiyât-ı ma'rûzaları semeresi olarak San'â ve civârında şimdilik asâyîş-i 'umûmînin ber-kemâl idüğü ve muhill-i emniyyet ahvâl vukû' bulmaması için giceli ve gündüzlü sarf-ı mesâ'î idilmekte olup müşârünileyh hazretlerinden ba'demâ alınacak ma'lûmâtın peyderpey 'arzına müsâra'at kılınacağı ma'rûzdur fermân.

Fî 21 Kânûn-ı Evvel sene 321

Vâlî Mu'âvini Nedîm
(s. 93)

Bu Dahî

Cerâf'da mahsûr kalmış olan 'asâkir-i mülûkâne sâlimen Sünneteyn'e aldırıldığı ve Hâşid kâbile-i cesîmesi yeniden tarîk-i şekâvete sülûk itdiğinden terbiyelerine başlanılacağı cihetle Sünneteyn merkez ittihâz idildiği Müşîr Paşa hazretlerinden şimdi alınan 19 Kânûn-ı Evvel sene 321 târîhli takrîrât üzerine ma'rûzdur fermân.

Fî 21 Kânûn-ı Evvel sene 321

‘Atebe-i ‘Ulyâya Takdîm Kılınan ‘Arîza Sûretidir

Yemen vilâyetinin ahvâli henüz kesb-i salâh ve ‘usât terk-i silâh itmediği âşikâr iken Şehâre mevki’ini muhâsaraya ‘azîmet ve erbâb-ı bağı ve ‘inâdı kısmen dūçâr-ı hezîmet iden Müşîr Feyzî Paşa merkez-i vilâyete ‘avdet eylediğini bildiriyor. Efvâhda şâyî’ olduğına göre müşârünileyh kuvve-i cünûdiyyenin tezyîdini istemiş ise de tekrâr ‘asker tisyârına lüzûm olmayub evvelden berü elde bulunmakda iken âhîren ihtilâl sebebiyle ‘âsîlerin aldığı ve şimdi anların def’ olunduğı mahaller muhâfaza kılınmakla bi’l-iktifâ lâzım gelen ıslâhâtın îfâ olunması muvâfık-ı maslahat görüldüğü anlaşılmaktadır. Emr ü fermân-ı hazret-i şehriyârîleriyle Yemen işlerine bakmak üzere teşkîl buyurulmuş olan komisyona çâker-i kemterleri me’mûr isem de tertîbât-ı ‘askeriyyeye bi’t-tabî’ vukûf-ı ‘abîdânem olamayacağından elsinede deverân iden sözlere vücûd virmemekle berâber dîn ve devlete fâ’ideli zann eylediğim husûsâtı ‘atebe-i mu’allâ-yı hilâfet-penâhîlerine ‘arz itmemiş olsam kendimi günâhkâr saymış olacağım cihetle şu keyfiyet hakkında mütebâdir-i hâtır-ı fâtir olan mütâla’a-ı kâsırayı bu kere dahî ‘arz ve beyâna cür’et eyledim. Ma’lûm-ı ‘âlî buyurıldığı vechle Yemen hıttâ-i fesâhasında dört milyon ahâlî-i İslâmiye tahmîn olunuyor. Lâkin taht-ı itâ’at-ı hükûmet-i seniyyede bulunmayan yedi yüz bin nüfûsdan ziyâde Zeydî mezhebine sâlik mütemerridîn mütemekkin olmağla (s. 94) bunlar Sa’da nâmıyla ma’rûf merkezdeki imâm-ı kâzibin nüfûzu altındadır. Sa’da mevki’inde hiçbir zemân satvet-i hükûmet-i meşrû’a temerküz idememiş olduğu hâlde re’îs-i ‘usât olan o imâm-ı fâcir Sa’da’dan kalkub San’â şehrini hasr ve tazyîke mütecâsir oldukdan mâ’adâ vâlî ve müşîri erkân ve mevcûdiyle ma’a-âlât ve edevât-ı harbiyye bi’l-istîlâ hükm-i ‘âsiyânesini icrâ eyledi. Bu imâm başı bozuk ‘avene-i havanesiyle kıyâm itdi yürüdi meydân aldı. Şimdi anın karârgâh-ı fesâd-ı iktinâhına cüyûş-ı şâhâneleriyle gidilmüyüb de te’ennî tarîkinde bulunıldığı sûrette harekât-ı bâğîyâne ber-devâm olacaktır. Çünkü kırk beş senedir ki Yemen’de müttehaz meslek-i idâre asâyiş-i dâ’imîyi te’mîne aslâ medâr olamadı. Vâkı’â yeniden ‘asâkir isbâli ve teşkîlât ve ıslâhât-ı matlûbenin istikmâli vücûd-ı nükûda tevakkuf ider. Fakat başlanmış bir iş hüsn-i nihâyet bulmayınca âtiyen zuhûru emsâl-i ‘adîde delâletiyle müsbit gavâ’il daha ziyâde nakd-i firâvân ve insân zâyî’âtına vesîle vireceğı ihtimâl-i kavvîsi saltânat-ı seniyyeye mûcib-i meşâgil olabileceğinden esbâbı ve mahallinin isti’dâd ve îcâbı mukaddemâ tafsîlen müte’addid ma’rûzât-ı

kemterânemle südde-i cenâb-ı mülk-dârîlerine ‘arz idildiğinden kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân.

Fî 30 Kânûn-ı Evvel sene 321

Dâhiliye Nâzırı Memdûh

Yemen Hey'et-i Teftîşiyesi Riyâsetine 14 Şubat Sene 1321 Târîhinde Yazılan Şifre
Telgrafının Sûretidir

Cim 9 Şubat sene 321 Zeydî meşâyihinden Kâsımî nâm şahsın Şakî-i Ma'hûd Yahyâ'ya vaktiyle dermiyân eylediği i'tirâz üzerine aralarında mün'akid mukâvele müddeti hitâm bulmuş olduğundan Hâşid cihetinde bulunan sâlifü'z-zıkr Şakî'nin niyât ve harekâtı anlaşılmak ve hem de Kâsımî'nin Şakî 'aleyhine kıyâm eyleyeceği mervî olmasına mebnî (s. 95) şu husûsca da hakikat keşf kılındığı takdîrde hükûmet-i seniyyeye fâ'ide melhûz olarak netîce-i istitlâ'âta göre tavır almak için vesâ'it-i mü'temine ile îcâb-ı maslahata teşebbüs kılınacağından ikrâmiyye ve hafîyye tahsîsâtından iki yüz liranın sarfına me'zûniyet virilmesi tafsîlâtına dâ'ir telgrafnâme-i vâlâları vâsıl olarak meblağ-ı mezbûrun tesviyesi lüzûmu istîzân idildi. Emri alındıkda hemân bildirilir. Medâr-ı te'âtî-i efkâr olmak üzere Yemen kıt'a-ı fesîhasının istikrâr-ı sükûnuna müte'allik mütâla'a-ı mahsûsa-ı 'âcizîyi mahremâne taraf-ı mehâmmdânîlerine îzâhen iş'âr itmekliği münâsib görüyorum. Şöyle ki ma'lûm olduğu vechle kırk seneden ziyâde bir müddetden beri orada icrâ-yı hükûmet idilmiş ise de devâmlı âsâyiş rû-nümûn olmamıştır. Buna başlıca iki sebep olub birisi Zeydî re'îs-i kabâ'ili olan 'âsinin kendi cemâ'ati i'tikâd-ı bâtılınca anların nazarında pîşvâ görünmesi ve ikinci sebep dört milyona karîb tahmîn kılınan Yemen ahâlîsinden meselâ iki üç bin âdemin muvazzafan hükûmet-i seniyyeye hıdmet ve me'mûriyetinde kullanılmaması keyfiyyâtıdır. Kaldı ki memâlik-i mahrûse-i mülûkânede Müslim ve gayr-i Müslim pekçok mezâhib mevcûd olarak her cemâ'at sâye-i şâhânede mazhar-ı 'adâlet ve ni'met oldukları gibi kabâ'il ve 'aşâ'ir rû'esâsı ve cemâ'ât-ı muhtelif re'îs-i ruhânîleri de nâ'il-i himâyet ve 'âtifet oluyorlar. Eğerçi Zeydî imâm-ı kazîbinin fikri pek başka olmak hâtıra gelebilir. Ve lâkin satvet ve kuvvet-i Devlet-i 'Aliyyeyi idrâk idemeyecek sûretde bî-'akl ve iz'ân farz idilmesi de câ'iz olamayacağına hükm virilince o Şakî elbette ma'kûl ve makbûl olabilecek bir emel-perverde eylediğine zâhib olmak iktizâ ider. Yoksa 'isyân ve kıyâm ve hüsrân ve inhizâm hiçbir zemân muntic-i husûl-ı merâm olamayacağı kendisince bi't-tecrûbe sâbit olmuştur. Binâ'en'aleyh Şakî-i Ma'hûd ıtma' ve iknâ' sûretiyle veyâhûd hilâf-gîrî bulunması me'mûl meşâyih delâletiyle dâ'ire-i mülâyemete getirmek imkânından ba'îd değildir zannındayım. Husûsiyle âhîren dûçâr olduğu hezimet ve Zeydîlerden telef olan nüfûsdan dolayı cemâ'atleri miyânında te'essürâtdan mütehassıl nedâmet ve şahsına

râci' nefret bi't-tabi' kendisini encâm-ı mülâhazâtına daldırmış olsa gerekir. İşte bâlâda (s. 96) müdellelen mebsût nazariyât mîzân-ı 'irfân-ı vâlâlarıyla sencîde kılınarak lâyah olacak mütâla'a-ı sa'âdetlerinin izbârı ve mûmâileyh Kâsımî'nin Şakî'ye karşı muhâlefeti vâki' ise anı düşürmeğe sâhib-i iktidâr mıdır bu cihetin dahî bi't-tahkîk iş'ârı muntazırdır ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine 17 Şubat Sene 321 Târîhinde Yazılan
Tezkire Sûretidir

Şakî-i Ma'hûd Yahya riyâsete intihâb olunduğı sırada Sa'da cihetindeki Zeydî meşâyihinden Kâsımî merkûmun şerâ'it-i intihâbiyesine i'tirâz ile mücâdeleye kıyâm etmek üzere iken Şakî-i Ma'hûd zu'm-ı fâsidince hükûmet-i seniyye me'mûrîniyle 'asâkir-i şâhâneyi Yemen kıt'asından çıkarmağa imkân buldğı hâlde kendüsi de Yahyâ'nın riyâsetini tasdik etmek ve buna imkân bulmadğı takdirde riyâset içün fi'len mücâdeleye hakkı olmak üzere beyenlerinde bir mukâvele 'akd idildiğı ve şu günlerde müddet-i mukâvele hitâm bulunduğundan Şeyh Kâsımî'nin Sa'da cihetindeki Zeydîlerle Şakî-i Ma'hûd 'aleyhine hareket ideceğı haber alındğı Yemen Hey'et-i Teftîşiyesi riyâsetinden vürûd iden telgrafnâme üzerine bi-tevfikihi te'âla Yemen kıt'asınca muvâfık-ı matlûb meyâmin-i mashûb-ı 'âlî ve bâdî-i hoşnûdî-i ahâlî olacak bir sükûn-ı tâmmın devâmı ne vechle husûle geleceğıne dâ'ir ba'zı mütâla'ât-ı 'âcizî ile müfettiş-i müşârünileyhe cevâben yazılan telgrafnâmenin sûreti leffen takdîm kılındı. Sa'da cihetinde Duhyânî nâmında bir seyyidle Şakî-i Ma'hûd arasında bir muhârebe vukû' bulub Duhyânî'nin gâlib geldiğı ve Sa'da'da Setare kal'asını zabt ve Şakî'nin sergerdesi Seyyid Ahmed Kâsım'ı katl eylediğı ve külliyyetli esliha ve cebhâne ve erzâk ile iki top eline geçirdiğı ve rü'esâdan otuz kişi maktûl ve bir hayli kimseler esîr düşdiğı ve Şakî'nin mukaddemîleri Sa'da cihetinde münhezim olduğı dahî (s. 97) Feyzî Paşa hazretlerinden bu kere alınan telgrafnâmelerde bildirilmiştir. Şakî-i Ma'hûd 'asâkir-i şâhâne savletiyle dûçar-ı hezîmet ve haybet olduğı gibi şimdi de Duhyânî'ye mağlûb olub 'aleyhine Kâsım isminde biri de harekete hazırlandığı cihetle Şakî'nin 'aşâ'ir nazarında nüfûz ve i'tibârı kalmamış dimekdir. Ma'lûm-ı 'âlî buyurıldığı üzere Zeydîlerin temerrüdleri Şakî-i merkûm gibi fesâd niyet ashâbının iğvâ ve tesvîlâtı eseri olub Yemen'deki dört milyonu mütecâviz ahâlî-i Müslime teb'a-ı şâhânedan olmasıyla imâle ve takrîbleri fesâd-pîşelerin men'-i şerr ve mefsedetiyile hâsıl olacağından ve beyhûde mefsedet ve kıyâm müntic-i merâm olmayacağını gerek Şakî gerek cemâ'ati elbette müdrîk olmak lâzım gelüb 'aleyhine hareket idenlerin de elbette dünyâca bir emelleri bulunacağından bu ihtilâfât ve harekât ve mağlûbiyyetden bi'l-istifâde meselâ Şakî 'aleyhine kıyâm idenlerin en nüfûzulusu istimâle ve re'is-i kabâ'il-i Zeydiye nâmıyla Zeydîlerce intihâb olınarak tasdik-i sıfatının der-i devlete

‘arzı gibi bir tedbîr-i mü’essir ittihâzıyla mes’ele-i Yemâniye’yi hâlen ve âtiyen mûcib-i muhasenât olacak ve sefk-i dimâ ile isâle-i dumû’a hâcet kalmıyacak bir suret-i tesviyeye rabtı mümkün olabileceği mülâhazasınca müşârünileyh Feyzî Paşa’ya ve Hey’et-i Teftîşiye Riyâsetine keyfiyyet iş’âr ve mütâla‘aları istifsâr olundığı ve tasavvurât-ı ma’rûza inşâallâhi’r-rahman o hıttâ-ı cesîmede her zemân bâ’is-i emn ü emân olacağı ma’rûzdur ol bâbda.

Dâhiliye Nâzırı Memdûh

Yemen Hey'et-i Teftîşiyesi Riyâsetine 19 Şubat Sene 321 Târîhinde Yazılan Şifre
Telgrafnâme Sûretidir

Cim Şubat sene 321. Yemen için kuvve-i 'askeriyyenin mikdâr-ı mukarrerinden nezâretce ve komisyonca bi't-tabi' ma'lûmât yoksa da evvelce müretteb sekiz bin efrâd-ı cedîdenin on iki bine iblâğıyla sevki emr ü fermân buyurulduğundan vilâyât-ı lâzimeye ehemmiyyetle (s. 98) yazıldı. Eğerçi Şakî-i Ma'hûd'un kuvve-i cesîme ile tedmîri enseb ve o takdîrce mütemerridlerin istîmânı ihtimâli ağıleb ise de bu emr-i mühimmin hayyiz-i husûle vusûlü taleb olunan mikdârda 'asker gönderilmesine menûl olacağı derkârdır. Kaldı ki fırsattan istifâde idilmek üzere Şakî ile muhâlifî arasındaki mücâdelât iki cihet beynini tefrîk ve temzîk için âlât mesâbesinde hüsn-i isti'mâl olunabilir zannındayım. Ma'a-hazâ bu istifâde Şakî cihetine münhasır tutulmak ya'nî Şakî Yahya ve muhâlifî Şeyh Kâsımî'nin ahvâlinden istifâde tarîki aranılmak lâzımdır. Şimdi mâdâm ki Şeyh Kâsımî Şakî Yahya'ya gâlib gelmiştir, istifâde tevessülâtı kuvve-i 'askeriyyenin vürûdundan sonraya ta'lîk olunur ise Kâsımî'nin galeyânı tezâyüd ve o da nâ-kâbil-i istihâle bir decede temerrüd itmek yâhûd iş istifâde olunamıyacak bir renk almak melhûzdur. Binâ'en'aleyh isti'mâl-i fikr ve tedbîr ile Şakî Yahya'yı riyâsetden ıskâta çalışmak ve Kâsımî'yi Zeydîlere re'is intihâb itdirerek riyâsetinin devletce tasdîk idilmesine kendisiyle cemâ'atini iknâ' etmek ve bu tasdîki ba'demâ kâ'ide-i mer'iyeye olmak üzere te'sîs eylemekdir. Şu nokta-ı nazardan intihâz-ı fırsat ve iltizâm-ı müsâre'at buyurulması fetânet-i fitriye-i mehâmm-şinâsîlerinden muntazırdır ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Yemen Vilâyeti Vekâlet-i Celîlesine 24 Nisan Sene 1322 Târîhinde Yazılan Şifre
Telgrafnâme Sûretidir

Hey'et-i Teftîşiye Riyâsetine de Yazılmışdır

Cim 15 Nisan Sene 1322. El-Kâsımî'nin metâlebi hakkındaki iş'âr ve mütâla'a-
1 devletleri (vilâyet-i celîleden vukû' bulan iş'âr ve mütâla'a) 'atebe-i 'ulyâ-yı
mülûkâneye 'arz ve makâm-ı sadâret-'uzmâya izbâr idilmiş idi. Merkûmun
müsted'iyâtından öyle memâlik-i şâhânedan bir kısmının temdîd ve tefrîki gibi
istid'âsının aslâ mesmû' olamayacağı (s. 99) misillü mûmâileyhe esliha ve cebhâne
i'tâsı da câ'iz olmayub yalnız zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhîye hıdemât-ı sâdikâne
îfâsını te'mîn ve ta'ahhüd eylediği ve 'asâkir-i şâhâne ile hareket itmek istediği ve
'asâkir-i şâhâne için bir gûne tehlike melhûz olmadığı takdirde 'asâkir-i şâhâne ile
Şakî üzerine birlikte hareket idebileceğinden ve fakat bu hâlde dahî Şakî-i Ma'hûd'un
izâle-i vücûdıyla bi'l-âhire merkûm el-Kâsımî'nin teşebbüsât ve icrâ'ât-ı
şekâvetkârânesine tesâdüf olunmak ihtimâline karşı îcâb iden tedâbîr-i evveliye
şimdiden düşünülüb ittihâz kılınmak lâzım geleceğinden ve her hâlde rızâ-yı
hümâyûn-ı mülûkâne dâ'iresinde hareketle mükâfât-ı seniyyeye şâyân oldıkca tedrîcen
ve peyderpey 'atâyâ ve hedâyâ ile taltîfi münâsib olacağından ana göre icrâ-yı îcâbı
irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı 'âlîsinden bulunduğu bâ-tezkire-i
sâmiye izbâr buyurulmuşdur. Emr ü fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâne mûcib-i 'âlîsine
îcâb-ı hâlde tevessül ve Şakî-i Ma'hûd'un izâlesinden sonra Kâsımî'nin icrâ'ât-ı
şekâvetkârânede bulunması ihtimâline karşı da şimdiden düşünülüb ittihâz kılınması
vilâyet-i celîleye yazıldığından taraf-ı vâlâlarından dahî irâde-i hikmet-ifâde-i hazret-
i hilâfet-penâhî dâ'iresinde ta'kîb-i keyfiyyet olunması ile netîcenin inbâ buyurulması
bâbında

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Yemen Vilâyeti Vekâletine 5 Haziran Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre Sûretidir

Hey'et-i Teftîşîye Riyâsetine de Yazılmışdır

Cim 30 Mayıs sene 322. Hey'et-i Teftîşîyenin Hudeyde'de temdîd-i ikâmetine mahal olmayub evvelce Ta'iz'e 'azîmetle oraların ahvâli ve vilâyetin sûret-i teşkîlâtı tedkîk idildiği misillü 'Asîr'e dahî 'azîmetle bi's-suhûle mümkünü't-tatbîk olacağı anlaşılan (s. 100) ıslâhâtın bir an evvel kararlaştırılması zımnında hey'et riyâsetine (taraf-ı sa'âdetlerine) teblîgât îfâsı ve asıl şâyân-ı ehemmiyyet Yemen'de asâyiş ve emniyyetin istikrârı ve âsâr-ı muhâlefetin izâlesi ile hükûmet-i seniyyece ihtiyâr olunan fedâkârlıklara nihâyet virilmesi olduğundan ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûn yeniden tertîb olunan efrâd-ı cedîdenin sevki ve tedâbîr-i 'askeriyyenin icrâsı ile berâber Duhyânî ile Şakî-i Ma'hûd'un menviyât ve harekâtı anlaşılab celb ve istimâleleri çâresi aranmaz ise yalnız tedâbîr-i 'askeriyyenin 'adem-i te'sîri emsâli delâletiyle ma'lûm olmasına ve çünkü Şakî-i Ma'hûd ile muhâlifî kuvâ-yı 'askeriyyenin takarrubunu gördükce Yemen'in sarb cihetlerine savuşarak tezyîd-i müşkilât eylediklerine binâ'en Duhyânî ile Şakî-i Ma'hûd arasındaki mücâdelenin menâfi'-i hükûmet-i seniyyeye muvâfık bir netîceye îsâli zımnında teşebbüs idilen tedâbîr ve esbâbın ta'kîbi ile Duhyânî'nin ve Şakî-i Ma'hûd'un nezdine me'mûrlar bi'l-'izâm celb ve istimâlelerinin te'mînine ve hâsıl olacak netîcenin iş'ârına Meclis-i Vükelâ karârıyla irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulduğu bâ-tezkire-i sâmiye bildirilmiş ve Hey'et-i Riyâsete de yazılmışdır (vilâyet-i celîleye de). İcâb iden me'mûrlar vilâyet-i celîleden gönderilmek ve Müfettiş Paşa ile de muhâbere idilmek üzere (vilâyetle bi'l-muhâbere) ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûn îfâ-i muktezîyâtına müsâra'at buyurılması Hey'et-i Teftîşîye Riyâsetine ve netîceden ma'lûmât i'tâsı bâbında muntazardır. Çünkü zât-ı 'âlî-i dâverîleri Yemen hıttasının her cihetince sît-ı bülend-i saff-derâne ile mevsûf olub şu emr-i mühimmin şân-ı Devlet-i 'Aliyye'ye şâyân sûretde hayyiz-i husûle vusûlü tevfikât-ı sübhâniyeden me'mûl bulunmağla tedâbîr-i sâ'ibe-i âsafâneleri semerâtı karîben zuhûra geleceğinde iştibâh itmediğimin dahî beyânına ibtidâr kılındı ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı DâhiliyeMemdûh

(s. 101)

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbetine 10 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Tezkire
Sûretidir

Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhiye Yazılmışdır

Şakî-i Ma'hûd'la cereyân iden muhâbere üzerine virdiği cevâbda tebliğ olunan mevâdd hakkında müdâvele-i efkâr olunmak üzere şâyân-ı i'timâd iki kişi i'zâmını beyân itmiş ise de bunları istemekden maksadı ifsâdâta vesîle ittihâzından 'ibâret olacağı ve Kâsımî'ye mu'âvenet-i nakdîye olarak virilecek yigirmi bin riyâlin tedârüküne çalışmakda olduğu Yemen vilâyeti vekâlet-i celîlesinden alınan şifre telgrafnâmede izbâr kılınmasıyla Şakî'nin cevâbından fıkır ve maksadı tamâmiyle anlaşılamamakda olduğundan mektûbunun ibâresiyle 'aynen izbârı ve Şakî'nin icrâ kılınan nesâyihî ısgâdan ve tarîk-i itâ'ate duhûlden ibâ' itdiği şu sırada 'aleyhine Kâsımî teslît idilmek üzere meblağ-ı ma'lûmun Kâsımî'ye sür'at-i îsâli ve teferrü'âtı cevâben vekâlet-i müşârünileyhâya tavsiye olunduğu fi 2 Ağustos sene 1322 târîhli tezkire-i 'âcizî ile 'arz ve iş'âr idilmiş idi. Şakî-i Ma'hûd'dan alınan cevâbın zîre nakliyle vekâlet-i müşârünileyhâdan bu kere gelen telgrafnâmede merkûm birçok neşriyât-ı bed-hâhânede bulunmakda ve evvelkinden ziyâde ta'bîrât-ı gayr-i lâyıkâ isti'mâl ve halkı tehyîce sa'y eylemekde ise de sâbıkı misillü külliyyetli hazele tertîb ve dâhil-i vilâyete sevk idememekde ve fakat hudûd civârında çetelerin 'adedini tezyîd ve mevâki'-i 'askeriyyeye ba'îd olan mahallerden ba'zı kesânı dağa kaldırırcasına tutdurub götürmekde olduğu ve bundan nüfûzının azalmakda idüğü anlaşıldığı ve Kâsımî'ye virilecek yigirmi bin riyâl tedârük idilmiş ve mûmâileyhin cevâbnâmesinde meblağ-ı mezbûr Hudeyde'de Seyyid Ahmed Şerâ'î Paşa'ya i'tâ ve müşârünileyh tarafından Ebû Arîş sâdâtından Seyyid Münevver'e irsâl idilürse kendisine vâsıl olacağını bildirmesinden meblağ-ı mezbûr Ahmed Paşa'ya teslim itdirilmiş olduğu ve Kâsımî'ye yazılan mektûbda 'azîmet ve 'avdet i'tibârıyla (s. 102) ancak otuz beş kırk günde cevâb alınabilmekde idüğünden meblağ-ı mezkûrun mûmâileyhe vusûlüyle cevâb alınincaya kadar irâde-i seniyye mûcib-i 'âlisince gelmekde olan efrâd-ı cedîde kıta'ât ve taburlarda tevzî' ve irsâl ve redîflerin peyderpey i'âde idilmesiyle iştigâl ve harekât-ı 'askeriyye te'hîr olınarak mârû'z-zikr efrâd-ı mülûkâneye mehmâ-emken silâh isti'mâli ta'lîm itdirildikten sonra Kâsımî'den alınacak cevâba göre iktizâsı iş'âr idileceği gösterilmiş ve mezkûr mektûbun sûret-i mütercemesi leffen takdîm

kılınmıştır. Şifrenin ba'zı cihetleri hall olunamamış ise de Şakî'nin cevâbından 'isyân ve temerrüdde sebâtı gibi bir ma'nâ istihrâc olunamadığından maksad tebeyyün ve tebâyün itmek için istediği iki me'mûrun ta'lîmât-ı lâzime i'tâsıyla i'zâmında be's olamayacağı ve zâten emr ü fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî kendi nezdine me'mûr i'zâmıyla celb ve istimâlesi merkezinde olub keyfiyyet-i istimâleyi istihsâl idebilecek iktidârı hâ'iz ve mücerreb ve mu'temed bir veyâ iki zâtın Şakî nezdine gönderilmesi ve Kâsımî'ye irsâl olunan mebâliğin mûmâileyhin yedine sür'atle îsâli ve fakat her iki taraf tevhiş ve tebrîd idilmemek için Kâsımî'ye karşı Şakî'nin ve Şakî'ye karşı Kâsımî'nin hüsn-i idâresi esbâbının istikmâli bu kere de vekâlet-i müşârünileyhâya cevâben teblîğ idilmiş ve alınacak cevâbların perderpey 'arz ve iş'ârı tabî'i bulunmuştur olbâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Leff İdilen Mektûb Sûret-i Mütercemesi

Müşîr-i Şehîr Ahmed Feyzî Paşa Hazretlerine:

9 Cemâzî'e'l-evvel sene 324 târîhli mektûbunuz vâsıl oldu. Me'alî nazar-ı şâhânenin kıt'a-ı Yemâniye ahâlîsine merhametle in'itâfını Resûlu'l-İllâh salla'l-İllâhu 'aleyhi ve sellem hakkında muhabbeti, kul lâ es'elüküm 'aleyhi ecran ille'l-meveddete fi'l-kurbâ kavî-i kerîminde imâ (s. 103) olduğu üzere zürriyet-i peygamberîye ihsân ve 'âtıfeti mübeşşerdir. Cenâb-ı Hakk zât-ı hazret-i pâdişâhîyi şerâyî' ve ahkâm ile mazhar-ı te'yîdât buyursun. Zât-ı hümayûnlarını beyân itdiğiniz husûsâta ilhâmından dolayı Allah'a hamd ü senâ ideriz. O harekâta sebep ancak gayret-i dinîyyedir. Allah'a kasem iderim ki riâyset dâ'iyyesinde değilim. Veltekun minkum ummetun yed'üne ile'l-hayri ve ye'murûne bi'l-ma'rûfi ve yenhevne 'ani'l-munkeri ve ûlâ'ike humu'l-muflihûne emr-i celîline imtisâlen emr ü ma'rûf ve nehyi-i münkerden başka emelimiz yoktur. Bu dâ'ireden hârice çıkmak gibi emr-i 'azîm olamaz. Gerçi mektûbunuzun müfâdı hulûs ve samîmiyyete mebnî ise de bize iki kişi gönderirseniz ve mâfi'z-zamîri kendilerine bildirirseniz bizce daha ziyâde bâ'is-i i'timâd olur. Merâmınızı bizden gizlemeyiniz. İnşâallâh mümkün olan şey yapılır. Ve herhâlde dâ'ire-i savâbdan hurûc ve zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhîye muvâfakatdan 'udûl itmeyiz. Sultân-ı İslâmı zürriyet-i peygamberî 'aleyhine sevk itmemek için şimdilik hoş göreceğim bir cevâbım yoktur. Zürriyet-i peygamberî İslâm üzerine savlet ve cevelân göstermez. Biz 'acz ve za'fımızı mu'terifiz ve Allâhu Te'âlâ'nın feyz-i vikâye ve himâyesiyle vâyemendiz.

Yemen Vilâyeti Vekâletine 10 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre
Telgrafnâme Sûretidir

Cim 1 Ağustos sene 322. Şakî'nin cevâbı okundu. Şifrenin ba'zı mahalleri hall idilemedi ise de me'alinden 'isyân ve temerrüdde sebâtı gibi bir ma'nâ istihrâc olunamadığından maksad ta'ayyün ve tebeyyün itmek için istediği iki me'mûrun ta'lîmât-ı lâzîme bi'l-i'tâ i'zâmında be's görülememekdedir. Zâten emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî merkûmun nezdine me'mûr i'zâmı merkezindedir. Keyfiyyet-i istimâleyi istihsâl idebilecek iktidârı hâ'iz bir veyâ iki zâtın Şakî nezdine gönderilmesi münâsib olur. Meselâ Hey'et-i Teftîşîye a'zâsından Mehmed Paşa müddet-i medîde Yemen'de îfâ-yı (s. 104) hıdmetle ahvâl-i mahalliyyeye ve Şakî'nin efkâr ve makâsıdına kesb-i vukûf itmiş olduğundan anın veyâ nezd-i devletlerinde mücerreb ve mu'temed diğerrinin gönderilmesi re'y-i vâlâ-yı âsafânelerine menûtdur. Kâsımî'ye virilecek yigirmi bin riyâlin tedârük ve tevdî'i mûcib-i memnûniyyet olmuştur. Paranın sür'atle Kâsımî yedine îsâli esbâbının da istikmâli ve fakat her iki taraf tevhiş ve tebrîd idilmemek için Kâsımî'ye karşı Şakî'nin ve Şakî'ye mukâbil Kâsımî'nin hüsn-i idâresi hasâfet ve fetânet-i müselleme-i kâr-âgâhîlerine mevdû'dur. Netîce-i haseneye intizâr idilmektedir ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Vekâlet-i Müşârünileyhâya 14 Ağustos Sene 322 Târîhinde Yazılan Şifre
Telgrafnâme Sûretidir

Şakî-i Ma'hûd'un izbâr buyurılan cevâbı me'aline nazaran nezdine ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûn-ı şâhâne iki me'mûr i'zâmıyla söyleşilmesi münâsib olacağı 10 Ağustos sene 322 telgrafla bildirilmiş idi. Telgrafnâme-i dâverîleriyle iş'âr-ı 'âcizî Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da okundu. Şakî nezdine bir an evvel me'mûr i'zâmı tasvîb olundu. Ancak gönderilecek me'mûrların mu'temed olmağla berâber iknâ' ve ilzâma ve dolayısıyla istimâleye muktedir bulunmaları îcâb ideceği ve meselâ Hey'et-i Teftîşiye a'zâsından Mehmed Paşa'nın bu işe me'mûriyeti münâsib olacağı Hey'et-i Vükelâ-yı fihâmca dermiyân ve bu mes'elede taraf-ı 'âcizîden müttehas hatt-ı hareketle ta'kîbi lüzûmu beyân idildi. Mehmed Paşa taraf-ı 'âcizîden de tahattur olunarak savb-ı devletlerine bildirildiğini ifâde eyledim. Hasâfet ve fetânet-i müselleme-i âsafâneleri bu işin matlûb-ı 'âlî vechle hüsn-i tesviyesini mütekeffil bulunduğında iştibâh olmamakla berâber gönderilecek me'mûrlar Şakî'ye ne diyecek ve Şakî'nin cevâb-ı melhûzuna karşı ne söyleyecek (s. 105) ve'l-hâsıl nasıl bir tarîk-i tesviye üzere gidilecek ise bunun şimdiden bi't-etrâf düşünülerek kendilerine ta'lîmât tarzında tahrîren ve şifâhen tefhîmi zarûrîdir.

Ma'lûm-ı devletleridir ki her insân bir emel besler. Şakî de zümre-i insândan olduğundan anın da bir emeli olmak tabî'idir. Kendisine idilecek teklîf elindeki eslihayı bilâ-tevakkuf teslim itmesi ve bulunduğu mevki'i bırakub başka istediği mahalde oturması zemîninde ve i'timâd idemeyecek mevâ'id tarzında olursa çünkü bunlara muvâfakatla oradan derhâl infikâk itmez, infikâk hatırına gelse bile mezheb-i Zeydî îcâbınca ya Kâsımî'nin yâhûd başkasının riyâsete geçmesi ve gelecek re'îs-i mezhebin 'âdet-i kadîme üzere cemâ'ati nazarında kendini göstermek için evvel emrde 'isyân ve temerrüd cihetine gitmesi kaviyyen melhûz olduğundan bundan fâ'ide-i külliyeye bedel gâ'ile-i cedîde vücûd bulur. Zeydîler dahî firak-ı İslâmiye'den olmalarına ve dîn-i mübîn-i İslâm sulh ve salâh tarîk-i müsâlemetini küşâde itmiş olmasına göre beyne'l-İslâm sefk-i dimâ bir Müslim için nâ-sezâdır. 'Ale'l-husûs mülâyemet ve müsâlemetle muttasıf olmak lâzım gelen bir re'îs-i cemâ'ate ve evlâd-ı Resûl'l-İlâh sallâ'l-İlâhu 'aleyhi ve sellemden olduğunu iddi'â iden bir zâta ihvân-ı dîn arasında kan akıtmak yakışmaz. Bu cihetlerin merkûma best ve temhîdden sonra şimdiye kadar bulunduğu

yerde ve cemâ'ati beyinde mezheblerince işlerine bakmak ve tecâvüz ve tahattî itmemek ve dâ'ire-i itâ'at hâricine çıkmamak üzere re'îs-i cemâ'at-i Zeydiye sıfatıyla tanınması ve rütbe ve nişân ve ma'âş gibi ta'attufât-ı seniyyeye mazhar idilmesi ve ba'demâ riyâsete geçecekler için de böyle yapılması tarzında tesviye-i maslahat fikrinde bulunmakdayım. Re'y-i rezîn-i devletleri ne merkezde ise bilinerek keyfiyyet kararlaştırıldıktan sonra me'mûr i'zâmı daha muvâfık olacağından mülâhazât-ı müşîrânelerinin 'âcilen inbâsı bâbında.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

(s. 106)

Taraf-ı Sadâret-penâhîye Yazılan Eylül Sene 322 Târîhli Tezkire Sûretidir

Şakî-i Ma'hûd'un Yemen vilâyeti vekâlet-i celîlesinden teblîğ olunan cevâbindan 'isyân ve temerrüdde sebâtı gibi bir ma'nâ istihrâc olunamadığı cihetle maksad tebeyyün itmek için istediği iki me'mûrun i'zâmında be's olamayacağından mücerreb ve mu'temed bir iki zâtın Şakî nezdine gönderilmesi ve Kâsımî ile Şakî'nin yekdiğerine karşı hüsn-i idâreleri cevâben vekâlet-i müşârünileyhâya yazıldığı fî 10 Ağustos sene 1322 târîhli tezkire-i 'âcizî ile 'arz ve iş'âr ve mezkûr mektûbun tercümesi takdîm ve tisyâr kılınmış ve Şakî nezdine bir an evvel me'mûr i'zâmı ve Hey'et-i Teftîşîye a'zâsından Mehmed Paşa'nın bu işe me'mûriyeti münâsib olacağı Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca tezekkür olunması üzerine de gönderilecek me'mûrlar Şakî'ye ne diyecek ve Şakî'nin cevâb-ı melhûzuna karşı ne söyleyecek ise şimdiden bi'l-etrâf düşünülerek kendilerine tefhîmi ve merkûma idilecek teklîf elindeki eslihayı bilâ-tevakkuf teslim itmesi ve bulunduğu mevki'i bırakub başka istediği mahalde oturması zemîninde olursa çünkü bunlara muvâfakatla oradan derhâl infikâk itmeyeceğinden ve infikâk hatırına gelse bile mezheb-i Zeydî icâbınca ya Kâsımî'nin yâhûd başkasının makâm-ı riyâsete geçmesi ve gelecek re'îsin de kendini göstermek için 'isyân ve temerrüd cihetine gitmesi melhûz olduğundan bundan fâ'ide-i külliyye bedel gâ'ile-i cedîde vücûd bulacağından beyne'l İslâm sefk-i dimâ nâ-sezâ olduğunu ve evlâd-ı Resûlu'l-İllâh salla'l-İllâhu 'aleyhi ve sellemden bulunduğunu iddi'â iden bir zâta ihvân-ı dîn-i mübîn arasında kan akıtmak yakışmayacağını merkûma best ve temhîdden sonra bulunduğu yerde ve cemâ'atı beyinde mezheblerince işlerine bakmak ve tecâvüz ve tahattî itmemek ve dâ'ire-i itâ'at hâricine çıkmamak üzere re'îs-i cemâ'at-i Zeydîye sıfatıyla tanınması ve rütbe ve nişân ve ma'âş gibi ta'attufât-ı seniyyeye mazhar idilmesi tarzında tesviye-i maslahat kâbil olacağı (s. 107) tahattur idildiğinden re'yi bilinerek keyfiyyet kararlaştırıldıktan sonra me'mûr i'zâmı daha muvâfık olacağı âhîren vekâlet-i müşârünileyhâya izbâr olunmuş idi. Bu kere cevâben vârid olub sûreti leffen pîşgâh-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine takdîm olunan telgrafnâmede Hey'et-i Teftîşîye re'îsi ve vâlî mu'âvini ile müzâkere idilüb şimdiki hâlde gönderilecek me'mûrlara virilecek ta'lîmât yalnız merkûmun metâlibini öğrenmek ve keyfiyyetin 'arzıyla alınacak cevâba tevfik-i mu'âmele eylemek sûretinden 'ibâret olacağı ve imâmet da'vâsına kıyâm idenler en ziyâde Zeydîlerle meskûn olan mahallere kendi tarafından idâre-i umûr idilmesi ve nâ'iblerin kendi

tarafından intihâb olunması iddi'âsında bulunduklarından bu husûslar için me'zûniyyet-i kâmile olmadıkca ve keyfiyyet müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîye iktirân eylemedikce başka ta'lîmât i'tâsı mümkün olmayacağı ve en sonra Şakî'ye gönderilen mektûba cevâb alınamadığı dermiyân olunmuşdur. Ancak Şakî'nin iki âdem istemekden maksadı kendisine vukû' bulacak teklîfin mâhiyyetini tefhîm ve kendi merâmını ifhâm olduğu cevâbından anlaşıldığından ve maksadı yalnız mâ-fi'z-zamîrini bildirmekden 'ibâret olsaydı iki me'mûr isteyeceğine kendi tarafından iki âdem göndererek teşrîh-i merâm iderdi. Binâen'aleyh hem Hükûmet-i Seniyyenin merâmını anlatmak için gönderilecek me'mûrlara ne söyleyeceklerini bildirmek zarûrî olub fikr-i kâsırânemce Şakî'ye "elhamdü li'l-lâh Zeydîler dahî firak-ı İslâmiye'dendir. Dîn-i mübîn-i İslâm ise menhec-i kavîm-i müsâlemeti açmışdır. Beyne'l-Müslimîn şakk-ı 'asâ ve sefk-i dimâ şer'an menhî ve mezmûmdur. Bir re'îs-i cemâ'ate ve 'ale'l-husûs âl-i beyt-i nübüvvete ihvân-ı dîn arasında kan akmak yakışmaz" dinilerek iş'âr-ı sâbık vechle teklîfde bulunmak ve sekenesi sırf Zeydî olan mahallerde nâ'ib ve müftîler nasb ve 'azli ve o mahaller emvâl-i emîriyesinin keyfiyyet-i cibâyeti kararlaştırılacak sûretle icrâ idilmek münâsib olduğu ve muvâfakatı hâlinde maksad hâsıl olacağından 'arz-ı südde-i mu'allâ kılınarak şeref-sudûr buyurılacak emr ü fermân-ı hümayûn-ı şâhâne tebliğ idileceği ve muhâlefet ider ise elbette kendi merâmını ifâde ideceğinden o vakt me'mûrlar kendisine ifâdâtının Müşîr Paşa'ya tebliğ idileceğini ve müşârünileyh (s. 108) der-i devlete 'arz ile ne vechle emr ü fermân-ı hümayûn-ı mülûkâne şeref-müte'allik buyurılır ise mûcib-i 'âlîsınca hareket olunacağını ifâde ile 'avdet eylemeleri ve evvelce şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye iktizâsınca Kâsımî nezdine de me'mûrlar i'zâmıyla anın da fikri anlaşılmak lâzım gelüb çünkü Kâsımî kuvvetce Şakî'ye mu'âdil olduğundan hükûmet-i seniyyenin teklîfâtına Kâsımî muvâfakat ider yâhûd vâki' olacak teklîfi menâfi'-i devlete daha muvâfık gelir ise Kâsımî re'îs-i cemâ'at-i Zeydîye tanılıb Şakî büsbütün terk ile 'aleyhine Kâsımî teslît idilerek Hükûmet-i Seniyyenin kuvvet ve müzâheretiyle Kâsımî Şakî'yi te'dîbe me'mûr idilebileceği ve fakat iş begâyet mektûm tutularak merkûmâna idilen teklîfâtın birinin haberdâr idilmemesi cevâben vekâlet-i müşârünileyhâya yazılmak sûreti vârid-i hâtır-ı 'âcizî olmuş ise de Yemen hıttâ-i fasîhasına 'â'id mevâdd-ı mühimmenin ekseri Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca 'arîz ve 'amîk tedkîk olunarak ittihâz kılınan karâra göre mukteziyyâtı ifâ olındığından ve

mes'ele şimdi bu merhaleye varmış olub o kıt'ada husûl-i sükûn-ı muhâlif ve mu'ârizî her ne vechle ise teskîn ve asâyişi te'mîn ile vücûda geleceği otuz beş kırk seneden beri sebk iden tecârib-i 'adîdeden rû-nümûn bulunduğundan ehemmiyyet-i fevke'l-'âde-i maslahata nazaran icrâ-yı îcâbı menût-ı re'y-i sâmi-i fehîmâneleri olmağla ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhîye Yazılan 27 Eylül Sene 1322 Târihli Tezkire
Sûretidir

Şakî-i Ma'hûd'un celb ve istimâlesi zımnında nezdine gönderilecek me'mûrlar için ta'lîmât taleb olunmasına binâ'en cereyân iden muhâberât ve müzâkerât netîcesinde gönderilecek me'mûrların ne sûretde hareket ve idâre-i lisân itmeleri lâzım geleceği (s. 109) ve vâli mu'âvininin bu işe me'mûriyeti münâsib görilemediğinden evvelce tensîb olunan Hey'et-i Teftîşiye a'zâsından Mehmed Paşa'ya 'ulemâdan ve asdikâdan iki zâtın terfikiyle i'zâmı ve müteferri'âtı hakkında Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararıyla bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulduğu tebliğ kılınmasıyla keyfiyyet Yemen vilâyeti vekâlet-i celîlesine iş'âr olunmuş idi. Ber-mantûk-ı irâde-i seniyye maslahat kemâl-i dikkatle ta'kîb idilmekte ve hüsn-i netîceye iktirânı emrinde her dürlü tedâbîrin ittihâzından geri durulmamakta olup evvelce Seyyid Yahyâ tarafından gönderilen mektûbda vak'a-i âhîre sırasında bâ-irâde-i seniyye nezdine gönderilmiş olan vâli mu'âvini Mahmûd Nedim Bey'in i'zâmı iş'âr kılınmasına mebnî arzûsu hilâfına olarak yalnız Mehmed Paşa'nın gönderilmesi maksadı dûçâr-ı işkâl ve belki de netîcesiz kalmasını intâc ideceği mülâhaza olındığı gibi esâsen Seyyid Yahyâ tarafından en evvel gönderilen mektûbda iki me'mûrun nezdine gönderilmesi beyân idilmişken her ne maksada mebnî ise ahîren bu me'mûrların 'Amrân'ın cihet-i şarkisinde ve Raydah'dan iki sâ'at mesâfede Şeybara'ya gönderilmesi dermiyân olunub şu hâle göre nezdine me'mûr i'zâmını hâlâ arzû itmediği ve Şakî'nin pederi zemânındaki iğtişâş esnâsında esîren bir hayli zemân Mehmed Paşa'nın nezdinde kalmış ve hâline vâkıf olmuş bulunmasına binâ'en bu işe Mahmûd Nedim Bey'in ta'yîni arzûsunu dermiyân ve hakkında sitâyîşle isti'mâl-i lisân eylediği ve Mahmûd Nedim Bey tamâmen lisân-âşinâ bulunduğu cihetle bir su'ûbete ve devâm-ı mücâdelât ile tarafeynden birçok kan dökülmesine bizim taraftan sebebiyyet virilmemek için müşârünileyh Mahmûd Nedim Bey'le Mehmed Paşa'nın el-yevm kuvve-i 'askeriyye ile muhâfaza altında bulunan Duhyân karyesine gönderilerek merkûmun i'zâm ideceği âdemler vesâtetiyle bidâyeten fikr ve maksadının öğrenilmesine çalışılması lüzûmu te'yîd itmesiyle müşârünileyhimânın mahkeme-i şer'îye a'zâsından Abdülkâdir Efendi ve sâ'ir îcâb idenlerle berâber San'â'dan 'Amrân'a müteveccihen hareket itdirildiği ve orada idilecek müzâkere üzerine nezdine kadar me'mûrlar gönderilmesini kabûl itdiği hâlde ayruca iktizâ-yı

maslahata tevfi̇k-i mu'âmele olunacağı ve hükm-i emr ü fermân-ı hümâyûn istimâle esâsına mebnî bulunmasıyla bi'z-zarûre bu sûretin ihtiyâr (s. 110) idildiği vekâlet-i müşârûnileyhâdan ve Hey'et-i Teftîşîye riyâsetinden vârid olan telgrafnâmelerde izbâr kılınmış ve her ne kadar vâlî mu'âvininin bu işe me'mûriyeti evvelce tensîb idilmemiş ise de müşârûnileyh mukaddemâ Seyyid Yahyâ nezdine gönderilüb mülâkât itmiş olduğı ve me'mûriyeti Seyyid Yahyâ cânibinden arzû olındığı ve husûsiyle Mehmed Paşa vaktiyle Seyyid Yahyâ'yı esîr almış bulunduğı hasebiyle Mahmûd Nedîm Bey'in Mehmed Paşa ile birlikde i'zâm kılınması îcâb-ı maslahata muvâfık görülmüş olduğının 'arz ve beyânına ibtidâr kılındı.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine 1 Teşrîn-i Evvel Sene 322 Târîhinde Yazılan

Tezkire Sûretidir

Taraf-ı Sâmi-i Sadâret-penâhiye de Yazılmışdır.

Şakî-i Ma'hûd'un göndereceği âdemlerle müzâkere eylemek üzere Raydah'ya i'zâm kılınan vâlî mu'âvini Mahmûd Nedîm Bey'le Hey'et-i Teftîşiye a'zâsından Mehmed Paşa'dan alınan iki kıt'a tahrîrâtta Seyyid Yahyâ tarafından gönderilen Seyyid Muhammed el-Hâdî ve Seyyid Abdullah ve Hâşidli Seyyid Ahmed bin Kâsım'la Şeybara mevki'i ilerüsünde mülâkî olarak bidâyet-i emrde me'mûriyetlerinin irâde-i seniyyeye müstenid olub olmadığı taraflarından su'âl olunmasına mebnî sûret-i i'zâm ve me'mûriyetleri muktezâ-yı irâde-i seniyye-i pâdişâhîden bulunduğu cevâbı virilmesi üzerine kendilerinin oraya gönderilmeleri ne maksada mebnî olduğu istifsâr idilmesiyle esâsen Seyyid Yahyâ tarafından vilâyete gönderilen mektûbda kendi maksadını anlatmak için iki me'mûr gönderilmesi taleb olındığına göre her hâlde kendülerine mûmâileyh tarafından şifâhen ve tahrîren îzâhat ve ta'lîmât virilmiş olacağı cevâben dermiyân kılınmış ise de bu husûsda ellerinde ta'lîmâtları olmadığı ve Seyyid Yahyâ'dan neccâb-ı mahsûsla ta'lîmât taleb edeceklerini beyân eyledikleri (s. 111) ve şimdilik mezkûr ta'lîmâtın vürûduna intizâren Raydah'ya 'avdet itdikleri izbâr kılındığı ve Hey'et-i Teftîşiye re'îsi paşa hazretleriyle bi'l-müzâkere müşârünileyhimâ Mahmûd Nedîm Bey'le Mehmed Paşa'ya yazılan cevâbda kendülerinin oraya 'azîmetleri hükm-i irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhiye ve bu da mücerred zât-ı hazret-i pâdişâhîden 'ulüvv-i merhamet ve şevkat-i hümâyûnları âsâr-ı bâhiresinden olarak beyne'l-Müslimîn sefk-i dimâya sebep olan hâlâtın önünün alınması ve i'tilâf bulunması maksadına müstenid olduğunun lüzûmu vechle Seyyid Yahyâ'nın âdemlerine be-tekrâr ifhâm ve teblîğiyle berâber bidâyet-i emrde mûmâileyhin gönderdiği mektûbda muharrerât ile ifâde-i merâm mümkün olamayacağı için nezdine iki me'mûr i'zâmına lüzûm gösterilmesiyle kendilerinin me'mûr idildiği beyân ve bidâyeten Seyyid Yahyâ'nın i'tilâf husûlüne bâdî olacak ve hükm-i irâde-i seniyye-i makrûn olan ta'lîmâta tavâfuk idecek sûretde metâlibâtının kabul idilmesi tabî'i olacağına mebnî âdemleri tarafından taleb idilen ta'lîmâtın vürûdunda bu nokta-ı nazardan icrâ-yı müzâkerâta müsâra'at ve hükm-i irâde-i seniyyeye tevfik-i hareketle hüsn-i i'tilâf cihetine hasr-ı fikr idilmesi lüzûmu ityân olındığı Yemen vilâyeti vekâlet-i celîlesinden alınan telgrafnâmede bildirildiğinin 'arz ve beyânına ibdidâr kılındı ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Yemen Vilâyeti Vekâletine 18 Teşrîn-i Evvel Sene 322 Târîhinde Yazılan
Şifre Telgraf Sûretidir

Teşrîn-i Evvel sene 322 Kâsım Duhyânî'ye irsâl ve îsâl kılınmış olan mebâliğ üzerine ba'zı ifâdât ve müsted'ayâtı neden 'ibâret bulunduğına dâ'ir tafsîlât iş'âr-ı devletlerinden müstebân oldu ise de Sa'da cihetlerinde i'tiyâd-ı şerr ve fesâd iden Ma'hûd Şakî der-i devlete inkıyâd ile bir müttakî hâline girmek için anın desâ'is-i mu'annidânesi kesr ve imhâ kılınacağı hakkında re'y-i vâlâ-yı müşîrâneleri hülâsa-ı izbârâtdan (s. 112) münfehim olamadı. Âzâde-i beyân ve îzâhdır ki zât-ı 'âlî-i saff-derâneleri vilâyet ve müşîriyet sıfatlarıyla şu maslahat-ı mühimmenin hüsn-i tesviye ve icrâsına me'mûr ve Yemen kıt'a-i fasîhasında beyne'l-enâm husûl-ı asâyîş ve huzûr bu mes'elece fetânet-i fitriyye ve hamiyyet-i dîniyye esâslarıyla tedâbîr-i isâbet-pezîr-i dâverîlerine maksûr olduğundan geçen gün diğer şifre telgrafnâme-i 'âcizî ile dahî istîzâh idildiği vechle mütâla'a-ı devletlerinin sûret-i vâzıhada evvel-be-evvel bilinmesi ehemm ve elzem görünmesine mebnî be-tekrâr istifsâr-ı keyfiyyete ibtidâr kılındı ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Taraf-ı Sadâret-penâhiye Fî 26 Teşrîn-i Evvel Sene 1322 Târîhinde Yazılan
Tezkire Sûretidir

Yemen gâ'ilesinin sûret-i hasenede tesviyesi için Şakî'nin celb ve istimâlesi ve şakk-ı 'asâ ve sefk-i dimâ-ı Müslimînin 'adem-i meşrû'îyyeti hakkında kendisine nesâyih icrâsı zımnında nezdine me'mûrlar i'zâmı ve merkûm ile i'tilâf husûlû mümkün olamadığı takdirde Kâsımî'nin temâyülâtından bi'l-istifâde anın ma'rifetiyle ve kuvve-i cünûdiye-i mülûkânenin mu'âvenetiyle merkûmun te'dîbi maksadını te'mîn için Kâsımî nezdine şimdiden me'mûrlar gönderilmesi Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararıyla şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî iktizâ-i 'âlisinden olmasıyla vâlî mu'âvini Nedîm Bey ile Hey'et-i Teftîşiye a'zâsından Mehmed Paşa Şakî'nin istimâlesine me'mûr idilerek Şakî'nin âdemleriyle görüşüldükde o taraftan dermiyân olunan makâlât-ı hurâfât kabîlinden bulunduğu Yemen vilâyeti vekâlet-i celîlesinin iş'ârından anlaşılmış ve ma'a-zâlik hıttâ-ı Yemâniye'de def'-i şerr ve mekîdet ve vilâyetin muhâfaza-ı asâyîşine sarf-ı makderet lâzımeden bulunduğundan ve iğtişâşın def'i için kırk seneye karîb müddetden beri Yemen'e Anadolu'dan pek çok 'asker gönderilerek sevk idilen cünûd tagayyür-ı iklimden (s. 113) ve esbâb-ı sâ'ireden nâşî giriftâr-ı emrâz olarak ifnâ-yı vücûd itdikleri gibi sevkleri için de masârıf-ı 'azîme ihtiyâr kılınmakda olduğundan ve Anadolu'dan dâ'imâ 'asker çıkarılması ve hep şu yolda masârıf-ı külliyyeye girilmesi Yemen iğtişâşından ziyâde nazar-ı te'emmüle sezâ mevâddan görüldüğünden Anadolu'dan külliyetli 'asker sevkine ve masârıf-ı 'azîme ihtiyârına hâcet kalmamak üzere Şakî'nin başıbozuk demek olan kuvâ-yı müsellahasını tenkîl ve husûl-i âsâyîş-i mahallîyi teshîl için başka bir tedbîr-i mü'essir ittihâzı mümkün değil midir, Şakî'nin müdde'iyât-ı bâgîyânesine göre artık kendisini terk ve hasmı olan Kâsımî'yi elde itmek ve bunu ana taslît ile Şakî'yi çürütmek ciheti iltizâm ve ta'kîb olunamaz mı izbârı ve vilâyetin havâlî-i şarkîyyesinde kâ'in ba'zı kazâlar ve nâhiyeler ahâlîsi Zeydî mezhebinde olub Şakî'nin asl cevelângâhı olan yerler pek de zirâ'ate sâlih olmadığından erbâb-ı şekâvetin şu kazâ ve nâhiyeleri kendilerine me'kel idinmiş olmaları mezkûr mahaller halkınca da anların tecâvüzât ve ta'adiyâtı 'aleyhine bir fikr-i istikrâh zuhûra getirmiş olmak ihtimâl-i kavîsine dâ'ir vilâyetce olan ma'lûmâtın iş'ârı vekâlet-i müşârünileyhâya yazılmışıdır. Bu kere cevâben vârid olub leffen takdîm kılınan iki kıt'a telgrafnâmede Şakî-i Ma'hûd en ziyâde vak'a-ı zâ'ilede dâhil-i

vilâyetden aldığı rehînelere güvendiği gibi vilâyetin şark cihetinde ve hâric-i idârede vâkî' bir takım kabâ'il dahî giriftâr oldukları fakr ü cehâlet sebebiyle az bir akçe ile şekâvete sülûk itdikleri ve sâ'ika-ı ta'assub ile e'immenin gösterdikleri yolda fedâ-yı nefsi câna minnet bildikleri cihetle bunları hempâsı olan sâdât ve fukahânın teşvîkât ve telkînât-ı mefsedet-kârânesiyle bi'l-iğfâl tervîc-i âmâline âlet idindiği ve merkûmun külliyyetli hazele cem'iyle sâbıkı misillü beri taraflara tecâvüzü ba'demâ muhtemel değil ise de eline geçirdiği toplar ve külliyyetli tüfenkler sebebiyle mağrûr olduğundan rehîneler ile esliha elinde kaldıkca tarîk-i salâha yanaşması müsteb'ad olup hatta mükâleme için me'mûrlar istemesi kendisini 'urbâna karşı büyük göstererek şekâvetini tevsî' etmek ve nezdindeki toplardan fazlalarını öteye berüye kaçırub saklamak ve akçe cem'i için vakt kazanmakdan 'ibâret (s. 114) bulunduğu mu'ahharan anlaşıldığı ve metâlib-i vâkî'ası sırasında icrâ-yı hükm-i şerî'at ve nasb ve azl ve nüvvâb ve hükkâma salâhiyyet maddesini en evvel dermiyân itmesi de külliyyen merdûd olup çünkü Yemenlilerin öteden beri ahkâm-ı şerî'ata hakkıyla ri'âyet itmedikleri vefât idenlerin terekisinin sâdât ve fukahânın yed-i igtisâbına düşmesi ve arâzîden kadınlara hisse-i irsiyye virilmemesi ve mevâdd-ı cezâ'îyyenin 'örf ve 'âdet-i kabâ'il üzere tesviye idilmesi ile ve imâmlarca kuzâta nasbı 'âdet olmadığı da rû'yet-i de'âvînin 'âmillere ya'nî zekât cem'ine me'mûr olanlara tevdî'i ile sâbit olduğu ve dâhil-i vilâyetde iki üç kazâdan başka mahallerde nüvvâb Zeydîlerden olduğuna göre gûyâ bizim şerî'at-ı Ahmediyyeye temessük itmediğimizi serd ve ityân eylemesi bedâheti inkârdan ve emvâl-i eytâmı ihlâk idegelen sâdât ve fukahâyı bi't-tahrîk şekâvetde ısrârdan başka bir şeye haml idilemeyeceği ve Kâsımî gönderdiği cevâbnâmede Şakî'nin nezdinde toplar bulunmasıyla kendi burclarını tahrîb etmekde ve kendisine bu cihetden mukâbele idememekde olduğundan hasmına mukâbele için bir iki top bulunamaz ise Allâh'dan isti'âne iderek Şakî'nin mukâtelesinden ferâgat itmiyeceğini beyân itdiği ve Kâsımî'nin Şakî-i Ma'hûd'a tâbî' ve esliha-i cedîde ile müsellağ olan kabâ'ile galebesi muhtemel olmamakla berâber Şakî'yi işgâl idebilmesi me'mûl bulunduğundan ol sûretle istihdâmı kâbil idüğü beyânıyla asâyışın te'mîni ve harekât-ı 'askeriyyenin teshîli için iki ester süvâr taburuna muktezî esterlerle müretteb efrâd-ı cedîde bakıyyesinin sür'at-i i'zâmı ve masârıf-ı 'askeriyyeye medâr olmak üzere muntazaman şehri on beş yigirmi bin lira irsâli ve redîflerin i'âdesi için de

vapurlar tahsîsi ve toplan için ihtiyât cebhânesi gönderilmesi lüzûmu iş'âr olunmuştur.

Sûret-i cereyân-ı maddeden anlaşıldığı üzere Şakî elindeki rehînelerle toplara ve toplamakda olduğu paraya güvenerek metâlib-i bâgî-yâne ve mağrûrânede bulunmakda ve bundan rücû' etmek emelinde görünmemekde olmasına nazaran artık kendisini dâ'ire-i inkıyâda da'vet ve nesâyih ve ihtârâta mübâderet icâb itmeyüb satvet ve kuvvet ibrâziyla anı kendi yerinden düşürmek muktezîdir. Ancak buradan 'ale't-tevâlî (s. 115) oraya 'asâkir-i külliye isbâli masârıf-ı 'azîmeyi müstelzim ve telefâtı mü'eddî olacağından Şakî'nin hasmı olan ve oldukça kuvveti bulunan Kâsım Duhyânî'yi ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî kuvve-i cünûdiye-i mülûkâne mu'âvenetiyle Şakî 'aleyhine teslîl etmek fâ'ideli görülür. Sâdât-ı Zeydiyyeden birinin re'îs-i cemâ'at-i Zeydiyye nâmıyla nasbı ve devletce tanınması ve ma'âş ve rütbe ile tatyîbi iğtişâşât-ı Yemâniye'nin ikide birde 'adem-i tahaddüsü fâ'idelerini müstelzim olacağından ve çünkü Kâsım Duhyânî Şakî 'aleyhine kıyâm itmiş ve epeyce kuvvet peydâ eylemiş ve hükûmet-i seniyyeye mütemâyil görünmekde olup Şakî'ye tamâmen mukâbele için top istemiş bulunduğundan bunu re'îs-i cemâ'at-i Zeydiyye nasb idüb rütbe ve ma'âş ve nişân ile mazhar-ı ta'attufât etmek ve 'inde-l-icâb el-yevm taht-ı idârede bulunmayan mahallerin bir livâ i'tibâriyle kendisi mutasarrıflığa ta'yîn idilmek münâsib olup Kâsımî'nin kuvve-i cünûdiye-i mülûkâne mu'âvenetiyle Şakî'yi perîşân etmek husûsunda şevk ve râğbetini celb için şimdiden nezdine bir me'mûr-ı mahsûs i'zâmıyla o yolda ta'attufât-ı şâhâneye nâ'iliyyet va'd ve şartıyla cünûd-ı zafer-mev'ûd-ı şâhâne mu'âvenetiyle Şakî'nin izâle-i vücûduna da'vet edilmesi ve Müşîr Feyzî Paşa hazretlerinin istediği esterlerle bakıyye-i efrâdın ve vapurlarla mebâlig-i şehriyenin yetiştirilmesi şu sırada eslem tedâbîr olacağı mülâhaza-ı 'âcizânesinde bulunduğumuzın Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca müsâra'aten te'emmülü menûl-ı müsâ'ade-i 'aliyye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleridir ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbetine Yazılan 6 Kânûn-ı Evvel Sene 322 Târîhli
Tezkire Sûretidir

Yemen'deki Şakî-i Zeydî nezdine gönderilen me'mûrların 'avdetiyle i'tâ eyledikleri tafsîlâta vilâyetce lede'l-istifsâr dermiyân olunan mütâla'âta nazaran artık Şakî'yi (s. 116) nesâyih ile dâ'ire-i inkıyâda da'vet îcâb itmeyüb satvet ve kuvvet ibrâziyla anı yerinden düşürmek lâzım ve fakat buradan 'ale't-tevâlî oraya 'asâkir-i külliye isbâli masârîf ve telefâtı müstelzim olmasına ve Kâsım Duhyânî'nin Şakî'ye mukâbele idecek kuvveti olub Hükûmet-i Seniyyeye mütemâyil görünmesine binâ'en kendisini re'îs-i cemâ'at-i Zeydiyye nasb idüb rütbe ve nişân ve ma'âş ile mazhar-ı ta'attufât itmek ve 'inde'l-îcâb el-yevm taht-ı idârede bulunmayan mahallerin bir livâ i'tibâriyle kendisi mutasarrıflığa ta'yîn idilmek münâsib olmağla kuvve-i cünûdiyye-i mülûkâne mu'âvenetiyle Şakî'yi perîşân itmek husûsunda sevk ve rağbetini celb için şimdiden nezdine bir me'mûr-ı mahsûs i'zâmıyla ve o yolda ta'attufât-ı şâhâneye nâ'iliyet va'diyle Şakî'nin izâle-i vücûduna da'vet idilmesi şu sırada eslem tedâbîr olacağına ve mûmâileyh Kâsım Duhyânî'nin ibrâz eylediği me'âsir-i mutâva'at-kârîden istifâde maddesi evvelce şeref-müte'allik buyurulan irâdât-ı cenâb-ı mülkdârî muktezâ-yı münîfinden bulunduğına dâ'ir makâm-ı sadâret-penâhiye yazılan tezkire-i 'âcizî sûreti leffen takdîm idildi. Bunun üzerine Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca tanzîm olunan mazbata 5 Şevvâl sene 324 târîhinde 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kılınmış olub henüz emr ü fermân-ı hümayûn şeref-müte'allik buyurılmadığından ve vilâyet cevâb intizârında olmağla berâber Şakî'nin mefâsidini bir an evvel ibtâl eylemek dahî muvâfık-ı maslahat ve hikmet olacağından ve min-gayr-i liyâkatin bulunduğım hıdmet-i nezâret ve bu işlere bakmak için evvel ve âhir bâ-irâde-i seniyye teşkîl iden komisyonlarda riyâset hasebiyle ta'kîb-i keyfiyyet 'âcizlerince müretteb-i zimmet-i 'ubûdiyyet bulunduğundan irâde-i hikmet-ifâde-i cenâb-ı şehriyârîye 'arz-ı iftikâr eylemekde olduğım cihetle ol bâbda.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye Memdûh

(s. 117)

İrâde-i Seniyye-i Hilâfet-penâhîyi Mübellağ Başkitâbetden Gelen Tezkire-i
Husûsiyye Sûretidir

Yemen’de Şakî-i Ma’hûd’un vâdî-i şekâvetde ısrârı anlaşılmakda olduğundan bunun hasmı olan Kâsımî’nin rütbe ve nişân-ı ‘âlî ihsânıyla taltîf idileceği va’d ve beyân idilerek celb ve istimâlesi zımnında nezdine me’mûrlar gönderilmesi ve kendüsiyle bi’l-müzâkere hükûmet-i seniyyece sûret-i istihdâmı ta’yîn olunduktan sonra kuvve-i cünûdiyye-i mülûkânece mu’âvenet-i muktezîye bi’l-îfâ Kâsımî’nin Şakî ‘aleyhine te’mîn-i galebesi esbâbının istikmâl kılınması ve sâ’ire hakkında Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ’dan kaleme alınan mazbata manzûr-ı ‘âlî buyurularak Yemen’de ser-zede-i zuhûr olan vekâyî’ ya hâricin tesvîlât ve teşvîkâtından veyâhûd hilâf-ı marzî-i ‘âlî olarak ba’zı me’mûrların yolsuz harekâtından mütevellid idüğü rivâyet olunub şu hâlde hâricin o kabîl teşvîkât ve ifsâdâtına meydân virilmemesi ve velî-i ni’met-i bî-minnetimiz zât-ı hilâfet-simât-ı pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin işfâk-ı ‘âliyye-i şâhâne ve hüsn-i niyyât-i ma’delet-gâyât-ı mülûkânelerinden ahâlî-i mahalliyeyi müstefid idecek sûretde mahallince bi’l-cümle sunûf-ı me’mûrîn taraflarından gâyet müstakîmâne çalışılması en doğru ve mü’essir bir tedbîr olup yoksa Kâsımî’nin hükûmetce iktidârıyla Şakî-i Ma’hûd’a galebesi esbâbı istihsâl olunmak yolunda tedbîr ittihâzı çünkü Kâsımî’nin de fırsat ve kuvvet bulunca Şakî-i a’hûd gibi tarîk-i ‘isyân ve şekâvete sülûk itmesi pek tabî’i bulunduğu cihetle fâ’ideli olamayacağı bedîhî idüğünden ve binâen’aleyh yapılacak şey dâhil-i vilâyetde ezhân-ı halkı tahdîş ile fesâd ve ‘isyâna teşvîk iden müfsidlerin be-heme-hâl meydâna çıkarılarak ilkâ’ât-ı muzırralarından ahâlî-i mutî’anın vikâye idilmesi ve gönderilecek me’mûrların erbâb-ı nâmus ve istikâmetden olmalarına daha ziyâde i’tinâ olunarak irâdât-ı merâhim-gâyât-ı hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı ‘âlîsi vechle ahâlînin ni’met-i ma’delet-i seniyye-i mülûkânedan mütena’im olmalarıyla berâber sûi-isti’mâlatın önü (s. 118) alınması ve memleketin ticâret ve zirâ’at ve san’atının terakkîsi ve servet ve ma’mûriyetinin te’âlîsi husûslarına hıdmet ve gayret idilmesi ve hadd ve pâyânı olmayan vâridât-ı mahalliyyenin kemâl-i hakkâniyyetle cibâyetiyle hazînedan ‘ale’t-tevâlî akçe irsâli gibi ahvâle de nihâyet virilmesi zımnında idâre-i mülkiyye ve ‘askeriyyenin yekdiğerinden bi’t-tefrîk vâlîliğe mülkiyeden muktedir ve fa’âl bir zâtın ve kumandanlığa da evsâf-ı lâzıme hâ’iz bir ferîkin intihâb olunarak dil-hâh-ı hümâyûn-

ı mülûkâne vechle elbirliğiyle çalışmaları olduğundan ana göre yeniden müzâkeresiyle kararının bâ-mazbata 'arzı şeref-sudûr buyurılan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı 'âlîsinden olmağla ol bâbda.

Fî Zî'l-ka'de sene 224 ve fî Kânûn-ı Evvel sene 322

Yemen'de iğtişâş-ı canhırâş ber-devâm ve mezheb-i Zeydî mu'tekidi imâm ise her vakt münhemik-i kıyâm olub mücâdelât ve mukâtelâtın ardı arası kesilmediğinden ve Kâsım Duhyânî imâma muhâlif ve zevâhir-i ahvâl i'tibâriyle nazarı mutâva'at üzere hükûmet-i seniyye cânibine mün'atîf görüldüğinden Kâsımî'yi 'âsiye teslît itmek ve bunu ele almakla diğerinin üstüne gitmek sûreti mevki' ve maslahata muvâfık 'add olunduğına mebnî Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca dahî şu tarîkin ihtiyârı bi't-tensîb yapılan mazbata 'arz idilmiş ve mûcibince irâde-i seniyye sudûriyle vilâyete teblîğ kılınmış iken Kâsımî kendi fırkasında top bulunmamak hasebiyle mu'âvenet-i 'askeriyyeye ihtiyâcını mu'rız isti'tâf da dermiyân eylemişdi. Şu istid'âsı da Meclis-i Mahsûs'da tezekkür kılınarak yine bâ-mazbata 'arz ve istîzân olundukda bâlâda gösterilen tezkire-i husûsiyye vürûd idince teşebbüsât ve mutasavvarâtın şekli değışüb Yemen'e mülkiyyeden bir vâlî ve kumandanlığa bir ferîk intihâbı keyfiyyeti ârâ-yı vükelâyâ intikâl itmesiyle iş 'ukde-i te'ehhüre düşdü. İşte bu vechle zemânlar geçdi. Nihâyet zîrde görüleceğı üzere üçüncü def'a olarak Mâbeyn-i Hümâyûn'da bir komisyon daha yapıldı. (s. 119)

Sâdır Olan İrâde-i Seniyye Üzerine Mâbeyn-i Hümayûn'da Teşekkül İden
Komisyondan Bi't-tanzîm Bâ-mazbata 'Arz ve Takdîm Olunan Lâyihâ ve Ta'lîmât
Sûretidir
Mazbata

Âmâl-i me'âlî-i iştîmâl-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri i'mâr-ı memleket ve terfih-i ra'yyet kaziyye-i marziyyesine ma'tûf olmasıyla Yemen hıttâ-i fasîhası sekenesinin dahî husûl-i sa'âdet-hâl ve sükûn-ı bâlları için muktezî teşebbüsât-ı ıslâhiyenin keyfiyyet ve mâhiyyeti ta'ayyün itmek üzere emr ü fermân-ı hümayûn-ı mülûkâneleriyle derbâr-ı şevket-karâr-ı tâc-dârîlerine celb ve da'vet olunan ba'zı 'ulemâ ve eşrâf-ı mahalliyye tarafından ahâlî-i Yemâniye'nin temenniyât ve istirhâmâtını mutazammın olarak sūdde-i seniyye-i mülûkânelerine ref' ve i'lâ olunan evrâk-ı istid'â'îyyenin tedkîk-i muhteviyyâtı ve icâbât-ı hâl ve mahallin te'emmülü hey'et-i 'abîdânemize emr ve havâle buyurulmasına binâ'en icrâ kılınan tedkîkât ve müzâkerât netîcesinde mûmâileyhimin evrâk-ı istid'â'îyyeleri mûndericâtı üzerine ba'zı ta'dîlâtı hâvî olarak tanzîm idilen lâyhâ-ı ıslâhiye ve işbu lâyhâda teşkîl olunacağı gösterilen Hey'et-i Teftîşîye-i Dâ'îmenin vezâ'ifini mübeyyin kaleme alınan ta'lîmât-nâme hâk-pâ-yı şehriyârîlerine 'arz ve takdîm kılındı. Mütâla'asından rehîn-i 'ilm-i 'âlî buyurılacağı üzere lâyhâ-ı mezkûre ahâlinin temenniyât ve müsted'ayât-ı vâkî'aları üzerine hukûk-ı saltânat-ı seniyye ve menâfî-i Devlet-i 'Aliyye nazar-ı dikkate alınarak tanzîm olunmuş ve ehemmiyyet-i maslahat 'arz ve beyândan müstağnî bulunmuş idüğünden mûndericâtı esâsen ve hâlen ve mevki'en şâyân-ı tervîc olup olmadığı Hey'et-i Vükelâ'ca tedkîk ve müzâkereye mütevakkıf olduğu gibi icrâ'âtın dahî ahâlî-i mûmâileyhimin istirhâm-nâmelerinde beyân olunduğu vechle sâye-i tevfikât-vâye-i hilâfet-penâhîlerinde istikrâr-ı sükûna ta'lîki yâhûd şimdiden icrâ-yı icâbı husûsu da yine Hey'et-i Vükelâ'ca müzâkereye menût olarak lâyhâ-ı mezkûre hakkında (s. 120) her ne vechle irâde-i seniyye-i zıllu'l-lâhîleri şeref-sudûr buyurılır ise icrâ-yı icâbına tevessül olunması tezekkür olunmuş ve vilâyet-i mezkûreye müte'allik mevâdd ve mu'âmelâtın tesrî-i icâbâtı zımnında Bâb-ı 'Âlî'de bir hey'et-i ta'kîbiyye ta'yîniyle oradan devâ'ir-i merkeziyye gönderilecek muharrerât ve telgraf-nâmelerin hülâsalarıyla târîhlerinin hey'et-i mezkûreye irsâli husûsunun icâb idenlere iş'ârı ve hey'et-i mezkûrece beher ay bir icmâl tanzîmiyle Bâb-ı 'Âlî'den

‘atebe-i ‘ulyâ-yı mülûkânelerine ‘arzı ‘ilâve-i müzâkere idilmiş olmağla ol bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde.

Sadâret Müsteşârı

Mehmed ‘Ali

Ticâret ve Nâfi‘a Nâzırı

Zihnî

Dâhiliye Nâzırı

Memdûh

Yemen Vilâyetine ‘Â’id Lâyıha-ı Islâhiye

Me’mûrîn-i Şer’iyyenin Sûret-i İntihâb ve Ta’yînleri

Merkez-i vilâyet nâ’ibi ‘Arabca tekellüme muktedir ve ehliyet ve istikâmet-i matlûbeyi hâ’iz fukahâdan olmak üzere ‘ale’l-usûl makâm-ı meşîhat-ı İslâmiyyeden intihâb ve ta’yîn idilecektir.

Livâ ve kazâ ve nevâhî nüvvâbı ‘ulemâ-yı mahalliyyeden ve erbâb-ı ehliyet ve istikâmetden olmak üzere mahallerince intihâb olunacaktır. Şöyle ki livâ ve kazâ ve nâhiyeye nâ’ib ta’yîni lâzım geldikde Meclis-i İdâre-i Vilâyet’de merkez niyâbeti refâkatindeki şâhidü’l-hükmelerden iki ve Dîvân-ı İstînâf a’zâsından kezâlik iki zât hâzır bulunduğu hâlde evsâf-ı matlûbe-i mezkûre ashâbından ittifâk veyâ ekseriyyet-i ârâ’ ile biri intihâb olunarak mazbatası bi’t-tanzîm vâlî-i vilâyet tarafından Makâm-ı Meşîhat-ı İslâmiyyeye irsâl idilecek ve iktizâ iden mürâsele-i şer’iyyesi makâm-ı müşârünileyhden vilâyete gönderilecektir. Bir nâ’ib sûi-isti’ mâlâtıyla hilâf-ı şer’-i şerîf hâl ve hareketi (s. 121) vâlî-i vilâyetin taht-ı riyâsetinde müteşekkil Meclis-i İdârece ve Hey’et-i Teftîşiyece tahakkuk idüb de ‘azli lâzım gelmedikce veyâ isti’fâ eylemedikce ‘azl olunmayacak ve esbâb-ı mezkûreye mebnî birinin ‘azl ve tebdîli icâb itdiği hâlde yerine diğerinin intihâb ve ta’yîni husûsunda bâlâda beyân olunan usûle tevfiik-i mu’âmele olunacaktır.

Merkez-i vilâyet nâ’ibi refâkatine sâhib-i re’y olmak üzere şuhûdü’l-hükm sıfatıyla ‘ulemâ-yı mahalliyyeden ve erbâb-ı ehliyet ve istikâmetden dört zât me’mûr idilecektir. Bunların intihâb ve ta’yînleri nüvvâbın intihâbı hakkında bâlâda gösterilen usûle tâbi’ olacaktır.

Merkez-i vilâyet ve mülhakâtı müftîleri dahî nüvvâb ve şuhûdü’l-hükmün intihâbı hakkındaki usûle tâbi’ olacak ve iktizâ iden menşûrları Makâm-ı Meşîhat-ı İslâmiye’den makâm-ı vilâyete irsâl olunacaktır. Kazâ nâ’iblerine şehri yedişer yüz livâ nâ’iblerine biner ve kazâ müftîlerine üçer yüz ve livâ müftîlerine beşer yüz ve merkez-i vilâyet müftîsine bin ve merkez-i vilâyet şâhidü’l-hükmelerine biner guruh ma’âş tahsis olunacaktır.

Merkez-i vilâyette beş zâtdan mürekkeb bir Dîvân-ı İstînâf teşkîl olunacaktır. Dîvân-ı İstînâfın re’îsi ‘Arabca tekellüme muktedir ‘ulemâdan ve erbâb-ı ehliyet ve

istikâmetden olmak üzere bâ-irâde-i seniyye Dersa'âdet'den ta'yîn olunacak ve dört a'zâsı mahallî nüvvâbı hakkında ittihâz olunan usûl-i intihâbiyeye tevfikân evsâf-ı lâzimeyi hâ'iz 'ulemâ-yı mahalliyeden intihâb ile bâ-irâde-i seniyye ta'yîn kılınacaktır.

Dîvân-ı İstînâfın vazîfesi merkez-i vilâyet ve mülhakâtı niyâbetlerinden i'tâ olunacak i'lâmât-ı şer'iyeden biri 'aleyhinde 'alâkadârân tarafından vukû' bulacak istînâf istid'âsı üzerine i'lâm-ı müste'nif-bihin hâvî olduğu da'vâyı 'ale'l-usûl tarafeynin icrâ-yı muhâkemesiyle ez-ser-i nev rû'yet ve tedkîk iderek îcâbât-ı şer'iyesine göre hükm ve i'lâm eylemekdir. İşbu hükm kat'îdir. Dîvân-ı İstînâf'ın kısâs ve i'dâm cezâları hakkındaki i'lâmları makâm-ı vilâyetden Makâm-ı Meşihat-ı İslâmiye'ye irsâl kılınacaktır. (s. 122)

Dîvân-ı İstînâfın bir başkâtibi ve lüzûmu kadar hey'et-i tahrîriyyesi bulunacaktır. Dîvân-ı İstînâf re'îsine on bin a'zâsına üçer bin başkâtibine iki bin ve hey'et-i tahrîriyyesine beş bin gurus ma'âş tahsîs olunacaktır.

Mehâkim de'âvî-i nâsı evkât ve ezminesinde temşiyete dikkat ve ihtimâm idecek ve bilâ-sebeb-i meşrû' hukûk-ı 'ibâdî sürüncemede bırakmayacaktır. Vâlî-i vilâyet ile zîrde vazîfeleri beyân olunan Hey'et-i Tefîşiye bu nokta-ı mühimmeye dâ'imâ hasr-ı nazar-ı dikkat eyleyecek ve betâ'et-i hükkâma karşı ihtârât-ı lâzime îfâ idecek ve yine hukûk-ı 'ibâdın pes-mânde bırakıldığı tahakkuk iderse bu yolda hareket idenlerin haklarında mu'âmele-i lâzime icrâsını makâm-ı Meşihat-ı İslâmiye'ye iş'âr eyleyecektir.

Me'mûrîn-i Mülkiye ve Mâliyenin Sûret-i İntihâb ve Ta'yînleri

Vilâyet defterdârı ve mektûbcısı ile elviye mutasarrıf ve muhâsebecileri lisân-ı mahallîye vâkıf ve ehliyet ve istikâmetle muttasıf zevâtdan Dersa'âdet'ce bi'l-intihâb bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ta'yîn olunacağı gibi rûsûmât ve ma'ârif müdürleriyle telgraf ve posta ve nâfi'a ve sıhhiye me'mûrları Dersa'âdet'den gönderilecektir. Kazâ kâ'im-makâmları ve nâhiye müdürleriyle sâ'ir refâkat me'mûr ve kâtibleri eşrâf ve mütehayyızân-ı mahalliyeden ve erbâb-ı ehliyet ve sadâkatden ve lekelenmemiş takımdan oraca intihâb ve ta'yîn olunacak ve lisân-ı Türkî'ye vâkıf olanlar diğerlerine tercîh kılınacaktır. Şöyle ki kâ'im-makâmlar ile müdürler Livâ

Meclis-i İdâresi'nce intihâb ile tanzîm olunacak mazbatası makâm-ı mutasarrıfiden makâm-ı vilâyete irsâl ile Meclis-i İdâre-i Vilâyet'ce tedkîk olunarak muvâfık-ı usûl görüldüğü takdirde me'mûriyetleri tasdîk ve makâm-ı vilâyetce icrâ olunacaktır ve bunların isim ve mevki' ve târîh-i me'mûriyetleri makâm-ı vilâyetden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne inhâ kılınacaktır. Kâ'im-makâm ve müdürlerin gayri refâkat me'mûr ve kâtibleri kezâlik Meclis-i İdâre-i Livâ'ca intihâb ve tanzîm olunacak mazbata üzerine makâm-ı mutasarrıfiden icrâ idilür

Meclis-i Beledî hey'etinin usûl-i intihâbı sâ'ir vilâyât-ı şâhânede mer'î olan kânun-ı mahsûsuna tâbi' olacaktır. (s. 123)

Sâ'ir vilâyât-ı şâhânede cârî olduğu vechle vâlî-i vilâyet ve mutasarrıf ve kâ'im-makâmlar senede üç ay dâ'ire-i me'mûriyetlerinin her tarafını devr ve teftîş vazîfesiyle mükellef oldukları gibi şu'abât-ı idâreye ve 'askeriyye ve 'ilmiyye ve mâliyye ve vâridât-ı vilâyetin sûret-i cibâyetini ve bi'l-cümle masârıfın keyfiyyet-i sarfiyâtını teftîş ve kâffe-i teb'a-ı şâhânenin ahvâl ve ihtiyâcâtını istitlâ' vezâ'ifiyle mükellef ve bir re'îs ve yedi zâtdan mürekkeb ve Dersa'âdet'le muhâbereye me'zûn bir hey'et-i teftîşîye teşkil olunacaktır. İşbu hey'etin re'îsiyle 'ilmiye ve mülkiye ve 'askeriyye ve mâliyeden dört a'zâsı erbâb-ı ehliyet ve istikâmetden olmak üzere Dersa'âdet'ce bâ-irâde-i seniyye intihâb ve ta'yîn idilecektir. Üç a'zâsı ashâb-ı rû'yet ve istikâmetden ve mütehayyizân-ı mahalliyeden olmak üzere mahallince nüvvâb hakkındaki usûle tevfikân bi'l-intihâb tanzîm olunacak mazbatası Bâb-ı 'Âlî'ye irsâl olunacaktır. İşbu mazbata Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca ba'de't-tedkîk 'arz-ı huzur-ı cenâb-ı pâdişâhî idilecek ve ol bâbda şeref-müte'allik buyurılacak irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî cânib-i Bâb-ı 'Âlî'den makâm-ı vilâyete tebliğ kılınacaktır. Hey'et-i Teftîşîye'nin vezâ'if-i 'umûmiyesi ta'lîmât-ı mahsûsa ile ta'yîn olunmuştur. Hey'et-i Teftîşîye riyâsetine on bin ve Dersa'âdet'den ta'yîn ve i'zâm kılınacak a'zâyâ yedişer bin ve mahallince intihâb olunacak a'zâyâ üçer bin beşer yüz guruh ma'âş ve nizâmı vechle harc-ı râh virileceği gibi vâlî-i vilâyet ve mutasarrıf ve kâ'im-makâmların dâ'ire-i me'mûriyetlerini devr ve teftîşlerinde kezâlik harc-ı râh-ı nizâmî i'tâ olunacaktır. Vilâyetin bi'l-'umûm me'mûrîn-i 'ilmiye ve mülkiye ve mâliye ve sâ'iresi zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhiye ve devlet-i 'aliyyelerine sadâkatle ve kemâl-i

‘ıffetle ve istikâmetle hıdmet ideceklerine Meclis-i İdâre-i Mahalliyece tahlîf olunacaklardır.

Mevâdd-ı Islâhiyye

Hubûbât ve hurma ve kahve ve çivid ile ‘öşre tâbi’ sâ’ir mahsûlâtın ‘öşr-i şer’îsi ikisi taraf-ı hükûmetden ve diğer ikisi ahâlî cânibinden müntehab ve mü’temen ve ‘adl ve hakkâniyetle muttasıf ve muhlif dört nefer muhammin ma’rifetiyle icrâ idilecek (s. 124) ve tahmîn üzerine ‘aynen istîfâ olunacaktır. Tahmînden ziyâde noksan bir şey alınmayacaktır.

Her köyün a’şâr-ı şer’iyyesi bu sûretle ya’nî muhamminlerin tahmînleri üzerine ‘aynen istîfâ olunmak şartıyla bi’l-müzâyede ihâle olunabilecektir. Ahâlî iltizâma tâlib olur ise diğer tâliblere tercîh kılınacaktır. Fakat mültezimlerin bir gûne ta’addiyâtta bulunmamasına hükûmet-i mahalliyece dikkat ve ihtimâm idileceği gibi Hey’et-i Teftîşîye cânibinden dahî bu husûsa kemâ-yenbagî i’tinâ olunacaktır. Virgünün nisbet-i ‘âdile üzerine tarh ve tevzî’i ‘ale’l-usûl herkesin emlâkının muhamminler ma’rifetiyle takdîr-i kıymetine mütevakkıf idüğünden bu usûl-i müstahsene icrâ olundukca herkesin virgüsü emlâkının kıymetine nisbeten takdîr olunmak üzere usûl-i mezkûrenin cârî olmadığı mahallerde nüfûs-ı zükûrun mikdârına ve ahâlînin servet ve istitâ’atına göre mu’teberân-ı mahalliyeden mürekkeb teşkîl olunacak hey’etler ma’rifetleriyle kemâl-i ‘adl ve hakkâniyyete tevfikân ta’dîl idilecek ve Meclis-i İdâre-i Livâ ve Meclis-i İdâre-i Vilâyetce tedkîk ve tasdîk olundıktan sonra tahsîs olunacaktır.

Ağnâm resmi karye üzerine topdan alınmayub ta’yîn idilen mevsimde ba’det-ta’dâd tahakkuk idecek ‘adedden istîfâ idilecektir ve oraca mevzû’ olan resmden fazla veyâ noksân alınmayacaktır. Ma’âşâtın te’diyyâtınca kâ’ide-i ‘adl ve müsâvâta ri’âyet olunacaktır. Hey’et-i Teftîşîye bu madde-i mu’tenâ-bihâya mütemâdiyen dikkat ve hilâf-ı kâ’ide hareket iden me’mûrîn-i mülkiye ve mâliye haklarında iktizâ iden mu’âmelâtın icrâsını hey’et-i mezkûre Bâb-ı ‘Âlî’ye iş’âr idecektir.

Müte’ahhidler revgan-ı sâde ve hubûbât ve hatab gibi levâzım-ı ‘askeriyyeyi havâ’ic-i zârûriye-i ahâlî tazyîk idilmeyecek sûretde tedârük ideceklerdir.

Devletce mukarrer olduğu vechle esliha-i memnû'a ve eşyâ-yı muzırranın men'-i duhûlû için Bâbü'l-mendeb ile Cidde arasında dâ'imâ devr itmek üzere iktizâ iden sefâ'in ta'yîn ve sevk idilecek ve kahve ihrâcâtı vesîlesiyle Meydî gibi sevâhilden esliha-ı memnû'a imrârına mâni' tedâbîr-i zâbita ve 'askeriyye vilâyet ve mahallî kumandanlığınca tertîb ve ittihâz olunacak ve îcâb ider ise kahve ihrâcâtı dahî Meydî iskelesinden gayri iskelelere tahvîl kılınacaktır. (s. 125)

Erbâb-ı sadâkat ve hamîyyetden olanların mazhar-ı mükâfât olmaları nezd-i 'âlî-i hilâfet-penâhîde ne derece mültezim ise hilâf-ı marzî-i 'âlî harekât ve mu'âmelâtta bulunanların te'dîbiyle dûçâr-ı mucâzât idilmeleri de o mertebe muktezîyyât-ı 'adâletden idüğünün vâlî-i vilâyetce ol bâbda tedkîkât ve tefîşât-ı lâzime icrâsıyla netâyic-i hâsılâya göre şâyân-ı taltîf olanlar mükâfat olunacak ve müstehak-ı te'dîb olanlar dahî mehâkim-i 'â'idesine tevdî' idilecektir.

Umûr-ı Nâfi'a ve Zirâ'at ve Ma'ârif

Yemen vilâyetinde dahî mevâridât ve nakliyyâtın teshîl ve te'mîni ve emr-i ma'ârifin neşr ve ta'mîmi ve zirâ'atın usûl-ı cedîde-i fenniyyeye tatbîken terakkîsi nuhbe-i âmâl-i mukaddese-i hazret-i hilâfet-penâhî olmasıyla sâye-i kudret-vâye-i cenâb-ı pâdişâhîde âtiyen îcâb iden mevâki'e timuryollar inşâ olunmak ve merkez-i vilâyetden livâ ve kazâ ve nâhiye merkezlerine tedricen şoseler yapılmak üzere evvel-be-evvel Hudeyde ile San'â arasında muntazam şose inşâsıyla her biri üçer arabadan müteşekkîl olarak on tren otomobil işledilmek üzere bir nâfi'a müdürî ile lüzûmu kadar mühendisler ta'yîn kılınacak ve umûr-ı ma'ârifin ta'mîmi zımnında kazâlarda rüşdî ve karyelerde ibdidâ'î mektebler inşâ ve emr-i zirâ'ati ta'lîm ile iktizâ iden mahallerde nümûne tarlaları te'sîsi zımnında bir zirâ'at müdürî dahî ta'yîn olunacaktır. Hudeyde ile San'â arasında 'ucâleten inşâ olunacak şose ve otomobil masârîfî hazîne-i celîleden tesviye olunmak üzere umûr-ı nâfi'a ve ma'ârif ile terakkî-i zirâ'at masârîf-ı dâ'imesiçün emvâl-i vilâyetin yüzde onu tefrîk ve tahsîs kılınacaktır.

Umûr-ı Evkâf

Vâridât-ı vakfiyeden düyûn-ı mütehakkıkası olup da te'dîye itmeyen kimseden istihsâl-i matlûb için evkâf müdürî mürâca'at eyledikde hükûmetce mu'âvenet edilerek

(s. 126) matlûbât-ı vakfiyeyi tahsîl idecektir. Matlûbât-ı mezkûre kuyûd-ı resmiyyeye mebnî evkâf müdürinin tahrîri ile tahakkuk ider.

Evkâf me'mûrlarından birinin bir gûne sûi-hâli vukû'nda evvel-be-evvel 'ulemâ-yı mahalliyeden ve erbâb-ı zühd ve takvâdan üç zâtdan mürekkeb bir hey'et teşkîl olunur. Tahkîkât-ı lâzimesi icrâ olunarak hey'etin me'mûr-ı müştekî-'aleyhin tebdîlini mûcib esbâbı hâvî vireceği mazbata üzerine keyfiyyet Meclis-i İdârece ba'de't-tedkîk virilecek karâr üzerine makâm-ı vilâyetden îcâbı icrâ idilecektir. Evkâf-ı mevcûdenin vâridâtı bi't-tedkîk bundan yed-i kitmânda bulunanlar veyâ meşrut-lehine sarf olunmayub isrâf idilenler meydâna çıkarılıb şerâ'it-i vakfiyyeden lüzûmu mikdâr mebâliğ tahsîsiyle 'ulûm-ı şer'îyye tedrîsi için îcâb iden müderrisler ta'yîn kılınacaktır.

Umûr-ı Mâliye

Vilâyetin vâridâtı mükeffell tahsildârlar ma'rifetiyle cibâyet olunacak ve tahsildârlar îcâb ve iktizâ-yı mahallîye göre ta'yîn kılınacaktır. Ba'd-ez-în zabtiye veyâ 'asâkir-i şâhâne müfreze veyâ kıt'ası lede'l-hâce tahsîl-i emvâl-i emîriyeye mu'âvenete me'mûr idilürse bunların vazîfeleri mücerred emvâl-i emîriyenin mal sanduklarına sevkine mu'âvenetden 'ibâret olub hiçbir sebep ve bahâne ile emvâl-i emîriyeye el sürmeyecek ve zabtiye ve 'asâkir-i şâhânenen o yolda mu'âvenete me'mûr idilenler yiyecekleri veyâ hayvanlarının yem gibi ihtiyacları mukâbilinde yanlarına pare alarak yâhûd hükûmet-i mahalliyeye havâlenâme alub bedelini ahz iderek kendüleri mübâyâ'a itmeğe mecbûr olacak ve zinhâr ahâlîden meccânen hiçbir nesne alamayacaktır. İşbu madde hilâfında hareket idenler derhâl mücâzât olunacaktır.

Tenbâkü rejisinin vaz' itmiş olduğu şekl-i idârînin ticâret-i mahalliyeyi tazyîk itmekde olduğu cümle-i müstahberâtdan olmağla reji şirketinin menâfi'ini ve hukûk-ı ahâlîyi vikâye idecek tedâbîr Meclis-i İdâre-i Vilâyet'ce bi'l-müzâkere ittihâz kılınacaktır. (s. 127)

Jandarma

Vilâyetin te'mîn-i inzibâtı zımında jandarma 'asâkir-i şâhâne alayı teşkîl olınacak ve bu teşkîlât kânûn-ı mahsûsuna tatbîk idilecektir. Jandarma 'asâkir-i

şâhâne alayına zâbitân-ı ‘askeriyyeden kumandan virilecek ve efrâdının rub’u ahâlî-i mahalliyeenin ehl-i sadakât ve namûsundan olmak üzere intihâb ve nısf-ı diğeri sâ’ir vilâyât-ı şâhâne ahâlîsinden kayd idilecek ve bunların içlerinde okur-yazar takımdan olanlar sâ’irlerine tercîh olunacaktır.

Jandarma ‘asâkir-i şâhânesinin elbisesi şân-ı hükûmet-i seniyyeye lâıyk ve ahâlî-i mahalliyece me’nûs ve mizâclarına muvâfık ve mülâyım olmak üzere yapıdırılacak ve nesak-ı vâhidde ve dâ’imâ hâl-i mükemmeliyyet ve nezâfetde bulundırılmasına vâlî-i vilâyet tarafından i’tinâ olunacaktır. Mu’ayyen olan mî’âdlar(d)a virilmek üzere anbârlarda yedek elbise bulundırılacaktır. Hey’et-i Teftîşiye devr ve teftîş eyledikleri kurâ muhtârânı yedlerine virilen emvâl ve tekâlif-i mütenevvî’a makbûz ‘ilm ü haberlerinin sûretlerini ahz iderek kazâ ve livâ ve vilâyet kuyûd-ı mâliyesiyle tatbîk idecekler ve bu ‘ilm ü haberlerin vakt ü zemânıyla mu’âmelât-ı kaydiyesini îfâ itmeyen me’mûrîn-i mâliye haklarında mu’âmele-i mukteziye îfâsı zımnında vâlî-i vilâyete iş’âr-ı keyfiyyet ideceklerdir.

Cihet-i ‘askeriyye emvâl-i vilâyetden ve havâlât-ı sâ’ireden istîfâ eylediği mebâliğin sûret-i kabz ve sarfı hakkında tabela esâsına tevfikân merci’lerine her ay nihâyetinde hesâb i’tâ itmeğe ve bu hesâbın sûret-i musaddakasını makâm-ı vilâyete virmeye mecbûrdur. Vâlî-i vilâyet işbu muhâsebe sûretini muhâsebece ve Meclis-i İdâre-i Vilâyet’ce bi’t-tedkîk istihsâl olunacak netâyici taraf-ı Ser-‘askerîye iş’âr eyleyecektir. (s. 128)

Yemen Hey'et-i Teftîşiyesi Vezâ'ifine Dâ'ir Ta'limâtıdır

Birinci madde Hey'et-i Teftîşiyeye seyyâr olup dâ'ire-i me'mûriyeti dâhilinde bulunan mehâkim ve devâ'irin cümlesini dâ'imâ devr ve teftîşe mecbûr olacaktır.

İkinci madde Hey'et-i Teftîşiyeye mehâkim ve devâ'ir-i mezkûreye her ne vakt ister ise duhûl ile evvelâ me'mûrların vakt ü zemânında devâm ve mesâlih ve de'âvîyi hüsn-i rû'yet dikkat ve ihtimâm idüb itmediklerini sâniyen muhâkemât ve müzâkerât ve müteferri'âtının kavâ'id ve usûl-i şer'îye ve kânûniyesi üzere cereyân idüb itmediğini sâlisen celb ve ihzâr ve tefhîm ve teblîğ keyfiyyetlerinin usûl-ı muhâkeme-i şer'îyeye tevfiikan icrâ olunub olunmadığını râbi'an tedâhülde ne mikdâr de'âvî ve mesâlih ve müsted'ayât olduğunu hâmisen mehâkim ve devâ'irin umûr-ı tahrîriye ve kuyûdiyesinin sûret-i cereyânını sâdisen i'âmât ve vesâ'ik-i harbleriyle rûsûm-ı tahsîliyenin mu'âmelât-ı câriye ve kuyûdiyesi usûl-i mahsûsına tevfiik olunub olunmadığını ve'l-hâsıl mehâkim ve devâ'irin bi'l-cümle mu'âmelât ve ahvâlini mu'âyene ve teftîş ve mehâkim ve devâ'irin evrâk ve kuyûdunu dahî rû'yet ve mu'âyene ideceği gibi ketebenin îfâ-i vazîfede kusûr idüb itmediklerini teftîş de ve tahkîk idecektir.

Üçüncü madde ashâb-ı de'âvî her kangı sınıf ve san'atda bulunursa bulunsun mehâkimce ahad-ı tarafeyn hakkında mu'âmele-i ta'zîmiye ve bi'l-'aks mu'âmele-i tahkîriye icrâ olunmamasına ve birinin ifâdesini tasdîk veyâhûd müdâfa'ayı te'yîd yolunda hükkâm tarafından söz söylenilmemesine Hey'et-i Teftîşiyeye tarafından dikkat olunacaktır.

Dördüncü madde Hey'et-i Teftîşiyeye mehâkimin muhâkemât ve müzâkerâtı ile hükm ve karârları hakkında ve bi'l-cümle vezâ'if ve mu'âmelât-ı dâhiliyelerine müte'allik husûslarda hükûmet-i icrâ'îye me'mûrları ve sâ'irleri tarafından müdâhele ve icrâ-yı nüfûz olunub olunmadığını taharrî ve tahkîk idecektir.

Beşinci madde Hey'et-i Teftîşiyeye me'mûr bulunduğu husûslarda gördükleri (s. 129) sûi-ahvâl ve harekâtın men'-i vukû'unu îcâb idenlere tahrîren ihtâr ve tavsiye ile îcâbı hâlinde Bâb-ı 'Âlî'ye ve Makâm-ı Meşihat-ı İslâmiyeye ve cânib-i vilâyete beyân-ı keyfiyyet idecektir.

Altıncı madde Hey'et-i Teftîşiye hâkimlik sıfatını hâ'iz ve fasl-ı de'âvîde re'y vermeye me'zûn değildir. Muhâkeme ve müzâkere esnâsında bulunsalar bile ihtâr veyâhûd i'tâ-yı re'y itmeyüb fakat meşhûdu olan ahvâl üzerine iktizâ iden ihtârât ve tenbîhâtı ayrıca tahrîren icrâ idecektir.

Yedinci madde Hey'et-i Teftîşiye müddet-i mahkûmelerinden ziyâde veyâhûd hilâf-ı kânûn habs idilmiş eşhâs bulunub bulunmadığını ve habishânelerin usûl-ı idâre-i dâhiliyyeleri ve mahbûsîn haklarında me'mûrlarının mu'âmeleleri yolunda olup olmadığını ve habishânelerin mevki'leri hıfz-ı sıhhat kâ'ide-i 'umûmiyyesine muvâfık bulunub bulunmadığını tahkîk için habishâneleri yoklama idecektir.

Sekizinci madde Hey'et-i Teftîşiye vazîfeleri dâhilinde icrâ idecekleri tenbîhât ısgâ olunmaz veyâhûd men' eylediği tekerrür eyler ise Dersa'âdet'de devâ'ir-i 'â'idelerine ve makâm-ı vilâyete iş'âr idecektir.

Dokuzuncu madde Hey'et-i Teftîşiye vukû'ât-ı cezâ'iyeden dolayı maznûnlar hakkında mahkemeye i'tâsı lâzım gelen zâbıtâ jurnalleri vakt ü zemânıyla virilmediği ve usûl-i isticvâb yolunda cereyân itmediği ve mahkemece lüzûm görinen tahkîkât ve tedkîkâtın veyâhûd isti'lâm vukû'âtına dâ'ir hükûmet-i mahalliyece tahrîren vâki' olan ihtârlarının bilâ-te'hîr icâbı icrâ olunmadığı takdîrde keyfiyyeti makâm-ı vilâyete inhâ ve iş'âr ider.

Onuncu madde De'âvî-i hukûkiyye ve cezâ'iyenin istid'ânâmesi ve evrâkı merci'i olmayan devâ'ire havâle idilmek ve mahkemenin re'yi ve kararı olmadığı hâlde âdem ihzâr olunmak veyâhûd bir kimse bilâ-mûcib ahz ve tevkîf veyâ kefâlet talebi veyâ sâ'ir sûretle tazyîk kılınmak gibi şerî'at-ı mutahharaya mugâyir ahvâl vukû'nda Hey'et-i Teftîşiye hükûmet-i mahalliyyeye ihtâr-ı keyfiyyet ve yolsuzluğun men'ini talep etmekle (s. 130) berâber keyfiyyeti Bâb-ı 'Âlî'ye iş'âr idecektir. Mehâkimden virilecek i'lâmât ahkâmı tenfîz ve icrâ olunmadığı veyâ ziyâde ve noksân icrâ vukû' bulduğu veyâhûd i'lâmâtın icrâ-yı ahkâmı sırasında mahkûm-'aleyhin San'â'da müteşekkil Dîvân-ı İstînâfa mürâca'at etmek salâhiyetlerine mâni' olabilecek ahvâl ve mu'âmelât vukû'a getirüldüğü anlaşıldığı takdîrde Hey'et-i Teftîşiye hükûmet-i mahalliyyeye ihtâr-ı keyfiyyetle Bâb-ı 'Âlî'ye beyân-ı hâl eyleyecektir.

On birinci madde Hey'et-i Tefîşiye dâ'imâ ahâlînin müsted'ayât ve müracâ'ât ve ifâdâtını istimâ' ve telakkîye mecbûr ve muvâfık-ı şer'-i şerîf de'âvîye ve şikâyât-ı 'âdiyeye dâ'ir istid'ânâmeleri 'â'id olduğu devâ'ir ve me'mûrîne îsâle ve hukûk ve metâlib-i meşrû'alarının te'mîn olunub olmadığını teftîşe ve kendülerine 'â'id olub devâ'irde bulunan evrâkî ahz ve tedkîke me'mûrdur. Şu kadar ki hey'et-i mezkûre sıfat-ı âmire ve hâkimeyi hâ'iz olmadığından devâ'ir-i müte'allikaya vukû' bulan ihtârât-ı meşrû'ası ısgâ olunmadığı takdirde keyfiyeti makâm-ı vilâyete ve Bâb-ı 'Âlî'ye inhâ ve iş'âr idecektir.

On ikinci madde Hey'et-i Tefîşiye mehâkim ve devâ'ir rü'esâsıyla sâ'ir me'mûrlardan umûr-ı me'mûresini bi-hakkın îfâya muktedir olmayanların ahvâl ve keyfiyyâtını delâ'iliyle Dersa'âdet'de devâ'ir-i 'â'idesine ve makâm-ı vilâyete bildirecektir.

On üçüncü madde Hey'et-i Tefîşiye devâ'irde bulunan evrâkdan ba'zılarına hasbe'l-vazîfe kesb-i ıttılâ' itmek istediği hâlde sûret-i musaddıklarını devâ'ir-i mezkûre rü'esâsından resmen talep ve ahz idebilir.

On dördüncü madde Hey'et-i Tefîşiye esliha-i memnû'a ve mevâdd-ı muzırının idhâline vâsıta olan sevâhilin muhâfazasına me'mûr olan 'asâkir ve sūfün-i şâhânenin harekât ve keyfiyyet-i mu'âmelelerini dâ'imâ sûret-i celiyye ve hafiycede tahkîk ve vezâ'if-i mevdû'aca kusûr ve müsâmahaları meşhûd olan me'mûrlara ihtârât-ı lâzıme icrâ idecek ve bunlar ihtârât-ı vâkı'ayı ısgâ itmedikleri hâlde merci'lerine iş'âr-ı keyfiyyet eyleyecektir. (s. 131)

On beşinci madde Hey'et-i Tefîşiye devr ve teftîş itdiği kurânın sûret-i cibâyetine dâ'ir ahâlîden ma'lûmât ahz idecek ve tahsildârândan mâ'adâ umûr-ı tahsiliyyeye vazîfedâr olmayan bir taraftan müdâhale olunub olunmadığını ve a'sâr mültezimlerinin muhamminler ma'rifetiyle tahmîn olunan mikdârdan fazla bir şey istîfâ idüb itmediklerini ve nizâmiye jandarma veyâ sâ'ir me'mûrînin meccânen ahâlîden yem ve yiyecek gibi şey alub almadıklarını ve ma'âşâta mahsûb olunmak üzere mazâbıt ve senedât-ı mahsûsa mûcibince 'asâkir-i nizâmiyye ve jandarmaya bir şey virilüb virilmediğini tahkîk ve teftîş eyleyecektir. El-hâsıl husûsât-ı mebhûs-'anhâ hakkında ta'lîmât-ı ıslâhiyede muharrer olan mukarrerâta mugâyir ef'âl ve mu'âmelât

müşâhede eylediği hâlde fâ'illeri hakkında mu'âmelât-ı lâzıme-i kânûniye icrâsını merci'lerine bildirecektir.

On altıncı madde Hey'et-i Teftîşiye vâridât-ı vilâyetin sûret-i kabz ve sarfının kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye tevfiķan icrâ olunub olunmadığını ve mu'âmelât-ı hesâbiyye ve kuyûdiyyenin kavâ'id ve nizâmât-ı mevzû'asına tatbîk ve muhâsebât-ı şehriyye ve seneviyyenin evkât ve ezmine-i mu'ayyenesinde tanzîm ve devâ'ir-i 'â'idesine irsâl ve îsâl kılınub kılınmadığını teftîş idecek ve hilâf-ı kânûn mu'âmelâta tesâdüf olunduğı hâlde keyfiyyâtı devâ'ir-i 'â'idesine iş'âr eyleyecektir.

On yedinci madde Hey'et-i Teftîşiye işbu fasılda münderic mevâdd hakkında harekât ve icrâ'âtı mübeyyin bir yevmiye defteri tutub anın hülâsasını hâvî olarak üç ayda bir lâyiha tanzîm ve Bâb-ı 'Âlî'ye irsâl idecektir. (s. 132)

SONUÇ

Babasının nâzırlık, kayın pederinin sadrazamlık yapmış olmasının kariyer yolculuğunda Mehmed Memduh Paşa'yı avantajlı kıldığına şüphe yoktur. Mehmed Memduh Paşa, aile çevresinin avantajları yanında iyi bir eğitim alması ve çalışkanlığı sayesinde nâzırlığa kadar yükseldi. Gençliğinden itibaren önemli devlet adamları ile tanışma ve görüşme imkânlarına sahip oldu. Hatta Sultan II. Abdülhamid örneğinde olduğu gibi şehzadelerin tahta geçme süreçlerinde aktif olarak yer aldı.

Mehmed Memduh Paşa, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid devirlerinde devlet idaresinde çeşitli görevlerde bulundu. Kâtiplik, mektupçuluk, valilik gibi önemli görevler yaptı. Kariyer çizgisi Sultan II. Abdülhamid devrinde zirveye çıktı. 6 Kasım 1895 tarihinde Dâhiliye Nâzırı tayin edildi. On iki yıl sekiz ay yirmi beş gün Dâhiliye Nâzırlığı yaparak 2 Ağustos 1908 tarihinde istifa etti. Memuriyet hayatında kendisine tüm madalya, nişan ve rütbelerin tevcih edildiğini ifade etmek abartı olmaz. İran, Rusya, Bulgaristan gibi yabancı devletler tarafından da çeşitli nişanlarla taltif edildi. Kırk altı yıl on ay devlet hizmetinde bulundu. Dâhiliye Nâzırlığı'nda Anadolu'da Ermeni isyanları, Rumeli'de Vilâyât-ı Selâse olayları, Yemen'de İmam Hamidüddin ve İmam Yahya isyanları en önemli meseleleri teşkil etti. Dâhiliye Nâzırı olarak sıkıntılı süreçlerde en önemli nâzırlıklardan birinde bulundu. Meclis-i Vükelâ toplantılarında mütemadiyen yer aldı. Dâhiliye Nâzırı olması hasebiyle Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid ile sık sık yüz yüze görüştü. Bu bakımdan devrin en önemli tanıkları arasında yer aldı.

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip Büyükkada'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. Burada ailesi ile birlikte dokuz ay gözetim altında kaldı. 31 Mart Vakası sonrasında İstanbul II. Divan-ı Harb-i Örfisi, tekâüd maaşına, rütbe, madalya ve nişanlarına, menkul ve gayrimenkul emvâl ve emlâkine el koydu. İstanbul'da ikameti sakıncalı bularak sürgün edilmesine karar verildi. Meclis-i Vükelâ kararı ile Sakız Adası'na sürgün edildi. Bu adada önce kalebend, daha sonra cezîrebend olarak sürgün hayatı yaşadı. Mayıs 1912 tarihine kadar Sakız Adası'nda kaldı. Daha sonra İzmir'e, oradan da İstanbul'a geldi.

1908 yılından itibaren emeklilik-sürgün hayatında kendisini telifata verdi. Tarih ve edebiyatla ilgili birçok kitap kaleme aldı. Yazdığı kitaplar, genelde tanık olduğu gelişmeleri ve süreçleri tarihsel boyutta ele alan çalışmalar niteliğindedir. Eserlerinde kendini savunma gayreti dikkati çeker. Haksızlığa uğradığını sık sık ifade eder. Yazdıkları tecrübe ve gözleme dayanması bakımından son derece önemlidir.

Çalışmalarında hatırat-varî bir nitelik de kendini gösterir. Olayları anlatırken naklettiği anekdotlarla kendini devreye sokar. Yazdıklarının, bilimsel analize dayalı ve metodolojik eksiklikleri olmayan mükemmel eserler olduğunu söylemek şüphesiz zordur. Ancak bu durum, yazdıklarını ampirik gerçekliğin ortaya çıkarılması hususunda önemsiz olduğunu göstermez. Her telifatta olduğu gibi onun yazdıklarını da dikkatle kullanmak gerektiğini söylemeye gerek dahi yoktur. Tanık olduğu birçok olayı müşahid vasfıyla aktarması yazdıklarını değerli kılan başlıca husustur.

Mehmed Memduh Paşa, bürokrat bir aileye mensup olmanın avantajlarını, iyi bir eğitim ve yetenek ile birleştirerek II. Abdülhamid Devri'nde Dâhiliye Nâzırlığı'na kadar yükseldi. II. Abdülhamid Dönemi'nde isyanın eksik olmadığı üç bölgeden biri olan Yemen'de asayişin temini için alınan tedbirlerde Dâhiliye Nâzırı olması hasebiyle önemli rol oynadı. 1895 yılından Ağustos 1908 tarihine kadar Dâhiliye Nâzırı olarak görev yaptı. 1904 yılından itibaren Yemen'de artan karışıklıklar ile ilgili olarak alınması gereken tedbirleri kararlaştırmak üzere riyâseti altında üç komisyon kuruldu. Bu komisyonlarda Yemen Meselesi ile ilgili önemli çalışmalar yapıldı. Eserde 1904 yılından itibaren 1906 yılı sonuna kadar yaşanan gelişmeler ve yapılan çalışmalar belge odaklı ortaya konmaktadır. Mehmed Memduh Paşa üç yıllık süreçte yaşanan gelişmeleri, sürecin bir parçası olarak kendisine de yer yererek ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Eserinin mukaddimesinde 1895 yılından itibaren Yemen'de yaşanan gelişmeler üzerinde ana hatları ile durmakta, Yemen Meselesi'nin ana mevzularını ele almaktadır. Zeydî Mezhebi hakkında bazı bilgiler vermektedir. Mehmed Memduh Paşa, Dâhiliye Nâzırı iken sık sık Sadaret ve II. Abdülhamid'e arızalar takdim etmiş, Yemen Tarihi ve Meselesi ile bizzat ilgilenmiştir. Esasında Dâhiliye Nâzırı sıfatıyla arz ve takdim ettiği tezkire ve arızaları da kendi telifi olarak kabul etmek mümkündür. Eserin büyük bölümünde Dâhiliye Nâzırı ve komisyon başkanı olarak kaleme alınan evraka aynen yer verilmiştir. Mukaddimede, bu belgelerin Hazîne-i Evrâk'ta olduğunu belirtir. Çalışmada, Osmanlı Arşivi'nde ilgili belgelerin önemli bir kısmı tespit edilerek dipnotlarda künyeleri belirtilmiştir. Eser, büyük ölçüde belge neşrine dayanması, yazarın müşahede ve kanaatlerini içermesi bakımından da önem taşımaktadır. Bunun birlikte eserin, sağlam bir metodoloji ve temel bir problematik üzerine inşa edilmiş analitik bir çalışma olarak görülemeyeceği aşîkardır. Lakin eser, her haliyle Yemen Meselesi üzerine yapılacak çalışmalarda göz ardı edilmemesi gereken bir birinci el kaynak niteliğini haizdir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

1255-1309 Yılları İrâdeleri, Dâhiliye

- İrâde. Dâhiliye. 1016/80189, 22 Ocak 1887/26 R 1304.
 İrâde. Dâhiliye. 1130/88237, 9 Nisan 1889/8 Ş 1306.
 İrâde. Dâhiliye. 1233/96568, 7 Temmuz 1891/30 Za 1308.
 İrâde. Dâhiliye. 1251/98133, 1 Aralık 1891/28 R 1309.
 İrâde. Dâhiliye. 1253/98322, 2 Aralık 1891/29 R 1309.
 İrâde. Dâhiliye. 1253/98353, 8 Aralık 1891/6 Ca 1309.
 İrâde. Dâhiliye. 1268/99729, 10 Mart 1892/10 Ş 1309.
 İrâde. Dâhiliye. 1295/102305, 17 Temmuz 1887/25 L 1304.
 İrâde. Dâhiliye. 355/23406, 26 Eylül 1856/26 M 1273.
 İrâde. Dâhiliye. 480/32276, 1 Kasım 1861/27 R 1278.
 İrâde. Dâhiliye. 656/45658, 18 Eylül 1872/15 B 1289.
 İrâde. Dâhiliye. 674/46998, 20 Ekim 1873/27 Ş 1290.
 İrâde. Dâhiliye. 692/48384, 3 Aralık 1874/23 L 1291
 İrâde. Dâhiliye. 709/49647, 20 Ekim 1875/20 N 1292.
 İrâde. Dâhiliye. 739/60461, 1 Ocak 1877/15 Z 1293.
 İrâde. Dâhiliye. 839/67467, 16 Kasım 1881/23 Z 1298.
 İrâde. Dâhiliye. 869/69478, 13 Kasım 1882/2 M 1300.

1310-1334 Yılları İrâdeleri, Askerî

- İrâde. Askerî. 85/57 (1327Ca-107), 24 Mayıs 1909/4 Ca 1327.

1310-1334 Yılları İrâdeleri, Dâhiliye

- İrâde. Dâhiliye. 1299/30 (1310R-31), 16 Kasım 1892/25 R 1310.
 İrâde. Dâhiliye. 1310/10 (1311C-10), 13 Aralık 1893/4 C 1311.
 İrâde. Dâhiliye. 1328/38 (1313Ca-50), 6 Kasım 1895/18 Ca 1313.
 İrâde. Dâhiliye. 1354/7, (1315Za-47), 21 Nisan 1898/29 Za 1315.
 İrâde. Dâhiliye. 1424/23, (1322R-48), 4 Temmuz 1904/ 20 R 1322.
 İrâde. Dâhiliye. 1431/29, (1322Z-23), 28 Şubat 1905/23 Z 1322.

1310-1334 Yılları İrâdeleri, Husûsî

- İrâde. Hususi. 119/7, (1322Ca-07), 16 Temmuz 1904/3 Ca 1322.
 İrâde. Hususi. 129/7, (1323Ra-08), 8 Mayıs 1905/3 Ra 1323.
 İrâde. Hususi. 131/116, (1323Ca-116), 29 Temmuz 1905/26 Ca 1323.

Îrâde. Husûsî. 19/11 (1311C-011), 13 Aralık 1893/4 C 1311.

Îrâde. Husûsî. 19/17 (1311C-017), 15 Aralık 1893/6 C 1311.

1310-1334 Yılları İrâdeleri, Taltîfât

Îrâde. Taltîfât. 110/115 (1314L-115), 18 Mart 1897/14 L 1314.

Îrâde. Taltîfât. 119/5 (1315R-075), 2 Eylül 1897/4 R 1315.

Îrâde. Taltîfât. 148/39 (1316R-123), 22 Ağustos 1898/4 R 1316.

Îrâde. Taltîfât. 181/87 (1317Ra-087), 13 Temmuz 1899/4 Ra 1317.

Îrâde. Taltîfât. 232/12 (1318B-162), 12 Kasım 1900/19 B 1318.

Îrâde. Taltîfât. 240/50 (1318L-050), 28 Ocak 1901/7 L 1318.

Îrâde. Taltîfât. 245/25 (1318Za-150), 9 Mart 1901/18 Za 1318.

Îrâde. Taltîfât. 269/41 (1319N-141), 29 Aralık 1901/18 N 1319.

Îrâde. Taltîfât. 291/76 (1320N-076), 23 Aralık 1902/22 N 1320.

Îrâde. Taltifat. 373/22, (1323B-119), 2 Eylül 1905/2 B 1323.

Îrâde. Taltîfât. 58/8 (1312M-108), 29 Temmuz 1894/25 M 1312.

Îrâde. Taltîfât. 77/13 (1312L-128), 17 Nisan 1895/21 L 1312.

Îrâde. Taltîfât. 156/41 (1316C-189), 13 Kasım 1898/28 C 1316.

1310-1334 Yılları İrâdeleri, Tekâüd Sandığı

Îrâde. TKS. 2/17 (1311M-2), 30 Temmuz 1893/16 M 1311.

Îrâde. TKS. 20/65 (1326N-10), 14 Ekim 1908/18 N 1326.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Belgeleri

BEO. 100697, 23 Temmuz 1899/14 Ra 1317.

BEO. 1123/84202, 22 Nisan 1898/30 Za 1315.

BEO. 1123/84203, 22 Nisan 1898/30 Za 1315.

BEO. 1123/84204, 22 Nisan 1898/30 Za 1315.

BEO. 122197, 12 Mart 1901/21 Za 1318.

BEO. 17435, 7 Temmuz 1893/22 Z 1310.

BEO. 24516, 13 Aralık 1893/4 C 1311.

BEO. 24522, 13 Aralık 1893/4 C 1311.

BEO. 24559, 13 Aralık 1893/4 C 1311.

BEO. 2516/188639, 28 Şubat 1905/23 Z 1322.

BEO. 2516/188640, 28 Şubat 1905/23 Z 1322.

BEO. 253397, 21 Ağustos 1908/23 B 1326.

BEO. 2561/192012, 29 Nisan 1905/23 S 1323.

BEO. 256336, 22 Ekim 1908/26 N 1326.

BEO. 2570/192703, 8 Mayıs 1905/3 Ra 1323.

BEO. 266831, 27 Mayıs 1909/7 Ca 1327.

BEO. 270514, 29 Temmuz 1909/11 B 1327.

BEO. 270599, 1 Ağustos 19 09/14 B 1327.

BEO. 270625, 29 Temmuz 1909/11 B 1327.

BEO. 296945, 6 Kasım 1911/14 Za 1329.

BEO. 297362, 21 Kasım 1911/29 Za 1329.

BEO. 302883, 14 Mayıs 1912/27 Ca 1330.

BEO. 33314, 30 Temmuz 1894/26 M 1312.

BEO. 7950, 18 Kasım 1892/27 R 1310.

BEO. 7950, 18 Kasım 1892/27 R 1310.

BEO. 89251, 8 Eylül 1898/21 R 1316.

BEO.18664, 2 Ağustos 1893/19 M 1311.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi Belgeleri

DH. MKT. 1292/33, 9 Eylül 1908/12 Ş 1326.

DH. MKT. 1301/28, 29 Mayıs 1909/9 Ca 1327.

DH. MKT. 183/47, 18 Aralık 1893/9 C 1311.

DH. MKT. 1891/35, 19 Kasım 1891/16 R 1309.

DH. MKT. 2414/120, 16 Ekim 1900/21 C 1318.

DH. MKT. 2606/126, 27 Kasım 1904/19 N 1322.

DH. MKT. 2643/15, 1 Kasım 1908/6 L 1326.

DH. MKT. 2889/63, 2 Ağustos 1909/15 B 1327.

DH. MKT. 2906/11, 20 Ağustos 1909/3 Ş 13427.

DH. MKT. 37/14, 8 Ağustos 1893/25 M 1311.

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Belgeleri

DH. MUİ. 107/7, 23 Haziran 1910/14 C 1328.

DH. MUİ. 158/59, 28 Mayıs 1912/11 C 1330.

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri

DH. SAİDd. 1/84, 4 Mart 1840/29 Z 1255, s. 84-85.

Dâhiliye Nezâreti Siyâsî Kısım Belgeleri

DH. SYS. 54-1/2-14, 16 Mayıs 1911/17 Ca 1329.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri

MF. MKT. 15/67, 9 Aralık 1873/18 L 1290.

Meclis-i Vükela Mazbataları

MV. 128/14, 26 Mayıs 1909/6 Ca 1327.

MV. 164/64, 12 Mayıs 1912/25 Ca 1330.

Sadâret Dîvân (Beylikçi) Kalemi Belgeleri

A. DVN. 172/5, 30 Ekim 1861/25 R 1278.

Sadâret Dîvân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi Belgeleri

A. DVN. MHM. 34/4, 5 Eylül 1861/29 S 1278.

Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri

A. MKT. MHM. 234/2, 4 Eylül 1861/28 S 1278.

A. MKT. MHM. 468/68, 20 Ekim 1873/27 N 1290.

A. MKT. MHM. 470/11, 10 Aralık 1873/19 L 1290.

Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeleri

A. MKT. NZD. 376/80, 4 Kasım 1861/1 Ca 1278.

Şura-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1081/74, 4 Ekim 1908/8 N 1326.

ŞD. 1102/5, 20 Temmuz 1893/6 M 1311.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Kamil Paşa Evrakı

Y. EE. KP. 32/3171, 8 Ağustos 1908/10 B 1326.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Mütenevvi Maruzat

Y. MTV. 38/58, 10 Nisan 1889/9 Ş 1306.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Perakende Evrakı Arzuhaller ve Journaller

Y. PRK. AZJ. 46/114, 29 Mart 1903/29 Z 1320.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Perâkende Evrâkı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı

Y. PRK. DH. 13/75, 17 Kasım 1905/19 N 1323.

Y. PRK. DH. 13/77, 13 Ocak 1906/17 Za 1322.

Y. PRK. DH. 13/79, 25 Şubat 1906/30 Z 1323.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı

Y. PRK. UM. 14/77, 4 Mayıs 1889/4 N 1306.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Posta ve Telgraf Nezâreti Marûzâtı

Y. PRK. PT. 17/82, 26 Nisan 1898/4 Z 1315.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı

Y. A. HUS. 486/164, 4 Mayıs 1905/28 S 1323.

Y. A. HUS. 490/34, 25 Temmuz 1905/22 Ca 1323.

Y. A. HUS. 506/94, 22 Eylül 1906/3 Ş 1324.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Sadâret Resmi Maruzat Evrâkı

Y. A. RES. 17/58, 28 Ekim 1882/15 Z 1299.

Y. A. RES. 92/50, 20 Nisan 1898/28 Za 1315.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Umûm Vilâyetler Tahrîrâtı

Y. PRK. UM. 76/81, 31 Temmuz 1905/28 Ca 1323.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri Yıldız Esâs Evrâkı

Y. EE. 6/46, 27 Nisan 1909/6 R 1327.

Zaptiye Nezareti Belgeleri

ZB. 324/98, 5 Ağustos 1908/23 Temmuz 1324.

ZB. 333/14, 25 Mayıs 1909/12 Mayıs 1325.

ZB. 353/2, 3 Eylül 1908/21 Ağustos 1324.

ZB. 414/65, 27 Mayıs 1909/14 Mayıs 1325.

ZB. 484/96, 5 Ağustos 1908/23 Temmuz 1324.

ZB. 495/20, 24 Mayıs 1909/11 Mayıs 1325.

ZB. 495/33, 27 Mayıs 1909/14 Mayıs 1325.

Araştırma Eserleri

Akalın, D. (2015). Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851). *Mediterranean Journal of Humanities*, 1, 17-42.

Akalın, D. ve Şimşek, K. (2017). Yemen Vâlisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XVII/34 (2017-Bahar/Spring), 5-42.

Akbaş, M. (2011). Between Translation and Adaptation: Turksih Editions of Ganot's *Traité*. in F. Günergun and D. Raina (Eds), *Science Between Europe and Asia*, 275 (p. 177-192). Springer.

Aslantaş, S. (2001). Bir Osmanlı Bürokrati: Mehmed Memduh Paşa. *KÖK Araştırmalar*, III/I (Bahar), 185-202.

Ayışığı, M. Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen. *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongresi'nde Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK, 1999, 4-8 Ekim, s.s. 1985-2019.

Barlak, Y. (2013). *Dini Ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Samsun.

- Barlak, Y. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı Hilafetine Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/3, 1504-1525.
- Baytar, F. H. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yemen'de Zeydi İmam Yahya'nın İsyanı (1904-1914)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bozkurt, E. ve Karadağ, A. B. (2015). II. Abdülhamid Dönemi Roman Çevirileri. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (Ekim), 43-77.
- Çakaloğlu, C. (2009). Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 24-46.
- Çakar, S. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nun Taşrasında İdari Bir Problem: Yemen ve Hicaz Vilâyeti Öreneğinde Vâli-Kumandan İkiliği (1895-1908). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2, Güz, 530-564.
- Çakır, M. (2007). Gelenekten Moderne: Encümen-i Şu'arâ'da Şekil Değişiklikleri ve Mehmed Memdûh Paşa. İçinde H. Aynur ve M. Çakır ve H. Koncu ve S. S. Kuru (Haz.). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 2 Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I, Bildiriler* (ss. 62-78). İstanbul: 24 Nisan 2006.
- Çakır, M. (2009). Mazlûm-Zâde Mehmed Memdûh Paşa'nın Poetikasına Dair. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, 39, 709-719.
- Çakmak, B. ve Öztürk, M. (2021). Mehmed Memduh Paşa (Kariyeri ve Telif-Tercüme Eserleri). İçinde Z. Yaman (Ed.). *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar VI* (ss. 987-1026). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çoşkun, O. (2020). Osmanlı Son Dönem Çeviri Yöntemleri Üzerine Bir İnceleme. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 21 (Bahar), 223-263.
- Gökalp, Y. (2013). Zeydîyye. *TDVİA*, 44, 328-331.
- Haydaroglu, İ. (1996). II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale. *Tarih Araştırmaları Dergisi 1995*, XVII/28, 109-133.
- İşbilir, Ö. (2019). Kalebend. *TDVİA*, C. Ek-2, 5-7.
- Karaca, T. N. (2004a). Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları: Birinci Yozgat Ayaklanması (6 Ocak 1893). *Ermeni Araştırmaları*, 3-4/12-13, 93-120.
- Karaca, T. N. (2004b). Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları: İkinci Yozgat Ayaklanması (12 Aralık 1893). *Ermeni Araştırmaları*, 4/14-15, 50-74.

- Karaköse, H. (2019). Osmanlı Yönetimindeki Yemen'de İngiliz Siyaseti (Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar). *Sobider*, 6/34, Şubat, 323-339.
- Karaman, F. (2020). *Mehmed Memduh Pasha: An Imperial Biography from Tanzimat to Republic*. In Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in History. Istanbul: A Thesis Submitted to the Graduate School of Humanities and Social Sciences of Istanbul Şehir University.
- Kırmızı, A. Şikâyet Tezâyüd Etmekte: Memduh Bey'in Sivas Valiliğinde Ermeni Politikası (1889-1892). İçinde Ş. Poyraz (Ed.). Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, I (ss. 361-376). Sivas: 21-25 Mayıs 2007.
- Kurşun, Z. (2003). Mehmed Memduh Paşa. *TDVİA*, 28, 495-497.
- Kuzucu, K. (2017). Ermeni Meselesi Yüzünden Görevden Alınan Sivas Valileri. İçinde B. Kocaoğlu (Ed.). Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi (ss. 699-720). Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Mehmed Memduh (1289a). *Berg-i Sebz*. İstanbul.
- Mehmed Memduh (1289b). *Eser-i Memdûh*. İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Mehmed Memduh (1324a). *Feverân-ı Ezmân*. İstanbul.
- Mehmed Memduh (1324b). *Serâ'ir-i Siyâsiye ve Tahavvülât-ı Esâsiyye*. İstanbul.
- Mehmed Memduh (1325). *Yemen Islâhâtı ve Ba'zı Mütâla'ât*. Dersaadet: Nümûne-i Tıbaât.
- Mehmed Memduh (1328a). *Esvât-ı Sudûr*. İzmir: Vilayet Matbaası.
- Mehmed Memduh (1328b). *Mirât-ı Şu'ûnât*. İzmir: Ahenk Matbaası.
- Mehmed Memduh (1328c). *Tasvîr-i Ahvâl Tenvîr-i İstikbâl*. İzmir: Vilayet Matbaası.
- Mehmed Memduh (1329a). *Hal'ler-İclâslar*. İstanbul: Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı.
- Mehmed Memduh (1329b). *Kuvvet-i İkbâl Alâmet-i Zevâl*. İstanbul: Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı.
- Mehmed Memduh (1330a). *Miftâh-ı Yemen*. İstanbul: Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı.
- Mehmed Memduh (1330b). *Bedâyi-i Âsâr*. İstanbul: Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı.
- Mehmed Memduh (1332). *Dîvân-ı Eş'âr*. İstanbul: Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı.
- Mehmed Memduh (1990). *Tanzimattan Meşrutiyete 1 Mir'ât-ı Şu'ûnât*. H. Develi (Sad.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Mehmed Memduh (1995). *Tanzimattan Meşrutiyete 2 Kuvvet-i İkbâl-Alâmet-i Zevâl Tasvîr-i Ahvâl-Tenvîr-i İstikbâl Feverân-ı Ezmân*. A. N. Galitekin (Haz.). İstanbul: Nehir Yayınları.

- Mehmed Memduh (2019). *Esvât-ı Sudûr (Sadrazamların Sesleri)*. S. Güner Özden (Haz.). İstanbul: Okur Tarih Yayınları.
- Polat, H. A. (2018). *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908-1918)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Antalya.
- Polat, H. A. (2019). II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında "Devr-i Sâbık" Memurlarının Durumları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17, 134-157.
- Sert, S. (2016:). Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faliyetleri. *Gazi Akademik Bakış*, 9/18, Yaz, 121-139.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945). Çerkes Hasan Vak'ası. *Belleten*, IX/33, 89-133.
- Yavuz, M. (2016). *Mehmed Memdûh Faik Bey (Hayatı, Sanatı, Eserleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyeti Anabilim Dalı, Erzincan.
- Yeşilyurt, Y. (2011). *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Yeşilyurt, Y. (2013). Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Vâlîliği ve Ona Yapılan Suikast. *OTAM*, 34, Güz, 257-285.
- Yeşilyurt, Y. (2018). Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devletinin Aldığı Tedbirler (1869-1914). *Bilig*, 85, 57-82.